

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Evijas Strikas

promocijas darbs

**Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un psihiatriskajā ekspertīzē
nonākušo likumpārkāpēju personības raksturojums**

(klīniskā psiholoģija)

Darba vadītāja:

Prof., Dr. psych Malgožata Raščevska

Rīga 2009

Saturs

Ievads	4
1. Teorētiskā daļa	
1.1. Kriminālā uzvedība	14
1.1.1. Ar kriminālo uzvedību saistīto jēdzienu skaidrojums	14
1.1.2. Kriminālo uzvedību skaidrojošās teorijas	15
1.1.3. Kriminālās uzvedības veidošanās individuālie faktori	23
1.2. Personības izpratne psiholoģijā	28
1.2.1. Personības teorijas un personības psiholoģija	29
1.2.1.1. Personības iezīmju teorijas	30
1.2.1.2. Personības struktūras raksturojums jaunākajās personības psiholoģijas pieejās	32
1.2.1.3. Personības konstrukta trīs grupas	32
1.2.2. Personības patoloģija	33
1.2.3. Likumpārkāpēju personības izpētes metodes un pieejas	34
1.2.3.1. Likumpārkāpēju personības iezīmes, salīdzinoši ar likumpārkāpumu neizdarījušām personām	36
1.2.3.2. Personības iezīmes kā kriminālās uzvedības riska faktors	37
1.2.3.3. Personības iezīmju saistība ar dažādiem kriminālās uzvedības veidiem	38
1.2.3.4. Likumpārkāpēju personības tipoloģijas	41
1.3. Psihes traucējumi un to saistība ar likumpārkāpuma izdarīšanu	44
1.3.1. Psihes traucējumi	44
1.3.2. Psihes traucējumu saistība ar likumpārkāpuma izdarīšanu	46
1.3.2.1. Likumpārkāpējs ar diagnozi „šizofrēnija”	50
1.3.2.2. Likumpārkāpējs ar „organiskajiem psihiskajiem traucējumiem”	52
1.3.2.3. Likumpārkāpējs ar „personības traucējumiem”	53
1.3.2.4. Likumpārkāpējs ar psihopātijas iezīmēm	55
1.3.2.5. Dažādu psihisko slimību un traucējumu savstarpējā saistība	58
1.4. Likumpārkāpēja personības izpēte tiesu ekspertīzēs	61
2. Metode	72
2.1. Pētījuma dalībnieki	72
2.2. Instrumenti	74
2.3. Procedūra	84
3. Rezultāti	85

3.1. Lietoto instrumentu ticamības un validitātes pārbaude	85
3.2. Pētījuma pamatjautājumu pārbaude	96
4. Iztirzājums	125
4.1. Pētījuma instrumentu ticamība un validitāte	125
4.2. Pētījuma pamatjautājumu pārbaude	126
4.2.1. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā psihiatriski psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības raksturojuma atšķirības no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem	127
4.2.2. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā psihiatriski psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem personības raksturojums	133
4.2.3. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā psihiatriski psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju ar dažādiem kriminālās atbildības pakāpes veidiem personības raksturojums	140
4.3. Secinājumi	145
Nobeigums	152
Literatūras saraksts	155
Summary	167
Pielikumi	
1. pielikums	169
2. pielikums	170
3. pielikums	171
4. pielikums	172

Ievads

Psihologi un kriminologi ilgu laiku cenšas meklēt saistību starp personību raksturojošiem datiem un kriminālo uzvedību. Tiek meklēti racionāli un empīriski izskaidrojumi, lai saprastu kriminālo darbību, un īpaša nozīme tiek pievērsta noziedzīgās darbības veicēju individuālo atšķirību izpētei. Arī Latvijā ir aktuāls jautājums par to, kāpēc cilvēks izdara likumpārkāpumu un kļūst par likumpārkāpēju. Salīdzinājumā ar 1990. gadu, 2007. gadā reģistrēto noziedzīgo nodarījumu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem ir audzis 1,9 reizes (Centrālās statistikas pārvaldes datubāze, 2008). Latvijā bieži valda stereotipiska pārliecība, ka kriminālā uzvedība ir tikai un vienīgi sociāls fenomens, ka tās iemesli ir meklējami ekonomiskajos apstākļos. Tomēr kriminālo uzvedību pilnībā var izprast tikai tad, ja ņem vērā vairākus faktorus, kas to ietekmē: bioloģiskos, sociālos, psiholoģiskos faktorus (to skaitā personības iezīmes) un situācijas kontekstu, kurā notiek noziedzīgais nodarījums.

Latvijā pēc 2000 gada aktualizējas jautājums par to, kādi alternatīvi soda veidi (bez brīvības atņemšanas) un kādas metodes, strādājot ar likumpārkāpējiem, būtu pietiekami efektīvas, lai sasniegtu soda piemērošanas mērķi – novērstu atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanu. Pasaules praksē likumpārkāpējiem bieži veic psihiskās veselības, pašdestruktīvas uzvedības tendenču, apdraudošas un vardarbīgas uzvedības izpēti, un, balstoties uz šiem rezultātiem, nosaka tieši viņu vajadzībām un personības pilnveidošanās iespējām atbilstošu soda izciešanas un kriminālās uzvedības korekcijas programmu. Ir pierādīts, ka kopā ar tādiem faktoriem kā vecums, dzimums, izglītība un kriminālā pārkāpuma veids, arī katra likumpārkāpējam psiholoģiskais stāvoklis un personības raksturojums, ir nozīmīgs, lai viņam piemērotu atbilstošāko korekcijas veidu un ārstēšanas plānu (Megargee, 2006).

Likumpārkāpēja personības izpētes nepieciešamība tieši izriet arī no noteiktām likuma normām un atsevišķos gadījumos ir obligāta. Piemēram, Latvijas Republikas Krimināllikuma 46. pantā ir teikts: „Nosakot sodu, tiesa ņem vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, *vainīgā personību*, atbildību mīkstinošus un pastiprinošus apstākļus” (Krimināllikums, 2004, 22 lpp.). Krimināllikuma 49. pantā norādīts: “... var noteikt vieglāku sodu, ņemot vērā arī *personību*” (Krimināllikums, 2004, 24 lpp.). Krimināllikuma 55. pantā noteikts: „... tiesa, ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, *vainīgā personību* un citus lietas apstākļus, iegūst pārliecību, ka vainīgais, sodu neizciešot, turpmāk neizdarīs likumpārkāpumus, tā vainīgo var notiesāt nosacīti, nosakot notiesātā uzvedības kontroli vai bez tās” (Krimināllikums, 2004, 29 lpp.). Kaut arī Krimināllikumā ir runa par personību raksturojošām iezīmēm, nekur netiek minēts, kuras no tām būtu svarīgi ņemt vērā. Likumu formulējumi saturiski neatklāj likumpārkāpēja personības iezīmes, kurām būtu juridiski tiesiska nozīme un kuras izpētes gaitā būtu jāpierāda. Diemžēl izmeklētāju un tiesnešu metodoloģiskajā literatūrā individualizētās atbildības psiholoģiskie aspekti praktiski tiek ignorēti.

Praksē nepietiekami tiek izmantoti psiholoģijas zinātnes sasniegumi un psihologa zināšanas. Tiek runāts par sociālajiem, sociāli demogrāfiskajiem, kriminoloģiskajiem, tiesiskajiem personības aspektiem, bet tas, ka personību pirmām kārtām raksturo arī psiholoģiskas iezīmes, parasti netiek pieminēts.

Atsevišķa pētījumu tēma ir psihiskie traucējumi un likumpārkāpuma izdarīšana vai krimināla uzvedība. No vienas puses, ir pietiekami daudz pierādījumu tam, ka likumpārkāpēju vidū ir cilvēki ar psihiskiem traucējumiem. L. Robins un Dž. Helzers (Robins & Helzers, 1994, kā minēts Andrews & Bonta, 1998), kā arī citi autori savos pētījumos atklāja, ka 57,8% līdz pat 100% gadījumu likuma pārkāpējiem bija diagnosticēti kādi no 10. Starptautiskajā slimību klasifikatorā (turpmāk tekstā – ICD-10) minētajiem psihiskajiem traucējumiem. No otras puses, apkopojot pasaulē veikto pētījumu rezultātus, jāsecina, ka psihiskos traucējumus nevar uzskatīt par likumpārkāpuma izdarīšanas vienīgajiem iemesliem, un personības, kuras cieš no psihiskiem traucējumiem, nav nolemtas likumpārkāpuma izdarīšanai. Šie traucējumi vairāk ir “iekšējs”, subjektīvs iemesls un fons, kas āreju, nelabvēlīgu apstākļu ietekmē veicina likumpārkāpuma izdarīšanu. Pats par sevi (viens pats) psihiskais traucējums vai konkrēta diagnoze neietekmē un nepaskaidro kriminālo uzvedību vai likumpārkāpuma izdarīšanu. Svarīgi ir izpētīt šo traucējumu radīto izmaiņu (tai skaitā arī personības izmaiņu) ietekmi un saistību ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Šo saistību izzināšana ir nepieciešama, lai efektīvāk varētu veikt likumpārkāpēja uzvedības korekcijas pasākumus un pievērst uzmanību šiem cilvēkiem kā riska grupai. Kā uzsver M. Daferns un K. Hauvels (Daffern & Howells, 2002), lai labāk izprastu kriminālo uzvedību likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem un, lai izvēlētos tieši viņiem piemērotāko palīdzības, korekcijas vai ārstēšanas veidu, šo cilvēku izpētē jādod priekšroka funkcionālai pieejai (t. i., riska faktoru, vajadzību un individuālo iezīmju izvērtēšanai), nevis strukturālajai pieejai (diagnozes uzstādīšanai), jo funkcionālā pieeja daudz skaidrāk un sistemātiskāk parāda un identificē to ceļu, kurš indivīdu noved pie likumpārkāpuma izdarīšanas. J. Bonta ar kolēģiem savā meta -analītiskajā pētījumā konstatēja, ka likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem galvenie kriminālās uzvedības riska faktori ir tādi paši kā pārējiem likumpārkāpumiem (Bonta, Law & Hanson, 1998). Izzinot atkārtotas un vardarbīgas kriminālas uzvedības riska faktorus likumpārkāpējiem ar psihes traucējumiem, kriminālās uzvedības vēsture, antisociālas personības traucējumu iezīmes, apreibinošo vielu ļaunprātīga lietošana un ģimenes disfunkcionālais modelis ir nozīmīgākie riska faktori, salīdzinājumā ar noziedzniekiem bez konstatētiem psihiskiem traucējumiem.

Var teikt, ka psihiskie traucējumi tiesu un juridiskajai sistēmai rada īpašas problēmas. Saistību izzināšana starp kriminālo uzvedību un psihiskajiem traucējumiem un psihiskā traucējuma klātbūtne likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī likumsakarīgi noved pie vairākām juridiskām konsekvencēm:

- 1) pie jautājuma, kā psihiskie traucējumi ietekmē likumpārkāpēja uzvedību noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā un līdz ar to pie jautājuma par likumpārkāpēja kriminālās atbildība pakāpi;
- 2) pie jautājuma par viņa spēju izprast pret viņu vērsto apsūdzību un izprast tiesā notiekošo;
- 3) pie viņa kriminālās uzvedības tālākas aizkavēšanas, ārstēšanas vai korekcijas.

Šo jautājumu noskaidrošanai ļoti bieži tiesībsargājošo iestāžu speciālisti norīko tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psiholoģisko un psihiatrisko ekspertīzi. Ja prakses gaitā vairāk vai mazāk ir izstrādāti medicīniskie kritēriji, lai sniegtu atbildes uz šiem jautājumiem, tad līdz šim likumpārkāpēja, kuram nozīmēta tiesu psihiatriskā vai kompleksā ekspertīze, uzvedības un personības psiholoģiskie aspekti Latvijā nav pētīti vispār. No tiesu ekspertu psihiatru pieredzes ir zināms, ka Latvijā veiktajās tiesu psihiatriskajās ekspertīzēs apmēram 75 % ekspertējamo personu tiek konstatēti kādi psihiski traucējumi vai garīgā atpalcība (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Līdzīgus skaitļus min arī O. Sitkovska par situāciju Krievijā - 62–69% ekspertējamo personu tiek noteikta kāda no psihisko traucējumu diagnozēm (Sitkovskaja, 1998). Latvijā tikai 19 % šo personu tiek rekomendēts atzīt par nepieskaitāmiem. Pasaulē vidēji 10% ekspertējamo likumpārkāpēju ir atzīti par nepieskaitāmiem (Packer, 1987; Warren, Rosenfeld, Fitch & Hawk, 1997). Pamatojoties uz šiem datiem, var pieņemt, ka praksē eksistē tādi psihiski traucējumi un stāvokļi, kas no juridiskā viedokļa netraucē likumpārkāpējam apzināties savas darbības nozīmi un to vadīt, t.i., šīs personas tiek atzītas par pieskaitāmām – krimināli atbildīgām personām. Taču no medicīniskā un psiholoģiskā viedokļa var pieņemt, ka psihisko traucējumu klātbūtne var ietekmēt likumpārkāpēja uzvedību noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī. Piemēram, var ierobežot viņa spēju vadīt savu rīcību (no juridiskā viedokļa –viņš noziedzīgā nodarījuma brīdī nav pilnā mērā spējis saprast vai vadīt savu rīcību (ierobežoti pieskaitāms)). Tādēļ rodas nepieciešamība pētīt psihisko traucējumu (to skaitā arī ar šiem traucējumiem saistīto personības iezīmju) ietekmi uz šo personu uzvedību. Labāka izpratne par minēto saistību var sekmēt efektīvākas intervences izmantošanu, drošības līdzekļa lietošanu un akurātāku atkārtotas vardarbīgas uzvedības riska novērtēšanu likumpārkāpējiem (Coid, 2002). Tāpat pētījumos par likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem svarīgi ir izzināt arī vispārējos ar kriminālās uzvedības veidošanos un likumpārkāpuma izdarīšanu saistītos faktorus, tādus kā – likumpārkāpēja dzīves vēstures datus (sociāli demogrāfiskos rādītājus), kriminālās uzvedības vēsturi, klīniskos rādītājus (psihoaktīvo vielu lietošanas un garīgās veselības problēmas dzīves laikā) un viņa uzvedību likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī. Gan iepriekš uzskaitītie faktori, gan personības iezīmes var uzskatīt par likumpārkāpēja personību raksturojošiem rādītājiem.

Pētījuma novitāte un praktiskā nozīmība ir tā, ka Latvijā līdz šim nav veikti sistemātiski un plaši zinātniski pētījumi, kuros tiktu atklāta kriminālās uzvedības saistība ar likumpārkāpēja

personības iezīmēm, psihiskajiem traucējumiem un kriminālās atbildības pakāpi. Gan Latvijā, gan pasaulē salīdzinoši mazs ir tādu pētījumu skaits, kuros ir izzināts jautājums par to likumpārkāpēju psiholoģisko raksturojumu, kuri ir nosūtīti uz tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psihiatrisko un psiholoģisko ekspertīzi, un viņu psiholoģiskajām atšķirībām no pārējiem likumpārkāpējiem un arī cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši. Vai šiem likumpārkāpējiem piemītošās personību raksturojošās iezīmes var prognozēt viņu nosūtīšanu uz tiesu ekspertīzi? Tikpat kā nemaz nav arī izzināts jautājums par dažādu psihisko traucējumu saistību ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Kā arī Latvijā nav izstrādāti psiholoģiskie kritēriji, kuri palīdzētu izlemt jautājumu par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi (pieskaitāmību, ierobežotu pieskaitāmību vai nepieskaitāmību). Tāpēc pētījuma praktiskajā daļā, atbildot uz izvirzītajiem pētījuma jautājumiem, tiks meklētas personību raksturojošo iezīmju atšķirības apcietinājumā esošajiem un uz tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psihiatrisko un psiholoģisko ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem, kā arī tiks meklētas atšķirības un diferencējošie kritēriji starp par pieskaitāmiem, ierobežoti pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem atzītajiem likumpārkāpējiem.

Promocijas darba mērķi:

1. Noskaidrot tiesu psiholoģiskajās un psihiatriskajās ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju personības iezīmes, salīdzinot ar to likumpārkāpēju personības iezīmēm, kas atrodas apcietinājumā, un ar likumpārkāpumu neizdarījušu personu personības iezīmēm.
2. Noteikt tiesu psiholoģiskajās un psihiatriskajās ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju personības raksturotāju (personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2), psihopātijas izteiktības, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto rādītāju) atšķirības starp likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem (personības traucējumiem, organiskajiem psihes traucējumiem un šizofrēniju) un likumpārkāpējiem ar dažādām rekomendējamajām kriminālās atbildības pakāpēm (pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms).

Papildus mērķis: Veikt MMPI-2 un PCL-R testu psihometrisko rādītāju pārbaudi un salīdzināt tos ar testa oriģinālās ASV izlases rādītājiem.

Promocijas darba pētījuma jautājumi:

1. Kādas personības iezīmju atšķirības piemīt likumpārkāpējiem, kuriem nozīmēta tiesu psihiatriskā vai kompleksā tiesu psiholoģiskā un tiesu psihiatriskā ekspertīze, likumpārkāpējiem, kuri ir notiesāti un atrodas soda izciešanas vietās (apcietinājumā) un personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu?
2. Kuras no MMPI-2 testa skalām labāk diferencē tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē nonākušos likumpārkāpējus un apcietinājumā esošos likumpārkāpējus?

3. Kā atšķiras personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2 testu), psihopātijas izteiktība, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem?
4. Kā atšķiras personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2 testu), psihopātijas izteiktība, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji tiesu psihiatriskā vai kompleksā tiesu psiholoģiskā un tiesu psihiatriskā ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpes veidu?
5. Kāda ir MMPI-2 testa skalu, psihopātijas rādītāju, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto rādītāju kopējā spēja diferencēt likumpārkāpējus pa trim kriminālās atbildības pakāpes grupām – pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms?

Papildus jautājumi:

1. Kādi ir Latvijas izlases (kontroles grupas) MMPI –2 testa ticamības - iekšējās saskaņotības rādītāji?
2. Vai atšķiras Latvijas izlases (kontroles grupas) (mērītas ar Latvijā adaptēto MMPI-2 testu) un ASV izlases MMPI-2 testa skalu vidējie rādītāji?
3. Vai adaptētās PCL-R aptaujas latviešu versijas psihometriskie rādītāji atbilst PCL-R oriģinālās versijas rādītājiem?

Pētījuma priekšmeti:

1. Likumpārkāpēju personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2);
2. Psihopātijas, kriminālās un psihiatriskās vēstures, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji;
3. Likumpārkāpēji ar personības traucējumiem, organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un šizofrēniju;
4. Likumpārkāpēji, kuri tiesu ekspertīzes laikā rekomendēti atzīt par pieskaitāmiem, ierobežoti pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem.

Metode

Pētījuma dalībnieki:

Pirmā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji jeb ekspertējamo grupa. Šo grupu veido 88 vīrieši, kuri izdarījuši likumpārkāpumu, un, kuri ar tiesas, prokuratūras vai izziņas izdarītāja lēmumu laika posmā no 2004. līdz 2007. gada novembrim bija pakļauti

stacionārai tiesu psihiatriskai vai kompleksai tiesu psiholoģiskai un psihiatriskai ekspertīzei, lai noteiktu viņa kriminālo atbildības pakāpi (pieskaitāmību, nepieskaitāmību vai ierobežotu pieskaitāmību). Pētījumā tika iekļauti indivīdi no divām Rīgas stacionāro tiesu psihiatrisko ekspertīžu nodaļām. Vīriešu vecums ir no 18 līdz 61 gadam ($M=33,47$, $SD=11,05$).

Otrā grupa – apcietinājumā esošie likumpārkāpēji jeb apcietinātie. Šo grupu veido 54 vīrieši, kas izdarījuši likumpārkāpumu un pēc notiesāšanas atrodas soda izciešanas vietās. Likumpārkāpēju vecuma diapazons ir no 18 līdz 61 gadam ($M=29,43$, $SD=11,66$).

Trešā grupa - kontroles grupa jeb respondenti, kas nav izdarījuši likumpārkāpumu. Šajā grupā ir iekļauti 66 psihiski veseli vīrieši, kuriem nav inkriminēts likuma pārkāpums un kuri pēc izglītības un vecuma ir pielīdzināti pirmajai un otrajai grupai. Vīriešu vecuma diapazons ir no 18 līdz 57 gadiem ($M=31,08$, $SD=9,93$).

Ceturtnā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kuriem konstatēti „personības traucējumi”. Tas nozīmē, ka šiem indivīdiem ir dziļi personības un uzvedības traucējumi, ko saskaņā ar SSK-10 (ICD-10, 1994) klasificē kā F60 grupas traucējumus, kas nav tieša galvas smadzeņu slimības bojājumu vai citu psihisku traucējumu sekas. Šajā grupā ir iekļautas 29 (33% no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) personas. Viņu vidējais vecums ir 31,03 ($SD=10,87$).

Piektā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kuriem konstatēti „organiski psihiski traucējumi”. Šīs grupas respondentiem tika noteikta F07 grupas diagnoze, kura ietver traucējumus, kas radušies smadzeņu organisku slimību, bojājuma vai disfunkcijas dēļ. Šo personu skaits ir 34 (38,6 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) un viņu vidējais vecums – 34,12 ($SD=11,70$) gadi.

Sestā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kuriem konstatēta „šizofrēnija”. Šīs grupas respondentiem ir uzstādīta F20 grupas diagnoze. Tika iekļautas 17 (19,3 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) ekspertējamās personas ar diagnozi „šizofrēnija”. Viņu vidējais vecums ir 35,12 ($SD=10,55$) gadi.

Septītā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par pieskaitāmiem. Šajā grupā ir iekļauti 59 (67 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji. Šo personu vidējais vecums ir 33,37 gadi ($SD=11,06$).

Astotā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par ierobežoti pieskaitāmiem. Šajā grupā ir iekļauti 15 (17 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji. Šo personu vidējais vecums ir 31,8 gadi ($SD=9,9$).

Devītā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par nepieskaitāmiem. Šajā grupā ir iekļauti 14 (16 % no visiem uz tiesu

ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par nepieskaitāmiem. Šo personu vidējais vecums ir 35,64 gadi (SD=12,56).

Instrumentārijs:

1. Minesotas daudzfaktoru personības testa otrā redakcija (Minnesota Multiphasic Personality Inventory – 2 (MMPI-2), Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen & Kaemmer, 1989) Latvijā adaptētā versija (Sarma, 2005)
2. Psihopātijas aptauja (Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R), Hare, 1991) latviski tulkotā versija (tulkojumu veica Strika, Raščevska, Putniņš).
3. Dokumentu (krimināllietas, slimības vēstures un ekspertu atzinumu) izpēte.
4. Daļēji strukturēta intervija par demogrāfiskajiem un ar kriminālo uzvedību saistītajiem rādītājiem

Datu apstrādes un analīzes metodes

Datu apstrādē tiks lietotas šādas statistiskās metodes: parametriskās metodes divu izlašu salīdzināšanai, dispersiju analīze (ANOVA), multivariatīvā dispersijas analīze (MANOVA), diskriminācijas analīze, skalu ticamības analīze un kontentanalīze. Datu apstrāde tika veikta izmantojot SPSS 15.00 versiju.

Pētījuma uzdevumi:

1. Iepazīties un apkopot galvenos zinātniskos pētījumus un atziņas par pētījuma tematu
2. Izvēlēties un aprobēt pētījuma metodes
3. Ievākt pētījuma datus.
4. Veikt ievākto datu apstrādi, kvantitatīvu un kvalitatīvu analīzi un balstoties uz iegūtajiem rezultātiem un to interpretāciju, izdarīt zinātniskā pētījuma secinājumus.
5. Izstrādāt praktiskus ieteikumus kriminālo personu tiesu ekspertīžu pilnveidošanai.

Promocijas darba tēzes:

1. Pastāv MMPI- 2 testa profila (ticamības skalu (L, F, K, Fb, Ds, Fp, Mp, S, Sd) un klīnisko skalu (Hs, D, Hy, Pd, Mf, Pa, Pt, Sc, Ma, Si)) atšķirības starp likumpārkāpējiem, kuriem nozīmēta tiesu ekspertīze, likumpārkāpējiem, kuri ir notiesāti un atrodas soda izciešanas vietās (apcietinājumā) un personām, kas nav izdarījušas noziegumu. Tiesu ekspertīzē nonākušie likumpārkāpēji no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupas, atšķiras ar to, ka viņi ir vairāk koncentrējušies uz savu veselības stāvokli (Hs), ir ar zemāku pašvērtējumu, viņiem ātrāk rodas vainas izjūta, viņiem grūtāk pieņemt patstāvīgus lēmumus, ir disforiskāki ar augstāku trauksmes līmeni (D un Pt). Tiesu ekspertīzēs esošie likumpārkāpēji vāji izprot sevi un savas psiholoģiskās problēmas, arī biežāk noliedz negatīvās emocijas un konfliktus, kā arī stresa situācijās viņiem biežāk rodas somatiska rakstura problēmas (Hy un Hs). Apcietinājumā esošajiem

likumpārkāpējiem šo skalu raksturojošās iezīmes neatšķiras no kontroles grupas. Gan tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji, gan apcietinājumā esošie likumpārkāpēji, salīdzinoši ar kontroles grupu, ir daudz aizdomīgāki, jūtīgāk uztver citu attieksmi pret sevi, ir raksturīgākas dusmas un naidīgums pret citiem (Pa), kā arī viņi jūtas atšķirīgāki no citiem, ir sociāli izolētāki, jūtas nesaprasti, var būt arī neskaidra, realitātei neatbilstoša domāšana (Sc). MMPI-2 testā Psihopātijas skala (Pd) ir tā skala, kas atšķir tiesu ekspertīzē un apcietinājumā esošus likumpārkāpējus, no cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši.

2. MMPI-2 testa skalas statistiski nozīmīgi diferencē uz tiesu ekspertīzi nosūtītos likumpārkāpējus no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem. Vislielāko ieguldījumu likumpārkāpēju diferencēšanā pa divām grupām dod F (Ds, Fb), Pd, D un Pa skalas. Ja likumpārkāpējs vairāk uzrāda sūdzības par dažādām savām psiholoģiskām un psihiskām problēmām (F, Ds, Fb) un vairāk viņam ir izteikta nomāktība, zems pašvērtējums, iespējams varbūt pat pašnāvības idejas (D), aizdomīgums, naidīgums pret citiem, neuzticēšanās citiem, jūtīgums pret kritiku (Pa), bet mazāk izteiktas antisociālas uzvedības izpausmes, tendence konfliktēt un agresivitāte (Pd), tad pieaug iespējamība, ka šis likumpārkāpējs tiks nosūtīts uz tiesu ekspertīzi;
3. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psihiatriskajā un psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem, ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm, nepastāv personības iezīmju atšķirības (mērītas ar MMPI-2), taču pastāv dažas starpgrupu atšķirības. Likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem aizdomīgums, neuzticēšanās citiem, izteikts jūtīgums pret citu attieksmi pret viņiem, iespējams pat attiecību ideju veidošana (Pa), nemiers un trauksme (Pt) ir daudz vairāk izteiktas nekā likumpārkāpējiem, kuriem ir uzstādīta diagnoze – šizofrēnija. Tāpat šiem likumpārkāpējiem ir augstāki rezultāti arī Hs (Hipohondrija) un Hy (Histērija) skalās nekā likumpārkāpējiem šizofrēniķiem. Tas norāda, ka viņi ir egocentriskāki, vairāk noliedz savas problēmas, nespēj izprast savas un citu uzvedības motīvus, rūpīgāk seko līdzī sava organisma funkcionēšanai, vairāk izjūt fizisku diskomfortu, savas psiholoģiskās problēmas pārvērš somatiskos simptomus. Turklāt viņi daudz vairāk nekā likumpārkāpēji šizofrēniķi (un likumpārkāpēji ar personības un uzvedības traucējumiem) ir nepārliecinātāki par sevi, izjūt distresu un nomāktību (D). Salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuriem ir diagnosticēta šizofrēnija, viņiem ir lielākas grūtības ievērot sabiedrības normas un likumus, vairāk rīkojas impulsīvi, tūlītēji apmierinot savas vajadzības (Pd). Ekspertējamās personas ar organiskiem psihiskiem traucējumiem uzrāda daudz lielākas adaptācijas grūtībām un lielāku emocionālā diskomforta izjūtu (F), un, ir ar vājāk attīstītiem psiholoģiskās aizsardzības mehānismiem (K) nekā ar šizofrēniju

slimojošie likumpārkāpēji. Likumpārkāpējiem ar personības un uzvedības traucējumiem no ar šizofrēniju slimojošiem likumpārkāpējiem, atšķir tikai viena - psihopātijas skala (Pd). Šī ir arī tā skala, kurā ir konstatētas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un šizofrēniķiem, bet nav konstatētas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un personības un uzvedības traucējumiem. Pēc psihopātijas, kas mērīta ar PCL-R, izteiktības pakāpes atšķirības starp likumpārkāpējiem ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm atšķirības nepastāv, taču likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, atšķirībā no likumpārkāpējiem ar šizofrēniju, ir konstatētas vairāk izteiktas tādas psihopātijai raksturīgas pazīmes, kā sociālā deviance un antisocialitāte. Likumpārkāpēji ar organiskajiem traucējumiem biežāk kā likumpārkāpēji ar personības traucējumiem un šizofrēniju, likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī atradās psihoaktīvo vielu ietekmē, veica noziedzīgo nodarījumu pret personu, neatzina pilnībā savu vainu un sadarbojās ar citiem. Savukārt likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem biežāk nekā ar šizofrēniju slimojošiem likumpārkāpējiem bija sastopamas pazīmes, kas liecināja par jau iepriekš bijušu kriminālu uzvedību;

4. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psihiatriskajā un psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju ar dažādu kriminālās atbildības pakāpes veidu nepastāv personības iezīmju atšķirības (mērītas ar MMPI-2), taču pastāv dažas starpgrupu atšķirības. Par nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem atzīto MMPI-2 testa profilos, tāpat kā pieskaitāmo un ierobežoti pieskaitāmo likumpārkāpēju profilos dominē Sc (šizofrēnija) skala, kas norāda, ka šiem cilvēkiem ir raksturīga sociāla izolētība, saskarsmes veidošanas grūtības un neskaidra domāšana. Jūtīgums, neuzticēšanās citiem, aizdomīgums, apdraudētības izjūta no apkārtējo puses, naidīgums (Pa), kā arī nemiers, trauksme, bažīgums (Pt), ir tās iezīmes, kas nepieskaitāmos likumpārkāpējus atšķir no pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem. Par nepieskaitāmiem atzīto likumpārkāpēju aizdomīguma, naidīguma, apdraudētības izjūtas, nedrošības līmenis ir mazāk izteikti, salīdzinoši ar pieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Savukārt nepieskaitāmie no ierobežoti pieskaitāmiem likumpārkāpējiem atšķiras ar zemāku fizisko un psihisko aktivitāti un enerģiskumu (Ma). Pēc psihopātijas, kas mērīta ar PCL-R, izteiktības pakāpes atšķirības starp likumpārkāpējiem ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm atšķirības nepastāv, taču pieskaitāmie un ierobežoti pieskaitāmie likumpārkāpēji no nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem atšķiras pēc kriminālās vēstures rādītājiem.
5. MMPI-2 testa, PCL-R aptaujas, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures rādītāji, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji diferencē uz tiesu ekspertīzi nosūtītos likumpārkāpējus ar dažādām kriminālās

atbildības pakāpēm. Vislielāko ieguldījumu likumpārkāpēju diferencēšanā pa grupām dot MMPI-2 testa D, Sc un Ma skalas, ekspertīzes laikā uzstādītā diagnoze – šizofrēnija un psihiatriskās vēstures faktoru summārie rādītāji (alkohola un narkotisko vielu lietošanas pieredze un garīgās veselības problēmas dzīves laikā), kā arī psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā.

Promocijas darbs sastāv no ievada, teorētiskās daļas, pētījuma metožu, rezultātu analīzes un iztīrājuma daļas, nobeiguma, izmantotās literatūras saraksta un pielikumiem. Darbā ir iekļautas 36 tabulas, 14 attēli un 4 pielikumi, ir izdarītas atsauces uz 351 literatūras avotiem. Kopējais promocijas darba lappušu skaits bez pielikumiem ir 169, ar pielikumiem ir 173.

1.1. Kriminālā uzvedība

1.1.1. Ar kriminālo uzvedību saistīto jēdzienu skaidrojums

Lai labāk izprastu kriminālu uzvedību un personību, tās īpatnības, vispirms tiks iztirzāts jautājumu par šai jomā lietotajiem jēdzieniem – devianta uzvedība, krimināla uzvedība, delinkventa uzvedība noziedzīgs nodarījums, kriminālpārkāpums, likumpārkāpums, noziedznieks un likumpārkāpējs. Kopumā var teikt, ka jebkurš kriminālais vai noziedzīgais akts ir cilvēka uzvedības izpausme, ko sociālie psihologi dēvē par “problemātisku uzvedību”, „novirzes uzvedību” vai “deviantu uzvedību”. Definējot *deviantu uzvedību*, autori vienprātīgi uzskata, ka tā ir noturīga un izteikta uzvedības novirze, kas nonāk pretrunā ar sabiedrībā valdošajiem principiem un sociālajām normām (tiesiskajām, ētiskajām un morāles normām) (McCaghy, 1976; Hampson, 1988; Herperth-Dalman, 2001). *Kriminālā uzvedība* ir jānošķir no *deviantas uzvedības*, kas apraksta jebkuru sociālu normu un vērtību pārkāpšanu. *Devianta uzvedība* ir daudz plašāka kategorija un ietver sevī arī *kriminālu uzvedību* (Hampson, 1988; Dictionary of the social sciences, 2002). Sociālo zinātņu vārdnīcā (Dictionary of the social sciences, 2002) *kriminālā uzvedība* tiek definēta kā likuma pārkāpums vai to sociālo normu pārkāpums par ko subjekts (kriminālās uzvedības veicējs) tiek juridiski sodīts vai pret viņu tiek pielietotas juridiskas sankcijas.

D. Endrūjs un J. Bonta savā grāmatā “Kriminālās uzvedības psiholoģija” apraksta *kriminālo uzvedību*, izmantojot četras pieejas (Andrews & Bonta, 1998).

- Juridiskā pieeja - kriminālā uzvedība ir darbība, kas ir aizliegta ar likumu un ir sodāma.
- Morālā pieeja - kriminālā uzvedība ir darbība, kuru veicot tiek pārkāptas reliģijas un morāles normas, un to nosoda sabiedrības locekļi – morāli ētisko normu aizstāvji.
- Sociālā pieeja - kriminālā uzvedība ir darbība, kuru veicot tiek pārkāpti paradumi un tradīcijas, ko nosoda sabiedrība. To var saukt par asociāla uzvedība.
- Psiholoģiskā pieeja - kriminālā uzvedība ir darbība, kas var būt kā atmaksa par pāri nodarījumu, vai arī vērsta uz sāpju un zaudējumu nodarīšanu citiem. Tā ir antisociāla uzvedība.

Savukārt, attiecībā uz pusaudžu vai jauniešu kriminālu uzvedību, bieži tiek lietots apzīmējums – *delinventa uzvedība*. Tas ir juridisks termins, kas apraksta pusaudžu vai jauniešu antisociālu uzvedību, kas var būt sākot no vandālisma līdz pat vardarbībai (Dictionary of public health, 2007).

Latvijas Republikas Krimināllikumā savukārt runā par *noziedzīgu nodarījumu*: „Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kuru izdarīšanu draud kriminālsods” (Krimināllikums, 2004, 7. lpp.), tātad, tā ir uzvedība, kura ir aizliegta ar likumu un, kura tiek likuma noteiktā kārtībā sodīta. Noziedzīgi nodarījumi, vadoties pēc krimināllikuma 7.panta, tiek

klasificēti kā *kriminālpārkāpumi* un *noziegumi*. Pie kam „Kriminālpārkāpums ir nodarījums, par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par diviem gadiem vai vieglāks sods” (Krimināllikums, 2004, 7. lpp.), un savukārt noziegums ir tīšs nodarījums, par kuru krimināllikumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par diviem gadiem (Krimināllikums, 2004).

Šī darba ietvaros tiek pieņemts, ka krimināla uzvedība ir viens no deviantas uzvedības veidiem, uzsverot, ka tā ir indivīda uzvedība, kad tiek pārkāptas ne tikai morāli ētiskās un sociālās normas, bet arī juridiskās un tiesiskās normas. Lai apzīmētu noziedzīgos nodarījumus, kriminālpārkāpumus un noziegumus, darba ietvaros tiek lietots viens termins *likumpārkāpums* (par ko var paredzēt brīvības atņemšanu gan uz laiku līdz diviem gadiem, gan ilgāk), jo par likumpārkāpumu sauc likuma normu pārkāpumu, kuram var sekot kriminālā atbildība un iespējamais sods (Williams, 1978 kā minēts Blackburn, 1993), un *likumpārkāpējs*, jeb *noziedznieks* ir persona, kas izdara vai ir izdarījis likumpārkāpumu.

1.1.2. Kriminālo uzvedību skaidrojošās teorijas

Kriminālās uzvedības izziņāšana un izpēte vienmēr ir bijusi vairāku zinātnisku disciplīnu intereses objekts. Pētījumus kriminālās uzvedības jomā veic psiholoģijas, medicīnas, socioloģijas, kā arī juridiskās zinātnes pārstāvji. Pētījumi kriminoloģijā kā galveno izvirza kriminālās uzvedības cēloņu un iemeslu atklāšanu (McGuire, 2004). Psihologus un psihiatrus tradicionāli vairāk interesē jautājums par to, kādi cilvēki kļūst par likumpārkāpējiem un kāpēc. Sociologi vairāk pēta attiecīgo iedzīvotāju grupas jeb segmentus, nevis atsevišķus indivīdus, tāpat viņi vairāk izziņā noziedzību noteicošos sociāli ekonomiskos faktorus. Zinātniskajā literatūrā tiek izdalīta arī tāda starpnozaru zinātniska disciplīna kā kriminālās uzvedības psiholoģija, kur tiek apvienoti socioloģijas, kriminoloģijas, klīniskās un tiesu (jeb juridiskās) psiholoģijas zinātņu sasniegumi un uzskati. Kriminālās uzvedības psiholoģija meklē racionālus un empīriskus izskaidrojumus, lai saprastu kriminālo darbību, un īpašu nozīmi pievērš noziedzīgās darbības veicēju individuālo atšķirību izpētei. Pētījumi šīs zinātniskās disciplīnas jomā neaprobežojas tikai ar dzimuma, vecuma, tautības vai sociālās izcelsmes faktoru ietekmes noteikšanu uz kriminālo uzvedību, bet gan tiek meklēta daudz dziļāka un plašāka izpratne par kriminālo uzvedību un likumpārkāpēja personību (Andrews & Bonta, 1998). Kriminālās uzvedības psiholoģija noziedzīgo uzvedību analizē, ņemot vērā bioloģiskos, personības, intepersonālos, ģimenes un sociāli kulturālos faktorus, kā arī interesējas par indivīda uzvedības un likumpārkāpuma izdarīšanas konkrētās situācijas savstarpējo saistību. D. Farringtons uzskata, ka pētījumi kriminālās psiholoģijas jomā meklē atbildes uz diviem jautājumiem: 1) Kāpēc cilvēki kļūst par likumpārkāpējiem un 2) Kāpēc cilvēki izdara likumpārkāpumu? (Farrington, 2004). Ja atbilde uz pirmo jautājumu vairāk izskaidro cilvēka individuālās atšķirības, kuras veicina iespējamību veikt likumpārkāpumu (kāpēc citiem cilvēkiem ir relatīvi augsta iespējamība

izdarīt noziegumu dažādās situācijās, bet citiem zems šādas iespējamības risks?), tad atbilde uz otro jautājumu izskaidro, kā un kāpēc šie potenciālie riska faktori kļūst aktuāli likumpārkāpuma izdarīšanā dažādās situācijās (kāpēc likumpārkāpums tiek izdarīts tieši šajā laikā un vietā, nevis citā?).

Autori izdala vairākas kriminālās uzvedības skaidrojošās teorijas. Viena pieeja kriminālās uzvedības skaidrojumā kriminālo uzvedību tiešā veidā saista ar individuālajiem jeb personības faktoriem, cita pieeja - kriminālo uzvedību skaidro kā sociālo un vides nosacījumu rezultātu, vēl cita – uzskata, ka kriminālā uzvedība ir kā nesamierināms konflikts starp indivīdu un sociālajiem spēkiem. Ir arī eklektiskās teorijas, kuras veidotas, apvienojot dažādas pieejas un virzienus, no individuālajiem faktoriem līdz pat plašiem sociālās vides faktoriem. Vadošās kriminālās uzvedības skaidrojošās teorijas nosacīti var iedalīt trīs galvenajās grupās (Glueck & Glueck, 1950, Thornton, 1987, Eysenck & Gudjonsson, 1989, Andrews, 1989; Andrews, Leschied & Hoge, 1992 kā minēts Andrews & Bonta, 1998; LeBlanc, Ouimet & Tremblay, 1988; Gottfredson & Hirschi, 1990; Farrington, 2004):

- Socioloģiskās teorijas (piemēram, Sociālās lokalizācijas teorija, Kontroles teorija, Diferenciālo saistību teorija);
- Psiholoģiskās teorijas (piemēram, Psihodinamiskā/Psihoanalītiskā teorija, Biheiviorālā teorija, Aizenka kriminalitātes teorija);
- Kompleksās teorijas (piemēram, Vispārējā personības un sociālās psiholoģijas pieeja kriminālās uzvedības skaidrojumā), Eklektiskās teorijas (dažādu uzskatu, teoriju, idejisko virzienu savienošana) (piemēram, LeBlanca, Oimeta un Trembleja pieeja, Vilsona un Hernšteina pieeja, Farringtona pieeja).

Sociālās lokalizācijas teorija (angl.val. - *Social location theories*), ietver sevī “sociālās anomijas” (Merton, 1938, 1957), subkultūras (Matza, 1964), stigmatizācijas (Becker, 1963; Schur, 1973) teorijas. Šīs pieejas pārstāvji uzskata, ka kriminālā uzvedība atspoguļo likumpārkāpēja vietu sociālajā sistēmā. Sociālās lokalizācijas tipiskākie indikatori ir sociālā šķira, vecums, dzimums, rase/etniskā piederība. Tas nozīmē, ja cilvēks ir nabadzīgs, jauns un ir „neizdevīgs” nācijas vai rases pārstāvis, tad pastāv liela iespēja, ka cilvēka uzvedību sāks notiekt kriminālas uzvedības motivācija. Tātad – kriminālā uzvedība atspoguļo personības distresu, kas ir saistīts ar nevienlīdzību sociālās struktūras sadalījumā, jeb kā uzsver stigmatizācijas teorijas pārstāvji, ka personas ar sabiedrībai nepieņemamu uzvedību un likumpārkāpēji tiek „iezīmēti”, un tas neļauj viņiem mainīt savu uzvedību. Sociālās anomijas teorijas galvenais pārstāvis Amerikas sociologs R. Mertons uzskata, ka industrializētā sabiedrībā indivīda galvenais mērķis ir materiālu labumu un panākumu gūšana, kas atsevišķiem indivīdiem neizbēgami rada konfliktus un grūtības (McGuire, 2004). Kriminālā uzvedība ir kā rezultāts tam, ka indivīds nespēj sasniegt savus mērķus sociāli akceptējamā veidā, tādēļ viņam jāizvēlas citi

veidi kā to izdarīt (tai skaitā dažādas kriminālas aktivitātes). Šobrīd sociālās lokalizācijas teorijas ir nonākušas krīzes situācijā, jo ir niecīgs to pētījumu skaits, kuri varētu attīstīt šo teoriju tālāk.

Kontroles teorija (angl.val. - *Control theory*). Šī teorija uzsver saistību starp likumpārkāpēju un viņa sociālo grupu. Vislielāko popularitāti ieguva T. Hiršija (Hirschi, 1969 kā minēts Andrews & Bonta, 1998) sociālās kontroles teorija, saskaņā ar kuru, indivīda pakļaušanās noteikumiem ir atkarīga no saistības starp viņu un sabiedrību, un devianta uzvedība veidojas tad, ja saistība ir vāja vai traucēta. Šīs saistības vienojošie elementi ir: 1) pieķeršanās (piesaiste) citiem, kas izpaužas kā sirdsapziņa, normu internalizācija un bažas par to, ko par viņu domā citi, 2) uzticēšanās tradicionāliem mērķiem, 3) aktīva iesaistīšanās un darbošanās tradicionālās aktivitātēs, kuras nav savienojamas ar delinkventu aktivitāti, 4) ticība tradicionālo vērtību morālajam un tikumiskajam pamatojumam (Blackburn, 1993).

Diferenciālo saistību teorija (angl.val. - *Differential association theory*). Diferenciālo saistību teorijas (Sutherland, 1939,1947; Sutherland & Cressey,1970 kā minēts Andrews & Bonta, 1998) principi ir šādi:

1. Kriminālā uzvedība ir iemācīta;
2. Kriminālā uzvedība tiek iemācīta saskarsmes procesā ar citiem cilvēkiem;
3. Pārsvārā iemācīšanās notiek tuvu cilvēku grupā;
4. Iemācīšanās ietver sevī kriminālās uzvedības tehnikas un specifiskus motīvus, dziņas, attieksmi;
5. Iemācīšanās process esot kopā ar kriminālām vai antikriminālām personām ietver sevī visus tos mehānismus, kuri ir jebkurā iemācīšanās procesā;
6. Cilvēks kļūst delinkvents, jo viņam ir izdevīgāk pārkāpt likumu, nekā to ievērot;
7. Diferenciālās saistības var mainīties pēc biežuma, ilguma, prioritātes un intensivitātes.

Interese par diferenciālo saistību teoriju pieauga, kad vēlāk šīs teorijas principus sāka praktiski izmantot kriminālās uzvedības riska un novēršanas faktoru noteikšanā (Andrews & Bonta, 1998). Diferenciālā saistību teorija iekļauj divus faktoros – antisociāla attieksme/nostāja un antisociāli domubiedri, kuri, kā vēlāk pierādīs kriminālās uzvedības vispārējā personības un sociālās psiholoģijas teorija, nozīmīgi korelē ar kriminālu uzvedību.

Psihodinamiskā teorija apgalvo, ka kriminālo uzvedību veicina psiholoģiskā brieduma trūkums un vāja paškontrolē noteiktās situācijās. Psiholoģiskais briedums nozīmē pilnībā attīstītu Ego un Superego. Psiholoģiski nobriedis cilvēks spēj aizkavēt tūlītēju apmierinājuma saņemšanu, mīlēt un būt mīlētam kontekstā ar spēju uzturēt ilgstošas seksuālas attiecības un būt sociāli produktīvam. Lielu ieguldījumu delinkventās un kriminālās uzvedības psihodinamiskās teorijas attīstībā deva Š. Glueks un E. Glueka (Glueck & Glueck, 1950 kā minēts Andrews & Bonta, 1998). Viņi balstījās uz pieņēmumu, ka cilvēka uzvedība var tikt saprasta kā specifisko sociālo un bioloģisko faktoru mijiedarbība, kas indivīda līmenī var izpausties kā abu šo faktoru

apvienošanās, pielāgošanās vai arī kā konflikts. Zinātnieki apgalvoja, ka gan vide, kurā dzīvo cilvēks, gan situācija, kurā notiek likumpārkāpums var būt kriminogēna. Viņi uzsvēra, ka vāju iekšēju kontroli (vājš Superego) var radīt slikta vecāku audzināšana un slikts vecāku uzvedības paraugs, kā arī temperaments/konstitucionālie faktori, kas ietekmē agresivitātes izpausmes un savu interešu absolutizāciju. Abu zinātnieku pētījumi parādīja, ka delinkventā uzvedība nozīmīgi korelē ar antisociālu izturēšanos, kontaktēšanos ar antisociāliem draugiem, antisociālas personības raksturojošiem faktoriem (paaugstināta enerģija, agresivitāte, impulsivitāte, rupjība), problemātiskām attiecībām ģimenē (psiholoģisks vecāku zaudējums, ierobežotas emociju izpausmes ģimenē, nabadzīga audzināšana, ģimenes struktūras nestabilitāte) un skolā.

Psihodinamiskās teorijas tradīcijas ir vērojamas arī J. Dolarda (Dollard, 1939 kā minēts Baron & Richardson, 1999) un viņa kolēģu izstrādātajā *frustrācijas – agresijas teorijā*, kurā tiek apgalvots, ka:

1. frustrācija vienmēr noved pie jebkuras agresijas formas,
2. agresija vienmēr ir frustrācijas rezultāts.

Frustrācija provocē un atvieglo agresīvas uzvedības izpausmes (Baron & Richardson, 1999). Lai arī šīs teorijas būtība ir vienkārša un visiem saprotama, taču laika gaitā atklājas šīs teorijas nepilnības. Vairāki pētījumi pierādīja, ka frustrācija ne vienmēr noved pie agresīvas uzvedības, un, ka agresija var būt tikai viens no iespējamiem uzvedības modeļiem frustrējošās situācijās. L. Berkovičs (Berkowitz, 1965, 1969, 1983, 1988, 1989 kā minēts Baron & Richardson, 1999) ieviesa izmaiņas frustrācijas agresijas teorijā. Viņš apgalvoja, ka frustrācija ir viens no agresivitātes stimuliem, kas var tikai provocēt agresīvas reakcijas, bet ne vienmēr noved pie agresīvas uzvedības tiešā veidā. Frustrācija rada gatavību agresīvai rīcībai. Agresīva uzvedība rodas tikai tad, ja eksistē noteikti priekšnosacījumi - vides stimuli, kuri ir saistīti ar aktuāliem vai iepriekš bijušiem faktoriem, ar naidu provocējošiem faktoriem vai ar agresiju kā personībai raksturīgu iezīmi. Spēcīgi frustrēta indivīda agresīvais uzbudinājums var mazināties tikai tad, ja tiek radīts kaitējums tieši frustrācijas izraisītājam (Baron & Richardson, 1999).

Biheiviorālā teorija. Teorijas pārstāvji uzskata, ka visa uzvedība gan kriminālā, gan cita veida ir iemācīta un ar to var manipulēt izmantojot sodu un pastiprinājumu. Pēc K. Džeferija (Jeffery, 1965 kā minēts Blackburn, 1993) domām, kriminālā uzvedība ir uzvedība, kura tiek uzturēta ar tām izmaiņām, kuras tā pati rada apkārtējā vidē, piemēram, zagšanu pastiprina labums, ko rada nozagtās mantas, slepkavība tiek pastiprināta negatīvā veidā, jo tā ir atbrīvošanās no ienaidnieka.

Aizenka kriminalitātes teorija. Šīs teorijas pamatlicējs H. Aizenks, sadarbībā ar G. Gudjunsonu (Eysenck & Gudjonsson, 1989 kā minēts Blackburn, 1993), uzskatīja, ka kriminalitāte ir tieksme veikt likumpārkāpumu, un tas ir nepārtraukts mainīgais, kas mainās no altruistiskas uzvedības caur parastu (normālu) uzvedību, un iespējams jau asociālu, bet vēl netiek

nodarīts citiem kaitējums, uz izteikti kriminālu uzvedību ar cietušajiem (antisociālu uzvedību). Saskaņā ar Aizenka uzskatiem (Eysenck, 1977, kā minēts McGuire, 2004), noteiktas personības iezīmes (augsta ekstraversija, neirotisms un psihotisms) palielina iespējamību veikt kriminālu pārkāpumu.

Eklektiskās teorijas (dažādu uzskatu, teoriju un idejisko virzienu savienošana). Monreālas Universitātes zinātnieki M. LeBlancs, M. Oimets un R. Tremblejs (LeBlanc, Ouimet & Tremblay, 1988) mēģināja integrēt psihodinamisko teoriju ar Hirša kontroles teoriju. Viņu modelis ietver četras faktoru grupas:

- Sociālās saites: pieķeršanās vecākiem vai citai autoritārai figūrai un iekļaušanās skolas, darba, baznīcas vai kādā citā vidē.
- Sociālā piespiešana: eksternāla - attieksme pret vecāku uzraudzību un kontroli un internāla - attieksme pret normām, riskēšanu un neitralitāti.
- Pusaudža loma: adaptācija skolā un attiecības ar delinkventiem vienaudžiem.
- Psiholoģiskā funkcionēšana: sociālās pielāgošanās grūtības; agresija; nedrošība/atsvešināšanās, psihotisms (Aizenka izpratnē).

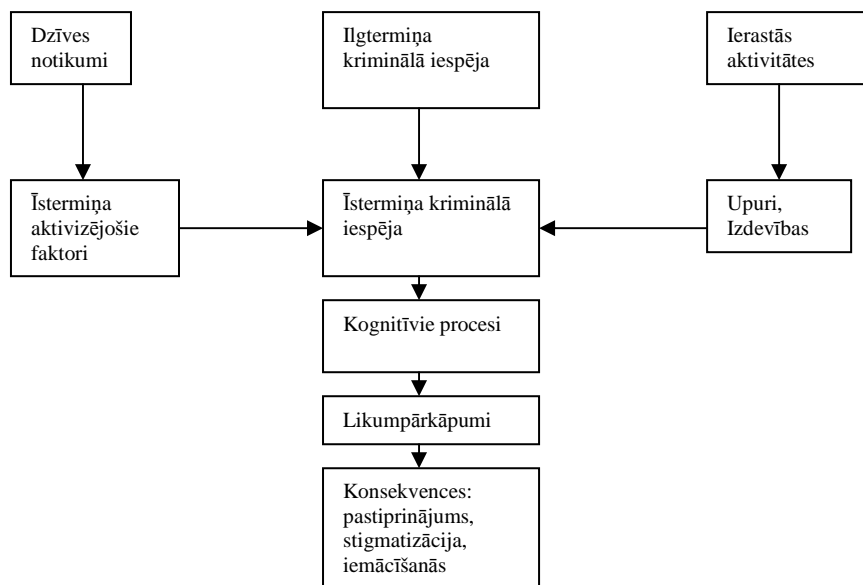
Visi šie faktori var būt saistīti ar kriminālu uzvedību, bet visciešāk kriminālās uzvedības cēloņi ir saistīti ar sociālo piespiešanu un pusaudža lomu.

Vēl viena eklektiskā teorija ir J. Vilsona un R. Hernšteina (Wilson, Herrnstein, 1985 kā minēts Blackburn, 1993) izstrādā pieeja, kur tiek integrētas biheiviorālā skaidrojuma, racionālās izvēles un individuālo atšķirību pieejas. Viņu teorijas priekšmets ir kriminalitāte kā tieksme veikt „savtīgu likumpārkāpumu”, bet analizē autori vairāk pievēršas likumpārkāpumam kā indivīda izvēles rezultātam, kuras laikā cilvēki sastopas ar vilinājumu vai labvēlīgiem apstākļiem veikt noziedzīgu darbību. „Labums” no likumpārkāpuma izdarīšanas var būt gan materiāls, gan psiholoģisks (tāds kā atzinība, emocionāls apmierinājums, taisnīguma panākšana), bet „zaudējums” var būt sirdsapziņas pārmetumu izjušana, nosodījums un atriebība. Likumpārkāpuma neizdarīšana ir saistīta ar „labumu”, ko dod izvairīšanās no pienākošās soda, sociālā stāvokļa pazaudēšanas un kauna izjūtas. Tādēļ ir ļoti svarīgas individuālās atšķirības, kuras palīdz vai traucē indivīdam paredzēt nākotnes sekas, un šīs atšķirības var būt bioloģiski noteiktas (piemēram, tādas personības iezīmes kā impulsivitāte un nepacietība mazina indivīda spēju mācīties no savām kļūdām).

Arī D. Faringtons (Farrington, 2004) ir kriminālās uzvedības eklektisko teoriju pārstāvis, kurš savā teorijā integrējis sociālās iemācīšanās, subkultūras, labvēlīgu iespēju, kontroles, diferenciālo saistību, racionālās izvēles un stigmatizācijas pieejas. Tendence veikt kriminālas darbības ir atkarīga arī no virknes personības faktoriem (impulsivitāte, vājas empātijas spējas, sirdsapziņas trūkums u.c.). Viņš arī uzsver, ka likumpārkāpuma izdarīšana daļēji ir atkarīga gan no indivīda, gan no situācijas. Autors pasvīturo, ka ir svarīgi izšķirt faktorus, kas ietekmē

kriminālas personības veidošanos (tos viņš nosauca par starp-individuālajām atšķirībām) un faktorus, kuri veicina kriminālās uzvedības izpausmes (tos viņš nosauca par iekšējām individuālām atšķirībām). Faringtons savu teoriju nosauca par *kognitīvi-antisociālo potenciālu integratīvo teoriju*. Saskaņā ar šo teoriju, likumpārkāpuma izdarīšana ir atkarīga no interakcijas starp indivīdu un sociālo vidi. Faringtona likumpārkāpuma izdarīšanas skaidrojošais modelis ir attēlots 1.attēlā.

Ar īstermiņa aktivizējošiem faktoriem (angļ.val. - short – term energizing factors) tiek saprasts: garlaicība, dusmas, atrašanās psihoaktīvo vielu reibuma stāvoklī vai frustrējošā stāvoklī vai vienaudžu pamudinājums. Dzīves notikumi (darba zaudējums, strīds ar partneri) var ietekmēt šos īslaicīgos aktivizējošos faktorus. Kriminālās iespējas vai izdevības un upura pieejamība vai esamība būs atkarīga no cilvēka ikdienas aktivitātēm. Saduršanās ar vilinošu izdevību vai upuri var būt par cēloni īstermiņa kriminālās iespējas (angļ.val. - short – term criminal potential) pieaugumam (iekšējais likumpārkāpēja stāvoklis, kurš veicina kriminālās uzvedības izpausmi). Īstermiņa kriminālo iespēju ietekmē arī ilgtermiņa kriminālā iespēja (angļ.val. – long – term criminal potential), tas ir, faktori, kuri veicina kriminālas personības veidošanos, tie var būt bioloģiskie, individuālie, ģimenes, vienaudžu, skolas, sociāli ekonomiskie.

1.attēls.Likumpārkāpuma izdarīšanas modelis (Farrington, 2004,163)

1. attēlā ir redzams, ka tas, kurš no indivīdiem ar noteiktu īstermiņa kriminālās iespējas līmeni noteiktos apstākļos veiks kriminālu pārkāpumu un kurš neveiks, būs atkarīgs no šīs personas kognitīvajiem procesiem (viņa spēju ņemt vērā subjektīvo labumu, samaksu par izdarīto un dažādu iespējamo seku paredzēšanas), kā arī no dažādu uzvedības paņēmieni repertuāra. Likumpārkāpuma izdarīšanas konsekvences kā iemācīšanās process var novest pie

izmaiņām ilgtermiņa kriminālajā iespējā, un nākotnē - arī izmaiņām kognitīvajā lēmuma pieņemšanas procesā. Īpaši tas notiek, ja konsekvences ir pastipriņošas (materiālu labumu iegūšana vai novērtējums no sabiedrotā puses) vai nosodošas (sankcijas likumā noteiktā kārtībā vai nosodījums no vecāku puses). Ja sekas ir likuma pārkāpēja stigmatizācija, tad likumpārkāpējam var būt daudz grūtāk sasniegt savus tālākos mērķus legālā veidā, un tas var novest pie ilgtermiņa kriminālo iespēju palielināšanās. Farringtons uzskata, ka tālākie pētījumi jāveic, lai varētu noskaidrot, cik dažādu likumpārkāpēju tipus var izdalīt. Iespējams, ka daži cilvēki izdara likumpārkāpumu tāpēc, ka viņiem ir augsti ilglaicīgās iespējas izdarīt likumpārkāpumu rādītāji, bet citi - tāpēc, ka ir spēcīgi situatīvi faktori un augsti īstermiņa kriminālās iespējas rādītāji, vēl citi tāpēc, ka viņiem ir noteikts domāšanas un lēmumu pieņemšanas veids, kad viņi sastopas ar dažādām dzīves izdevībām (Farrington, 2004).

Savukārt kriminālās uzvedības skaidrojumā krievu zinātnieku vidū valda dažādi uzskati. Līdzīgi kā Farringtons, V. Kudrjavcevs uzsver, ka kriminālu uzvedību pilnībā var izprast, ņemot vērā ne tikai no likumpārkāpēja personības struktūras izrietošos iemeslus un riska faktoros, viņa gatavību veikt noziedzīgu darbību, viņa personības īpatnības (tikumisko, psiholoģisko, demogrāfisko, intelektuālo, lomas raksturojumu), bet arī nozieguma veikšanas beigu stadiju - tieši paša likumpārkāpuma izdarīšanas brīdi un apstākļus (vai tie ir labvēlīgi vai neitrāli likumpārkāpuma izdarīšanas turpināšanai un novešanai līdz galam) (Kudrjavcev, 1998). Pēc autora domām, likumpārkāpuma izdarīšanas ģenēzē ir trīs bloki: motivācija, plānošana un noziedzīgās darbības veikšana. Likumpārkāpumu producē personība, bet tikai mijiedarbībā ar fizisko un sociālo vidi. Pie tam, arī pati personība veidojas vides ietekmē. Savukārt J. Antonjans un V. Guļdans uzskata, ka noziedzīgās uzvedības avots ir tikai personība, kas ir uzskatāmi redzams tajās situācijās, kad pati situācija nekādā veidā neprovocē likumpārkāpuma izdarīšanu. Subjekts, katru situāciju uztver atkarībā no viņa personības īpatnībām un tajā tad arī slēpjas likumpārkāpuma subjektīvā nozīme (Balabanova, 1998).

Vispārējā personības un sociālās psiholoģijas pieeja kriminālās uzvedības skaidrojumā (angl.val. – The general personality and social psychological approach) (Andrews & Bonta, 1998). Šī ir viena no pēdējā laikā visbiežāk pieminētajām teorijām, kas parādījās 20 gs. 80 – 90 gados. Tajā tiek uzsvērts, ka kriminālās uzvedības izmaiņas var notikt divos veidos: 1) to var pastiprināt, ja tiek gūts kāds labums (piemēram, cilvēks gūst baudu vai atvieglojumu) 2) to var samazināt, ja rodas kādas grūtības (piemēram, cilvēks izjūt sāpes vai frustrāciju). Šīs pieejas ietvaros tiek apkopoti iepriekšminēto teoriju atzinumi un tiek definēts, ka cilvēka uzvedību ietekmē viens vai vairāki šādi mainīgie: attieksme vai nostāja, attiecības, viņa uzvedības vēsture un viņa personība. Šo mainīgo kopumu sauc par “Lielo četrinieku”, un tas var ietekmēt cilvēka uzvedību galvenajās sfērās: mājās, skolā, darbā, brīvajā laikā, tuvākajā apkārtnē. Kāds ir šis “Lielais četrinieks” attiecībā uz kriminālo uzvedību? Antisociālu attieksmi veido nostājas, vērtības un cerības. Tās

ietekmē uzvedības standartus, kas nosaka, kam personība dos priekšroku – kriminālai vai “nekriminālai” uzvedībai. Antisociālo attiecību vide (vecāki, māsa, brāļi, vienaudži un citi) ietekmē to, vai personība par krimināla akta veikšanu iegūs apbalvojumu vai sodu. Antisociāla attiecību vide var ietekmēt arī antisociālu attieksmi, kas savukārt var darboties tad, kad citu klāt nemaz nav. Antisociālas uzvedības vēsture palielina iespēju, ka cilvēks arī turpmāk savā dzīvē izvēlēsies tādu uzvedības modeli, kas viņam ir pazīstams - šajā gadījumā - kriminālu uzvedību. Ar kriminālu uzvedību ir saistītas arī atsevišķas personības iezīmes, piemēram, egocentrisms, trauksme, zems pašvērtējums, atsvešināšanās u.c.. D. Endrjūss uzskata, ka, skaidrojot kriminālo uzvedību vispārējās personības un sociālās psiholoģijas pieejas ietvaros, “Lielā četrinieka” faktori ir centrālie. D. Endrjūss ar līdzautoriem izdalīja tos faktoros, kas visciešāk korelē ar kriminālo uzvedību (galvenie faktori) un tos, kuru saistība ar kriminālo uzvedību ir vājāka (mazāk svarīgie faktori) (Andrews, 1989 un Andrews, Leschied & Hoge, 1992 kā minēts Andrews & Bonta, 1998). Galvenie faktori ir šādi:

- 1) antisociāla/krimināla attieksme, vērtības, cerības, kognitīvais un emocionālais stāvoklis;
- 2) antisociāla/krimināla attiecību vide un izolēšanās no cilvēkiem, kuru uzvedība nav antisociāla;
- 3) temperamenta un personības faktori – psihopātija, vāja socializācija, impulsivitāte, agresijas izlādēšana, egocentrisms, zems vai vidējs verbālais intelekts, vēlēšanās riskēt un vājas problēmu risināšanas un pašregulācijas spējas;
- 4) antisociālas uzvedības vēsture jau no bērnības;
- 5) ģimenes faktori – vecāku kriminālā uzvedība un dažādas psiholoģiskās problēmas, nepietiekama emociju un rūpju izrādīšana, slikta vecāku uzraudzība un nepiemērotas audzināšanas metodes, vecāku nolaidība attiecībā pret bērnu un viņa ļaunprātīga izmantošana;
- 6) zems izglītības un ienākumu līmenis, nestabila darba pieredze;

Mazāk svarīgie faktori ir šādi:

- 1) zems ģimenes sociālais statuss;
- 2) personiskais distress – atsvešinātība, zems pašvērtējums, trauksme, depresija, raizes vai garīga slimība;

Šī kriminālās uzvedības skaidrojošo teoriju pārskata nobeigumā ir jāatzīmē vēl viena zinātniskajā literatūrā sastopama pieeja kriminālās uzvedības skaidrošanā, un tā ir – patopsiholoģiskā vai psihopatoloģiskā pieeja. Nebūtu korekti šo pieeju nosaukt par teoriju, taču tā tiek izmantota, lai izprastu un skaidrotu kriminālo uzvedību likumpārkāpējiem ar dažādiem psihes traucējumiem. Psihopatoloģiskās pieejas ietvaros uzsvars tiek likts uz tādiem rādītājiem kā psihopatoloģiskā disfunkcija un bioloģiskā disfunkcija, kas tiek uzskatīti par kriminālās uzvedības pamatu. Kā populārākie mainīgie tiek izdalīti psihiatriskā diagnoze, personības

distresa indikatori (trauksme, depresija) un psihotiskā simptomātika (piemēram, halucinācijas) (Bonta, Law & Hanson, 1998). Taču šobrīd vēl joprojām tiek diskutēts par psihisko traucējumu vietu kriminālās uzvedības veidošanā un to saistību ar kriminālo uzvedību.

Rezumējot iepriekš rakstīto, var secināt, ka socioloģiskajās teorijās kriminālā uzvedība tiek aplūkota no indivīda pozīcijas viedokļa sociālajā hierarhijā. Piemēram, vecums, rase, sociālā šķira, ekonomiskais stāvoklis u.c. ir galvenie faktori, kas veicina kriminālo uzvedību. Psiholoģiskajās teorijās uzsvars vairāk tiek likts uz individuālajiem faktoriem, piemēram, personības iezīmēm, ģimenes faktoriem, biedrošanos ar krimināliem partneriem, antisociālu nostāju u.c.. Tajā pašā laikā ir jāatzīst, ka cilvēki, dzīvojot vienādos apstākļos, attīstās dažādi, un, lai arī kriminoloģijā vairāk tiek respektēti socioloģisko teoriju kriminālās uzvedības skaidrojumi (McGuire, 2004), nevar ignorēt arī to apstākli, ka individuālās atšķirības, kuras parādās jau personības attīstības sākumā, var apsteigt vides faktoru un sociālo situāciju ietekmi. Psiholoģiskajās teorijās galvenais akcents tiek likts uz „iekšēji individuāliem” faktoriem, kuri nosaka vai ietekmē kriminālo uzvedību. Protams, ka neviena no psiholoģiskajām teorijām neapgalvo, ka indivīds attīstās un dzīvo sociālā vakuumā.

Šobrīd nav radīta vienota teorija, kura nosaka kriminālo uzvedību. Kriminālas uzvedības veidošanos ietekmē vairāku faktoru savstarpējā mijiedarbība (gan bioloģiskā predispozīcija, gan sociālā pieredze), nevar izolēti izdalīt kādu no iepriekš minētajiem faktoriem un uzskatīt, ka tas ir galvenais, kas ietekmējis likumpārkāpuma izdarīšanu. Šobrīd vadošā ir vispārējā personības un sociālās psiholoģijas pieeja kriminālās uzvedības skaidrošanā, kuras ietvaros tiek izdalīti četri centrālie faktori, kas nozīmīgi ietekmē kriminālās uzvedības veidošanos. Vēl svarīgi pieminēt, ka kriminālās uzvedības izpētē ir jāizšķir divas pieejas – tiek noskaidrots un pētīts, kādi faktori veicina kriminālas personības un uzvedības veidošanos, un kādi faktori veicina kriminālas uzvedības izpausmes. Tālākajā darba nodaļā tiks pievērsta uzmanība atsevišķiem faktoriem, kuriem ir saistība ar kriminālās uzvedības veidošanos.

1.1.3. Kriminālās uzvedības veidošanās individuālie faktori

Atgriežoties pie kriminālās uzvedības ietekmējošo un riska faktoru izzināšanas, vispirms jāatzīmē divi skatu punkti, no kuriem tālāk tiks aplūkoti kriminālās uzvedības veidošanās iemesli. Pirmais ir saistīts ar to, ka bērna vai pusaudža uzvedības, kognitīvas, emocionālas vai kāda cita rakstura problēmas var būt kā priekšvēstneši pieauguša cilvēka antisociālajai vai kriminālajai uzvedībai, pie tam, tie var būt atšķirīgi bērna vecumam un pusaudžu vecumam. Piemēram, D. Bartušs, D. Lainems, T. Mofits un P. Silva (Bartusch, Lynam, Moffitt & Silva, 1997) veica pētījumu, kurā pierādīja, ka asociāla uzvedība bērnībā, salīdzinoši ar pusaudžu vecumu, ir cieši saistīta ar zemām verbālām spējām, hiperaktivitāti, impulsīvu personību, savukārt antisociāla uzvedība pusaudžu vecumā, salīdzinoši ar bērnību, ir cieši saistīta ar iesaistīšanos delinkventās grupās. Tāpat – antisociālas uzvedības izpausmes bērnībā ir saistītas ar

vardarbīgu likumpārkāpumu izdarīšanu pieaugušā vecumā, turpretī – antisociālas uzvedības izpausmes pusaudžu vecumā ir saistītas ar nevardarbīgu likumpārkāpumu izdarīšanu pieaugušā vecumā. Otrs skatu punkts nosaka to, ka kriminālās uzvedības veidošanos ietekmē nevis viens izolēts faktors, bet gan faktoru kopums, un tie var būt bioloģiskie, psihopatoloģiskie, interpersonālie, ģimenes funkcionēšanas un audzināšanas, personības iezīmju u.c.faktori (White, Moffitt, Caspi, Bartush, Needles & Stouthamer-Loeber, 1994; Loeber & Stouthamer – Loeber, 1996; Pulkkinen, Virtanen, af Klinteberg & Magnusson, 2000; af Klinteberg, 2000). Tālāk tiks aplūkoti daži no tiem..

Zinātnieki ir veikuši daudzus pētījumus, lai noskaidrotu atšķirīgos cilvēka attīstības ceļus un faktoros, kuri veicina kriminālās uzvedības izpausmes. Šajā nodaļā uzmanība tiks pievērsta personības attīstības faktoru ietekmei uz kriminālo uzvedību no bioloģiskā, intelekta, ģimenes funkcionēšanas un vecāku audzināšanas viedokļa.

Bioloģiskie faktori. Lai noteiktu *ģenētisko* traucējumu lomu kriminālās uzvedības attīstībā, pagājušajā gadsimtā tika veikti pētījumi, kuros bija mēģināts pierādīt hipotēzi par hromosomu anomāliju un to iespējamo ietekmi uz kriminālo uzvedību (Jacobs, Brunton, Melville, Brittain & McClemon, 1965; Witkin et al., 1973; Volavka, 1987; Katz & Chambliss, 1995 pēc Andrews & Bonta, 1998), taču, apkopojot pētījumu rezultātus, tika izdarīti secinājumi, ka šī saistība ir maznozīmīga. Iespējams tas ir skaidrojams arī ar to, ka hromosomu anomālijas vispār ir reti sastopamas populācijā kopumā. Jaunākajās pieejās tiek uzsvērts, ka cilvēka uzvedību nosaka gan ģenētiskie, gan vides faktori (Baker, Bezdjian & Raine, 2006). G. Andersons (Anderson, 2007) raksta, ka gēniem ir nozīmīga loma jebkuras, tai skaitā, arī kriminālās uzvedības veidošanā. Krimināla uzvedība ir ģenētiski predeterminēta, ko ietekmē vides faktori. Vides faktori un gēni var kombinēties radot atšķirīgus fenotipus, tai skaitā arī delinkventu uzvedību (Beaver, DeLisi, Wright & Vaughn, 2009). Arī attiecībā uz antisociālu uzvedību tiek uzsvērts, ka ģenētisko un vides faktoru mijiedarbība izskaidro antisociālās uzvedības individuālās atšķirības (Baker, Bezdjian & Raine, 2006). Pēdējos gados šajā virzienā tiek veikti daudz un dažādi pētījumi (Caspi et al., 2002; Foley et al., 2004; Moffitt et al., 2005; Rutter, 2006; Hodgins, 2007). Šajos pētījumos, lai arī netiek noliegts, ka ģenētiskie faktori ietekmē delinkventas, antisociālas un kriminālās uzvedības veidošanos, taču tiek uzsvērts, ka šādu uzvedību neveicina kāds viens noteikts gēns vai gēnu maza grupa (Rutter, 2006). Kaspijs ar kolēģiem (Caspi, McClay, Moffitt, Mill, Martin, & Craig, 2002) atklāja, ka ferments MAOA (metabolizing enzyme monoamine oxidase A) ir saistīts ar antisociālu uzvedību. Cilvēki, kuriem ir zems MAOA alēles funkcionālais līmenis daudz biežāk izdarīja likumpārkāpumus nekā cilvēki ar augstu šī alēla funkcionalitātes līmeni, taču šo ģenētisko efektu varēja novērot tikai tiem cilvēkiem, kuri bērnībā bija cietuši no fiziskas vardarbības. Tātad, ģenētiskais riska faktors ietekmē antisociālas uzvedības parādīšanos tikai sadarbībā ar vides „risku” faktoru un šo

secinājumu apliecina arī citi pētījumi (Foley, Eaves, Wormley, Silberg, Maes, & Kuhn, 2004; Widom & Brzustowicz, 2006 kā minēts Hodgins, 2007). Ir arī pētījumi, kuros tiek mēģināts pierādīt, ka ģenētiskie faktori delinkventas uzvedības veidošanos var ietekmēt netiešā veidā caur vides faktoriem un dažādām personības iezīmēm (Moffitt, 2005; Rutter, 2006).

Nākamā pētījumu grupa atklāj kriminālās uzvedības un smadzeņu darbības *neirofizioloģiskās* funkcionēšanas saistību. Šeit jāmin pētījumus, kuros noteica smadzeņu darbības aktivitāti, izmantojot elektroencefalogrammu (EEG). S.A. Medniks un J. Volavka (Mednic & Volavka, 1980 pēc Andrews & Bonta, 1998) konstatēja, ka likumpārkāpējiem bieži ir sastopami pataloģiski EEG rādītāji, tie uzrāda zemu alfa viļņu aktivitāti, kas nozīmē, ka likumpārkāpējiem ir nenobriedusi centrālā nervu sistēma (CNS). Veicot tālākus pētījumus, autoru grupa (Petersen, Matousek, Mednick, Volovka & Pollock, 1982 pēc Andrews & Bonta, 1998) konstatēja, ka pataloģiskie EEG rādītāji ir kriminālās uzvedības viens no iespējamiem riska faktoriem, bet tikai tiem likumpārkāpējiem, kuri izdarījuši zādzības. Zinātnieki H. Krobers, H. Šeirers un H. Sass (Kröber, Scheurer & Sass, 1994) pētīja smadzeņu disfunkcijas, neiroloģisko simptomu un delinkventās uzvedības saistību (šis pētījums pazīstams ar nosaukumu Heidelbergas delinkventās uzvedības pētījums, kurš atklāj bioloģisko, biogrāfisko, psiholoģisko un sociālo faktoru nozīmi vardarbīgas uzvedības attīstībā) un nonāca pie secinājuma, ka vieglas neiroloģiskas izmaiņas galvas smadzenēs ir saistītas ar sociālās piemērošanās un uzvedības problēmām bērnībā, kognitīvajiem traucējumiem, kavētām emocionālām reakcijām, eksternālo kontroles lokusu un delinkventās uzvedības biežu atkārtāšanos. Gēni ietekmē arī to, kā notiek neurotransmiteru (piemēram, dopamīna un serotonīna) producēšana, transportēšana un iziršana, kas ir potenciāli iemesli antisociālu personības iezīmju un uzvedības traucējumu veidošanā (Morley & Hall, 2003; Rowe, 2002 kā minēts Beaver, DeLisi, Wright & Vaughn, 2009). Plašus pētījumus, tai skaitā arī longitudinālus, par *neiroķīmisko* faktoru ietekmi uz kriminālās uzvedības, jauniešu delinkventās uzvedības un psihopātijas veidošanos ir veikusi Stokholmas Universitātes, Psiholoģijas nodaļas zinātniece B. Klinteberga un līdzautoru kolektīvs (Alm, af Klinteberg, Humble, Leppert, Sørensen, Thorell, Lidberg & Orelan, 1996). Viņi pētīja, bioķīmisko faktoru (konkrēti – monoamino oksidāzes enzīmu aktivitāti asins sastāvā) saistību ar kriminālās personības veidošanos, un nonāca pie secinājuma, ka garīgi veselīgiem cilvēkiem, kuriem ir raksturīga impulsīva rīcība, vajadzība pēc asām izjūtām un nespēja veikt monotonu darbību, ir pazemināta šo enzīmu aktivitāte asinīs, jāņem vērā, ka visas šīs īpašības korelē arī ar adaptācijas problēmām, tai skaitā kriminālo uzvedību. Arī kriminālo likumpārkāpēju grupā tika konstatēts zems enzīmu aktivitātes līmenis, salīdzinoši ar kontroles grupu (celtniekiem). Zinātnieki ir pētījuši arī uzvedības problēmu un antisociālas uzvedības saistību ar tiroīdā hormona aktivitāti, kortizola, dopamīna, noradrenalīna un adrenalīna līmeni. Tika atklāts, ka pārmērīga tiroīdā hormona darbība vīriešu grupai ar dažāda veida psihosociālās uzvedības

deviancēm ietekmē simpatiskās nervu sistēmas aktivitāti. Longitudinālā pētījumā ar jauniešu likumpārkāpēju grupu atklāja pozitīvu sakarību starp pastāvīgu kriminālo uzvedību un trijodtironīna līmeni. Tāpat tika pierādīta saistība starp kriminālo uzvedību un kortizola, dopamīna un adrenalīna līmeni (af Klinteberg, 2000).

Intelekti. Pārsvarā intelekts ir pētīts psihometriskās pieejas ietvaros, t.i., aplūkojot analītiskā intelekta, mērītu ar IQ testiem, saistību ar kriminālās uzvedības raksturojošiem faktoriem. Šie pētījumi zinātniekiem (Hirschi & Hindelang, 1977; Lynam, Moffitt & Stouthamer-Loeber, 1993; Herrnstein & Murray, 1994; Cullen, Gendreau, Jarjoura & Wright, 1997) ir ļāvuši izdarīt secinājumus, ka pastāv saistība starp IQ rādītājiem un delinkventu vai kriminālo uzvedību, taču intelekts nav noteicošākais kriminālās uzvedības riska faktors (Andrews & Bonta, 1998). Šobrīd nav daudz pētījumu par radošā un praktiskā intelekta saistību ar kriminālo uzvedību, kaut gan var pieņemt, ka šādu pētījumu rezultāti (īpaši praktiskā intelekta saistība ar kriminālo uzvedību) būtu ļoti nozīmīgi, lai labāk izprastu kriminālās uzvedības veidošanos.

Ģimenes funkcionēšanas, savstarpējo attiecību un vecāku audzināšanas faktori. Ģimenei ir nozīmīga loma bērna socializācijas procesā, viņa interpersonālo spēju, uzvedības, emocionālās sfēras, personības un kognitīvo spēju attīstībā. Atmosfēra ģimenē var būt kā nelabvēlīgs faktors, kas ietekmē antisociālas, delinkventas vai kriminālas uzvedības veidošanos. Ja ģimenē bērns tiek ļaunprātīgi izmantots un vecāki ir nevērīgi pret viņu, tad tas var būt kā nopietns riska faktors delinkventai uzvedībai vēlākos gados (McCord, 1983; Widom, 1989). Pirmos sistemātiskos pētījumus par vecāku emociju, pārraudzības un disciplīnas lomu un to saistību ar vēlāku agresīvu un antisociālu uzvedību veica pagājušā gadsimta 50. – 60. gados Glueki (Glueck & Glueck, 1950), L. Robins (Robins, 1966) un M. Cukermans ar līdzautoriem (Zuckerman et al., 1960) (pēc Ruchkin, 2000). Piemēram, Glueki izvirzīja ideju, ka cilvēkiem, kuri izdara pārkāpumu, ir vāja internālā kontrole (vājš SuperEgo), kas ir kā rezultāts sliktai vecāku audzināšanai un sliktam vecāku uzvedības modelim.

Savukārt Dž. Boulbija idejas par mātes un bērna piesaistes un tās ietekmi uz personības attīstību un viņa turpmāko sociālo attiecību veidošanos atklāja saistību starp dažādiem pieķeršanās modeļiem un delinkventu vai antisociālu uzvedību. Apkopojot pieejamo pētījumu rezultātus, jāsecina, ka tiem cilvēkiem, kuriem bija augsti delinkventās uzvedības rādītāji, visretāk bija konstatēts drošais piesaistes stils. Savukārt bērniem ar augstu agresijas līmeni bija raksturīgs izvairīgais un ambivalentais piesaistes stils (Lyons-Ruth, 1996). Iepriekš minētie piesaistes stili bija raksturīgi arī pusaudžiem, kuri pastiprināti lieto alkoholu, kā arī tiem, kuriem raksturīga antisociāla uzvedība (Rosenstein & Horowitz, 1996). Cits pētījums parādīja, ka pusaudžu vecumā ambivalentais pieķeršanās stils ir saistīts ar kriminālo uzvedību un narkotiku lietošanu (Main, 1996).

Ir veikti arī pētījumi, kuru teorētiskais pamatojums ir meklējams D. Baumrindas izdalītajos vecāku audzināšanas stilos. Vairāku neatkarīgu zinātnisku pētījumu rezultātā, autori nonāca pie vienota secinājuma, ka disfunkcionāla vecāku audzināšana (vecāku naidīgums, bērna sodīšana, vainošana, noraidīšana vai pārlietu liela kontrole) ir cieši saistīta ar dažādām bērna agresīvas un antisociālas uzvedības formām (Haapasalo & Pokela, 1999; Widom, 1989), (Malinosky-Rummel & Hansen, 1993 kā minēts Ruchkin, 2000). Pēdējos gados zinātnieki ir pievērsuši uzmanību ne tikai audzināšanas stilu saistībai ar delinkventu uzvedību, bet arī vecāku pārraudzīšanas (parental monitoring) (uzraudzība un sekošana līdz bērnim, kur viņi atrodas, ar ko ir kopā, ar ko nodarbojas ārpus ģimenes) veidiem. H. Statins un M. Kerra (Stattin & Kerr, 2000) savos pētījumos balstījās uz iepriekš izdarītajiem secinājumiem, ka "laba vecāku pārraudzība" samazina delinkventas uzvedības risku, bet viņi izvirzīja papildus jautājumu - kādā veidā vecāki iegūst informāciju par bērna aktivitātēm ārpus mājas. Pētījuma rezultāti pierādīja, ka bērna antisociālas uzvedības izpausmes samazinās tad, ja bērns šo informāciju vecākiem sniedz pats labprātīgi, neatkarīgi no vecāku lūguma un kontroles.

Nozīmīgi ir arī pieminēt J. Hāpasalo un E. Pokela izdalītos 5 galvenos ar ģimeni saistītos faktorus, kuri būtiski ietekmē agresīvas un antisociālas uzvedības attīstību (Haapasalo & Pokela, 1999). Šie faktori ir:

- 1) vecāku devianta uzvedība (krimināla uzvedība, apreibinošo vielu lietošana, garīgas problēmas);
- 2) ģimenes iziršana (atdalīšanās, šķiršanās, laulības konflikti un nestabilitāte);
- 3) vecāku izmantotie soda veidi un attieksme pret bērnu (fizisks sods, autoritāra attieksme, stingra disciplīna);
- 4) vecāku mīlestības neizrādīšana pret bērnu (bērna noraidījums);
- 5) vecāku nolaidīga audzināšana (vāja pārraudzība, vāja uzraudzība)

Iepriekš minētie faktori ir saistīti ne tikai ar neadaptīvu vecāku audzināšanu, bet ietver daudz plašāku ar ģimeni saistītu negatīvu faktoru grupu. Šādu ģimeni var nosaukt par disfunkcionālu ģimeni, ar to saprotot, ka ģimenē ir negatīva audzināšanas prakse, biežas dzīves vietas maiņas, zems sociāli ekonomiskais statuss, vecāku nelaimīga laulība. Un veiktie pētījumi tikai pierāda to, ka ģimenes funkcionēšanas veids ir nozīmīgāks delinkventās uzvedības paredzētājs, salīdzinot ar vecāku audzināšanas veidu (Ruchkin, Eisemann, Kuposov & Hagglof, 2000).

Apkopojot visu iepriekš rakstīto jāsecina, ka līdz šim brīdim nav izveidota vienota kriminālās uzvedības skaidrojošā teorija. Ar šīs uzvedības izpēti nodarbojas psiholoģijas, medicīnas, socioloģijas, kā arī juridiskās zinātnes pārstāvji. Kriminālās uzvedības skaidrojumu var aplūkot gan no socioloģisko, sociālo un psiholoģijas teoriju viedokļa, gan arī ņemot vērā atsevišķu/individuālu faktoru ietekmi uz kriminālās uzvedības un personības veidošanos. Kriminālās uzvedības veidošanos un izpausmi ietekmē un veicina vairāku faktoru savstarpējā

mijiedarbība, nevar izolēti izdalīt kādu no šajā nodaļā minētajiem faktoriem un uzskatīt, ka tas ir galvenais, kas ietekmējis likumpārkāpuma izdarīšanu. Piekrītot D. Faringtona domām, vēlreiz jāatzīmē, ka likumpārkāpuma izdarīšana ir atkarīga gan no indivīda un viņa raksturojošām īpašībām, gan no konkrētās situācijas. Tātad, ir faktori, kuri ietekmē kriminālas personības un uzvedības veidošanos, un ir faktori, kuri veicina kriminālas uzvedības izpausmes un likumpārkāpuma izdarīšanu konkrētā brīdī un konkrētā situācijā.

Balstoties uz zinātnē atklāto un literatūrā aprakstīto, kā arī, apkopojot šajā nodaļā gūtās atziņas, darba autore šī pētījuma vajadzībām apvienoja vairākus kriminālās uzvedības un likumpārkāpuma izdarīšanas ietekmējošos faktorus grupās. Vienā grupā tika apkopoti likumpārkāpēja dzīves notikumi (ģimenes stāvoklis, izglītība, darba pieredze), kas raksturo viņa adaptēšanās un piemērošanās spējas pirms likumpārkāpuma izdarīšanas. Šo grupu, darba autore nosauca par – *sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem*. Otru grupu veido faktori, kas ir saistīti ar iepriekšējām antisociālas vai kriminālas uzvedības izpausmēm (uzvedības skolas laikā, iepriekšējās sodāmības pieredze u.c.). Šo rādītāju kopums tika nosaukts par *Kriminālas uzvedības vēstures rādītājiem*. Trešajā grupā tika apvienoti atsevišķi ar garīgo veselību saistītie faktori, kas var ietekmēt likumpārkāpēja personības veidošanos, tie tika nosaukti par *Klīniskajiem faktoriem* (piemēram, alkohola lietošanas pieredze, garīgās veselības problēmas dzīves laikā u.c.) un ceturtajā grupā tika apvienoti faktori, kas ir saistīti ar konkrēto likumpārkāpuma izdarīšanu, un tādi, kurus var uzskatīt par likumpārkāpuma izdarīšanas *Vainu pastiprinošiem faktoriem* (psihoaktīvo vielu lietošana likumpārkāpuma izdarīšanas laikā, attieksme pret izdarīto likumpārkāpumu u.c.). Un, neapšaubāmi, viens no multidimensionālās kriminālās uzvedības un likumpārkāpuma attīstības sistēmas nozīmīgiem faktoriem ir *Personība*, kas detalizētāk tiks apskatīta nākamajās pētījuma nodaļā.

1.2. Personības izpratne psiholoģijā

Iepriekšējā nodaļā tika aplūkotas vairākas teorētiskas pieejas un dažādi faktori, kas saistīti ar kriminālās uzvedības veidošanās iemesliem un šādas uzvedības realizēšanu. Lai arī sākotnēji kriminologi personību neuzskatīja par svarīgu faktoru kriminālās uzvedības skaidrošanā, pēdējos gados ir parādījušies daudz pētījumu, kuri atklāj šo saistību (Miller & Lynam, 2001), un tiek uzskatīts, ka viens no likumpārkāpuma veicinošiem faktoriem ir arī personības iezīmes. S. Hampsons (Hampson, 1988) uzskata, ka, lūkojoties uz kriminālo uzvedību no personības psiholoģijas viedokļa, nevis situācijai vai apkārtējiem apstākļiem, bet gan tieši personību raksturojošiem lielumiem ir noteicošā loma kriminālās uzvedības skaidrošanā. Likumpārkāpēju personības pētījumu mērķis ir pierādīt, ka cilvēkiem, kas izdara likumpārkāpumu, ir raksturīga personības īpašību plejāde, kas atšķir viņus no cilvēkiem, kas likumpārkāpumu nav izdarījuši. Arī A. Kaspijs (Caspi, Moffitt, Silva, Stouthamer-Loeber, Krueger, Schmutte 1994) ar

līdzautoriem atklāja, ka, neskatoties uz likumpārkāpēja vecumu, ģeogrāfisko dzīves vietu, rasi un dzimumu, personībai ir nozīme iespējamās kriminālās uzvedības prognozēšanā. Šajā virzienā ir veikts liels skaits pētījumu, piemēram, R. Krūgers ar līdzautoriem pierādīja, ka tādas personības īpašības kā negatīvas emocijas, vājas spējas veidot interpersonālās attiecības, vientulības izjūta, vāja sociālā adaptācija un vēlme riskēt ir saistītas ar kriminālo uzvedību gan jaunu sieviešu, gan vīriešu grupās (Krueger, Schmutte, Caspi, Moffitt, Cambell & Silva, 1994). Šie pētījumi ir tikai vieni no daudziem, kuros tiek meklētas sakarības starp personības iezīmēm un kriminālu uzvedību.

Pirms tālāk analizēt likumpārkāpēja personību, tiks noskaidrots, kas tiek saprasts ar personību, personības iezīmēm un personības raksturojumu. Amerikas psihologu asociācijas atzītajā personības definīcijā ir teikts, ka personība ir cilvēkam piemītoši neatkārtojami psiholoģiski dotumi, kas ietekmē viņa uzvedības modeļus dažādās situācijās un laika periodos (Gerrig & Zimbardo, 2002).

1.2.1. Personības teorijas un personības psiholoģija

Personības teoriju galvenā funkcija ir piedāvāt zinātniski pamatotus konstruktus, kas palīdzētu aprakstīt un izskaidrot cilvēka individuālās psiholoģiskās īpašības. Viens no vissvarīgākajiem jautājumiem, ar ko nodarbojas personības psiholoģijā, ir izprast kā un ar ko viena persona atšķiras no otras un kāda ir cilvēka individualitātes struktūra. 20 gadsimta pirmajā pusē personības psihologi izveidoja vairākas „lielās” („grand”) personības teorijas. Tradicionāli tiek izdalītas šādas personības teorijas: *Psihodinamiskā personības teorija un tai radnieciskās personības teorijas* (Z. Freids, A. Adlers, K. Jungs, K. Hornija, G.S. Sallivens, Ē. Eriksons, M. Klaina, M. Mālere, O. Kernbergs u.c.); *Fenomenoloģiskā (Humānistiskā) personības teorija*: uz personību centrētā teorija, kuru ir izstrādājis K. Rodžerss un tai radnieciskās teorijas (K. Rodžerss, K. Vilberts, A. Maslovs); *Personības iezīmju teorija* (G. Olports (dispozicionālā personības teorija), H. Aizenks (personības tipu teorija), R. Ketels (personības iezīmju struktūras teorija), P. Kosta, R. Makkrejs (piecfaktoru personības modelis)); *Biheiviorālā personības teorija* (B. Skinners); *Sociāli kognitīvā teorija* (A. Bandura, V. Mišels, Dž. Kellijs); *Eksistenciālā teorija* (R. Mejs, V. Frankls, R. Leings).

Pārsvarā, visās personības teoriju definīcijās tiek pasvītota personības individualitātes nozīme vai individuālās atšķirības. Personība kā subjekts tiek raksturota evolūcijas procesā, kuru ietekmē gan ārējie, gan iekšējie faktori (ģenētiskā un bioloģiskā predispozīcija, sociālā pieredze un apkārtējās vides mainīgie apstākļi). Vairumā personības definīciju personība tiek definēta, izmantojot tos raksturojošos lielumus, kuri „atbild” par pastāvīgu uzvedības formu. Personība kā tāda ir nosacīti nemainīga un pastāvīga laikā un apkārtējos apstākļos (Hjelle & Ziegler, 1992). S. Madijs savā grāmatā sniedz šādu personības definīciju: „Personība tā ir raksturojumu un tieksmju konkrēts kopums, kas nosaka tās kopējās un individuālās uzvedības izpausmju īpatnības

(domas, jūtas, darbības), kurām piemīt noturība laikā, un, kuras var vai arī nevar tikt izskaidrotas caur sociālo un bioloģisko faktoru ietekmes analīzi uz aktuālo cilvēka funkcionēšanas situāciju” (Maddi, 1996, 21. lpp.). Savukārt L. Pervins un O. Džons savā grāmatā „Personības psiholoģija” raksta, ka personība ir cilvēka raksturojošs lielums, kas atbild par saskaņotu viņa jūtu, domāšanas un uzvedības izpausmi (Pervin & John, 2001).

Pieņemts uzskatīt, ka cilvēkiem piemīt tendence noteiktās situācijās reaģēt noteiktā veidā, un to sauc par iezīmi. Citiem vārdiem sakot, var prognozēt, kā cilvēki rīkosies, ko jutīs vai domās, ja iestāsies noteikta situācija, kas ierosinās cilvēka reakciju noteiktā veidā. Jēdziens “iezīme” nozīmē tendenci reaģēt līdzīgā veidā mainīgās situācijās. Ņemot vērā šī darba tēmu, turpinājumā nedaudz plašāk tiks aprakstītas personības iezīmju teorijas.

1.2.1.1. Personības iezīmju teorijas

Personības iezīmju teorijas vecāko un fundamentālāko pārstāvju (G. Olports, R. Ketels, H. Aizenks) uzskatu pamatā ir divas kopējas idejas (Hjelle & Ziegler, 1992). Pirmā – cilvēkiem piemīt plašs dispozīciju krājums reaģēt noteiktā veidā dažādās situācijās (tas ir personības iezīmes). Tas nozīmē, ka cilvēki demonstrē nosacītu pastāvību savā rīcībā, domās un emocijās, neatkarīgi no laika rituma, notikumiem un dzīves pieredzes. Otrā ideja ir saistīta ar to apstākli, ka nav divu cilvēku, kuri būtu pilnīgi līdzīgi viens otram.

G. Olports uzskatīja, ka katra personība ir unikāla un, ka viņa unikalitāte var tikt saprasta caur konkrētu personības iezīmju izziņāšanu. „Personība ir dinamiska indivīda psihofizisko sistēmu organizācija, kas nosaka šim indivīdam raksturīgāko uzvedību un domāšanu” (Allport, 1961, 28. lpp. kā minēts Hjelle & Ziegler, 1992). Personības iezīme – tā ir predispozīcija uzvesties vienādā veidā plašā situāciju diapazonā. G. Olports uzskatīja, ka personības iezīmes ir organizētas mentālas struktūras, kas katram cilvēkam ir atšķirīgas, un kas iniciē un vada uzvedību (Allport, 1937 kā minēts Matthews, Deary & Whiteman, 2003). Iezīmes tās ir psiholoģiskas īpatnības. Pēc Olporta domām, iezīmes ir noturīgs un saskaņots veids kā indivīds piemērojas apkārtējai videi. Personības uzvedība vienmēr ir personības iezīmju konfigurācija. Olporta teorijā tiek apgalvots, ka cilvēka uzvedība ir nosacīti stabila dažādos laikos un dažādās situācijās (Hjelle & Ziegler, 1992). Mūsdienu pētījumi pierāda, ka šāda izpratne ir vienkāršota, jo iezīmes mijiedarbojoties ar situāciju, var radīt pārejošu internālu stāvokli, kuru dažreiz daudz tiešāk var ietekmēt situācija nekā iezīme (Matthews, Deary & Whiteman, 2003). Ir jāatzīmē, ka arī pats Olports neapgalvoja, ka iezīme parādās ikvienā situācijā, neatkarīgi no tās konkrētā satura, piemēram, pat pats agresīvākais cilvēks var izmainīt savu uzvedību, ja situācija stimulē neagresīvu uzvedību. Iezīme izsaka to, ko cilvēks parasti dara daudzās situācijās, bet ne to, ko viņš noteikti darīs dotajā konkrētajā situācijā. Pēc Olporta domām, lai izprastu cilvēka uzvedību ir jāņem vērā gan viņa iezīmes, gan situācija, kurā viņš darbojas (Pervin & John, 2001). Ja vispārīgās iezīmes ir raksturīgs visiem cilvēkiem un tās ļauj salīdzināt cilvēkus vienā kultūrā, tad

dispozīcijas ir individuālās iezīmes. Vispārīgās iezīmes tiek ņemtas vērā salīdzinot dažādus cilvēkus, dispozīcijas – analizējot konkrētu cilvēku.

H. Aizenks bija viens no tiem zinātniekiem, kurš uzskatīja, ka ir nepieciešams izstrādāt adekvātas personības iezīmju noteikšanas un pētīšanas metodes, kuras pakļautos pārbaudei .

Izstrādājot personības iezīmju izpētes un klasifikācijas metodes, Aizenks balstījās uz faktoru analīzi. Viņa agrīnajos pētījumos tādas svarīgas personības iezīmju dimensijas kā introversija-ekstraversija un neirotisms tiek pieņemtas kā fundamentālas un nozīmīgas personības kvalitātes, kuras būtiski var ietekmēt ģenētiskie faktori (Eysenck, 1967; McCrae et al., 2000 kā minēts Matthews, Deary & Whiteman, 2003). Vēlāk viņš pievienoja vēl trešo iezīmi – psihotisms. Savas teorijas ietvaros Aizenks aplūkoja personību arī no psihopatoloģiskā un uzvedības izmaiņu viedokļa. Dažāda veida simptomi vai psiholoģiskās grūtības, kuras var rasties cilvēkam, ir saistītas ar personības rakstura lielumiem un nervu sistēmas darbības mehānismiem. Pēc Aizenka domām, piemēram, neirotiskie simptomi veidojas cilvēka bioloģiskās sistēmas un viņa pieredzes (kas noved pie spēcīgas emocionālas reakcijas uz baiļu izraisošiem stimuliem veidošanos) savstarpējā mijiedarbībā. Pacienti, kuriem ir diagnosticēti neirotiski traucējumi pārsvarā ir augsti rādītāji neirotisma skalā un zemi rādītāji ekstraversijas skalā, turpretim, noziedzniekiem un antisociālām personībām parasti ir augsti rezultāti neirotisma, ekstraversijas un psihotisma skalās (Eysenck, 1982 kā minēts Pervin & John, 2001). Lai arī Aizenks uzsvēra ģenētisko faktoru nozīmi noteiktu personības iezīmju veidošanās procesā, viņš arī rakstīja, ka ģenētiski ir noteikta tikai cilvēka predispozīcija reaģēt vai darboties zināmā veidā, nokļūstot konkrētā situācijā.

Ketels, tāpat kā Olports, uzskatīja, ka personības iezīmes veido personības struktūras kodolu un gala rezultātā tās ir atbildīgas par to, ko konkrētais cilvēks darīs konkrētajā situācijā. Viņš nepiekrīt Olportam, ka iezīmes ir personībā „iekšienē”. Pēc viņa domām iezīmēm nav nekāda reāla neirofizioloģiska statusa un tās var tikt novērotas, precīzi izmērot novēroto uzvedību (Hjelle & Ziegler, 1992). Pēc Ketela domām, personības struktūras kodols sastāv no sešpadsmit iezīmēm (Hjelle & Ziegler, 1992). Tāpat kā Aizenks, viņš uzskatīja, ka pati galvenā statistiskā metode ir faktoru analīze, taču atšķirībā no Aizenka, viņš deva priekšroku strādāt ar lielu faktoru skaitu iezīmju līmenī, kuras korelē savā starpā, turpretī Aizenks, izmantoja otrreizējo faktora analīzi, lai apvienotu iezīmes nelielā skaitā superfaktoru, kuri aptver daudz plašāku uzvedības spektru un savā starpā nekorelē. Arī Ketels uzskatīja, ka personības faktori nodrošina noteiktu uzvedības stabilitātes pakāpi jebkurā situācijā, bet viņš arī pieņēma, ka garastāvoklis (stāvoklis) ietekmē personas uzvedību (Pervin & John, 2001). Ja Olports, Ketels un Aizenks ir vienprātis par to, ka iezīmes ir personības fundamentālas vienības, kuras ir kā vispārēja predispozīcija personībai reaģēt noteiktā veidā, tad viņu viedokļi atšķiras jautājumā par faktoru analīzes izmantošanu un arī jautājumā par to, kādiem un cik ir jābūt šiem bāzes

parametriem, lai adekvāti aprakstītu personību. Arī mūsdienās zinātnieki ir vienprātis, ka personības iezīmes ir pietiekami stabilas laikā, tās parasti ir novērojamas ikdienas dzīves notikumos (Matthews, Deary & Whiteman, 2003). Taču ir arī izņēmumi, kad personības iezīmes dzīves laikā var mainīties, un kā viens no iemesliem tiek minēti psihiski traucējumi, kuri var iniciēt personības iezīmju izmaiņas (Matthews, Deary & Whiteman, 2003).

Viena no jaunākajām un pasaulē vadošajām apvienojošajām pieejām personības iezīmju izpētē ir 20 gs. 80 gados izveidotais P. Kostas un R. Makkreja piecfaktoru modelis, kas satur bāzes iezīmes. Ar personības iezīmēm tiek saprasts relatīvi pastāvīgs cilvēka domāšanas, jušanas un darbības veids, bet ar personības struktūras iezīmēm tiek saprasta kovariāciju sistēma starp šīm iezīmēm, kas parasti summējas relatīvi mazā skaitā faktoru, kas tad arī ir personības pamatdimensijas (McCrae & Costa, 1997). Saskaņā ar piecfaktoru modeli, vairums personības iezīmju var aprakstīt piecos personības pamatdimensiju terminos - Neirotisms, Ekstraversija, Atvērtība, Labvēlīgums un Apzinīgums. Katrs no šiem nosauktajiem pieciem faktoriem sevī ietver vairākas konkrētas iezīmes, kuras ir samērā stabilas laikā. Ir izveidotas arī vairākas aptaujas, kas mēra šos personības faktorus. Viena no populārākajām aptaujām ir Kostas un Makkreja izstrādātā Neirotisma, Ekstraversijas, Atvērtības Labvēlīguma un Apzinīguma pārstrādātā personības aptauja (NEO-PI-R, Costa & McCrae, 1992).

1.2.1.2. Personības struktūras raksturojums jaunākajās personības psiholoģijas pieejās

Ja uz personību lūkojas tikai no personības iezīmju vai kādas citas personības teorijas viedokļa, tad tā sniedz ierobežotu izpratni par personību, tās raksturotājiem un īpašībām, tādēļ ir autori (Mayer, 2005, 2006; McAdams, 2007; Maddi, 2007), kas mēģina integrēt labi zināmo „lielo” personības teoriju atziņas jaunā personības sistēmu struktūrā. Viņi personību definē kā psiholoģisku sistēmu, kas veidota no savstarpēji saistītām daļām (Mayer, 2006). Šī organizētā un attīstībā esošā personības struktūra atspoguļo indivīda apakšsistēmu kopējo darbību. Personības struktūras svarīgākās sistēmas un apakšsistēmas ir: *Enerģijas režģis* (motivācija un emocijas), *Apziņas vadība* (apziņa un uzmanība, „Es” apzināšanās, aizsardzības un kopings), *Zināšanu apstrāde* („Es” veidols, pasaules veidols, iztēles produkti, intelekts, darba atmiņa) un *Sociālais izpildītājs* (sociālās prasmes, sociālo lomu zināšanas, piesaistes sistēma, sociālo emociju un motivācijas izpausmes). Katrai no šīs struktūras daļām ir raksturīga kāda noteikta iezīme (piemēram, Enerģijas režģim ir raksturīgs neirotisms – stabilitāte, vajadzība pēc sasniegumiem, Sociālajam izpildītājam introversija – ekstraversija u.c.) (Mayer, 2005). Dž. Meiers (Mayer, 2006) uzskata, ka personība kā sistēma mijiedarbojas gan ar bioloģisko (smadzenes un ķermenis), gan arī sociālo sistēmu (psiholoģiskā situācija un sociālās grupas). Autors arī uzskata, ka personība visu laiku atrodas dinamikā un attīstībā.

1.2.1.3. Personības konstruktus trīs grupas

Personības teorijās un pētījumos tradicionāli uzsvars tiek likts uz trīs aspektiem - individuālajām atšķirībām (temperaments, iezīmes, tipi), motivāciju (instinkti, vajadzības, vērtības, mērķi, konflikti, aizsardzības mehānismi, pašaktualizācijas tendences) un holismu (Ego, dzīves stils, identitāte, dzīves struktūra) (McAdams, 1997 kā minēts McAdams & Pals, 2007). Ir jāpiekrīt D. Makeideimsam ar līdzautori (McAdams & Pals, 2007), ka pašlaik neeksistē visaptveroša teorija vai konceptuāla sistēma, kas integrētu visus personības teorijās vai pētījumos formulētos vai lietojamos personības konstruktus. Taču autori uzsver, ka visus personību raksturojošos konstruktus, provizoriski var sakārtot trīs grupās: *raksturīgās iezīmes*, *adaptācijas raksturotāji* un *integratīvais dzīves stāsts* (Hooker & McAdams, 2003; McAdams, 2006; McAdams & Pals, 2006; Sheldon, 2004 kā minēts McAdams & Pals, 2007).

Personības *raksturīgās iezīmes* tiek definētas kā plaša individuāli psiholoģiskā dimensija, kas apraksta personas uzvedības, domu un izjūtu internālās, stabilās un vispārīgās individuālās atšķirības. Iezīmes parādās indivīda funkcionēšanā dažādās situācijās un dažādos laika sprīžos. Parasti raksturīgās iezīmes tiek mērītas, izmantojot personības pašnovērtējuma metodes.

Otrajā grupā tiek iekļauts plašs tādu personības konstruktu kā motīvi, mērķi, intereses, vērtības, uzvedības stratēģijas un attīstības uzdevumi klāsts, kā arī kognitīvās shēmas un stili, identitātes stāvokļi, stresa pārvarēšanas stratēģijas un aizsardzības mehānismi. Tie visi tiek nosaukti par *adaptācijas raksturotājiem*. Šie raksturotāji apraksta, ko cilvēks vēlas no dzīves un, ko viņš dara, lai to panāktu, un kā cilvēks izvairās no tā, ko viņš nevēlas. Adaptācijas raksturotājus parasti izzina laika, vietas, situācijas vai sociālās lomas kontekstā.

Trešā grupa aptver indivīda *integratīvo dzīves stāstu*, kas ir internalizēti un izvērsti personas paša stāstījumi (angļ.val. - self-narrative) ar kuru palīdzību indivīds rekonstruē pagātni un iztēlojas nākotni. Tas palīdz cilvēkam savu dzīvi izjust kā nozīmīgu, vienotu un mērķtiecīgu.

Tā kā šī darba ietvaros veiktais empīriskais pētījums nav balstīts kādā konkrētā personības teorijā (tikai daļēji tas ir balstīts personības iezīmju pieejā), tad, vadoties no visa iepriekš rakstītā, ar *personības raksturojumu* tiks saprasts raksturīgās personības iezīmes un personības adaptācijas raksturotāji (uzvedības un emocionālās īpatnības, cilvēka attieksme un vērtējums par sevi un citiem, viņa motivācija, viņa piemērošanās spējas) kā to min iepriekš aprakstītie autori (McAdams & Pals, 2007).

1.2.2. Personības patoloģija

Saistībā ar personību un personības iezīmēm jāaplūko arī jautājums par to, kas tiek saprasts ar patoloģisku personību vai personības patoloģiju. Literatūrā visbiežāk ar patoloģisku personību saprot personības traucējumus kā tie ir definēti DSM-IV (Psihisko traucējumu diagnostikas un statistikas rokasgrāmatas ceturtnā versija) vai ICD -10 (Slimību starptautiskās klasifikācijas desmitā versija) (Tuvāk par to tiks rakstīts darba trešajā nodaļā). Taču atšķiras personības traucējumu skaidrojums psihiatrijā un psiholoģijā. Ja psihiatrijā tiek pieņemts, ka

personības traucējumi ir atsevišķas traucējumu kategorijas, tad psiholoģijā kopumā vērojama tendence personības traucējumus skaidrot, izmantojot personības iezīmju teorijas. Ir atklāts, ka personības iezīmju struktūra ir līdzīga gan klīniskajā, gan „normas” respondentu grupā (Livesley & Jang, 2005). Pētījumi personības psiholoģijā (Jackson & Livesley, 1995; Widiger & Sanderson, 1995; Farmer, 2000; Livesley, 2001; Kendell, 2002, kā minēts Matthews, Deary & Whiteman, 2003), pierādīja, ka uz personības traucējumiem var lūkoties no dimensionālās pieejas viedokļa. Savā ziņā, var teikt, ka patoloģisku uzvedību vislabāk ir skaidrot kā normālas personības iezīmju pārspīlētu parādīšanos (Widiger & Costa, 1994). J. Laivislijs un K. Janga (Livesley & Jang, 2005) savos pētījumos personības traucējumus definē kā personības iezīmju ekstremālu izpausmi, un par personības traucējumu liecina tas, ja tiek konstatēts, ka personības struktūra aizkavē personu rast adaptīvu risinājumu vienā vai vairākos dzīves uzdevumos (dzīves uzdevumi, piemēram, ir stabila integratīva sevis un citu uztvere, spēja veidot intīmas attiecības, adaptīva funkcionēšana sociālā grupā u.c.). Attiecībā uz personības iezīmju ģenētisko determinanti, pēdējo gadu pētījumos tiek atzīts, ka gēniem ir nozīmīga loma personības veidošanās procesā, bet tajā pašā laikā, tas nenozīmē, ka personības iezīmes nosaka tikai bioloģiskie faktori, nozīmīgi ir arī vides faktori. Personības iezīmes var izmainīties arī vides ietekmē (Pervin & John, 2001).

Apkopojot apakšnodaļā rakstīto, jāsecina, ka personības iezīmēm ir būtiska loma personības uzvedības izpausmēs. Personības iezīmes ir relatīvi stabils personības raksturotājs. Tās ir kā vispārēja predispozīcija personības reaģēšanai noteiktā veidā konkrētā situācijā. Personības uzvedība vienmēr ir tāda vai cita personības iezīmju konfigurācijas izpausme. Lai arī iezīmes ir samērā stabilas laikā, tiek minēts, ka, piemēram, psihisku traucējumu iespaidā, personības iezīmes var izmainīties (tās sauc par personības izmaiņām). Pēdējo gadu pētījumi, lielā mērā pateicoties Kostas un Makkreja izveidotajam personības iezīmju piecatoru modelim un izstrādātajai NEO-PI, ir pierādījuši, ka uz personības traucējumiem var lūkoties arī no dimensionālās pieejas viedokļa, t.i., personības patoloģija tiek skaidrota kā „normālai” personībai piemītošu iezīmju pārspīlētu, ekstremāla izpausme. Lai gūtu dziļāku un plašāku personības raksturojumu, ir izveidota arī integrēta personības struktūras teorija, kas uzsver, ka personības sistēmas (emocijas, motivācija, sociālās prasmes, intelekts, apziņa u.c.) savā starpā mijiedarbojas, kā arī tās ir saistītas gan ar bioloģisko, gan sociālo sistēmu.

1.2.3. Likumpārkāpēja personības izpētes metodes un pieejas

Personības izpētes zinātniskā attīstība nevarētu notikt, ja nebūtu izveidoti personības izpētes instrumenti. Pateicoties sistemātiskai datu ievākšanai, statistisko metožu un psihometrijas attīstībai, tika izveidoti dažādi personības izpētes testi un aptaujas. Tie ir gan strukturētie personības testi, gan arī projektīvie personības testi.

Attiecībā uz likumpārkāpēju personības izpēti, un īpaši, ja tas notiek tiesu ekspertīžu situācijā, izmantotajām metodēm ir jābūt ar īpaši augstiem ticamības rādītājiem, jo ekspertīzē nonākušajām personām psiholoģiskās izpētes laikā bieži vien, ir papildus motivācija „sagrozīt” testa rezultātus, būt melīgiem, neatklātiem, saasināt savas problēmas vai arī tās noliegt. Ne visi personības izpētes testi ir piemēroti likumpārkāpēju izpētei, īpaši, ja tiek veikta tiesu ekspertīze. Ir svarīgi, ka tiek izmantoti ne tikai testi, kuri ir balstīti uz personas pašnovērtējumu, bet arī metodes, kad personība tiek novērtēta izmantojot intervijas, reģistrēto dokumentu un arī novērojumu rezultātus.

Pieejamajā zinātniskajā literatūrā kā vienas no visbiežāk lietotajām likumpārkāpēju personības izpētes metodēm tiek minētas Aizenka personības aptaujas pārstrādātais variants (EPQ-R - Eysenck Personality Questionnaire Revised, Eysenck & Eysenck, 1991), Neirotisma, Ekstraversijas, Atvērtības, Labvēlīguma un Apzinīguma pārstrādātā personības aptauja (NEO-PI-R - NEO-Personality Inventory Revised, Costa & McCrea, 1992), Minesotas daudzfaktoru personības aptauja (MMPI- Minesota Multiphasic Personality Inventory, Hathaway & McKinley, 1942) un Minesotas daudzfaktoru personības aptauja 2 (MMPI-2 - Minesota Multiphasic Personality Inventory 2, Butcher, Dahlstrom, Graham & Tellegen, 1989), Kalifornijas psiholoģiskā aptauja (CPI – California Psychological Inventory, Gough, 1987) (Furnham & Heaven, 1999).

Izmantojot dažādas personības izpētes metodes, jau 19. gs. bijuši mēģinājumi zinātniski pamatot un apkopot likumpārkāpējiem piemītošās personības iezīmes. Piemēram, dominēja uzskats, ka likumpārkāpējam piemīt specifiskas, negatīvas rakstura un personības iezīmes kā: “Ikdzīvības trūkums, pazemināta sāpju sajūta, vienaldzība pret iespējamo sodu, patmīlība un seksuāla izlaidība” (Shneider, 1994). Gadsimtu vēlāk, piemēram, Aizenks atklāja, ka antisociāla uzvedība biežāk ir raksturīga ekstravertiem cilvēkiem, nevis intravertiem, emocionāli nestabiliem cilvēkiem, nevis emocionāli stabiliem un tiem cilvēkiem, kuriem ir augstāki psihotisma rādītāji. Tālākie pētījumi pierādīja, ka psihotisms vienmēr ir saistīts ar kriminālu uzvedību, ekstraversija vairāk būs raksturīga gados jaunākiem likumpārkāpējiem, bet neirotisms – gados vecākiem likumpārkāpējiem (Eysenck, 1983 kā minēts Furnham & Heaven, 1999). Vēl gadsimtu vēlāk, izmantojot piec faktoru modeli, konstatēts, ka zemi rādītāji labvēlības faktorā kopā ar zemiem rādītājiem apzinīguma faktorā paredz dažāda veida delinkventu uzvedību un dažāda veida likumpārkāpumu izdarīšanu (Miller & Lynam, 2001).

Pētījumu skaits šai virzienā un mērķu amplitūda pieaug. Var teikt, ka tie norit vairākos virzienos. Vieni pētījumi atklāj tās personības iezīmes, kas atšķir likumpārkāpējus no cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši, citu pētījumu centrā ir aplūkotas noteiktas personības iezīmes kā kriminālās uzvedības riska faktors, vēl citos tiek izziņāta personības iezīmju saistība ar dažādiem kriminālās uzvedības veidiem. Ir arī autori (Herzberg & Hoyer, 2009), kuri pierāda, ka

likumpārkāpēji pēc personības iezīmju raksturojuma nav homogēna grupa, un vislabākais veids kā pētīt atšķirības starp šīm grupām ir izmantot klasificēšanas metodes (veidot tipoloģijas). Tālāk tiks apkopotas galvenās atziņas no kriminālās uzvedības un personības iezīmju saistību pētījumiem.

1.2.3.1. Likumpārkāpēju personības iezīmes, salīdzinoši ar likumpārkāpumu neizdarījušām personām

Pētījumos, kur izmantota Minesota daudzfaktoru personības aptauja (Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI)), zinātnieki ir vienoti vispārējā apgalvojumā, ka 4. (psihopātija) skala ir tā, kas atšķir likumpārkāpējus no cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši (Simourd, Bonta, Andrews & Hoge, 1991 kā minēts Andrews & Bonta, 1998). Šajos pētījumos iegūtais likumpārkāpēja personības raksturojums ir šāds:

- impulsīvs, nekavējoties apmierina savas vajadzības,
- melīgs,
- patmīlīgs, egocentrisks,
- ekstraverts,
- naidīgs, agresīvs.

Krievijā, izmantojot MMPI modifikāciju - Daudzfaktoru personības izpētes metodiku (DPIM), zinātnieki ir konstatējuši, ka likumpārkāpēju DPIM personības profila vidējie rādītāji gandrīz visās skalās uzrāda statistiski nozīmīgu atšķirību salīdzinājumā ar normatīvajiem rādītājiem (kas iegūti, izpētot cilvēkus, kuri nav izdarījuši likumpārkāpumu) (Antonjan, 1996). Likumpārkāpēja profils ir ar pīķveida izvirzījumiem (F - ticamība, 8. - izolācija, 6. - rigiditāte, 4. - impulsivitāte) un atrodas 55-73 T robežās. Šī profila interpretācija ir šāda: likumpārkāpējiem ir saasinātas vairākas personības iezīmes, un tās nosaka viņu uzvedību, vājina sociālo adaptāciju un rada grūtības interpersonālajās attiecībās. Minētas ir šādas personības iezīmes:

- impulsivitāte,
- grūtības prognozēt savas rīcības sekas,
- rigiditāte,
- augsts agresivitātes līmenis,
- afektīvi piesātināti pārdzīvojumi,
- savdabīga ievirze un spriedumi,
- grūti prognozējama uzvedība,
- atrautība no sociālās realitātes,
- nespēja interiorizēt morālās un likuma normas.

G. Vīvers (Weaver) un R. Vūtons (Wootton), izmantojot MMPI, atklāja, ka cilvēkiem ar delinkventu uzvedību, salīdzinoši ar normas grupu, ir daudz patoloģiskāki rādītāji sociālās atbildības, alkoholisma, ģimenes traucējumu, izsekošanas ideju, psihomotorā uzbudinājuma,

personības rigiditātes, depresijas un apātijas skalās un papildskalās (Weaver & Wootton, 1992 kā minēts Furnham & Heaven, 1999). Cita autoru grupa, kuri izmantojat MMPI-2 testu, atklāja, ka 4. skala visbūtiskāk atšķiras likumpārkāpējiem, kuri atrodas apcietinājumā, no normas grupas, un kā nākamās būtiskākās skalas, kas norāda uz atšķirībām starp likumpārkāpējiem, kuri atrodas apcietinājumā, un normas grupu, ir 6. un 9. skala. Autori secina, ka tāpat kā MMPI testā, arī MMPI-2 testa profilā likumpārkāpumu izdarījušām personām vadošās ir F, 4., 6., 8., un 9. skalas (Megargee, Mercer & Carbonell, 1999).

Lai arī vairāki autori ir mēģinājuši atrast vienīgo un pareizo likumpārkāpēja personības raksturojumu, ir jāsaka, ka neviena atsevišķa personības iezīme nediferencē likumpārkāpēju no cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši. A. Ratinovs rakstīja, ka likumpārkāpējus no likumu nepārkāpušiem cilvēkiem raksturo nevis viena atsevišķa iezīme vai personības iezīmju summa, bet gan kvalitatīvi neatkārtojams šo īpašību savienojums, tas ir personības iezīmju komplekss, kuram ir sistēmas raksturs (Ratinov, 1979 kā minēts Kudrjavcev & Ratinova, 2000).

1.2.3.2. Personības iezīmes kā kriminālās uzvedības riska faktors

Ir virkne pētījumu, kuros tiek meklēta saistība starp kriminālo uzvedību un augstākās kārtas personības faktoriem, piemēram, ekstraversiju (E), neirotismu (N) un psihotismu (P). Aizenks konstatēja, ka kriminalitāte visās vecuma grupās un visos apstākļos visciešāk korelē ar psihotisma faktoru (Eysenck & Gudjonsson, 1989 kā minēts Furnham & Heaven, 1999). Savukārt A. Fūrheims un T. Tomsons (Furnham & Thompson, 1991, kā minēts Furnham & Heaven, 1999) atklāja, ka N pozitīvi korelē ar kriminālo uzvedību cietuma populācijā, bet ne citās izlasēs, ka E, N un P var paredzēt atsevišķus noziedzīgus nodarījumus, bet ne visus un, ka N var paredzēt kriminālu uzvedību vecākiem cilvēkiem labāk, salīdzinoši ar jauniem. Neliels skaits pētījumu ir veikti arī meklējot saistību starp delinkventās uzvedības pašnovērtējumu un tā saucamajiem „Lielā piecinieka” faktoriem. P. Hīvens, izmantojot multiplās regresijas analīzi, atklāja, ka vardarbību vislabāk prognozē rādītāji uzbudinājuma meklēšanas (ekstraversijas faktors) un uzticības (atbilstības faktors) skalās, bet vandālismu un zagšanu vislabāk prognozē pašdisciplīnas (apzinīguma faktors), uzbudinājuma meklēšanas un uzticības skalas (Heaven, 1996 kā minēts Furnham & Heaven, 1999).

Atsevišķi pētījumi parāda kriminālās uzvedības saistību ar zemākās kārtas dažiem personības faktoriem, piemēram, zemu pašvērtējumu, impulsivitāti, agresiju u.c. A. Kaspi ar līdzautoriem konstatēja, ka negatīvu emociju izjušana (tendence atrasties nepatīkamu emociju varā) ir saistīta ar vāju impulsu kontroli, kas savukārt veicina antisociālas uzvedības izpausmes (Caspi, Moffitt, Silva, Stouthamer-Loeber, Krueger, Schmutte, 1994). E. Midžerdžijs ar līdzautoriem (Megargee, Mercer & Carbonell, 1999) atzīmē, ka, izmantojot MMPI testu, 4., 8. un 9. skalas ir tās, kas visbūtiskāk palielina kriminālās uzvedības risku, bet 0, 2. un 5. skalas darbojas kā kriminālās uzvedības „kavētājas”, tas ir, ir saistītas ar zemu iespējamās kriminālās

uzvedības risku. Savukārt, izmantojot MMPI-2 testu, autori konstatēja, ka 4. un 9. skalas tāpat kā MMPI testā, norāda uz kriminālās uzvedības iespējamu risku, bet 8. skalas nozīmība MMPI-2 testā ir mazinājusies, toties pieaugusi 6. skalas nozīmība kriminālās uzvedības riska prognozēšanā.

1. tabulā redzams, ka arī dažādu personības un kriminālās uzvedības teoriju ietvaros zinātnieki runā gan par atsevišķām personības iezīmēm kā kriminālās uzvedības riska faktoriem (piemēram, impulsivitāte, agresivitāte u. c.), gan arī sniedz konkrētu personības tipu raksturojumu (piemēram, egocentriska personība, antisociāla personība). Rezumējot 1. tabulā ievietoto informāciju, var apgalvot, ka visbiežāk sastopamās likumpārkāpēja personības iezīmes ir impulsivitāte, naidīgums, atsvešinātība, nejūtīgums, egocentrisms un empātijas trūkums.

1.2.3.3. Personības iezīmju saistība ar dažādiem kriminālās uzvedības veidiem

P. Hīvens, izmantojot NEO - PI, konstatēja, ka ne vīriešiem, ne sievietēm ne Atvērtība, ne Ekstraversija būtiski neietekmē ne vienu no kriminālās uzvedības veidiem. Apzinīgums būtiski negatīvi korelē ar vandālisma izdarīšanu gan sievietēm, gan vīriešiem. Labvēlīgums ir negatīvi saistīts ar kriminālu uzvedību gan sievietēm, gan vīriešiem un ir negatīvi saistīts ar vardarbīgu uzvedību sievietēm (Heaven, 1996 kā minēts Furnham & Heaven, 1999). D. Jangs, izmantojot likumpārkāpumu pašnovērtējuma aptauju un B elementa mērījuma (Element B measure) testu, konstatēja, ka atšķirībā no likumpārkāpumiem pret personu, likumpārkāpumus pret īpašumu, īpaši vandālismu, biežāk veic personas, kuru jūtas ir kontrolētas no citu cilvēku puses, savukārt likumpārkāpumus pret otru personu, piemēram, vardarbību attiecībās, draudu izteikšanu, īpaši, ja tiek izmantots ierocis, veic personas, kurām interpersonālajās attiecībās ir vajadzība pēc kontroles un varas (Youngs, 2004). Tāpat, salīdzinoši ar citiem likumpārkāpējiem, pret īpašumu izdarītos pārkāpumus veic noziedznieki, kuri citus cilvēkus vairāk uztver kā emocionāli atvērtākus un intīmākus (Youngs, 2004).

J. Antonjans (Antonjan, 1996) pētījuma rezultātus analizēja un apkopoja, ņemot vērā MMPI modifikācijas – DPIM rezultātus un izdarītā likumpārkāpuma veidus (iegūtie rezultāti ir atspoguļoti 2.tabulā). Profils ar vadošajām 4., 6., 8. skalām, visbiežāk bija raksturīgs laupītājiem, visretāk - mantas izsaimniekotājiem.

S. Ljūisa un līdzautoru pētījums par laupītāju personības psiholoģisko raksturojumu atklāja, ka, salīdzinoši ar kontrolgrupu, laupītājiem raksturīga neadekvāta interpersonālo attiecību veidošana, emocionāla labilitāte un nestabilitāte (Lewis, Fremourw, Del Ben & Farr, 2001).

1. tabula. Personības iezīmes kā kriminālās uzvedības riska faktori

Personības teorijas	Personības iezīmes
Psihodinamiskā (Glueck & Glueck, 1950)	impulsivitāte; zems vainas izjūtas līmenis; viegli uzliesmo dusmas, naidīgums; nemierīgums, enerģiskums; aizdomīgums; izaicinoša, pārdoša uzvedība; stūrgalvība; nepakļaušanās autoritātēm
Sociālās kontroles teorija (LeBlanch, Onimet & Trenblay, 1988)	<i>Egocentriska personība:</i> nespēja pielāgoties sociālajai situācijai; negatīvisms vai naidīga, agresīva attieksme pret citiem; atsvešināšanās; nedrošība; primitīvisms, psihotisms (Aizenka mērījuma skala)
Vispārējā kriminālās uzvedības teorija (Gottfredson & Hirschi, 1990)	<i>Zema paškontrolē:</i> impulsivitāte; nejūtīgums; riskējoša uzvedība; "tuvredzība"; egocentrisms, empātijas trūkums
Vispārējā personības un sociālās psiholoģijas pieeja kriminālās uzvedības skaidrojošā teorija (Simourd & Andrews, 1999)	<i>Antisociāla personība:</i> impulsivitāte; bezjūtīgums; dēkainība; neatsaucība

Var minēt arī L. Šlesingera pētījumu, kurā viņš konstatēja, ka algotam slepkavai, kurš savus noziegumus izdarīja plānoti, metodiski un organizēti bija raksturīgas labas adaptēšanās spējas un kontrole pār personības īpašību izpausmēm, paranoīda piesardzība, izteikta spēja uzkrāt emocijas un viņiem raksturīgākais psiholoģiskās aizsardzības mehānisms – racionalizēšana (Schlesinger, 2001). S. Šī un G. Makkī (Shea & McKee, 1996), kuru pētījumā, lai diferencētu slepkavas no likumpārkāpējiem ar cita veida kriminālu uzvedību, tika izmantots MMPI-2, secināja, ka MMPI-2 neuzrāda atšķirības nevienā no skalām, abu grupu likumpārkāpējiem vadošās skalas profilā bija 6. un 8. skala.

2. tabula. Likumpārkāpēju personības īpatnību raksturojums, izmantojot DPIM (Antonjan, Golubkov, Kudrjakov, Bovin, 1987)

Galvenie paaugstinājumi 4., 6., 8.skālā	Likumpārkāpēji	Atšķirīgās personības īpatnības
44,4 %	laupītāji	visaugstākā impulsivitāte, vienlaicīgi vāja uzvedības kontrole; neievēro un nepieņem likuma normas
41,5 %	seksuālie varmākas	viszemākais jūtīgums saskarsmē vienlaicīgi ar vāju uzvedības kontroli
36,6 %	slepkavas	augsts jūtīgums savstarpējā saskarsmē
25 %	zagļi	viszemākais trauksmes līmenis, elastīgāka uzvedība
22,2 %	mantas izsaimniekotāji	vislabākā adaptācija, augsta paškontrolē, labi orientējas sociālajās normās un prasībās

Daži zinātnieki ir pētījuši tieši varmākas un viņiem raksturīgās personības iezīmes. Vienā no pētījumiem zinātnieki izmantoja Daudzfaktoru personības izpētes metodiku (DPIM) un Ketela 16PF metodiku, kā arī pārrunās iegūto informāciju. Balstoties uz šī pētījuma datiem, tika izveidota varmāku tipoloģija (Antonjan, 1997) (sk. 3.tabulu).

3.tabula. Varmākas personības tipu iedalījums un to īpatnību raksturojums (Golubeva, Kudrjakov, Shamisa, 1985 pēc Antonjan, 1997)

Varmākas tips	Personības raksturojums
Uzбудināmais	Ātri uzбудināms, ilgi atceras pārinodarījumus, agresīvs, viegli rodas dusmu uzliesmojumi, uzvedība var būt nevadāma
Nevadāmais	Līdzīgi uzбудināmajam tipam, tās pašas īpašības ir izteiktas daudz spilgtāk. Vadošā iezīme – impulsivitāte, nespēja prognozēt ne savu, ne citu uzvedību. Atrodas savu vēlmju varā, laiku pa laikam izlādē savu uzkrāto afektu
Uzstājīgais	Patmīlīgs, paaugstināta sava nozīmīguma izjūta, viegli ievainojams, slimīgi pievērš uzmanību citu attieksmei, rigiditāte apvienojas ar neatlaidību, izlēmīgs, labs līderis
Aktīvais	Paaugstināta aktivitāte, optimists, daudzveidīgas intereses, pastāvīga tieksme uz darbības veidu maiņu, pazemināta atbildības sajūta, vieglprātīgs, zema paškontrolē
Demonstratīvais	Vēlas atšķirties no citiem, gūt apbrīnu, būt uzmanības centrā, augstu vērtē sevi, melīgs, bagāta iztēle, emocijas ir virspusējas
Vājas gribas tips	Viegli pakļaujams, nepietiekami attīstītas gribas īpašības, tieksme nekavējoties gūt baudu, neapdomīgs
Demonstratīvi iestrēgstošais	Orientēts uz ārējiem apstākļiem vienlaicīgi neatlaidīgs mērķu sasniegšanā, patmīlīgs, cietsirdīgs, paaugstināts jūtīgums, uzvedība elastīga, spēj reaģēt, egocentrisks

Vēl vienu varmāku personības raksturojumu un iedalījumu piedāvāja P. Magerdžijs un I. Točs (Megargee, 1966, 1971; Toch, 1969 kā minēts Baron & Richardson, 1998), tas veidots uz šīs grupas likumpārkāpēju agresīvo reakciju izpētes pamata, un viņaprāt eksistē divi varmāku tipi - absolūti sevi nekontrolējošais un sevi pārlietu kontrolējošais tips (sk. 4. tabulu). Pirmā tipa personības raksturo nespēja valdīt pār saviem impulsiem, viņi uz situāciju reaģē tūlītēji, ir vāja uzvedības kontrole, zema frustrācijas tolerance. Otrā tipa personības, kā pierāda zinātnieki, veic daudz nežēlīgākus vardarbības aktus, kaut gan ārēji var atstāt pakļāvīga, mierīga, tāda, kas konfliktsituācijās reti reaģē tūlīt, uzkrājot savas dusmas, cilvēka iesaīdu.

4.tabula. Absolūti sevi nekontrolējošo un sevi pārlietu kontrolējošo varmākas tipu raksturojums

Varmākas tips	Personības raksturojums
Absolūti sevi nekontrolējošais (Toch, 1969)	Tiek izdalīti vairāki varmāku tipi: <ul style="list-style-type: none"> - baidās, ka viņi nekas nav un cenšas pārliecināt citus, ka viņi ir bezbailīgi; - cenšas aizstāvēt savu tēlu, savu reputāciju pret iztēlotiem pāridarītājiem; - pārliecināti, ka citi eksistē tikai priekš viņu vēlmju apmierināšanas, izrāda dusmas, ja viņiem nepakļaujas; - gūst baudu no citu cilvēku pazemošanas, kā upuri izvēlas par sevi vājāku cilvēku; - izmanto agresiju, jo baidās, ka paši var kļūt par upuri, ja “nesitīs” pirmais.
Sevi pārlietu kontrolējošais (Megargee, 1966, 1971)	Spēcīgi izteikta kontrole, kura kavē agresīvas darbības izpausmes, reti reaģē tūlītēji uz apvainojumu, slēpj savas dusmas zem vienaldzības maskas, laika gaitā, ja provokācija turpinās, viņa pacietība zūd un tad it kā pakļāvīgais cilvēks, negaidīti veic vardarbības aktu

1.2.3.4. Likumpārkāpēju personības tipoloģijas

Vairāk pazīstama ir Midžerdžija un viņa līdzautoru kriminālo likumpārkāpēju klasifikācija, kas izstrādāta balstoties uz MMPI iegūtajiem rezultātiem (Magerge & Bohn, 1979 kā minēts Pope, Butcher & Seelen, 2000). Kā redzams 5. tabulā, viņi likumpārkāpējus iedala 10 tipos, atbilstoši vadošajām skalām un šo skalu novietojumam MMPI personības profilā. Šajā tipoloģijā netiek izdalītas atsevišķas personības īpašības kā svarīgākās, bet tiek veidotas to kombinācijas, personības tipi. Līdz ar to likumpārkāpēju raksturojums ir daudz plašāks, un, kā redzams, likumpārkāpējs var būt arī cilvēks, kuram, piemēram, piemīt labas pielāgošanās spējas, stabilitāte, mērķtiecība u.tml.

Šobrīd plaši tiek lietota arī MMPI jaunā versija - MMPI-2. E. Midžerdžijs ir veicis pētījumu, kurā tika pierādīts, ka oriģinālie E. Migerdžija klasifikācijas principi nav izmantojami, veidojot likumpārkāpēju klasifikāciju ar MMPI – 2 (Megargee, 1994), tādēļ, kā atzīmē Dž. Greiems, turpinās pētījumi par likumpārkāpēju personību tipoloģijām, balstoties uz MMPI-2 rezultātiem, un noteiktāki secinājumi gaidāmi nākotnē (Graham, 1993).

Vēl jāpiemin uz longitūdināliem pētījumiem balstītā likumpārkāpēju tipoloģija, kurā likumpārkāpēji tiek klasificēti, ņemot vērā atšķirīgu viņu attīstības gaitu, atšķirīgos individuālos un ģimenes raksturotājus un atšķirīgos viņu kriminālās uzvedības ietekmējošos faktorus (Hodgins & Janson, 2002). Tiek izdalīti trīs tipi:

1. *Stabilie likumpārkāpēji, kuriem uzvedības problēmas ir parādījušās jau agrīnos gados.*

Viņiem ir raksturīga stabila antisociāla uzvedība jau no pusaudžu vecuma un tā turpinās visu dzīvi. Šīm personībām ir liels risks kļūt par recidīvistiem. Šādu likumpārkāpēja tipu longitūdinālu pētījumu ir veikuši zinātnieki vairākās valstīs – Vācijā (Høgh & Wolf,

1983), Anglijā (Farrington, 1983), Somijā (Pulkkinen, 1988), Jaunzēlandē (Moffitt, 1990), Norvēģijā (Olweus, 1993), Polijā (Zabczynska, 1977), Zviedrijā (Janson, 1982; Stattin & Magnusson, 1991), Amerikas Savienotajās Valstīs (Cline, 1980; Petterson & Yoerger, 1993). Atšķirībā no cilvēkiem, kuri dzīves gaitā netika izdarījuši likumpārkāpumu, šiem likumpārkāpējiem bērnībā tika konstatēti nelieli traucējumi neiropsiholoģiskajos testos, uzmanības koncentrēšanas grūtības, zemāks intelekta līmenis (īpaši verbālā intelekta līmenis). No personības iezīmēm viņiem ir raksturīga impulsivitāte un asu izjūtu meklēšana, kā arī vājas sociālās prasmes un saskarsmes veidošanas prasmes, vēlme tūlītēji apmierināt savas radušās vajadzības un nepakļaušanās vecāku vai skolotāju pūliņiem izmainīt viņu uzvedību.

5. tabula. Likumpārkāpēja personības tipi un to raksturojums, izmantojot MMPI (Magargee & Bohn, 1979)

MMPI profila raksturojums	Personības tipi un to raksturojums
Profils kopumā nav paaugstināts	ITEM – stabils, labi pielāgojas, nav izteiktas problēmas saskarsmē ar autoritātēm
Mēreni paaugstināts; vadošās 4.un 3.sk.	EASY – jautrs, stabils, mērķtiecīgs, spēj izmantot personiskos resursus
Mēreni paaugstināts; vadošās 4.un 2.sk.	BARER – trauksmains, jūtas neadekvāti, iekšēji sasprindzināts, var būt alkohola lietošanas problēmas
Mēreni paaugstināts; vadošās 4.un 9.sk.	ABLE – impulsīvs, apburošs, manipulējošs, uz sasniegumiem orientēts, labi piemērojas apstākļiem
Mēreni paaugstināts; vadošās 1., 2., 3.sk.	GEORGE – padevīgs, augsts trauksmes līmenis, “melnā darba darītājs”
Mēreni paaugstināts; dominē 4.sk., bet pārējo sk. vid. rād. ir zemāki	DELTA – amorāls, hedonisks, egocentrisks, manipulējošs, spilgts, nekavējoties meklē savu vajadzību apmierinājumu, impulsīvs, vāji pakļaujas autoritātēm
Mēreni paaugstināts; augsti 8., 9., 7.sk. vid. rād.	JUPITER – bieži uzvedās savādāk nekā no viņa tiek gaidīts
Augstu novietots; visaugstākās skalas 8., 9., 4.	FOXTROT – stūrgalvīgs, neatlaidīgs, huligānisks, vāji piemērojas apstākļiem
Augstu novietots; pīķi 8., 6., 4.sk.	CHARLIE – naidīgs, atsvešināts, agresīvs, antisociāls, vardarbīgs
Daudz dažādu augsti novietotu skalu	HOW – nestabils, satraukts, daudz neapmierinātu vajadzību, neefektīvi darbojas dažādās sfērās

2. *Likumpārkāpēji, kuri izdarījuši pārkāpumu pusaudžu gados.* Viņiem iepriekš nebija konstatētas antisociālas uzvedības problēmas vai netika konstatēti likumpārkāpumi pēc tam. Šie pusaudži parasti veic pārkāpumus, kuri nav saistīti ar vardarbību un viņu uzvedība var būt atšķirīga dažādās situācijās, piemēram, viņi var izdarīt zādzību veikalā vai lietot alkoholu vai narkotiskās vielas, tajā pašā laikā skolā vai mājās viņu uzvedība

var būt atbilstoša un pieņemama. Šiem pusaudžiem netika konstatētas tās ģimenes vai individuālās raksturojošās pazīmes, kas tika konstatētas iepriekšējai grupai. Viņiem ir labas sociālās prasmes, kas veicina viņu kontaktu veidošanu ar vienaudžiem un bieži vien viņi pārkāpumus izdara kopā. Viena no hipotēzēm, kas izskaidro viņu saistīšanos ar deviantiem vienaudžiem, ir šo pusaudžu jūtīgums pret krīzi ģimenē un delinkventa uzvedība vai iesaistīšanās deviantās grupās ir kā viņu mēģinājums distancēties no krīzes radītiem pārdzīvojumiem. Pētījumos, šiem pusaudžiem bērnībā parādās vairāk dažādu problēmu nekā tiem, kuri likumpārkāpumu neizdara, tāpat viņu intelekta līmenis 13 gadu vecumā ir zemāks.

3. *Likumpārkāpēji, kuri noziegumu izdarījuši pieauguša cilvēka vecumā* (pēc 18 gadiem). Tā ir skaita ziņā lielākā likumpārkāpēju grupa. Šiem cilvēkiem salīdzinoši ar likumpārkāpumu neizdarījušajiem tika konstatētas dažas, atsevišķas problēmas bērnībā, taču to bija salīdzinoši mazāk nekā iepriekšējo divu grupu likumpārkāpējiem, arī viņu intelekta līmenis 13 gadu vecumā bija zemāks, salīdzinoši ar cilvēkiem, kuri likumpārkāpumu neizdarīja.

Apkopojot iepriekš minēto attiecībā uz likumpārkāpēju personības iezīmēm, jāsecina, ka gandrīz visos kriminālās uzvedības psiholoģisko teoriju skaidrojumos, personību raksturojošiem faktoriem (tai skaitā arī personības iezīmēm) ir būtiska loma kriminālās uzvedības veidošanās gaitā un arī izpausmēs. Iepazīstoties ar kriminālās uzvedības psiholoģijas literatūru un pētījumiem kriminālās psiholoģijas jomā, jāsecina, ka neeksistē kāds noteikts vispārējs likumpārkāpēja vai noziedznieka personības tipa raksturojums. Kā atzīmē K. Klements : “.. zinātnieku vidū pastāv galēji uzskati, sākot ar – “visi likumpārkāpēji ir līdzīgi” līdz – “katrs likumpārkāpējs ir unikāls” (Clements, 1996). Tāpat zinātnieki nav atklājuši kādu vienu noteiktu personības iezīmi, kura atšķirtu likumpārkāpēju no cilvēka, kurš nav pārkāpis likumu. Personības faktori ir būtisks rādītājs, lai izprastu kriminālās uzvedības dabu. Dažādas kriminālās uzvedības formas ir saistītas ar dažādiem personības faktoriem.

Apkopojot iepriekšējo gadu literatūru par likumpārkāpēju personības izpēti, jāsecina, ka ir veikti pētījumi šādās jomās:

- likumpārkāpēju personības iezīmju salīdzinājumi ar likumpārkāpumu neizdarījušo personu personības iezīmēm;
- specifisko personības iezīmju kā kriminālās uzvedības riska faktoru noskaidrošana;
- personības iezīmju saistības ar dažādiem kriminālās uzvedības veidiem izpēte;
- likumpārkāpēju personību tipoloģiju veidošana, pamatojoties uz personības iezīmju noturīgu kopumu un to savstarpējo saistību.

1.3. Psihes traucējumi un to saistība ar likumpārkāpuma izdarīšanu

1.3.1 Psihes traucējumi

Sabiedrībā valda uzskats, ka psihiski slimi cilvēki ir īpaši bīstami, jo viņu uzvedība un motīvi bieži vien apkārtējiem ir neizprotami un neprognozējami. Šie cilvēki bieži rada bailes apkārtējos. Nežēlība, cietsirdība un nejutīgums pret upura ciešanām, šķietami bezjēdzīgā likumpārkāpēja darbība, lai sasniegtu viņam vajadzīgu rezultātu, vainas izjūtas trūkums – šīs un vēl citas personības iezīmes, kā iepriekšējā nodaļā jau tika minēts, ir raksturīgas likumpārkāpēja personībai, taču nereti var būt arī psihiskās slimības vai traucējuma pazīmes. Jau pirms 100 gadiem Č. Lambrozs rakstīja, ka “iedzimts” likumpārkāpējs – ir “nenormāls” cilvēks, bet ne “traks”. Pēc Č. Lambrozmas domām – tieksme izdarīt noziegumu, tikumisko jūtu trūkums, nespēja saprast, kas ir labi un kas slikti, nav nekas cits kā īpaša epilepsijas forma (kā minēts Antonjan & Borodin, 1998). Pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados tiesu psihiatrs P. Skots atzina, ka ir grūti atšķirt, jeb atdalīt garīgu slimību no deviantas uzvedības: “..tā kā nav īstas skaidrības, kur garīgā slimība beidzas un traucējošā vai deviantā uzvedība sākas, tad neizbēgami rodas šaubas par to, kur konkrēta tipa personībām būtu jāatrodas - cietumā vai slimnīcā?” (Scott, 1970, 69.lpp.). Arī mūsdienās atbilde uz šo jautājumu vēl nav saņemta, un, tas palicis tikpat neskaidrs kā agrāk. K.Abrams un L.Teplins, pētot ieslodzītos, nonāca pie secinājuma: “Kakofonā cietuma vide īpaši apgrūtina diferenciāciju starp garīgiem traucējumiem un uzvedības traucējumiem, to visu var saukt vienīgi par sajukumu” (Abram & Teplin, 1991, 233.lpp.). Vairākkārtējos pētījumos pasaulē (kā vadošie zinātnieki jāmin: L.Robins, Dž.Helzers, S.Hodžins, G.Kouts, K.Abrams, L.Teplins) ir apstiprinājies fakts, ka pietiekami daudz (kā redzams 6. tabulā, līdz pat 100%) gadījumu likumpārkāpējiem diagnosticēti psihiski traucējumi. Ņemot vērā iegūtos rezultātus, var apgalvot, ka jautājums par psihisko veselību vai, precīzāk sakot, “neveselību”, likumpārkāpēju vidū ir pietiekami aktuāls.

Sākotnēji ir nepieciešams noskaidrot, ko nozīmē likumpārkāpējs ar psihiskiem traucējumiem (*mentally disordered offender*). Zinātniskajā literatūrā tiek lietoti arī citi termini, piemēram, likumpārkāpējs ar psiholoģiskiem traucējumiem (*psychological disturbance*), psihiski slims likumpārkāpējs (*mentally illness offender*) vai psihiski nenormāls likumpārkāpējs (*mentally abnormal offender*). Šobrīd nav vienotības šo terminu definēšanā. Kā atzīmē D.Endrjūss un J.Bonta: “..daļa problēmas ir tā, ka par likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem ir atbildīgas divas lielas sociālas sistēmas – juridiskā un veselības aprūpes sistēma, un katra no šīm sistēmām psihiskos traucējumus interpretē dažādi, pat vienas sistēmas ietvaros var nebūt vienotības tādu terminu skaidrošanā kā “vājprāts” un “psihiska slimība” (Andrews & Bonta, 1998, 234.lpp.).

6. tabula. Psihisko traucējumu izplatība likumpārkāpēju vidū (%) (pēc Andrew & Bonta, 1998)

Novērtēšanas metode	Traucējumi (likumpārkāpēju skaits %)						
	Šizofrēnija	Mania-kāli depresīvā psihoze	Depresija	Antisociālas personības traucējumi	Alkohola atkarība	Narkotisko vielu atkarība	Citas
<i>DSM - IV</i>							
Hodgins & Cote (1990)	6,3	1,6	8,1	46,6	33,1	18,6	96,3
Daniel u.c. (1988)	7,0	2,0	17,0	29,0	10,0	-	90,0
<i>ICD - 10</i>							
Webster u.c. (1982)	39,4	-	-	27,0	13,7	-	96,0
Inada u.c. (1995)	28,9	2,9	-	3,1	16,4	12,3	80,7
<i>Psihiatriskā diagnoze</i>							
Guy u.c. (1985)	11,5	3,1	1,1	9,0	25,0	11,5	75,0
Andersen u.c. (1996)	7,0	2,0	5,0	17,0	11,0	29,0	64,0
Smith u.c. (1996)	4,3	1,7	-	-	26,8	19,5	57,8
Cloninger & Guze	1,5	-	6,1	65,2	47,0	25,8	100

E.Mičels, piemēram, psihiskos, jeb mentālos traucējumus attiecina uz tādu psiholoģisko un uzvedības stāvokli, kas būtiski atšķiras no tipiska psihiski vesela cilvēka izturēšanās veida un ir par iemeslu funkcionēšanas spēju pavājināšanās procesiem (emocionālajā, uztveres, atmiņas u.c. sfērās) (Mitchell, 1999).

Šobrīd pasaulē viens no atzītākajiem psihisko traucējumu iedalījumiem dots “Psihisko traucējumu diagnostikas un statistikas rokasgrāmatā ceturtajā versijā” - DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-IV, jeb saīsinājumā DSM – IV) (American Psychiatric Association, 1994). DSM – IV ir aprakstīti cilvēka uzvedības modeļi, grupējot tos diagnostiskās kategorijās (no šizofrēnijas un paranojālas psihozes, mānijas un hipomānijas līdz depresijai, trauksmei un adiktīvajiem traucējumiem). Šajā klasifikācijas sistēmā katrs mentāls traucējums ir aprakstīts kā klīniski nozīmīga uzvedība vai psiholoģisks sindroms vai modelis, kas parādās indivīdam, un tas ir saistīts ar esošu distresu, nespēju (tiek traucēti viens vai vairāki funkcionēšanas aspekti), būtiski pieaugošu risku nomirt vai brīvības zaudēšanu. Latvijā savukārt izmanto “Starptautisko slimību klasifikācijas desmito versiju” – ICD - 10 (International Classification of Diseases-10, jeb saīsinājumā ICD – 10) (World Health Organization, 1992). ICD - 10 klasifikācijā psihiskie traucējumi tiek definēti kā klīniski atpazīstamu simptomu vai uzvedības kopums, kas lielā mērā ir saistīts ar personas distresu un ietekmē viņas funkcionēšanu. Sociālā deviance vai konflikts, bez personības disfunkcijas, nevar tikt uzskatīts par psihisku traucējumu (ICD, 2007). Šajā klasifikācijā pieaugušo psihiskie traucējumi tiek dalīti septiņās pamatgrupās: organiskie psihiskie traucējumi (ieskaitot simptomātiskos), psihiskie un uzvedības traucējumi psihoaktīvo vielu lietošanas dēļ, šizofrēnija, šizotipiskie traucējumi un murgi, garastāvokļa (afektīvie) traucējumi, neirotikie, ar stresu saistītie un somatoformie traucējumi,

uzvedības sindromi, kas saistīti ar fizioloģiskiem traucējumiem un somatiskiem faktoriem, pieaugušo personības un uzvedības traucējumi. Uzvedības, psiholoģisko un psihisko traucējumu novērtējums, izmantojot psihiatrisko nozoloģiju, ir tradicionāla pieeja, bet, kā atzīmē E. Medžerdžijs, no tās labāk būtu izvairīties, jo ne visi likumpārkāpēji cieš no psihiatriskiem traucējumiem (Megargee, 1977). J. Dvoskina un H. Stīdmena uzskati nav tik galēji. Traucējumu novērtēšanas sfērās, kas robežojas un pārklājas, Dvoskins un Stīdmens iesaka apvienot gan psiholoģiskos aspektus, gan izmantot psihiatrisko klasifikāciju, tādā veidā iegūstot detalizētāku un pilnīgāku priekšstatu par likumpārkāpēju vajadzībām, grūtībām un traucējumiem (Dvoskin & Steadman, 1989). D. Kuks savos pētījumos izmanto terminu – psiholoģiskie traucējumi, ar to saprotot gan klīniski psihiatrisko novērtējumu, gan personības, gan dažāda veida uzvedības traucējumus (Cooke, 1992).

Vērā ņemami ir arī krievu zinātnieka J. Antonjana un S. Borodina (Antonjan & Borodin, 1998, 30.lpp.) veiktie pētījumi, kuros tiek lietots termins “likumpārkāpējs ar psihiskām anomālijām”, ar to saprotot: “..visus psihiskās darbības traucējumus, kas nav sasnieguši psihotisku līmeni un neizslēdz pieskaitāmību, bet, kas noved pie personības izmaiņām un attiecīgi – novirzēm uzvedībā. Šādas anomālijas apgrūtina indivīda sociālo adaptāciju un pazemina viņa spējas apzināties un vadīt savas darbības. Psihiskās anomālijas veicina tādu īpašību rašanos kā ātra sakaitināmība, agresivitāte, cietsirdība un tajā pašā laikā pazemina gribas procesus, paaugstina iespaidojamību, vājina iekšējās kontroles mehānismu, ierobežo spēju pieņemt lēmumus un izvēlēties atbilstošu uzvedību”. Pārsvarā par psihiskām novirzēm tiek uzskatīti personības traucējumi, psihopātija, atkarība no alkohola vai narkotiskajām vielām, garīgā atpalcība.

Šī darba ietvaros tiek lietots apzīmējums “likumpārkāpējs ar psihisku traucējumu”. Ar terminu – psihiska saslimšana vai slimība tiek saprasti „smagi” psihiski traucējumi, tādi kā šizofrēnija un garastāvokļa traucējumi (depresija, mānija un bipolāri garastāvokļa traucējumi).

1.3.2. Psihes traucējumu saistība ar likumpārkāpuma izdarīšanu

Viedokļi par to, cik lielā mērā psihiskie traucējumi ietekmē un ir saistīti ar kriminālas uzvedības izpausmēm, gadu no gada ir mainījušies. Dž. Bonta ar kolēģiem (Bonta, Law & Hanson, 1998) raksta, ka ir pētījumi (Rabkin, 1979; Monahan & Steadman, 1983), kuros autori nonākuši pie secinājuma, ka saistība starp kriminālu uzvedību un psihes traucējumiem nepastāv, citu pētījumu (Hodgins, 1993; Monahan, 1993; Marzuk, 1996) rezultātā šī saistība savukārt ir pierādīta. P. Daiets (Dietz, 1992) aprakstīja piecus kriminālās uzvedības un psihisko traucējumu iespējamo saistību veidus: (1) kriminālā uzvedība ir kā sekas psihotiskiem simptomiem, (2) veicot kriminālu darbību tiek apmierinātas kompulsīvās tieksmes (piemēram, parafilijas), (3) kriminālajā uzvedībā atspoguļojas personības traucējumi, (4) vienlaicīgi sakrīt kriminālā

uzvedība un psihisks traucējums, (5) paties vai simulēts psihisks traucējums ir kā reakcija uz veikto kriminālo darbību.

Domājot par psihisko traucējumu izpēti nozīmi juridiskajā aspektā un apkopojot pasaulē veiktos pētījumus, var apgalvot, ka jautājums par likumpārkāpēja psihiskajiem traucējumiem ir svarīgs gan kriminoloģijas, gan kriminālistikas, gan krimināli tiesiskajā, gan krimināli procesuālajā, gan arī kriminālās atbildības un soda izciešanas aspektā.

Pēdējo gadu zinātniskajā literatūrā par psihisko traucējumu saistību ar kriminālo uzvedību galvenokārt dominē pētījumi divos virzienos: tiek aplūkota psihisko traucējumu saistība ar vardarbīgu uzvedību un saistība ar atkārtotu vardarbīga likumpārkāpuma izdarīšanas risku. Lai arī mazāk, tomēr ir veikti arī pētījumi citos virzienos, tai skaitā arī kriminālās uzvedības saistību izziņāšanā ar kriminālo atbildības pakāpi. Apkopojot pieejamo literatūru, var izdalīt šādus pētījuma virzienus.

1. *Psihiskie traucējumi un krimināla un vardarbīga, apkārtējo veselību vai*

dzīvību apdraudoša uzvedība. Šī ir joma, kurā dominē visspēcīgākie aizspriedumi, un pārsvarā tie ir saistīti ar pieņēmumu, ka likumpārkāpēji ar psihiskiem vai psiholoģiskiem traucējumiem ir sabiedrībai bīstami, un, ka šie traucējumi jau paši par sevi ir kā vardarbīgas uzvedības riska faktors. Vairāku zinātnieku (Feder, 1991; Link, Andrews & Cullen, 1992; Bonta, Hanson & Law, 1998) pētījumu rezultāti rāda, ka psihiskās slimības (šizofrēnija, bipolāri afektīvi traucējumi) var paaugstināt kriminālās uzvedības risku populācijā kopumā, bet tas ir maznozīmīgs riska faktors likumpārkāpēju vidū. Likumpārkāpēja iepriekšējā kriminālā pieredze ir nozīmīgāks vardarbības uzvedības prognozētājs nekā psihisks traucējums (Timmerman & Emmelkamp, 2005). Zviedrijā veiktajā pētījumā tika konstatēts, ka psihiska saslimšana (šizofrēnija un bipolāri afektīvie traucējumi) paaugstina kriminālas un vardarbīgas uzvedības risku sievietēm un nevis starp vīriešiem (Hodgins & Janson, 2002). Ir pētījumi, kas pierāda, ka starp likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju, tieši psihotiskiem simptomiem (murgiem, halucinācijām) ir liela nozīme vardarbības veikšanā (Krakowski et al., 1999; Fresan et al., 2005 kā minēts Laajasalo & Häkkänen, 2006; Hodgins et al., 2002;). Bet, piemēram, attiecībā uz vardarbīgu likumpārkāpumu veikšanu ģimenes ietvaros, psihotiskajiem simptomiem nebija liela loma vardarbības prognozēšanā (Laajasalo & Häkkänen, 2006). B. Links ar līdzautoriem atzīmē, ka psihiski traucējumi var būt vardarbīgās uzvedības riska faktors sabiedrībā kopumā, bet tikai tad, ja šiem traucējumiem blakus novērojami arī psihotiski simptomi vai alkohola lietošana (Link et al., 1992; Swanson, Estroff, Swartz, Borum, Lachicotte, Zimmer & Wagner, 1997). Ja cilvēkam ar kādu psihisku saslimšanu, piemēram, šizofrēniju novērota arī atkarība no alkohola vai narkotiskajām vielām, tas paaugstina vardarbīgas uzvedības risku (Abram & Teplin, 1991; Mitchell, 1999) vai arī, kā tika konstatēts R. Fjūleimas un M. Doleinas pētījumā, ar šizofrēniju slimiem pacientiem,

kuriem ir augsts psihopātijas līmenis, ir arī augsts vardarbīgas uzvedības risks (Fullam & Dolan, 2006). Tāpat ir veikti pētījumi, kas pierāda sakarību starp agresīvu, vardarbīgu uzvedību un personības traucējumiem, tai skaitā psihopātiju (Berman, Fallon & Coccaro, 1998). Blekborns (Blackburn, 2004) raksta, ka, lai arī daži pētnieki (Howells, 1982; Taylor, 1982; Krakowsky, Volovka, Brizer, 1986; Monahan, 1992) apšaubā to, ka eksistē iekšēja saikne starp psihisko traucējumu un vardarbīgu pārkāpumu, nevar noliegt, ka atsevišķi traucējumi var paaugstināt vardarbības uzvedības risku. Viņš gan arī atzīmē, ka saikne starp patiesu psihisko traucējumu izplatību un vardarbību paliek nenoskaidrota.

2. *Psihiskie traucējumi un atkārtotas (recidīvas) kriminālas un vardarbīgas uzvedības veikšana.* Bontas un viņa līdzautoru (Bonta, Law & Hanson, 1998) pētījuma rezultāti parāda, ka galvenie recidīvas uzvedības prognozētāji likumpārkāpējiem ar psihes traucējumiem ir tie paši, kas likumpārkāpējiem bez psihes traucējumiem. Kriminālās uzvedības vēstures mainīgie ir vislabākie prognozētāji atkārtotai vardarbīgas kriminālas uzvedības veikšanai, bet klīniskie mainīgie ir vāji prognozētāji. Citā pētījumā (Swanson et al., 1997) tika secināts, ka starp faktoriem, kas ir saistīti ar paaugstinātu iespējamību izdarīt atkārtotu likumpārkāpumu (vīriešu dzimums, jaunība, nav precējies un personības traucējumu diagnoze), antisociāla personības traucējums un psihopātija ir visnozīmīgākie. Šajā pētījumā tika arī atklāts, ka vardarbīgas uzvedības risks ir paaugstināts tad, ja psihiskās slimības (šizofrēnija, un bipolārie afektīvie traucējumi) ir savienojumā ar psihoaktīvo vielu lietošanu.

3. *Psihiskie traucējumi un kriminālā atbildība.* Kriminālās atbildības pakāpes noteikšana ir ļoti svarīgs komponents, lai tiesātu un sodītu cilvēku, kurš ir pārkāpis likumu. Nepieskaitāmības vai ierobežotas pieskaitāmības konstatēšana var būt par pamatu, lai likumpārkāpēju atbrīvotu no soda vai mazinātu sodu. Neskaitāmi pētījumi ir pierādījuši, ka likumpārkāpēja tiesībnespēja ir saistīta ar psihisko traucējumu diagnozi (to pierāda Nicholson & Kugler, 1991; Warren et al, 1997; Felthous, 1999; Cochrane, Grisso & Frederick, 2001; Berendregt, Muller, Nijman & de Beurs, 2008 un citi pētījumi). Garīgā atpalcība, psihozes, organiskie traucējumi un garastāvokļa traucējumi ir tās diagnozes, kuras visbiežāk ir saistītas ar likumpārkāpēja tiesībnespējas konstatēšanu, salīdzinoši ar alkohola atkarību, personības traucējumiem vai parafīliju diagnozi (Cochrane, Grisso & Frederick, 2001). Arī psihotisko traucējumu klātbūtne likumpārkāpuma izdarīšanas laikā visbiežāk pozitīvi korelē ar nepieskaitāmību (Warren, Murrie, Chauhan, Dietz & Morris, 2004; Cochrane, Grisso & Frederick, 2001). Turpretī personības traucējumu konstatācija negatīvi korelē ar nepieskaitāmību. Bet, kā raksta D.Kuks: “..psihiskā slimība un nepieskaitāmība reprezentē tikai aisberga virsotni” (Cooke, 1992, 45.lpp). It īpaši pēdējos gados, kad Latvijas Krimināllikumā ir ieviesta tāda norma kā “ierobežota pieskaitāmība”, kļūst svarīgi izstrādāt ne tikai psihiatriskos, bet tieši psiholoģiskos kritērijus, kas palīdzētu konstatēt, vai

likumpārkāpējs psiholoģisko traucējumu dēļ pilnā mērā apzinājies un vadījis savu rīcību noziedzīgā nodarījuma laikā.

4. *Psihiskie traucējumi un likumpārkāpēja personības veidošanās.* Psihiskie traucējumi var būtiski ietekmēt cilvēka, īpaši nepilngadīgā, personības attīstību. Šo traucējumu dēļ nereti rodas un attīstītās iezīmes, kas veicina likumpārkāpuma izdarīšanu, piemēram, impulsivitāte, agresivitāte, emocionāla atkarība no citiem, trauksme u.c. 1990-tajos gados tika veikts pusaudzis, kuri bija izdarījuši slepkavības, psiholoģiskais novērtējums, un no 14 pusaudžiem tikai 5 līdz nozieguma izdarīšanai nebija ārstējušies pie psihiatra. Desmit, no viņiem bija atzīmētas antisociālas uzvedības pazīmes jau bērnībā, kā arī atklāti vairāki psihiski traucējumi, piemēram, neiropsiholoģiski traucējumi, organiski centrālās nervu sistēmas bojājumi, adaptācijas traucējumi (Labellert et al, 1991 kā minēts Furnham & Heaven, 1991).

5. *Psihiskie traucējumi un kriminālās uzvedības motivācija.* Psihiskie traucējumi ietekmē arī to, kā likumpārkāpējs uztver situāciju un reaģē uz notiekošo, kā izturas pirms un pēc nozieguma izdarīšanas. Detalizētu aprakstu par likumpārkāpēju ar psihiskām anomālijām motivācijas sfēras īpatnībām, par lēmuma pieņemšanu un uzvedības plānošanu, par specifiskām rakstura iezīmēm un to ietekmi uz likumpārkāpuma izdarīšanu sniedz L.Balabanova grāmatā "Tiesu patopsiholoģija" (Balabanova, 1998). Viņa, personām ar dažādām psihiskām anomālijām, izdala trīs motivācijas pamat tipus, kas nosaka šo personu sabiedriski bīstamo uzvedību. Pirmais tips ir raksturīgi, ka iztrūkst (tiek pārrauta) saikne starp vajadzībām, motīvu un uzvedību. Šī motīva tips nav līdz galam vēl izpētīts un to var saukt par darbību bez motīva. Šeit ietilpst impulsīvās darbības, kas veiktas apziņas traucējumu stāvoklī, darbības, kuras veiktas halucināciju iespaidā. Šajos gadījumos uzvedība nav saistīta ar stimuliem no apkārtējās vides. Otrais tips ir saistīts ar patoloģisku (murgu noteiktu) motīvu realizāciju. Veidojas murgu noteikts uzvedības modelis: murgu noteiktais motīvs rada nereālas apkārtējās pasaules uztveri, saistībā ar ko apkārtējie notikumi, kuros objektīvi nav vērojamas draudu pazīmes, nekalpo par uzvedības korekcijas faktoriem, un, šiem notikumiem slimnieks piedēvē pilnīgi citu jēgu, kura turpina uzturēt murgu sistēmu. Savās noziedzīgajās aktivitātēs, kas ir murgu noteiktas, slimnieks tiešā vai pastarpinātā veidā realizē „atmaksu” vai „aizstāvību”, „izolē izsekotājus” vai „šķēršļus”, lai dzīvē realizētu savas idejas. Atšķirībā no pirmā tipa, kur uzvedība ir impulsīva, šajā gadījumā bieži notiek sagatavošanās, savas uzvedības un darbības plānošana un intelektuāla kontrole. Trešais tips, kurš vairāk ir raksturīgs psihopātiem vai cilvēkiem ar personības traucējumiem, alkohola vai narkotisko vielu atkarīgajiem un ar citiem psihiskiem traucējumiem, pakļaujas vispārējām cilvēka uzvedības likumsakarībām, veidojas cilvēka vajadzību aktualizācijas procesā, kad tiek izvīrēts noteikts mērķis un darbības procesā tiek atspoguļotas visas personības puses, tai

skaitā viņa patoloģiskie defekti, domāšanas, intelekta, emocionālās un gribas sfēras traucējumi. Tāpat ir veikti pētījumi, kuros izklāstīta garīgi atpalikušu likumpārkāpēju izpratne par noziedzīgā nodarījuma situāciju (Davis, 1995).

6. *Psihiskie traucējumi un uzturēšanās ieslodzījumu vietās.* Šis ir komplikēts

jautājums, jo te darbojas arī pretēja sakarība: ne tikai psihiskie traucējumi var ietekmēt kriminālu uzvedību, bet arī šīs uzvedības sekas, t.i., soda izciešana, nereti sekmē psihisko traucējumu attīstību. Ieskatu psihisko traucējumu izplatībā ieslodzījumu vietās sniedz S. Houdžina un G. Kouta veiktais pētījums, piemēram, soda izciešanas vietās, salīdzinot ar pārējo populāciju gandrīz 5 reizes pieaug saslimstība ar depresiju, izteikti pieaug fobiju biežums (Cote & Hodgins, 1990).

Kā tika atzīmēts iepriekš, nevar aplūkot likumpārkāpuma izdarīšanas vai noziedzīgas uzvedības saistību ar psihiskiem traucējumiem vispārīgi. Tāpat kā ir dažādi psihiskie traucējumi un dažāda veida likumpārkāpumi, tāpat ir arī dažāda to savstarpējā saistība. Ir zināms, ka starp psihiskiem traucējumiem un vardarbīgu uzvedību pastāv saistība, bet cēloniskās saistības (ja tāda vispār ir) daba paliek strīdīga un apšaubāma, lai gan pēdējos gados ir veikti neskaitāmi pētījumi šajā virzienā. Tā kā šī pētījuma izlasē netika iekļauti likumpārkāpēji ar visiem iespējamajiem psihiskajiem traucējumiem, tad tālāk tiks aplūkots tikai likumpārkāpēji ar šizofrēnijas diagnozi, likumpārkāpēji ar personības traucējumiem, likumpārkāpēji, kuriem ir dažādi organiski centrālās nervu sistēmas psihiskie traucējumi un likumpārkāpēji ar psihopātijas iezīmēm.

1.3.2. 1. Likumpārkāpējs ar diagnozi "šizofrēnija"

Šizofrēnijas slimība ir Latvijā visbiežāk uzstādītā diagnoze (2006. gadā tā tika uzstādīta 18607 iedzīvotājiem) no visiem psihiskajiem un uzvedības traucējumiem (28,3 % gadījumu no visiem psihiskajiem traucējumiem) (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Attiecībā uz šizofrēnijas diagnozi likumpārkāpēju vidū, jāsaprot, ka 2006. gadā no aizdomās turamajiem, apsūdzētajiem un tiesājamiem likumpārkāpējiem, kuri bija nonākuši tiesu psihiatriskajās vai kompleksajās tiesu psihiatriskajās un tiesu psiholoģiskajās ekspertīzēs, pēc ekspertīzes izdarīšanas, šizofrēnija tika konstatēta 55 likumpārkāpējiem (2005. gadā to skaits bija 58 cilvēki). Ekspertīzes atzinumā 2 no 55 likumpārkāpējiem tika rekomendēts atzīt par pieskaitāmiem, 7 par ierobežoti pieskaitāmiem un 48 – par nepieskaitāmiem (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju grupā šizofrēnija bija otra biežāk uzstādītā diagnoze aiz organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, bet visvairāk, salīdzinoši ar pārējām diagnozēm, šie likumpārkāpēji tika rekomendēti atzīt par nepieskaitāmiem.

Šīs slimības galvenie simptomi ir saistīti ar domāšanas, uztveres, afektu un motorās uzvedības traucējumiem (Kulbergs, 2001). Domāšanas traucējumi atspoguļo asociāciju veidošanas izmaiņas starp domām, kā arī murgu veidā. Ar uztveres traucējumiem tiek saprastas

halucinācijas. Afektīviem traucējumiem piemīt seklas, nepastāvīgas, ierobežotas emociju izpausmes, atsevišķos gadījumos tās var būt neadekvātas un nepiemērotas, piemēram, dusmu un agresijas izpausmes bez iemesla vai smieklī, kad kādam neveicas. Motoriem traucējumiem savukārt ir raksturīga grimasēšana, atkārtotas piespiedu kustības, kustību uzbudinājums vai ilgstoša atrašanās nekustīgā pozā. Izšķir vairākas šizofrēnijas formas un katrai no tām dominē atšķirīgi iepriekš minētie simptomi. Šizofrēniju var arī aprakstīt kā traucējumu ar pozitīvo un negatīvo simptomātiku. Par pozitīvo simptomātiku tiek uzskatītas halucinācijas, mānija, domāšanas traucējumi un savāda, dīvaina uzvedība. Par negatīvo simptomātiku tiek uzskatīta ierobežota emociju/afektu izpausme un ierobežots emociju diapazons, vājas sociālās prasmes. Parasti negatīvā simptomātika ir ilgstoša, pastāvīga un nezūdoša slimības parādība, bet pozitīvā simptomātika slimības gaitā var svārstīties laikā, tā var parādīties un pazust (Carpenter, Heinrichs & Wagman, 1988 kā minēts Hodgins & Janson, 2002).

Ar šizofrēniju slimojošu likumpārkāpēju apcietinājuma vietās ir salīdzinoši maz, pārsvarā tie tiek atzīti par nepieskaitāmiem un atbrīvoti no soda izciešana (Antonjan & Borodin, 1998; Balabanova, 1998). Jāatzīmē, ka lielākais skaits ar šizofrēniju slimojošu likumpārkāpēju veic slepkavības vai huligāniskas darbības. Pārsvarā zinātniskajos pētījumos šizofrēniju saistībā ar likumpārkāpumu apskata no vardarbīgas, kriminālas uzvedības riska pakāpes viedokļa un saistībā ar kriminālās atbildības pakāpes noteikšanu. Vairāki pētījumi apliecina, ka salīdzinoši ar populāciju kopumā, indivīdam, kurš slimo ar šizofrēniju, pieaug risks veikt kriminālus, īpaši vardarbīgus likumpārkāpumus (Eronen, Hakol & Tiihonen, 1996; Wallace et al., 1998). Risks šādu likumpārkāpumu veikt ir 4,6 līdz 8 reizes augtāks, salīdzinoši ar populāciju kopumā (Laajasalo & Häkkänen, 2005). A.Tengstroms ar līdzautoriem konstatēja, ka ar šizofrēnijas slimojošu likumpārkāpēju vidū 27% tika klasificēti kā stabilie likumpārkāpēji un 73% kā likumpārkāpēji, kuri noziegumu izdarījuši tikai pieauguša cilvēka vecumā (Tengström, Hodgins, Grann, Längström & Kullgren, 2004). Stabilajiem likumpārkāpējiem bērnībā tika konstatēti uzvedības traucējumi un visbiežāk vēlāk arī kā otra diagnoze – antisociālas personības traucējumi, kā arī viņiem bija augstāki psihopātijas rādītāji (Tengström et al., 2004). Zviedru zinātnieces (Laajasalo & Häkkänen, 2004) konstatēja, ka ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji atšķiras no likumpārkāpējiem ar citām diagnozēm. Viņas apraksta, ka šie likumpārkāpēji bija salīdzinoši labāk adaptējušies bērnībā, viņiem nebija problēmas skolā, kaut arī pusaudžu un jauniešu vecumā pieauga sociālā izolētība un atsvešināšanās no citiem (simptomi, kas saistīti ar slimības attīstību).

Apskatot jautājumu par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi, vērojams, ka ar šizofrēniju slimojošus likumpārkāpējus, īpaši tos, kuriem likumpārkāpuma izdarīšanas laikā ir konstatētas psihozes, visbiežāk tiesa atzīst par nepieskaitāmiem (Steadman et al., 1993 kā minēts Felthous, 1999). Arī R. Kokreini un viņa kolēģu (Cochrane et al., 2001) pētījumā tiek minēts, ka

izvērtējot likumpārkāpējus, kuri bija nonākuši klīnikā, lai noteiktu viņu kriminālās atbildības pakāpi, šizofrēnija bija visbiežāk uzstādītā diagnoze (28,8% gadījumu), pēc tam sekoja psihoaktīvo vielu ļaunprātīga lietošana un garstāvokļa traucējumi. Šie autori arī min, ka 45%-65% gadījumu ar šizofrēniju slimojoši likumpārkāpēji tiek atzīti par nespējīgiem izprast un piedalīties tiesas procesā. Tāpat apmēram 44% gadījumu viņi tiek atzīti arī par nespējīgiem atbildēt par savu rīcību psihiskās slimības dēļ. Arī Latvijā, kā tika atzīmēts iepriekš, šizofrēnijas diagnoze ir visbiežāk sastopamā diagnoze, kas tiek uzstādīta nepieskaitāmajiem likumpārkāpējiem.

Lai arī šizofrēnija ir diezgan bieži novērojama likumpārkāpēju populācijā, taču vēl līdz šim nav skaidra to precīzā saistība ar kriminālo uzvedību. Taču, kā atzīmē Hodgins ar kolēģiem (Hodgins et al., 2001), šī psihiskā slimība var nopietni ietekmēt un ierobežot visus indivīda funkcionēšanas aspektus. Piemēram, personai ar šizofrēniju ir grūtības veidot sociālās attiecības, kas savukārt var veicināt deviantas uzvedības izpausmes.

1.3.2.2. Likumpārkāpēji ar „organiskajiem psihiskajiem traucējumiem”

Organiskie psihiskie traucējumi Latvijā ir otra visbiežāk sastopamā psihisko traucējumu diagnoze iedzīvotāju vidū (2006. gadā tā tika uzstādīta 15879 iedzīvotājiem) un tā ir uzstādīta 24, 1 % no visiem psihisko traucējumu saslimšanas gadījumiem (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Attiecībā uz likumpārkāpējiem, 2006. gadā no aizdomās turamajiem, apsūdzētajiem un tiesājamiem likumpārkāpējiem, kuri bija nonākuši tiesu psihiatriskajās vai kompleksajās tiesu psihiatriskajās un tiesu psiholoģiskajās ekspertīzēs, pēc ekspertīzes izdarīšanas, organiskie psihiskie traucējumi tika konstatēti 119 likumpārkāpējiem (2005. gadā to skaits bija 58 cilvēki), pie tam, ekspertīzes atzinumā, 85 no 119 likumpārkāpējiem tika rekomendēts atzīt par pieskaitāmiem, 15 par ierobežoti pieskaitāmiem un 19 – par nepieskaitāmiem (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju grupā šī bija visbiežāk uzstādītā diagnoze.

Šajā traucējumu grupā ir apvienoti vairāki psihiskie traucējumi, pamatojoties uz kopīgu pierādāmu etioloģiju, kas saistīta ar smadzeņu slimību, smadzeņu ievainojumu vai citu bojājumu un izraisa cerebrālu disfunkciju (ICD-10, 2007). Organisko traucējumu rezultātā radušās izmaiņas galvenokārt skar atmiņu, domāšanu, uzmanības koncentrēšanas spējas, orientāciju, saprašanu, rēķināšanu un spēju mācīties, runas un spriešanas spēju, kā arī ir raksturīgas būtiskas, salīdzinājumā ar premorbīdu, izmaiņas personībā un uzvedības stereotipā, kas skar emocijas, vērtību skalu un tieksmes. Tomēr šī traucējuma psihopatoloģiskā spektra izmaiņas ir plašas un dažādas. Var izdalīt divas galvenās organisko psihisko traucējumu formu grupas (klasterus). Vienā grupā ietilpst tie sindromi, kuriem galvenokārt ir raksturīgi kognitīvo funkciju traucējumi: atmiņas, intelekta un mācīšanās traucējumi, kā arī uzmanības un sajūtu traucējumi. Otrā grupā ietilpst sindromi, kuriem galvenokārt ir traucējumi uztveres sfērā (halucinācijas), domu saturā

(murgi) vai garastāvoklī un emocionālajā sfērā (depresija, mānija, pacilātība, trauksme) vai arī kopumā personībā un uzvedības modelī, pie kam, kognitīvā un sensorā disfunkcija ir minimāla (ICD-10, 2007).

Diemžēl zinātniskajā literatūrā ir ierobežots skaits pētījumu, kur tiek apskatīts jautājums par organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un to saistību ar kriminālo uzvedību un kriminālās atbildības pakāpi, kaut arī, piemēram, Latvijā, tiesu ekspertīzēs nonākušajiem likumpārkāpējiem, šī ir visbiežāk uzstādītā diagnoze. E. Millers (Miller, 1999) izvirza hipotēzi, ka galvas trauma var būt kā predisponējošs faktors likumpārkāpuma izdarīšanai. Protams, šī hipotēze nav pārsteidzoša, jo smagas galvas traumas bieži ir saistītas ar problemātisku uzvedību – agresīvu un impulsīvu uzvedību, dusmu uzliesmojumiem u.c. Millers gan arī pats konstatēja, ka pētījumi šajā jomā ir veikti maz. Vienā no retajiem pētījumiem tika konstatēts, ka likumpārkāpēji, kuriem dzīves vēsturē ir bijušas galvas traumas, ir veikuši biežāk vardarbīgus likumpārkāpumus nekā tie, kuriem galvas traumas netika konstatētas (Hawley & Maden, 2003). Tāpat, novērtējot viņu vardarbīgas uzvedības riska pakāpi, tika konstatēts, ka tā ir augstāka nekā likumpārkāpējiem bez iegūtām galvas traumām.

1.3.2.3. Likumpārkāpējs ar pieaugušo „personības traucējumiem”

Kā otra visbiežāk sastopamā diagnoze pēc šizofrēnijas to likumpārkāpēju vidū, kuri ir izdarījuši slepkavības, ir personības traucējumi (Moran et al., 2003 kā minēts Laajasalo & Häkkänen, 2005). Zviedrijā veiktajā pētījumā personības traucējumi tiek minēti kā otra visbiežāk sastopamā diagnoze starp apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, tā ir sastopama 56% gadījumu (Longato-Stadler, Knorrning, & Hallman, 2002). Vidēji populācijā personības traucējumi ir sastopami 10 % cilvēku. Dažādās cilvēku grupās ar psihiskiem traucējumiem to skaits sasniedz 40 % – 50 % līdz pat 80% (Longato-Stadler, Knorrning, & Hallman, 2002). Latvijā pieaugušo personības un uzvedības traucējumu diagnoze 2006. gadā tika uzstādīta 1305 iedzīvotājiem (2% no visām psihisko traucējumu diagnozēm) (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Attiecībā uz likumpārkāpējiem, 2006. gadā no aizdomās turamajiem, apsūdzētajiem un tiesājamiem likumpārkāpējiem, kuri bija nonākuši tiesu psihiatriskajās vai kompleksajās tiesu psihiatriskajās un tiesu psiholoģiskajās ekspertīzēs, pēc ekspertīzes izdarīšanas, pieaugušo personības un uzvedības traucējumi tika konstatēti 39 likumpārkāpējiem (2005. gadā to skaits bija 59 cilvēki). Apmēram 37 no 39 likumpārkāpējiem tika rekomendēti atzīt par pieskaitāmiem, 1 par ierobežoti pieskaitāmu un 1 – par nepieskaitāmu (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007).

ICD -10 pieaugušo personības un uzvedības traucējumi tiek aprakstīti kā „Stabili uzvedības stereotipi, kas ir ilgstoši un veido indivīdam raksturīgās dzīvesveida izpausmes un izturēšanās manieri pret sevi un citiem. Daži no šiem stāvokļiem un uzvedības stereotipiem rodas jau agri, individuālās attīstības gaitā gan konstitucionālu faktoru, gan sociālās pieredzes

rezultātā, bet citus iemanto turpmākās dzīves laikā” (ICD-10, 2007). DSM-IV klasifikācijā, aprakstot personības traucējumus, akcents tiek likts uz personības iezīmēm, kas tiek definētas kā indivīda noturīgi uztveres, attiecību un domāšanas modeļi, kas izpaužas apkārtējā vidē. Iezīmes veido personības traucējumus tajos gadījumos, kad tās ir neelastīgas un neadaptīvas un noved pie sociālās disfunkcijas vai subjektīvām ciešanām (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-IV, 1994). ICD - 10 tiek izdalīti vairāki personības traucējumu tipi: paranoīdais, šizoīdais, asociālais (dissociālais), emocionāli nelīdzsvarotai, histēriskais, anankastiskais (obsesīvi-kompulsīvais), trauksmainais (izvairīgais), atkarīgais personības traucējums. DSM-IV klasifikācijā tiek izdalīti- paranoīdais, šizoīdais, antisociālais, narcistiskais, izvairīgais, atkarīgais, histēriskais, obsesīvi-kompulsīvais un šizotipiskais personības traucējums.

Zinātniskajā literatūrā nav pārāk plaši apskatīts jautājums par personības traucējumiem un to saistību ar kriminālo uzvedību. Visbiežāk kriminālā uzvedība tiek saistīta ar antisociālo personības traucējumu, un tam ir loģisks pamatojums, jo viens no šī personības traucējuma diagnosticēšanas kritērijiem ir kriminālas uzvedības esamības konstatēšana šim indivīdam. Tomēr, kā atzīmē H. Krjūbers un viņa kolēģis (Kröber & Lau, 2000), starp likumpārkāpējiem ir sastopami arī indivīdi ar histēriska, robežstāvokļa un šizoīda tipa personības traucējumiem. Arī Zviedrijā veiktajā pētījumā tika konstatēts, ka visbiežāk uzstādītā diagnoze apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, kuri bija izdarījuši vardarbīgus noziegumus, ir antisociālas un robežstāvokļa personības traucējumi. Paranoīda tipa personības traucējumi tika diagnosticēti katram trešajam likumpārkāpējam, ko arī var uzskatīt par diezgan augstu rādītāju (Longato-Stadler, Knorrning, & Hallman, 2002). No otras puses, pētījumos tiek uzsvērts, ka, izņemot antisociālu personības traucējumu, pārējiem personības traucējumiem nepastāv cieša korelācija ar kriminālo uzvedību. Tajā pat laikā, attiecībā uz kriminālās atbildības pakāpes noteikšanu, personības traucējumu klātbūtnei var būt nozīmīga loma. Kā jau iepriekš tika minēts, likumpārkāpēji, kuri slimo ar šizofrēniju bieži tiek atzīti par nepieskaitāmiem, jo viņi likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī savas slimības dēļ nav spējuši izprast un vadīt savu uzvedību. Tiesu, juridiskajā un tiesu ekspertīžu praksē personības traucējumi netiek uzskatīti par smagiem psihiskiem traucējumiem, jo šīm personām kopumā ir saglabāta orientācija apkārtējā vidē, viņi spēj izprast tradicionālās normas un noteikumus, viņiem nav būtiski intelekta vai kognitīvo funkciju bojājumi. Vairākās valstīs, piemēram, Vācijā, Krievijā, Zviedrijā un arī Latvijā, pārsvarā šie likumpārkāpēji tiek atzīti par pieskaitāmiem. Neskatoties uz to, zinātnieki un praktiķi atzīmē, ka personības traucējumi tomēr būtiski ietekmē likumpārkāpēja spēju vadīt savu uzvedību. Jāņem vērā, ka šādas personības var būt ar paaugstinātu jūtīguma sliekšni, traucētu emocionālo līdzsvaru, ierobežotu paškontroles spēju, viņām var būt saasinātas tādas personības iezīmes kā empātijas trūkums, impulsivitāte, naidīgums, asu izjūtu meklēšana u.c. (Longato-Stadler, Knorrning, & Hallman, 2002, Kröber & Lau, 2000, Sitkovskaja, 1998), kā arī

likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem var būt traucēta spēja pastarpināt savu uzvedību, traucētas savas uzvedības prognozēšanas spējas un nespēja mācīties no savas iepriekšējās pieredzes (Balabanova, 1998).

Amerikas Savienotajās Valstīs antisociālas personības traucējums atsevišķās situācijās tiek uzskatīts kā faktors, kas ierobežo likumpārkāpēja spēju būt pilnā mērā atbildīgam par savu uzvedību nozieguma izdarīšanas brīdī (Reid, 2001). Tajā pašā laikā atzīstot, ka ne visi personības traucējumi var būt par iemeslu ierobežotas pieskaitāmības vērtējumam.

Analizējot personības traucējumu saistību ar dažādiem noziedzīgo nodarījumu veidiem, J. Antonjans ar S. Borodinu atzīmēja, ka šie likumpārkāpēji biežāk izdara slepkavības, huligāniskas darbības, izvarošanas, zādzības un vandālismus, tas ir, tos likumpārkāpumus, kas ir tiešā veidā vardarbīgi vērsti pret cietušo vai arī, kur ir jūtama vardarbības klātbūtne (Antonjans & Borodins, 1998). Arī L. Balabanova raksta, ka sakarā ar to, ka likumpārkāpēji ar personības traucējumiem saasināti reaģē uz apkārtējās vides stimuliem, un īpaši, ja tie ir viņa personībai aizskaroši, tad šādi likumpārkāpēji bieži izdara noziedzīgas darbības, kuras tiešā vai netiešā veidā provocē citi cilvēki, piemēram, vardarbība ģimenes ietvaros (Balabanova, 1998). Protams, šādus noziegumus izdara arī psihiski vesels likumpārkāpējs, tādēļ tikai fakts par psihiska traucējuma klātbūtni pilnībā nepaskaidro šādas uzvedības subjektīvos iemeslus. Ir svarīgi konstatēt un novērtēt tās psiholoģiskās īpatnības, kuras nosaka likumpārkāpēju ar personības traucējumiem pretlikumīgās darbības.

1.3.2.4. Likumpārkāpējs ar psihopātijas iezīmēm

Iepriekšējā apakšnodaļā, rakstot par personības traucējumiem, tika minēts, ka viena no visbiežāk sastopamām diagnozēm starp likumpārkāpējiem ir antisociālas personības traucējums (DSM-IV) vai asociālas (disociāla) personības traucējuma tips (ICD -10), kuram ir raksturīgas vājas empātijas spējas, sociālo normu neievērošana, saskarsmes grūtības, nosliece uz vainas uzvelšanu citiem, impulsivitāte, delinkventas uzvedības iespējamība jau pirms 15 gadu vecuma u.c. Taču ir vēl viens personības traucējuma veids, kurš gan netiek izdalīts nevienā no psihisko traucējumu klasifikācijām, un, tā ir psihopātija. Kā uzsver R. Heirs (Hare, 2003), ir jāatšķir antisociālas personības traucējums no psihopātijas, tas nav viens un tas pats, daudziem psihopātiem var būt raksturīgas antisociālas personības traucējuma pazīmes, bet vairums antisociālu personību nav psihopāti. Psihopātijai, salīdzinoši ar antisociālu personības traucējumu, ir daudz plašāks uzvedības, afektu un interpersonālo simptomu apraksts, tādēļ, šī darba ietvaros atsevišķi tiek aplūkots jautājums par psihopātiju.

“Psihopāts”, “psihopātija”, “psihopātisks” ir vārdi, kurus mēs bieži lietojam gan ikdienas sarunvalodā, gan arī profesionālā vidē. Psihopātijas konceptam ir gara vēsture. Psihopātija kā formāls klīniskais konstrukts parādījās aizpagājušajā gadsimtā. Tā saknes ir meklējamas Vācijā, kur ar psihopātiju saprata visus personības traucējumus un, burtiski tulkojot,

nozīmē “personības psiholoģiskais bojājums”. 19. gs. Anglijā, kā sinonīms psihopātijai radās jēdziens “morālais vājprāts”, ar kuru saprata anormālu agresivitāti vai pilnīgi bezatbildīgu rīcību. Savukārt Amerikas psihiatrijā, psihopātijas sinonīms bija sociopātija, ar kuru saprata jebkuru sociālās deviācijas formu (Blackborn, 1993). Latvijā izpratne par psihopātiju ilgu gadu bija balstīta uz vācu un krievu skolas pieeju psihopātijas skaidrošanā, tas ir, psihopātija bija „Personības īpašību deformācija („hipertrofija” vai „atrofija”). Pārsvarā cieš cilvēka raksturs, griba, emocionālā dzīve, turpretī intelekta izmaiņas nerodas. Psihopātijas iedala vairākās grupās: afektīvā, astēniskā, psihastēniskā, histēriskā, eksplozīvā, šizoīdā, paranojālā, nepastāvīgā psihopātija” (Eglītis „Psihiatrija”, 1974, 223). Kopš laika, kad Latvijas psihiatrijā, uzstādot diagnozi, sāka balstīties uz ICD, jēdziens psihopātija izzuda no diagnožu oficiālā saraksta. Šis jēdziens vienmēr ir bijis strīdus jautājums, un ir vērojamas atšķirības tā izpratnē vāciski un anglicki runājošās valstīs.

Lai arī vārds psihopātija nāk no Vācijas, mūsdienās šim jēdzienam ir pavisam cita nozīme. Viens no mūsdienu psihopātijas skaidrojuma pamatlicējiem ir amerikāņu psihiatrs H. Kleklijs (Cleckley), kurš savā 1941.gadā publicētajā darbā “Veselā saprāta maska” (“The Mask of Sanity”), balstoties uz novērojumiem klīnikā, sniedza pilnīgu psihopāta aprakstu. Viņš arī izveidoja psihopātijai raksturīgo īpašību sarakstu (sk. 7.tabulu). Pēc viņa domām, psihopātam ir raksturīga, piemēram, manipulēšana ar citiem, paviršība, augsts vai vidēji attīstīts intelekts, nav psihotisko simptomu (halucināciju, murgu), nav trauksmes, sirdsapziņas trūkums, nemācās no savas pieredzes, egocentrisms, virspusējas emocijas u.c. Kleklijs psihopātiju definē kā personības traucējuma specifisku formu ar atšķirīgiem interpersonāliem, afektīviem un uzvedības simptomiem (Cleckley, 1988). Arī R. Heirs (Hare, 1996, 25.lpp.) uzskata: “Psihopātija ir sociāli postošs traucējums, kuru nosaka tādu afektīvo, interpersonālo un uzvedības īpašību plejāde kā, egocentrisms, impulsivitāte, bezatbildība, emociju virspusējība, empātijas, vainas izjūtas trūkums, patoloģiska melošana, manipulēšana un pastāvīga sociālo normu un gaidu pārkāpšana”.

Balstoties uz R. Heira izdarītajiem secinājumiem, var teikt, ka, definējot psihopātiju, tiek izmantoti gan personības iezīmju, gan sociāli deviantas uzvedības apraksti, piemēram, V. MakKords (McCord) un J. MakKorda (McCord) psihopātu apraksta kā patmīlīgu, impulsīvu, agresīvu, nemīlamu indivīdu, kurš nejūtas vainīgs. A. Krafts (Craft) savukārt raksta, ka psihopāts ir impulsīvs un agresīvs, kuram nav kauna izjūtas, nav sirdsapziņas un nav jūtu pret citiem. A. Bass (Buss) psihopātiju apraksta kā personības traucējumu, kura raksturīgākās pazīmes ir nespēja mīlēt vai izveidot patiesas attiecības, neuzticība, vājas spējas sevi izprast, vainas izjūtas trūkums, nespēja kontrolēt impulsus, patoloģiska melošana u.c. (Hare, 2003). Halls, Benings un Patriks raksta, ka psihopātija ir klīniskais sindroms, kuru raksturo dziļš emocionāls deficīts un pastāvīga antisociāla uzvedība (Hall, Benning & Patrick, 2004). A. Dadermane (Daderman,

2002), apkopojot Laheja un Kazdina (Lahey & Kazdin, 1990), Robina un Ratera (Robins & Rutter, 1990) pētījumus, izdara secinājumu, ka psihopātija ir svarīgs klīniskais konstrukts un atspoguļo relatīvi stabilu personību.

7. tabula. H. Kleklija (Cleckley, 1982) izstrādātais psihopātijas īpašību saraksts

Galvenās īpatnības:	Papildus raksturojums:
- manipulēšana ar citiem;	- nesakārtotas seksuālās attiecības;
- paviršība;	- neuzticams;
- augstu vai vidēji attīstīts intelekts;	- nespēj realizēt savus dzīves plānus;
- nav psihotisko simptomu (halucināciju, murgu);	- nepatiess;
- nav trauksmes;	- draudi izdarīt pašnāvību reti ir īsti;
- sirdsapziņas trūkums;	- impulsivitāte;
- nemācās no savas pieredzes;	- antisociāla uzvedība.
- egocentrisms;	
- virspusējas emocijas.	

Apkopojot iepriekš rakstīto var teikt, ka psihopātijas apraksti dažādu zinātnieku uzskatos ir līdzīgi, neskatoties uz to, vai viņi psihopātiju skaidro kā specifisku personības traucējumu vai kā adaptācijas traucējumu. Jaunākie pētījumi parāda, ka psihopātija ir dimensionāls konstrukts, kas ir sastopams gan likumpārkāpēju vidū, gan populācijā kopumā (Neumann & Hare, 2008). Jāmin vēl viens būtisks R. Heira secinājums - mēģinot atbildēt uz viņa paša izvirzīto jautājumu, vai “..psihopātija ir slimība, ļaunums vai abi”, viņš konstatēja, ka kriminālie psihopāti vairāk līdzinās “sliktajiem”, nevis “slimajiem” (Hare, 1996).

Neskatoties uz to, ka psihopātijas konstrukts vienmēr ir bijis daudzu zinātnieku domu apmaiņas un strīdus objekts, tomēr var teikt, ka psihopātija ir viens no svarīgākajiem klīniskajiem konstruktiem tiesu, kriminālajā un psihiskās veselības sistēmā (Andrews & Bonta, 1998; Hare, Clark, Grann, & Thornton, 2000; Wallace, 2000; Lyon & Ogloff, 2000). Par psihopātiju un tās izpausmēm interesējas plašs speciālistu loks: psihiatri, klīniskie un tiesu psihologi, tiesu un juridiskās sistēmas speciālisti. Literatūrā ir plaši aplūkots jautājums par psihopātijas izvērtēšanas nozīmi juridiskajā un tiesu sistēmā (Lyon & Ogloff, 2000; Gacono, Loving, Evans III & Jumes, 2002). Vislielākais ir to pētījumu skaits, kuri pierāda, ka psihopātijai (Heira izpratnē) ir nozīmīga saistība ar vardarbīgu, antisociālu uzvedību un atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanu (Salekin, Rogers & Sewell, 1996; Hart, 1998; Grann, Långström, Tengström & Kullgren, 1999; Hare, Clark, Grann & Thornton, 2000). Likumpārkāpēju psiholoģiskajā izpētē psihopātijas konstatēšanu visbiežāk izmanto tajos gadījumos, kad ir nepieciešams izdarīt pamatotu un akurātu secinājumu par kriminālās uzvedības recidīvu, vardarbīgu uzvedību un likumpārkāpēja ārstēšanas vai korekcijas piemērotību un efektivitāti (Felthous & Sass, 2000). K. Gakona redakcijā izdotajā grāmatā „Psihopātijas klīniskā un tiesas izpēte” (Gacono, 2000) ir apkopoti jauniešu psihopātijas empīrisko pētījumu rezultāti. Blakus

citiem pētījumu rezultātiem ir atklāts, ka novērotās psihopātijas iezīmes jauniešiem sniedz nozīmīgu informāciju par vardarbīgas uzvedības iespējamību nākotnē. Šīs personas izdara daudz biežāk un daudz nopietnākus likumpārkāpumus, salīdzinoši ar tiem, kuriem netika konstatēta psihopātija. Tāpat jaunieši, kuriem ir konstatēta psihopātija, daudz biežāk pārkāpj labošanas iestāžu noteikumus, daudz biežāk neapmeklē konsultācijas pie speciālistiem vai aizbēg no soda izciešanas vietām.

Attiecībā uz psihopātijas izvērtējumu, nosakot kriminālās atbildības pakāpi, jāatzīst, ka lielākajā daļā valstu jurisdikcijas, psihopātija ir izslēgta no to psihisko traucējumu saraksta, kuru dēļ ir iespējams likumpārkāpēju atzīt par nepieskaitāmu. Kā iepriekš tika rakstīts, psihopāts vairāk tiek uzskatīts par „sliktu”, nevis „slimu”, un vienīgais, ko viņš var mēģināt darīt, ir izmantot savus traucējumus, lai tēlotu slimu un izvairītos no soda. Tāpēc pieaug risks, ka psihopāts varētu simulēt psihiskus traucējumus (Lyon & Ogloff, 2000).

1.3.2.5. Dažādu psihisko slimību un traucējumu savstarpējā saistība

Nevar neaplūkot arī jautājumu par iepriekšējās apakšnodaļās jau minēto un vēl citu psihisko traucējumu savstarpējās saistības juridisko un tiesisko nozīmi.

Iepriekš netika pieminēta vēl viena likumpārkāpēju vidū izplatīta parādība kā alkohola vai narkotisko vielu lietošana vai atkarība. Amerikas Savienotajās Valstīs veiktajā pētījumā 95% no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem tika diagnosticēta psihoaktīvo vielu lietošana, un, 58% no viņiem atradās psihoaktīvo vielu iedarbības stāvoklī likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī (Kouri et al., 1997 kā minēts Crichton, 1999). Zviedrijā veiktajā pētījumā tika konstatēts, ka smagu noziegumu izdarījušajiem apcietinātajiem likumpārkāpējiem alkohola un narkotisko vielu lietošanas jauktā atkarība ir sastopama gan pie personības traucējumiem, gan likumpārkāpējiem, kuriem tika konstatētas ar psihopātiju saistītas personības iezīmes. Vēl tika konstatēts, ka jauktā atkarība ir saistīta ar kriminālo pārkāpumu, turpretī – atkarība tikai no vienas apreibinošās vielas – nē (Longato-Stadler, Knorrning & Hallman, 2001). Tāpat ir pietiekami daudz pētījumu, kuros tiek pierādīts, ka psihoaktīvo vielu atkarība ir bieži sastopams papildus traucējums likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju, garastāvokļa traucējumiem un personības traucējumiem (Hodgins & Janson, 2002; Tengström, Hodgins, Grann, Längström & Kullgren, 2004). Šajā sakarā Tengstroms ar līdzautoriem (Tengström, Hodgins, Grann, Längström & Kullgren, 2004) apkopoja galvenos secinājumus no dažādiem literatūras avotiem.

- Atkarība no psihoaktīvo vielu lietošanas ir antisociālas uzvedības stabila daļa, kura parādās jau agrīnā dzīves periodā;
- Atkarība no psihoaktīvo vielu lietošanas nepaaugstina likumpārkāpumu izdarīšanas risku personām ar stabilu antisociālas uzvedības modeli un personības iezīmēm, kuras ir saistītas ar šādu uzvedību;

- Atkarība no psihoaktīvo vielu lietošanas paaugstina likumpārkāpumu izdarīšanas risku personām, kurām nav konstatētas personības iezīmes, kuras korelē ar psihopātiju un bērnībā nav bijusi raksturīga antisociāla uzvedība.

Minēto autoru pētījuma rezultātā tika konstatēts, ka

- likumpārkāpēji, kuri slimo ar šizofrēniju, un, kuriem ir augsti psihopātijas rādītāji veic salīdzinoši vairāk noziedzīgas darbības, nekā tie, kuru psihopātijas rādītāji ir zemi. Tāpat tika konstatēts, ka likumpārkāpējiem ar augstiem psihopātijas rādītājiem, personības iezīmes ir saistītas ar krimināla likumpārkāpuma izdarīšanu, nevis atkarība no psihoaktīvo vielu lietošanas.

Ir arī atsevišķi pētījumi, kuros tiek atklāta likumpārkāpēju šizofrēnijas un psihopātijas saistība. Pārsvārā tiek pierādīts, ka likumpārkāpēji, kuri slimo ar šizofrēniju un kuriem ir augsti psihopātijas rādītāji, ir ar augstāku agresijas un vardarbības risku un viņi biežāk veic atkārtotas kriminālas darbības, salīdzinot ar tiem šizofrēniju slimojošiem likumpārkāpējiem, kuriem ir zems psihopātijas līmenis (Fullam & Dolan, 2006; Tengström, Hodgins, Grann, Längström & Kullgren, 2004).

Apkopojot iepriekš rakstīto, jāsecina, ka, tāda vai cita psihisko traucējumu diagnoze ir diezgan bieži sastopama likumpārkāpēju vidū. Lai arī Latvijā nav veikts sistemātisks pētījums par psihisko traucējumu diagnožu biežumu un izplatību likumpārkāpēju vidū, vadoties no citās valstīs iegūtajiem datiem, jāsecina, ka psihisko traucējumu diagnozes iespējamība likumpārkāpējiem svārstās līdz pat 100 % gadījumā. Nelielu, tendenču līmeņa ieskatu par situāciju Latvijas likumpārkāpēju vidū var iegūt, aplūkojot datus, kas ir apkopoti Psihiskās veselības aprūpes Latvijā 2006. gada statistikas gadagrāmatā (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Ir redzams, ka liela daļa (75 %) likumpārkāpēju pēc tiesu psihiatriskās vai kompleksās psihiatriski psiholoģiskās ekspertīzes pabeigšanas tiek atzīti par personām ar psihiskiem traucējumiem, un tikai 18,83 % no tiem tiek rekomendēti atzīt par nepieskaitāmām personām. Tas nozīmē, ka likumpārkāpēji, kuriem konstatēts kāds psihisks traucējums, bet, kuri tiek atzīti par krimināli atbildīgām personām, atgriežas apcietinājuma vietās vai pat sabiedrībā. Tas pierāda, ka starp likumpārkāpējiem arī Latvijā ir pietiekami liels skaits personu, kuras cieš no kāda psihiska traucējuma. Psihisko traucējumu izplatība likumpārkāpēju vidū noved pie jautājuma - kurai no zinātņu nozarēm jānodarbojas ar šo likumpārkāpēju izpēti – juridiskajai, medicīniskajai vai psiholoģijai. Kā raksta Blekborns (Blackburn, 2004), vieni uztraucas, ka kriminālā uzvedība tiek „psihiatrizēta” un „psiholoģizēta”, otri ir norūpējušies par to, ka psihiskie traucējumi tiek „kriminalizēti”, taču jādomā, ka, tikai apvienojot visās šajās zinātnes nozarēs gūtās atziņas, var rast pēc iespējas precīzāku un padziļinātu izpratni par likumpārkāpēju ar psihes traucējumiem un viņa uzvedības īpatnībām. Kā jau tika atzīmēts iepriekš, Latvijā psiholoģijas zinātnes ietvaros, šāda veida pētījumi līdz šim nav veikti.

Psihisko traucējumu un kriminālās uzvedības savstarpējo saistību zinātniskajā literatūrā visbiežāk aplūko no kriminālās atbildības noteikšanas viedokļa un saistībā ar atkārtotu vai vardarbīgu likumpārkāpuma izdarīšanu. Pēdējo gadu laikā veiktajos pētījumos liela uzmanība tiek pievērsta arī tam, kā vardarbīgas un atkārtotas kriminālas uzvedības veikšanu ietekmē ne tikai kāds viens psihisks traucējums, bet tā saistība ar vēl citu psihisko traucējumu vai patoloģisku uzvedības veidu (piemēram, psihoaktīvo vielu lietošanu vai psihopātiju).

Var teikt, ka psihiskie traucējumi un krimināla uzvedība atsevišķās situācijās darbojas kopā, kaut arī to attiecību un savstarpējo saistību daba nav līdz galam izziņāta. Jāpiekrīt Antonjanam un Borodinam (Antonjans & Borodins, 1998), ka psihisko traucējumu klātbūtne palīdz izskaidrot tikai atsevišķus noziedzīgus nodarījumus, pārsvarā – vardarbīgos, seksuālos noziegumus un huligānismu. Turpretī, piemēram, ekonomiskos noziegumus, pārsvarā veic psihiski veseli likumpārkāpēji. Tajā pašā laikā atsevišķus noziedzīgus nodarījumus var veikt cilvēki, kuriem ir kādas psihiest novirzes, taču tām nav nekāda saistība ar likumpārkāpuma izdarīšanu (piemēram, noziegums pret īpašumu, ko izdara psihopāts). Atkarībā no formas, grupas un psihisko traucējumu stabilitātes un konkrētā noziedzīgā nodarījuma veida, psihiskais traucējums vienā gadījumā var būt kā kriminālās uzvedības veicinošs faktors, bet citā tās noziedzīgo nodarījumu neietekmē vai ir neitrāls attiecībā uz to. Tādēļ ir svarīgi izpētīt atsevišķu psihisko traucējumu formu saistību ar atsevišķiem noziedzīgo nodarījumu veidiem.

Nav šaubu par psihisko traucējumu ietekmi uz kriminogēno uzvedību un šīs problēmas izpētes juridisko nozīmi, taču, ņemot vērā iepriekš teikto, psihisko traucējumu diagnozi tiešā veidā nevar uzskatīt par likumpārkāpuma izdarīšanas vienīgajiem iemesliem, un personības, kuras cieš no psihiskiem traucējumiem, nav nolemtas likumpārkāpuma izdarīšanai. Šie traucējumi vairāk ir “iekšējs”, subjektīvs iemesls un fons, kas ārēju, nelabvēlīgu apstākļu ietekmē veicina likumpārkāpuma izdarīšanu. Psihiskie traucējumi paši par sevi nesekmē noziedzīgu uzvedību. Saistība starp psihiskajiem traucējumiem un likumpārkāpuma izdarīšanu nav cēloniska, nav iespējams pateikt, vai noziedzīgo rīcību izraisa psihiskie traucējumi. Arī pētījumos par atkārtotas kriminālās un vardarbīgās uzvedības izdarīšanas riska faktoriem, piemēram, Bonta ar kolēģiem savā metaanalītiskajā pētījumā konstatēja, ka likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem galvenie kriminālās uzvedības riska faktori ir tādi paši kā pārējiem likumpārkāpējiem. Tikai tiek uzsvērts, ka šiem likumpārkāpējiem kriminālās uzvedības vēsture, antisociālas personības traucējumu iezīmes, apreibinošo vielu ļaunprātīga lietošana un ģimenes disfunkcionālais modelis ir nozīmīgāki riska faktori atkārtota likumpārkāpuma izdarīšanā, salīdzinoši ar noziedzniekiem bez konstatētiem psihiskiem traucējumiem (Bonta, Law & Hanson, 1998). Šie paši autori atzīmē, ka klīniskajiem faktoriem savukārt ir liela loma, lai izprastu likumpārkāpēju ar psihiest traucējumiem. Psiholoģiskie un klīniskie faktori ir nozīmīgi šo likumpārkāpēju ārstēšanā un uzvedības korekcijā. Izziņot jautājumu par psihisko traucējumu

saistību ar vardarbīgu uzvedību un tās prognozēšanu, pētījumi atklāja, ka, lai arī nevar noliegt psihisko traucējumu lomu šādas uzvedības veicināšanā un izdarīšanā, taču neatkarīgi no psihisko traucējumu diagnozes, likumpārkāpēja individuālā predispozīcija uz situāciju vai attiecībām ir tā, kas veicina likumpārkāpuma izdarīšanu (Stupperich, Ihm & Strack, 2009). R. Egnjū ar kolēģiem (Agnew, Brezina, Wright & Cullen, 2002) atklāja, ka, pētot emocionālā sasprindzinājuma klātbūtni likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī, personības iezīmes bija kā mediators starp sasprindzinājumu un delinkventu uzvedību. Arī J. Skīms ar kolēģiem (Skeem, Miller, Mulvey, Tiemann & Monahan, 2005) uzsāka pētījumus, kuros guva apstiprinājumu, ka cilvēkiem ar psihiskiem traucējumiem personības faktori ir nozīmīgi vardarbīgas uzvedības veikšanā.

Nevar noliegt psihisko traucējumu nozīmīgo lomu kriminālās uzvedības attīstībā un izpratnē, taču ir svarīgi to skatīt saistībā ar likumpārkāpuma izdarīšanas apstākļiem un situāciju, kā arī ar noziedznieka personības veidojošajiem apstākļiem un personības iezīmēm. Pats par sevi psihiskais traucējums neietekmē un nepaskaidro kriminālo uzvedību vai likumpārkāpuma izdarīšanu. Svarīgi ir izpētīt šo traucējumu radīto izmaiņu (tai skaitā arī personības izmaiņu) ietekmi un saistību ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Tas ir nepieciešams, lai efektīvāk varētu veikt likumpārkāpēja uzvedības korekcijas pasākumus un pievērst uzmanību šiem cilvēkiem kā riska grupai. Kā uzsver M. Dafferns un K. Houvels (Daffern & Howells, 2002), lai labāk izprastu kriminālo uzvedību likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem, un, lai izvēlētos tieši viņiem piemērotāko palīdzības, korekcijas vai ārstēšanas veidu, šo cilvēku izpētē jādod priekšroka funkcionālai pieejai (t.i., riska faktoru, vajadzību un individuālo iezīmju izvērtēšana) nevis strukturālajai (diagnozes uzstādīšanai), jo funkcionālā pieeja daudz skaidrāk un sistemātiskāk parāda un identificē to ceļu, kurš indivīdu noved pie likumpārkāpuma (tai skaitā – vardarbības) izdarīšanas. Tāpat psihisko traucējumu saistības ar kriminālo uzvedību izziņāšana ir nozīmīga, lai atrisinātu jautājumu par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi.

1.4. Likumpārkāpēja personības izpēte tiesu ekspertīzēs

Likumpārkāpēja personības izpētes nepieciešamība izriet no likuma noteiktām normām un savā ziņā ir obligāta. No juridiskā viedokļa katrā noziedzīgā nodarījuma jēdziena sastāvā ir ietvertas objektīvās un subjektīvās pazīmes (Krastiņš, 2000). *Objektīvo pazīmju* kopumā ietilpst ar krimināllikumu aizsargātās intereses, kuras apdraud noziedzīgais nodarījums, savukārt noziedzīgā nodarījuma *subjektīvās pazīmes* raksturo personu, kas izdarījusi nodarījumu (šai personai jābūt sasniegušai 14 gadu vecumu un pieskaitāmai), kā arī par subjektīvajām pazīmēm uzskatāmas arī tādas pazīmes, kas raksturo personas psihisko attieksmi pret pašas izdarīto darbību un nodarījuma kaitīgajām sekām. No noziedzīga nodarījuma subjekta jāatšķir *noziedznieka jeb likumpārkāpēja personība*, kas ir atšķirīgs jēdziens ar atšķirīgu saturu un juridisko nozīmi. Noziedznieka personību raksturo viņa sociālais statuss (dzimums, vecums,

izglītība, ģimenes stāvoklis u.c.), nodarbošanās, stāvoklis sabiedrībā, tikumiskais un morālais novērtējums, psiholoģiskās īpašības un pazīmes (Krastiņš, 2000). Lai arī noziedznieka personību raksturojošās ziņas neatklāj un nepierāda noziedzīgā nodarījuma sastāva esamību vai neesamību, juristi uzsver, ka tām ir krimināltiesiska nozīme, jo tās var būt svarīgas, kad likumpārkāpējam par izdarīto jānosaka sods vai jāizlemj citi ar sodu saistīti jautājumi krimināllietā (tas ir noteikts krimināllikuma (Krimināllikums, 2004) 46.panta 2.daļā, 49.panta 1.daļā, 55.panta 1.daļā, 58.panta 1.daļā). Juridiskajā un tiesu psiholoģijas literatūrā bieži tiek rakstīts par individualizētu pieeju soda noteikšanā. Saskaņā ar vispārējo soda piespriešanas pamatu, jēdziens "individualizācija" kompleksi aptver izdarītā likumpārkāpuma vērtējumu, likumpārkāpēja personību, vainu pastiprinošos vai mīkstinošos apstākļus (Sitkovskaja, 2000). Šeit ir nozīmīgas visas tās personību raksturojošās īpašības, kas ietekmē pretlikumīgās darbības izvēli un realizāciju, apgrūtina vai atvieglo tā veikšanu un attiecas uz viņa attieksmi pret izdarīto. Tādēļ ir grūti pārvērtēt psihologa palīdzību, lai realizētu individuālo pieeju krimināllietā, īpaši, lai izpētītu viņa vērtību orientāciju, motivāciju, personības iezīmes, kas ir svarīgas, lai individualizētu atbildību (sodu) un uzvedības prognozi, saistībā ar piespriesto sodu. Diemžēl izmeklētāju un tiesnešu metodoloģiskajā literatūrā individualizētās atbildības psiholoģiskie aspekti praktiskie tiek ignorēti. Tiek runāts par sociālajiem, sociāli demogrāfiskajiem, kriminoloģiskajiem, tiesiskajiem personības aspektiem, bet tas, ka personībai pirmām kārtām ir raksturīgas psiholoģiskas iezīmes un stāvoklis, parasti netiek pieminēts vai arī netiek atklāts, kādas personību raksturojošās īpašības ir svarīgas, risinot juridiskos jautājumus. Personību raksturojošie aspekti var būt dažādā veidā saistīti ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Daži no tiem var spēlēt noteicošo lomu pretlikumīgās uzvedības izvēlē, lai realizētu savas vajadzības vai atrisinātu konfliktu (egoisms, agresivitāte, necieņa pret otru u.c.), citi - bieži vien tikai veicina likumpārkāpuma izdarīšanu, ja ir radušies nelabvēlīgi apstākļi (vājš gribasspēks, vieglprātība, pakļaušanās, emocionālais uzbudinājums u.c.). Un ir arī tādi personības aspekti, kas ir neitrāli attiecībā pret likumpārkāpuma izdarīšanas faktu (intereses, aizraušanās). Lai pilnībā realizētu individualizēto pieeju likumpārkāpējam, ir nepieciešams izpētīt pietiekami plašu viņa personību raksturojošu aspektu vai konstruktū apjomu, piemēram, vajadzības, uzvedības motīvus, personības iezīmes, emocionālo un gribas sfēru, intelektuālās spējas. Protams, ka krimināllietas ietvaros ir jāpēta ne jau visas likumpārkāpēja psiholoģiskās īpatnības, bet tikai tās, kurām ir nozīme krimināllietā. Vairumā gadījumu ir nepieciešams un pietiekami pētīt tos personību raksturojošos aspektus, kas:

- norāda uz likumpārkāpuma izdarīšanas nejaušību vai likumsakarību,
- ietekmē spēju vadīt savu uzvedību konkrētajā situācijā,
- ir nozīmīgas, lai prognozētu recidīva iespējamību un noteiktu, korekcijas programmas veidu (Sitkovskaja, 2000).

Diemžēl Latvijā tieslietu sistēmā šobrīd vēl ļoti maz tiek izmantota psihologa pieredze un zināšanas. Taču pasaulē, no praktiskā pielietojuma viedokļa, likumpārkāpēja personības un tās iezīmju izpēte ir svarīga ne tikai kriminālās uzvedības psiholoģijas jomā vispār, bet konkrēti arī tiesu psihologa darbā. Vairāki autori (Ben-Porath, Graham, Hall, Hirschman, & Zaragoza, 1995; Pope et al., 2000, Nicholson & Norwood, 2000) izdala trīs galvenās jomas, kur tiesu psihologs veic likumpārkāpēja personības novērtējumu, tai skaitā, pēta personības iezīmes, izmantojot personības izpētes testus:

- 1) izvērtējot likumpārkāpēja kompetenci;
- 2) izvērtējot likumpārkāpēja spēju atbildēt par izdarīto;
- 3) izvērtējot kriminālās uzvedības un atkārtotas kriminālās uzvedības riska pakāpi.

Citu autoru grupa (Edens, Cruise & Buffington-Vollum, 2001) papildus vēl atzīmē tādas jomas kā atkārtotas kriminālas uzvedības iespējamības izvērtējums, vardarbīgas uzvedības prognozēšana, ārstēšanas vai korekcijas efektivitātes noteikšana, kā arī tiesu ekspertīzes situācijā, piemēram, simulēšanas tendenču noteikšana. Krievu autoru pētījumos savukārt tiek akcentēts, ka likumpārkāpēja personības izpēte ir svarīga, lai:

- 1) atrisinātu jautājumu, kas skar kriminālās atbildības noteikšanu un atsevišķu likumpārkāpumu veidu juridisko motīvu noteikšanu,
- 2) individualizētu kriminālo atbildību un sodu (Safuanof, 2004),
- 3) izpētītu personības iezīmju iespējamo ietekmi uz indivīda uzvedību konkrētā noziedzīgā nodarījuma situācijā (Sitkovskaja, 1998),

kā arī tiesu ekspertīžu situācijās, lai

- 4) izpētītu likumpārkāpēju ar psihiskiem traucējumiem personības iezīmes un to ietekmi uz viņa spēju saprast situāciju un vadīt savu uzvedību noziedzīgā nodarījuma laikā (Balabanova, 1998).

O. Sitkovskaja ir apkopojusi tos iespējamus variantus, kas palīdzētu diferencēt un individualizēt atbildību un sodu gadījumos, kad likumpārkāpējam tiek konstatētas psihiskās anomāliskas pieskaitāmības ietvaros.

- Izpētīt anomāliju lomu, konkrētā likumpārkāpuma mehānismā.
- Uzskatīt psihiskās anomāliskas, kā vainu mīkstinošu apstākli, jo tās konkrētā situācijā ir traucējušas un apgrūtinājušas uzvedības izvēli, atbilstoši sociālajām un likuma prasībām.
- Ņemt vērā, dotā apstākļa nozīmību ne tikai, lai individualizētu sodu un atbildību, bet, lai tiktu izmantoti arī medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi paralēli sodam.

- Formulēt atsevišķu likuma normu par psihisko anomāliju ietekmi uz likumpārkāpumu tiesiskajām sekām (Sitkovskaja, 1998).

Latvijā viena no jomām, kurā visbiežāk izmanto tiesu psihologa zināšanas un veic likumpārkāpēja personības izpēti, ir tiesu ekspertīzes. Psihologs tiesu ekspertīzēs var veikt: *tiesu psiholoģisko ekspertīzi* apriori veseliem cilvēkiem, *tiesu klīniski psiholoģisko izpēti* kā papildus izmeklējumu tiesu psihiatriskajās ekspertīzēs un *komplekso tiesu psihiatrisko un psiholoģisko ekspertīzi*, lai pilnīgāk izpētītu ekspertējamā likumpārkāpēja personību. Latvijas eksperti psihologi atzīst, ka, ja tiesu psiholoģiskās ekspertīzes galvenais uzdevums ir saistīts ar likumpārkāpēja vai cietušā psiholoģisko izvērtēšanu, tad tiesu psihiatrisko ekspertīžu galvenais uzdevums ir konstatēt psihiskos traucējumus un novērtēt to ietekmi uz cilvēka spēju apzināties un saprast savu darbību un to vadīt. Šīs ekspertīzes veic tiesu psihiatrijas eksperts, bet, tā kā mūsdienu psihiatrijā psiholoģijas zināšanas ieņem arvien noteicošāku lomu, eksperts psihiatrs tiesu psihiatriskajās ekspertīzēs izmanto arī psiholoģijas zinātnes sasniegumus (Smilgānis, Veitnere, 1997). Tiesu klīniskās psiholoģiskās izpētes kā papildus izmeklējuma veids tiesu psihiatriskās ekspertīzes praksē ir apliecinājums tam, ka psihiatriskā ekspertīze ir daudz vispusīgāka un dziļāka, ja tajā tiek integrētas psiholoģiskās izpētes metodes. Tāpēc arī likumsakarīgi, ka, lai izpētītu un atklātu juridiski nozīmīgus psihiskus traucējumus, nepieciešamas ne tikai psihiatriskās zināšanas, bet arī klīniskās psiholoģijas zināšanas. Ne tiesu psiholoģiskā, ne tiesu psihiatriskā ekspertīze atsevišķi nespēj pilnībā atbildēt uz visiem tiesu interesējošiem jautājumiem. Atsevišķās situācijās praksē nākas sastapties ar tādām psihiskās darbības un stāvokļu īpatnībām, kur norma un patoloģija viena otru pārklāj, tāpēc nepieciešams izmantot gan psihiatrijas, gan psiholoģijas zināšanas. Šis apstāklis tad arī nosaka kompleksās tiesu psihiatriskās un psiholoģiskās ekspertīzes nepieciešamību, kas saskaņā ar I. Kudrjavcevu (Kudrjavcev, 1998) uzskatiem ir visefektīvākā ekspertējamās personības izpētes forma kriminālajā procesā. Šajā gadījumā psihologa loma ekspertīzē nav tikai papildinoša, bet gan vadoša. Īpaši liela ir psiholoģiskās izpētes rezultātu nozīme tajos gadījumos, kad tiek konstatēti tā saucamie robežstāvokļa traucējumi, kad atklātā patoloģija tikai no medicīniskā viedokļa nespēj viennozīmīgi un precīzi atrisināt jautājumu par tiesu interesējošu juridisko kritēriju klātbūtni.

Psiholoģiskie un psihiskie traucējumi tiesu un juridiskajai sistēmai rada īpašas problēmas. Saistību izzināšana starp kriminālo uzvedību un psihiskajiem traucējumiem, psihiskā traucējuma klātbūtne likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī likumsakarīgi noved pie vairākām konsekvencēm: jautājuma par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi, jautājuma par viņa spēju izprast pret viņu vērsto apsūdzību un izprast tiesā notiekošo, psihisko traucējumu ietekmes izzināšanu uz likumpārkāpēja uzvedību noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī, viņa kriminālās uzvedības tālāku aizkavēšanu, korekciju vai ārstēšanas nozīmēšanu. Šo jautājumu noskaidrošanai tad arī

tiesībsargājošo iestāžu speciālisti nozīmē tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psiholoģisko un psihiatrisko ekspertīzi. Citās Eiropas valstīs ekspertīzes ietvaros tiek atbildēts arī uz jautājumiem par likumpārkāpēja personības raksturojumu, par to vai viņš noziedzīgā nodarījuma laikā slimoja ar kādu psihisku traucējumu, kāda ir saikne starp likumpārkāpuma izdarīšanu un psihisko traucējumu, vai ir iespējams likumpārkāpuma izdarīšanas recidīvs un kāda būtu piemērotākā korekcijas vai ārstēšanas metode šim likumpārkāpējam (van der Leij, Jackson, Malsch & Nijboer, 2001).

Latvijā tiesībsargājošās iestādes, nosūtot likumpārkāpēju uz tiesu ekspertīzi, galvenokārt sagaida atzinumu, kas palīdzētu izlemt jautājumu par ekspertējamās personas spēju atbildēt par savu rīcību, tas ir, *pieskaitāmību, nepieskaitāmību, vai ierobežotu pieskaitāmību*, kā arī sagaida rekomendācijas par iespējamo medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu likumpārkāpējam. Visi šie jēdzieni ir juridiski termini un lēmumu par to vai likumpārkāpējs ir pieskaitāms vai nepieskaitāms pieņem tiesa (tā ir tiesas kompetence). Praksē, atbildot uz ekspertīzei uzdotajiem jautājumiem, eksperti sniedz rekomendāciju tiesai atzīt ekspertējamo personu par pieskaitāmu, ierobežoti pieskaitāmu vai nepieskaitāmu. Tādēļ ir svarīgi izprast šo stāvokļu kritērijus gan no juridiskā, gan psiholoģiskā, gan medicīniskā aspekta. Pieskaitāmības vai nepieskaitāmības problēma ir kompleksa. Tajā ir savstarpēji iesaistīti psiholoģiskie, klīniski psiholoģiskie, psihiatriskie un tiesiskie aspekti. Jo runa ir ne tikai par tā vai cita slimīgā stāvokļa diagnostiku, bet arī par to, kā šis defekts ietekmē darbības regulāciju un veidošanos. Lai to noskaidrotu, traucēto psihi ir nepieciešams salīdzināt ar veselo. Šī personības normas vai patoloģijas noskaidrošana ir psiholoģiskās izpētes priekšmets un ir viens no komplicētākajiem uzdevumiem.

Vispirms tiks aplūkots šī jautājuma juridiskais pamatojums. Krimināllikumā (KL) ir noteikts, ka cilvēku, kurš izdarījis kriminālpārkāpumu, var sodīt tikai tad, ja viņš ir sasniedzis 14 gadu vecumu un ir atradies pieskaitāmības stāvoklī (noziedzīgā nodarījuma subjektīvā pusē). Nepieskaitāmības jēdziens ir formulēts KL 13.pantā 1. daļā: “Pie kriminālatbildības nav saucama persona, kas nodarījuma izdarīšanas laikā atradies nepieskaitāmības stāvoklī, tas ir, psihisko traucējumu vai garīgās atpalcības dēļ nav varējusi saprast savu darbību un to vadīt.” (Krimināllikums, 2004, 9. lpp.). No 1999.g.1.aprīļa Latvijā spēkā ir Krimināllikums, kur ir iekļauts arī ierobežotas pieskaitāmības jēdziens: “Ja persona noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā psihisko traucējumu dēļ nav bijusi spējīga visā pilnībā saprast savu darbību vai to vadīt, tas ir, atradies ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, tai atkarībā no nodarījuma konkrētajiem apstākļiem tiesa var mīkstināt piespriežamo sodu vai šo personu atbrīvot no soda” (Krimināllikums, 2004, 9. lpp.). *Nepieskaitāmības* medicīnisko kritēriju konstatēšana ietilpst eksperta – psihiatra kompetencē, taču, lai izlemtu jautājumu par nepieskaitāmību, ar medicīniskajiem kritērijiem vien nepietiek. Medicīniskie kritēriji nosaka tikai saslimšanas

diagnozi, bet saslimšana var izpausties dažādi – gan vieglā formā, kas netraucē izprast situāciju un netraucē sociālajai adaptācijai, gan smagā formā, kas traucē slimajam saprast savu darbību un to vadīt. Amerikāņu tiesu psihiatrs V. Reids (Reid, 1998, 2000) raksta, ka uzticēšanās un paļaušanās tikai uz slimības diagnozi ir lielākā kļūda, ko pieļauj speciālisti, nosakot kriminālo atbildību vai spēju piedalīties tiesas procesā. Diagnoze nav tik svarīga kā atziņa, cik lielā mērā tā ietekmēja likumpārkāpēja spēju rīkoties un darboties likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī. “Apsūdzētais sava vājrāta dēļ tiek uzskatīts par nevainīgu, ja likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī, psihiskas slimības vai defekta dēļ, viņš nav sapratis, ko viņš dara vai nav sapratis, ka viņa darbība ir aplama un nepareiza” (Reid, 2000, 170. lpp). Arī krievu zinātniece O. Sitkovskaja (Sitkovskaja, 1998) uzskata, ka tikai medicīniskais kritērijs nevar kalpot par pamatu kriminālās atbildības noteikšanai. Ja aplūko likumā noteikto nepieskaitāmības *juridiskā kritērija* saturu – “...nespēj saprast savu darbību vai to vadīt...”, tad jāsecina, ka prettiesiskais darbības veids ietver psiholoģiskos mehānismus: cilvēka spēju izvēlēties savas uzvedības modeli un apzināties tās sekas (saskaņot ar sociālajām normām, tai skaitā pakļaujot impulsus apzinātai kontrolei). Nepieskaitāmības juridiskais (vai kā citur tiek dēvēts psiholoģiskais) raksturojums balstās uz tādiem psiholoģijas pamatjēdzieniem kā intelekts un griba. Psihiska slimība vai kāds cits psihisks traucējums, pirmkārt, ir tikai signāls, lai izvirzītu jautājumu par pieskaitāmību vai nepieskaitāmību un, otrkārt, tā ir pamatinformācija, ko izmanto kopā ar citiem informācijas avotiem, lai izdarītu secinājumus par cilvēka spēju apzināti un ar gribas piepūli vadīt savu uzvedību prettiesiskās darbības laikā (Sitkovskaja, 1998).

Ja prakses attīstības gaitā ir pietiekami izstrādāti nepieskaitāmības kritēriji, tad *ierobežotas pieskaitāmības* kritēriji šobrīd nav skaidri formulēti un definēti ne no medicīniskā ne psiholoģiskā viedokļa. Vienīgi skaidri ir noteikts juridiskais kritērijs: “... persona noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā psihisko traucējumu dēļ nav bijusi spējīga visā pilnībā saprast savu darbību vai to vadīt...” (Krimināllikums, 2004, 9). Ierobežotas pieskaitāmības tiesiskās sekas var būt divējādas: 1. Ierobežotas pieskaitāmības konstatācija var tikt ņemta vērā, nosakot sodu – tas var būt vainu mīkstinošs apstāklis vai pat atsevišķos gadījumos apsūdzētā persona var tikt atbrīvota no soda. 2. Ierobežoti pieskaitāmām personām var tikt piemēroti medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi. Notiesātajam nepieciešama medicīniski psiholoģiska palīdzība ne tikai tādēļ, ka viņš prettiesiskās darbības laikā atradās ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī, bet arī tādēļ, ka soda izciešanas vietā psihisko noviržu dēļ viņam būs grūtības izciest piespiesto sodu.

Arī pieejamajā zinātniskajā literatūrā ir ierobežots skaits pētījumu par ierobežotas pieskaitāmības psihiatriskajiem un psiholoģiskajiem kritērijiem. Kā vienu var minēt Ķīnā veiktu pētījumu, kurā tika konstatēts, ka iepriekšējs nodoms un gatavošanās likumpārkāpuma izdarīšanai bija vissvarīgākais faktors no visiem apskatāmajiem faktoriem. Saprota motivācija, laika izvēle noziedzīgā nodarījuma veikšanai, emocionālās reakcijas noziedzīgā

nodarījuma laikā, savas uzvedības izpratne, vājas spējas adaptēties un traucētas realitātes uztveres spējas, bija diskriminējošie faktori, kas atšķīra ierobežotās kriminālās atbildības trīs pakāpes (Cai, Shao & Guan, 2004).

Ļoti maz ir atrodami tādi pētījumi, kuros būtu izziņāta saistība starp kriminālās atbildības pakāpi (pieskaitāmību, ierobežotu pieskaitāmību un nepieskaitāmību) un likumpārkāpēja personību raksturojošām īpatnībām un iezīmēm (Moskowitz, Lewis, Ito & Ehrmentraut, 1999; Barendregt, Muller, Nijman & de Beurs, 2008). Ir arī pētījumi, kuros tiek izvirzīta hipotēze par to, ka personību raksturojošās īpatnības ir kā mediators starp psihiskajiem traucējumiem un kriminālās atbildības pakāpi (Rogers & McKee, 1995; Barendregt, Muller, Nijman & de Beurs, 2008). Tā kā MMPI tests ir plaši lietots likumpārkāpēju personības izvērtēšanā, tad literatūrā pārsvarā var atrast tieši ar šo testu veiktos mērījumus. Ir jāatzīmē, ka šie pētījumi atšķiras gan ar pētījuma hipotēzēm un jautājumiem, gan ar pētījuma dalībnieku atlasī. Ir pētījumi, kuros tiek meklētas atšķirības starp nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem un civilajiem psihiatriskajiem pacientiem, un ir pētījumi, kuros atšķirības tiek meklētas starp par nepieskaitāmiem atzītiem likumpārkāpējiem un likumpārkāpējiem, kuri ir pieskaitāmi (Cooke & Sikorski, 1974 (pētījums veikts ar MMPI testu) kā minēts Moskowitz, Lewis, Ito & Ehrmentraut, 1999; Boehnert, 1987; Rogers & Seman, 1983 (pētījums veikts ar MMPI testu); Rogers & McKee, 1995). Pētījumu ietvaros atšķiras arī tas, kā tiek veidotas pētāmo grupas - ir pētījumi, kuros nepieskaitāmo respondentu grupa tiek veidota no likumpārkāpējiem, kuri nav saņēmuši psihiatrisku ārstēšanu (Cooke & Sikorski, 1974 kā minēts Moskowitz, Lewis, Ito & Ehrmentraut, 1999), un ir pētījumi, kuros respondenti atrodas psihiatriskās ārstēšanas procesā (Cavanaugh & Wasyliv, 1985). Samērā bieži pētījumi tiek veikti iestādēs, kurās tiek izvērtēta likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpe (Shea, Geoffrey, McKee, Shea & Cook, 1996). Vislielākās diskusijas zinātnieku vidū ir par 4. (psihopātija) skalas rezultātiem. Kā vienu no nedaudzajiem var minēt pētījumu, kurā izmantojot MMPI-2 testu, tika salīdzināti civilie psihiatriskie pacienti ar likumpārkāpējiem, kuri atzīti par nepieskaitāmiem (Moskowitz, Lewis, Ito & Ehrmentraut, 1999). Šī pētījuma rezultātā tika konstatēts, ka nepieskaitāmo likumpārkāpēju MMPI-2 profils būtiski atšķiras no MMPI-2 civilu psihiatrisku pacientu profila. Nepieskaitāmo likumpārkāpēju profilu varēja interpretēt kā mazāk patoloģisku, tajā augstākā skala bija K (korekcijas) un salīdzinoši ar psihiatrisku pacientu profilu, zemākas bija F, 1., 2., 7., 8. un 0 skalas. Starp šīm divām grupām netika konstatētas atšķirības 4. skalā.

Ja tiek salīdzināti MMPI testa rezultāti starp pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem slepkavību izdarījušiem likumpārkāpējiem, tad R. Rodžers un Sīmens (Rogers & Seman, 1983) savā pētījumā konstatēja, ka 5. skala bija vienīgā skala, kurā tika konstatētas atšķirības starp šiem likumpārkāpējiem. Tāpat viņi secināja, ka MMPI tests dot mazu ieguldījumu, lai diferencētu likumpārkāpējus pa divām grupām (pieskaitāmie un nepieskaitāmie).

Savukārt apkopojot ar MMPI-2 testu šai sakarā veiktos pētījumus, R. Rodžers un G. Makkijs (Rogers & McKee, 1995) secināja, ka juridiski atzītu pieskaitāmu un nepieskaitāmu personu MMPI-2 profilos, pastāv dažas nozīmīgas atšķirības. Par nepieskaitāmiem atzītām personām ir zemāki rezultāti 4. (psihopātija) un ASP (antisociāla pieredze) skalās. Tālāk viņi norāda, ka MMPI-2 rezultāti var sniegt svarīgu informāciju sprieduma pieņemšanas procesā par personības kriminālo atbildību. Pirmkārt, apsūdzētajiem, kuri atzīti par nevainīgiem nepieskaitāmības dēļ, var būt izteikta motivācija pārspīlēt savas emocionālās problēmas, tādēļ ir svarīgi novērtēt testa rezultātu ticamības rādītājus. Otrkārt, plašais zinātnisko pētījumu un literatūras skaits par MMPI/MMPI-2 skalu un to kombināciju korelācijām, ļauj izdarīt akurātus secinājumus par tām personības iezīmēm un simptomiem, kas norāda uz likumpārkāpēja spēju atbildēt par savu rīcību. Treškārt, atsevišķas MMPI-2 skalas, īpaši 4. (psihopātijas), sniedz informāciju par antisociālu uzvedību, un tādēļ izslēdz iespēju, ka šai personībai ir kādi traucējumi, kas ierobežo viņa spēju atbildēt par savu rīcību. Šī skala vienīgi norāda uz iespējamu antisociālas uzvedības atkārtošanos.

Viens no visjaunākajiem pētījumiem, kurā tika izziņāti tie faktori, kas ir saistīti ar lēmuma pieņemšanu par likumpārkāpēja kriminālo atbildību ir veikts Nīderlandē (Barendregt, Muller, Nijman & de Beurs, 2008). Šī pētījuma rezultāti rāda, ka uzstādītā diagnoze, kultūras pamats, ieroča veids, kas tika izmantots izdarot likumpārkāpumu, un tas, vai likumpārkāpējs veica noziedzīgo nodarījumu viens vai sadarbojoties ar citiem, neatkarīgi ietekmē eksperta secinājumu par viņa pieskaitāmību vai nepieskaitāmību. MMPI-2 testa rezultāti deva tikai nelielu ieguldījumu eksperta spriedumos par likumpārkāpēja kriminālo atbildības pakāpi. Šajā pētījumā tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības F, K un Si skalu vidējās vērtībās likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi.

No tiesu ekspertu psihiatru pieredzes ir zināms, ka apmēram 75 % no visām veiktajām tiesu psihiatriskajām ekspertīzēm Latvijā, ekspertējamajai personai tiek konstatēti kādi psihiski traucējumi vai garīga atpālicība (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007), un, tikai 25 % no tiem, tiek atzīti par nepieskaitāmiem. Latvijā 2006. gadā tiesu ekspertīzes rezultātā, par pieskaitāmiem tika rekomendēts atzīt 60 % personu, par nepieskaitāmiem - 19 % un par ierobežoti pieskaitāmiem - 10 % no visām ekspertējamajām likumpārkāpēju personām. Eiropā nepieskaitāmības procents svārstās no 11 – 15 % dažādās valstīs (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007). Pasaulē vidēji 10% ekspertējamo likumpārkāpēju ir atzīti par nepieskaitāmiem (Packer, 1987; Warren, Rosenfeld, Fitch & Hawk, 1997). Vadoties no šiem datiem, var pieņemt, ka praksē eksistē tādi psihiski traucējumi un stāvokļi, kas ierobežo likumpārkāpēja spēju apzināties savas darbības nozīmi vai spēju to vadīt likumpārkāpuma izdarīšanas laikā. Tādēļ rodas nepieciešamība pētīt vairāk vai mazāk izteiktu psihisko traucējumu ietekmi uz likumpārkāpēju uzvedību, kuri atzīti par krimināli atbildīgām personām. Jāņem vērā, ka

personībai ar psihiskiem traucējumiem var būt izmainīts jutīguma sliekšnis, vāja emocionālā noturība un paškontrolē, var būt raksturīgs empātijas un elastības trūkums, ātra uzbudināmība u.c.. Kā iepriekš jau tika aprakstīts, viens pats medicīniskais (psihiatriskais) kritērijs neliecina par pieskaitāmību vai nepieskaitāmību, un tieši tāpat medicīniskais kritērijs (diagnoze) neļauj izdarīt secinājumus par to, ka konstatētais psihiskais traucējums ietekmē vai ierobežo spēju apzināties un vadīt konkrēto rīcību. Medicīniskā diagnoze tikai signalizē par tādu varbūtību. Vai konkrētais traucējums likumpārkāpuma izdarīšanas laikā izpaudās un cik stipri, tas jau ir atsevišķs jautājums un vairāk attiecas uz psihologa kompetenci. Var secināt, ka jebkurā no ekspertīžu veidiem neatsverama un liela loma ir tieši eksperta psihologa slēdzienam par likumpārkāpēja personības iezīmēm un funkcionēšanas īpatnībām, atbilstību populācijas psihiskā stāvokļa un uzvedības normai. Šveicē veiktais pētījums, kurā tā autori – G. Niviei un E. Sazanets (Niveau & Sozonets, 2001) atklāja, ka, salīdzinot 1973. – 74. gadu un 1997. – 98. gadu datus, eksperti šajos laika periodos pārsvarā par pilnā mērā nespējīgām atbildēt par savu rīcību atzīst tās ekspertējamās personas, kuras slimo ar depresiju vai šizofrēniju, taču 1997. – 1998. gados pieaudzis to nepieskaitāmo vai ierobežoti pieskaitāmo ekspertējamo personu skaits, kuriem uzstādīta personības traucējumu diagnoze, tas nozīmē, ka eksperti, lemjot par šo personu kriminālās atbildības pakāpi daudz vairāk ņēma vērā ar personības iezīmēm un uzvedību saistītos faktoros. No tā var secināt, ka pieaugusi ir arī psihologa loma personības izpētē, tādēļ ir svarīgi izstrādāt skaidrus psiholoģiskos kritērijus, lai objektīvi varētu noteikt likumpārkāpēja kompetenci un spēju atbildēt par savu rīcību. Starp pilnīgu, juridiskā izpratnē, pieskaitāmību un nepieskaitāmību pastāv dziļš bezdibenis, tādēļ tiesu psihiatri un tiesu psihologi mēģina veidot, attīstīt un izdalīt psihiatriskos un psiholoģiskos ierobežotas pieskaitāmības kritērijus.

Ņemot vērā iepriekš aprakstītos tiesu eksperta psihologa uzdevumus, jāsecina, ka Latvijā jāturpina attīstīt pētniecības metožu adaptēšanu, standartizēšanu, lai pēc iespējas precīzāk noteiktu psiholoģisko stāvokli un personības iezīmes, kā arī atdalītu psihiskās veselības normu no patoloģijas. Pat, neskatoties uz to, ka, kā norāda Holins, „...smadzenes, jeb prāts neeksistē materiālā nozīmē, tas ir teorētisks konstrukts... „, nav izveidotu testu, kas mērītu prāta „normalitāti”, nav testu, kas mērītu prāta kvalitāti, tādēļ diskusija par garīgo vai kriminālo atbildības pakāpi vienmēr būs subjektīva, atvērta argumentiem un diskusijām (Hollin, 1989). Tāpat tiesu ekspertīzēs ir ļoti svarīgi ne tikai konstatēt ekspertējamās personas pašreizējo stāvokli, bet arī viņa personības attīstību noteicošos faktoros un izprast viņa uzvedību likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī, tādēļ jāpildinveido arī tādu metožu izmantošana kā intervija, autobiogrāfiskā metode, dokumentu analīze. Tāpat jāatzīmē, ka Latvijas tiesību sistēmā strādājošiem psihologiem būtu svarīgi pievērst uzmanību arī likumpārkāpēja simulācijas tendenču noteikšanai, kā arī atkārtotas un vardarbīgas kriminālas uzvedības riska novērtēšanai.

Šajās jomās Latvijā nav veikti ne sistemātiski zinātniski pētījumi, ne arī izstrādātas metodes, lai to ieviestu praksē.

Kā redzams no visa iepriekšējās nodaļās rakstītā, psiholoģijas zināšanas un metodes kriminoloģijā un juridiskajā zinātnē kopumā tiek izmantotas, lai izpētītu, paredzētu un novērstu likumpārkāpuma izdarīšanu. Līdz šim brīdim vēl nav izveidota vienota kriminālās uzvedības skaidrojošā teorija, taču viennozīmīgi var apgalvot, ka blakus dažādiem sociālajiem un psiholoģiskajiem faktoriem, personību raksturojošām īpašībām un, tai skaitā, personības iezīmēm ir saistība ar kriminālu uzvedību. Lai arī pasaulē ir veikti pētījumi, kuros tiek meklētas atšķirības starp likumpārkāpēja personību raksturojošām īpašībām un likumu nepārkāpušu cilvēku personības īpatnībām, šādi publicēti pētījumi Latvijā nav atrodam. Likumpārkāpēja personības izpētes un izzināšanas nozīmi uzsver gan psiholoģijas, gan medicīnas, gan juridisko zinātņu pārstāvji. Tai ir nozīmē, lai individualizētu kriminālo atbildību un sodu, lai izvērtētu kriminālās uzvedības riska pakāpi, izvērtētu vardarbīgas uzvedības iespējamību un atkārtotas kriminālas darbības veikšanu, tādējādi pasargājot sabiedrību no iespējamajām sekām, ko šāda uzvedība var radīt.

Specifiska problēma tiesu sistēmā ir likumpārkāpēji ar psihiskajiem traucējumiem. Šajā sakarā aktuāls kļūst jautājums par dažādu psihisko traucējumu un kriminālās uzvedības saistību un to juridisko nozīmi. No vienas puses tā ir medicīnas zinātnes (psihiatrijas) izpētes joma, no otras puses, kā pētījumi ir pierādījuši, ka psihiskais traucējums vai precīzāk diagnoze pati par sevi nesekmē, nepaskaidro un nav par iemeslu likumpārkāpuma izdarīšanai. Likumpārkāpuma izdarīšanas motivācija neslēpjas diagnozē, tādēļ izprast subjektīvos noziedzīgā nodarījuma iemeslus var tikai ar psiholoģisko metožu palīdzību. Viens veids kā šī izzināšana var notikt, ir personības izpēte likumpārkāpējiem ar psihes traucējumiem. Šajā jomā zinātniskajā literatūrā pārsvarā tiek izzināta saistība starp likumpārkāpēja psihiskajiem traucējumiem un personības raksturotājiem, un to ietekmi uz vardarbīgas, apdraudošas uzvedības izpausmēm, kā arī to saistība ar atkārtotu kriminālu darbību veikšanu. Ierobežots skaits pētījumu ir par to likumpārkāpēju personību raksturojošām īpašībām un psihisko traucējumu saistību, kuri tiek nosūtīti uz tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psihiatriski psiholoģisko ekspertīzi. Pārsvarā šajos pētījumos sniedz aprakstošu šo likumpārkāpēja raksturojumu, bet ir relatīvi maz tādu pētījumu, kuros būtu sniegts viņa psiholoģiskais raksturojums, izmantojot psiholoģiskās izpētes instrumentus. Šajā sakarā ir pētījumi par likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju vai kuriem ir konstatēti personības traucējumi, bet maz un tikpat kā nav pētījumu, kuros tiek izzināti likumpārkāpēji ar organiskiem psihiskiem traucējumiem (kaut arī šī ir visbiežāk uzstādītā diagnoze, tiem likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu ekspertīzē (Psihiskās veselības aprūpe Latvijā, 2007)).

Literatūrā nekur netika atrasti arī pētījumi par to vai likumpārkāpēja, kurš tiek nosūtīts uz tiesu ekspertīzi, lai izvērtētu viņa psihisko stāvokli noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, personības raksturojums atšķiras no citiem likumpārkāpējiem. Lai arī Kriminālprocesa likums (Kriminālprocesa likums, 2006, 194. un 195. pants) vispārīgi nosaka tos gadījumus, kad tiesu ekspertīze būtu veicama un pat ir obligāta, katrā individuālajā gadījumā lēmumu par tiesu ekspertīzes noteikšanu pieņem procesa virzītājs, izvērtējot kopumā visus lietas apstākļus. Rodas jautājums – vai šiem likumpārkāpējiem, kuri tiek nosūtīti uz tiesu ekspertīzi ir kādas personību raksturojošas atšķirības, salīdzinoši ar tiem, kuri neatrodas tiesu ekspertīzes situācijā.

Tā kā Latvijā līdz šim nav veikti sistemātiski un plaši zinātniskie pētījumi, kuros tiktu atklāta kriminālās uzvedības saistība ar likumpārkāpēja personības iezīmēm, ar viņa psihiskiem traucējumiem un kriminālās atbildības pakāpi, tad turpmākajā darba daļā, atbildot uz izvirzītajiem pētījuma jautājumiem, tiks meklēta šī saistība un arī atšķirības. Kā parāda pētījumi kriminālās psiholoģijas jomā, bez personības iezīmēm kriminālās uzvedības izpausmēs lielu lomu spēlē arī citi faktori – sociāldemogrāfiskie, kriminālie un klīniskie, tai skaitā arī psihopātija, kurai ir cieša saistība ar kriminālo uzvedību gan likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem, gan arī bez tiem. Tādēļ dotā pētījuma ietvaros tiks izziņāti arī šie papildus faktori, kas izvēlēti un apkopoti, balstoties uz iepriekš veikto pētījumu rezultātiem.

No visa iepriekš minētā izriet šādi pētījuma jautājumi:

1. Kādas personības iezīmju atšķirības piemīt likumpārkāpējiem, kuriem nozīmēta tiesu psihiatriskā vai kompleksā tiesu psiholoģiskā un tiesu psihiatriskā ekspertīze, likumpārkāpējiem, kuri ir notiesāti un atrodas soda izciešanas vietās (apcietinājumā) un personām, kas nav izdarījušas noziegumu?
2. Kuras no MMPI-2 testa skalām labāk diferencē tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē nonākušos likumpārkāpējus un apcietinājumā esošos likumpārkāpējus?
3. Kā atšķiras personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2 testu), psihopātijas izteiktība, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un tiesu psihiatriskajā ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem?
4. Kā atšķiras personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2 testu), psihopātijas izteiktība, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji tiesu psihiatriskā vai kompleksā tiesu psiholoģiskā un tiesu psihiatriskā ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpes veidu?

5. Kāda ir MMPI-2 testa skalu, psihopātijas rādītāju, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto rādītāju kopējā spēja diferencēt likumpārkāpējus pa trim kriminālās atbildības pakāpes grupām – pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms?

Un papildus jautājumi:

1. Kādi ir Latvijas izlases (kontroles grupas) MMPI –2 testa ticamības - iekšējās saskaņotības rādītāji?
2. Vai atšķiras Latvijas izlases (kontroles grupas) (mērītas ar Latvijā adaptēto MMPI-2 testu) un ASV izlases MMPI-2 testa skalu vidējie rādītāji?
3. Vai adaptētās PCL-R aptaujas latviešu versijas psihometriskie rādītāji atbilst PCL-R oriģinālās versijas rādītājiem?

2. Metode

2.1. Pētījuma dalībnieki

Pirmā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji jeb ekspertējamo grupa. Šo grupu veido 88 vīrieši, kuri izdarījuši likumpārkāpumu, un ar tiesas, prokuratūras vai izziņas izdarītāja lēmumu laika posmā no 2004. līdz 2007. gada novembrim bija pakļauti stacionārai tiesu psihiatriskai vai kompleksai tiesu psiholoģiskai un psihiatriskai ekspertīzei, lai noteiktu viņa kriminālo atbildības pakāpi (pieskaitāmību, nepieskaitāmību vai ierobežotu pieskaitāmību). Pētījumā tika iekļauti indivīdi no divām Rīgas stacionāro tiesu psihiatrisko ekspertīžu nodaļām (viņiem bija piemērota brīvības atņemšana – apcietinājums) un arī tie likumpārkāpēji, kuri atradās policijas uzraudzībā. Jāņem vērā, ka 1. grupā tika iekļauti tikai tie cilvēki, kuriem dzimtā valoda ir latviešu valoda un kuri ieguvuši pamatskolas (31,8 %), nepabeigtu vidējo (28,4 %), vidējo (31,8 %) vai augstāko (8,0 %) izglītību. Viņiem tiesu ekspertīze nav nozīmēta garīgās atpalcības vai kādu citu neatgriezenisku intelekta traucējumu dēļ. Vīriešu vecums bija no 18 līdz 61 gadam ($M=33,47$, $SD=11,05$). Pētījuma dalībnieku sadalījums pa izdarītajiem noziedzīgu nodarījumu veidiem: a) 51,4 % ir veikuši noziedzīgu nodarījumu pret personu (nonāvēšana, smagi, vidēji smagi vai viegli miesas bojājumi, seksuālie noziegumi), b) 28,4 % – noziedzīgu nodarījumu pret īpašumu (zādzība, laupīšana, krāpšana, izspiešana, mantas tīša bojāšana un iznīcināšana, c) 10,2 % – noziedzīgu nodarījumu, pret vispārēju drošību un sabiedrisko kārtību (huligānisms, narkotisko vielu glabāšana, uzņēmuma novešana līdz bankrotam. Detalizētāku dalījumu pa nozieguma apakšveidiem skatīt 1. pielikumā. Ekspertīzes gaitā psihiatri, pamatojoties uz ICD -10 (ICD, 2007), viņiem noteica šādas diagnozes: a) organiski psihiski traucējumi; b) pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; c) šizofrēnija (procentuālo dalībnieku sadalījumu pa diagnožu grupām skatīt 1. pielikumā.

Otrā grupa – apcietinājumā esošie likumpārkāpēji jeb apcietinātie. Šo grupu veido 54 vīrieši, kas izdarījuši noziedzīgu nodarījumu un atrodas soda izciešanas vietās pēc notiesāšanas. Likumpārkāpēju vecuma diapazons ir no 18 līdz 61 gadam ($M=29,43$, $SD=11,66$). Arī šajā grupā ir iekļauti tikai tie, kam dzimtā valoda ir latviešu valoda un kuri ir ieguvuši pamatskolas (46,3%), nepabeigtu vidējo (16,7%) vai vidējo (37,0%) izglītību (šajā grupā nebija respondentu ar augstāko izglītību) (detalizētāku šīs grupas dalībnieku sociāldemogrāfisko raksturojumu skatīt 2. pielikumā).

Trešā grupa - kontroles grupa jeb respondenti, kas nav izdarījuši likumpārkāpumu. Šajā grupā ir iekļauti 66 psihiski veseli vīrieši, kuriem nav inkriminēts likuma pārkāpums un kuri pēc izglītības un vecuma ir pielīdzināti pirmajai un otrajai grupai. Vīriešu vecuma diapazons ir no 18 līdz 57 gadiem ($M=31,08$, $SD=9,93$). Kontroles grupas respondentu izglītība ir šāda: pamatskolas – 34,8%, nepabeigta vidējā – 4,5%, vidējā – 50,0% vai augstākā izglītība – 10,6%.

Ceturtā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kuriem konstatēti „personības traucējumi”. Tas nozīmē, ka šiem indivīdiem ir dziļi personības un uzvedības traucējumi, ko saskaņā ar SSK-10 (ICD-10, 1994) klasificē kā F60 grupas traucējumus, kas nav tieša galvas smadzeņu slimības bojājumu vai citu psihisku traucējumu sekas. Šajā grupā ir iekļautas 29 (33% no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) personas. Viņu vidējais vecums ir 31,03 ($SD=10,87$).

Piektā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kuriem konstatēti „organiski psihiski traucējumi”. Šīs grupas respondentiem tika noteikta F07 grupas diagnoze, kas ietver traucējumus, kas radušies smadzeņu organisku slimību, bojājuma vai disfunkcijas dēļ. Šo personu skaits ir 34 (38,6 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) un viņu vidējais vecums – 34,12 ($SD=11,70$) gadi.

Sestā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kuriem konstatēta „šizofrēnija”. Šīs grupas respondentiem ir uzstādīta F20 grupas diagnoze. Tika iekļautas 17 (19,3 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) ekspertējamās personas ar diagnozi „šizofrēnija”. Viņu vidējais vecums ir 35,12 ($SD=10,55$) gadi.

Septītā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par pieskaitāmiem. Šajā grupā ir iekļauti 59 (67 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji. Šo personu vidējais vecums ir 33,37 gadi ($SD=11,06$).

Astotā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par ierobežoti pieskaitāmiem. Šajā grupā ir iekļauti 15 (17 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji. Šo personu vidējais vecums ir 31,8 gadi ($SD=9,9$).

Devītā grupa – uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par nepieskaitāmiem. Šajā grupā ir iekļauti 14 (16 % no visiem uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem) uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji, kurus ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts atzīt par nepieskaitāmiem. Šo personu vidējais vecums ir 35,64 gadi (SD=12,56).

4.pielikumā ir attēlots pētījumā iekļauto dalībnieku grupu uzskatāms attēlojums.

2.1 Instrumentārijs

Galvenā datu ievākšanas metode ir *Minesotas daudzfaktoru personības testa otrā redakcija (MMPI-2)*. MMPI-2 tests ir 1942. gada Minesotas daudzfaktoru personības testa (Minnesota Multiphasic Personality Inventory, Hathaway & McKinley, 1942, kā minēts Graham, 2000) pārstrādātā versija, ko ASV sāka lietot kopš 1989. gada. MMPI jaunās versijas MMPI-2 restandartizācijas komitejas sastāvā bija J. Bučers (Butcher), G. Dalstroms (Dahlstrom), J. Greihems (Graham), A. Telegena (A. Tellegen) un B. Keimers (Kaemmer). Restandartizācijas procesa rezultātā no 550 apgalvojumiem, tika pārstrādāti 82 apgalvojumi un 15 pārveidoti tā, lai tos varētu lietot abās dzimtēs, tika pārskatīti un izņemti novecojuši vai nepieņemami apgalvojumi un pievienoti jauni, izveidotas dažas jaunas validitātes, papildskalās un saturiskās skalās. Tika pilnībā atjaunotas testa normas – MMPI-2 testā standartizētā vērtība T = 65 ir tā robeža, kura atdala personības iezīmju normas stāvokli no klīniski interpretējama stāvokļa (Graham, 1993). Jaunajai versijai pārbaudīta validitāte, retesta ticamība un veikta standartizācija. Kaut arī MMPI tests ir radīts ASV, tas tiek tulkots un izmantots personības izpētē arī citās pasaules valstīs. MMPI-2 tests tiek uzskatīts par validu, ticamu un objektīvu personības novērtēšanas testu (Graham, 2000). Tas sastāv no 567 apgalvojumiem, un to paredzēts lietot cilvēkiem no 18 gadu vecuma ar vismaz 6. lasītprasmes līmeni (saskaņā ar ASV normatīviem). Testam ir 8 ticamības skalās, 5 personības pievilcības demonstrēšanas skalās, 10 klīniskās skalās, 31 klīnisko skalu apakšskalās, 15 saturiskās skalās, 27 saturisko skalu komponentu skalās, 25 papildskalās, un vēl papildus var noteikt atsevišķos speciālos rādītājos un indeksus.

MMPI-2 ir viens no bieži lietotiem testiem likumpārkāpēju personības izvērtēšanā (Less-Haley, 1992; Butcher & Rouse, 1996; Graham, 2000). Šis tests dažādās ar tiesu saistītās jomās nodrošina salīdzinoši objektīvu noziedznieka personības iezīmju, simptomu un specifisku klīnisko problēmu aprakstu, gan izvērtējot noziedznieka personību, gan plānojot viņa ārstēšanas pasākumus (Ben-Porath et al., 1995). Pous ar līdzautoriem izšķīra vairākus faktoros, kuru dēļ MMPI-2 tests ir kļuvis par plaši izmantojamu un drošu personības novērtēšanas instrumentu tiesu psiholoģijas jomā:

- 1) testa rezultāti tiek interpretēti salīdzinoši objektīvi, izmantojot standartizētu vērtību rādītājus, un, tādējādi, pēc iespējas samazinot subjektīvo faktoru ietekmi, piemēram, vērtējot ekspertējāmās vai notiesātās personības psiholoģisko veselību;

- 2) testa skalām ir augsta validitāte, jo to interpretācija pamatojas uz plašiem validitātes pārbaudes pētījumiem;
- 3) testa klīnisko skalu rezultāti labi apraksta dažādus personības aspektus: personības īpašības, emocionālo sfēru, uzvedību;
- 4) testam ir vairākas ticamības skalas, kas spēj norādīt uz testa izpildītāja vēlmi demonstrēt sevi kā “sliktāku” (“slimāku”) vai “labāku” (“veselīgāku”) personību, t. i., ar testa palīdzību var konstatēt personības attieksmi pret testa izpildi, bet tas ir ļoti svarīgs faktors, tieši strādājot tiesu sistēmā;
- 5) izmantojot šī testa rezultātu interpretāciju, ir vieglāk un veiksmīgāk komunicēt ar speciālistiem, kas nav psihologi (Pope, Butcher & Seelen, 2000).

Bez šiem uzskaitītajiem faktoriem MMPI-2 tests skalas piedāvā iespēju iegūt vairākus psihiatrisko simptomu (piemēram, depresijas pazīmes, trauksme, antisociālas tendences u. c.) un personības raksturojumus (piemēram, ego spēks, naidīgums, bailes u. c.). Šie papildu rādītāji ir ļoti būtiski ne tikai, veicot likumpārkāpēja personības novērtējumu tiesu ekspertīzes laikā, bet arī, izlemjot jautājumu par viņam piemērotāko soda un labošanās veidu. Savukārt skalu profila analīzes rezultātā var iegūt plašu ieskatu par personības distresa līmeni, psiholoģiskās aizsardzības mehānismiem un izturēšanās stilu.

Šī pētījuma ietvaros netiks analizētas visas iespējamās MMPI-2 skalas, bet tikai 10 pamatskalas (klīniskās skalas), un 9 ticamības skalas, kuras visbiežāk tiek rekomendētas izmantot, veicot likumpārkāpēju izpēti (Graham, 2006; Megargee, 2006; Pope, Butcher & Seelen, 2000). 8. tabulā ir atspoguļoti šajā pētījumā analizēto MMPI-2 skalu saīsinājumi, to atšifrējumi angļu un latviešu valodā, ko veikusi šī darba autore (turpmāk tekstā tiks lietoti pieņemtie skalu saīsinājumi). Īss MMPI-2 testa skalu raksturojums ir sniegts 9. tabulā.

Šajā pētījumā ir izmantots MMPI-2 tulkojuma variants latviešu valodā, ko savas disertācijas „Minnesotas daudzfaktoru personības testa - 2 adaptācija Latvijā” („Adaptation of the Minnesota Multiphasic personality inventory-2 to Latvia”) ietvaros ir izveidojusi Zinta Sarma (Sarma, 2005). Šīs autores pētījums ir ļoti nozīmīgs un pagaidām ir vienīgais, kas sniedz ieskatu MMPI-2 izmantošanā Latvijā. Galvenie secinājumi, kas izriet no Z. Sarmas disertācijas ir šādi:

- 1) MMPI-2 testa esošais tulkojums latviešu valodā ir adekvāts.
- 2) Bilingvālā pētījuma un instrumentālās ticamības mērījumi parāda, ka latviski tulkotais MMPI-2 tests ir atbilstoši līdzvērtīgs oriģinālajam MMPI-2 testam.
- 3) MMPI-2 testa latviešu versijas konstrukta validitāte ir laba, jo ar oriģinālo MMPI – 2 versiju mērītā latentā struktūra ir līdzīga kā ASV populācijā.
- 4) Analizējot validitāti jautājumu līmenī, tika konstatēts, ka ASV studenti un Latvijas studenti uz MMPI-2 jautājumiem atbildējuši līdzīgā veidā, nav konstatētas lielas atšķirības starp abām šīm grupām, kaut gan tika izdalīti atsevišķu jautājumu klasteri,

atbildot uz kuriem tika novērotas kultūras atšķirības.

8. tabula. MMPI-2 skalu saīsinātie nosaukumi un to atšifrējumi angļu un latviešu valodā

	<i>Validity scales</i>	<i>Ticamības skalas</i>
L	Lie scale	Melu skala
F	Infrequency scale	Netipisko atbilžu skala
K	Correction scale	Korekcijas skala
Fb	F-Back scale	F inversā skala
Fp	The Infrequency-Psychopathology scale	Reto psihopatoģisko simptomu skala
Ds	Dissimulation scale	Disimulācijas skala
Mp	Positive Malingering scale	Pozitīvās simulācijas skala
S	Superlative Self-Presentation scale	Pārspīlēta sevis pasniegšanas skala
Sd	Social Desirability scale	Sociālās vēlamības skala
	<i>Clinical scale</i>	<i>Klīniskās skalas</i>
1 Hs	Hypochondriasis scale	Hipohondrijas skala
2 D	Depression scale	Depresijas skala
3 Hy	Conversion Hysteria scale	Konversīvās histērijas skala
4 Pd	Psychopathic Deviate scale	Psihopātijas skala
5 Mf	Masculinity-Femininity scale	Vīrišķības-sievišķības skala
6 Pa	Paranoia scale	Paranojas skala
7 Pt	Psychasthenia scale	Psihastēnijas skala
8 Sc	Schizophrenia scale	Šizofrēnijas skala
9 Ma	Hypomania scale	Hipomānijas skala
0 Si	Social Introversion scale	Sociālās introversijas skala

- 5) Aprakstot MMPI-2 testa latviešu versijas validitāti skalu līmenī, tika konstatēts, ka ir augsta līdzības pakāpe, ja tiek salīdzinātas Latvijas studentu MMPI-2 testa skalu T vērtību konfigurācijas ar ASV studentu vērtībām. Latvijas studentu (sieviešu un vīriešu grupas) grupas MMPI-2 testa vērtības iekļāvās normas robežās (zem klīniski nozīmīgās 65 T vērtības). Tika atklātas statistiski nozīmīgas vidējo vērtību atšķirības starp ASV un Latvijas studentu izlasēm vairākās saturiskajās skalās un F skalā (Latvijas studentu sieviešu izlasē F=62,8 T, turpretim ASV studentu sieviešu izlasē F=54 T; Latvijas studentu vīriešu izlasē F=63,8 T, turpretim ASV studentu vīriešu izlasē F=52 T). Autore secina, ka augstāki rezultāti F skalā Latvijas izlasē var būt skaidrojami ar kultūras atšķirībām, un, ka F un Fp ticamības skalas Latvijas populācijā savu funkciju nepilda pietiekami efektīvi.
- 6) Latviešu MMPI-2 tests atklāj un diferencē patoloģisku no normālas personības funkcionēšanas.
- 7) Salīdzinot Latvijas šizofrēnijas pacientu MMPI-2 testa profilu ar ASV šizofrēnijas pacientu profilu, tika konstatēts, ka Latvijas izlases skalu vērtību konfigurācijai ir augsta līdzība ar ASV izlases skalu vērtību konfigurāciju, kas pierāda MMPI-2 testa klīnisko

validitāti.

9. tabula. MMPI-2 testa skalu raksturojums

MMPI-2 skalas	MMPI-2 skalu raksturojums*
L	Skala atspoguļo tendenci noslēpt un noliegt nevēlamās personības īpašības
F	Skala, kas nosaka dažādas piemērošanās grūtības un iespējamo distresu. Mēra tendenci pārspīlēt esošās problēmas
K	Skala atspoguļo aizsardzību un piesardzību, kā arī tendenci neatklāt savas problēmas
Fb	Skala atspoguļo tendenci uzrādīt reti sastopamus simptomus. Ir veidota no testa otrās puses jautājumiem un ir interpretējama tāpat kā F skala
Fp	Skala atspoguļo vai uzrādītās problēmas un simptomi ir pārspīlēti. Augsti rezultāti atspoguļo to, ka tiek uzrādīti simptomi, kas ir reti sastopami pie psihiatriskām saslimšanām un normas grupai
Ds	Skala atspoguļo tendenci simulēt un pārspīlēt psihopatoģiskas problēmas
Mp	Skala atspoguļo tendenci sevi parādīt pēc iespējas „labākā gaismā” Skala atspoguļo
S	Skala atspoguļo aizsardzību un vēlmi demonstrēt, ka netiek izjustas nekādas problēmas
Sd	Skala atspoguļo vēlmi sevi idealizēt
Hs	Skala atspoguļo bailes un rūpes par ķermeņa funkcionšanu un veselības traucējumiem
D	Skala atspoguļo pašreizējo garastāvokli un garastāvokļa izmaiņas, kā arī fiziskās enerģijas līmeni. Nosaka indivīda bezpalīdzības izjūtu un vispārējo neapmierinātību
Hy	Skala atspoguļo, cik lielā mērā tiek apzinātas problēmas un jūtīgums, kā arī atspoguļo sociālā komforta līmeni. Nosaka, cik lielā mērā indivīds izmanto fiziskos simptomus, lai izvairītos no nepatīkamiem un traumējošiem pārdzīvojumiem
Pd	Skala atspoguļo tendenci konfliktēt, pārkāpt likumu un sabiedrības normas, izrādīt agresivitāti. Nosaka apgrūtinātu spēju prognozēt savas uzvedības sekas
Mf	Skala atspoguļo, cik lielā mērā aktivitātes un uzvedība atbilst stereotipiem par vīrieša vai sievietes uzvedību
Pa	Skala atspoguļo uzticēšanās, jūtīguma un aizdomīguma līmeni, rigīdu domāšanu
Pt	Skala atspoguļo trauksmes līmeni, tendenci raizēties, šaubīties, diskomfortu, sasprindzinājumu un uzmācības
Sc	Skala atspoguļo savādu dīvainu domāšanu un sociālo atsvešinātību
Ma	Skala atspoguļo uzbudinājuma un fiziskās enerģijas un aktivitātes līmeni, emocionālo labilitāti
Si	Skala atspoguļo, cik lielā mērā ir raksturīga sociālā ekstraversija vai intraversija

* avoti: Pope, H. S., Butcher, J. N. & Seelen, J. (2000). The MMPI, MMPI-2 & MMPI-A in cort; Duckworth, J. C. (1995). MMPI & MMPI-2 interpretation manual for counselors and clinician; Friedman, A. (2001). Psychological Assessment with the MMPI-2

8) Starp Latvijas šizofrēnijas pacientu un ASV šizofrēnijas pacientu grupām, vidējo vērtību statistiski nozīmīgas atšķirības tika konstatētas F, Fp un FB skalās (Latvijas šizofrēnijas

izlasē – F=86,23 T, Fp=77,42 T un Fb=87,12 T, turpretim ASV šizofrēnijas pacientu izlasē – F=79,73 T, Fp=72,85 T un FB=78,28 T).

9) Attiecībā uz MMPI-2 testa ASV normu izmantošanu Latvijas populācijā tika izdarīti šādi ieteikumi:

- a) ASV MMPI-2 testa normas bija piemērotas, lai identificētu Latvijas studentu izlasi kā nepatoloģisku;
- b) tā kā Latvijas izlasē atsevišķās MMPI-2 testa skalās vidējās vērtības bija augstākas par 50 T (normatīvais rādītājs), tad analizējot un interpretējot latviski tulkotā MMPI-2 testa rezultātus, kur tiek izmantotas ASV normas, to ir jādara uzmanīgi un piesardzīgi. Tas attiecas uz Sc skalu un atsevišķām saturiskajām skalām. Īpašu uzmanību jāpievērš trīs ticamības skalām (F, Fp un FB). Šīs skalas pietiekami efektīvi, neatšķir „normālu”, labi adaptējušos personu no personas, kurš izjūt psiholoģisku distresu (F un FB skalas) vai no personas, kurš simulē (Fp);
- c) ASV normas var tikt izmantotas, interpretējot latviski tulkotā MMPI-2 testa rezultātus, ja testa lietotājs ir trenēts, interpretējot MMPI-2 testa rezultātus ņemt vērā katras skalas kontekstu un saistību ar citām skalām un datus, kuri ievākti no intervijas ar izpētāmo (Sarma, 2005).

Šajā pētījumā ievāktā MMPI-2 testa rezultātu psihometriskie rādītāji tiks aprakstīti darba rezultātu daļā.

Aprakstot pētījumā iegūtos MMPI-2 testa skalu vidējos rādītājus, tie tiks interpretēti, pamatojoties uz šādiem avotiem: *MMPI-2 „Assessing Personality and Psychopathology”* (Graham, 2000), *„Psychological Assessment with the MMPI-2”* (Friedman, 2001), *„The MMPI, MMPI-2 & MMPI-A in court”* (Pope, Butcher & Seelen, 2000).

Otrā datu ievākšanas metode bija *Psihopātijas aptauja* (Psychopathy Checklist-Revised) (turpmāk tekstā - PCL-R) (Hare, 1991). Attiecībā uz likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem bieži ir svarīgi izzināt iespējamu vardarbīgu un recidīvu uzvedību. MMPI-2 tests nav pati labākā metode, kas var paredzēt iespējamo vardarbīgo un apdraudošo uzvedību, kā arī atkārtotas kriminālas uzvedības izdarīšanu (Graham, 2000). Tāpat MMPI-2 Pd (Psihopātijas) skala nemēra pietiekami labi ar kriminālu uzvedību saistītu svarīgu faktoru – psihopātiju (Sellbom, Ben-Porath & Stafford, 2007). Tādēļ pētījuma ietvaros tika izmantota PCL-R aptauja, kas ir viens no instrumentiem, kas nosaka psihopātijai raksturīgas specifiskas iezīmes un var paredzēt vardarbīgu un recidīvu uzvedību (Salekin, Rogers & Sewell, 1996). Daudzi tiesu psiholoģijas zinātnieki un praktiķi ir atzīmējuši, ka R. Heira psihopātijas konstrukts un viņa izveidotā Psihopātijas aptauja (PCL-R) ir viens no atzītākajiem instrumentiem psihopātijas mērīšanai (Amdreus & Bonta, 1998; Simourd & Hoge, 2000; Brinkley, Newman & Widiger,

2004; Blackburn, 2004). Ar PCL-R aptauju var novērtēt psihopātiju zinātniskos, klīniskos un ar tiesas procesu saistītos nolūkos (Hare, 2003). C. Gakons ar kolēģiem raksta, ka, lai arī PCL-R sākotnēji bija paredzēta cietumos ieslodzīto psihopātijas izpētei, pēdējā laikā ir augusi interese par šī testa izmantošanu tiesas procesā (Gacono, Loving, Evans & Jumes, 2002). R. Selekins, R. Rodžers un K. Sevels (Salekin, Rogers & Sewell, 1996) konstatēja, ka PCL-R var lietot, lai paredzētu vardarbīgu un recidīvu uzvedību.

PCL –R aptauja satur 20 psihopātijas mērīšanas apakšskalas. PCL-R apakšskalu saraksts angļu un latviešu valodā atspoguļots 10.tabulā. Latvijā šis tests tika izmantots pirmo reizi.

10.tabula. PCL-R apakšskalu saraksts

Angļu valodā	Latviešu valodā
Item 1. Glibness/Superficial Charm	1.apakšskala. Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība
Item 2. Grandioser Sense of Self Worth	2. apakšskala. Personiskās vērtības hipertrofēta izjūta
Item 3. Need for Stimulation/Proneness to Boredom	3. apakšskala. Vajadzība pēc stimulācijas un/vai Ātri kļūst garlaicīgi
Item 4. Pathological Lying	4. apakšskala. Pataloģiska melošana
Item 5. Conning/Manipulative	5. apakšskala. Krāpšana un/vai Manipulēšana
Item 6. Lack of Remorse or Guilt	6. apakšskala. Nožēlas vai vainas izjūtas trūkums
Item 7. Shalolow Affect	7. apakšskala. Virspusējas (seklas) emocijas
Item 8. Callous/Lack of Empathy	8. apakšskala. Cietsirdīgs un/vai empātijas trūkums
Item 9. Parasitic Lifestyle	9. apakšskala. Parazītisks dzīves veids
Item 10. Poor Behavioral Controls	10. apakšskala. Vāja uzvedības kontrole
Item 11. Promiscuous Sexual behavior	11. apakšskala. Gadījuma seksuāli sakari
Item 12. Early Behavioral Problems	12. apakšskala. Agrīnas uzvedības problēmas
Item 13. Lack of Realistic, Long-Term Goals	13. apakšskala. Reālistisku un ilgtermiņa mērķu trūkums
Item 14. Impulsivity	14. apakšskala. Impulsivitāte
Item 15. Irresponsibility	15. apakšskala. Bezatbildība
Item 16. Failure to Accept Responsibility for Own Actions	16. apakšskala. Nespēja uzņemties atbildību par savu rīcību
Item 17. Many Short-Term Marital Relationships	17. apakšskala. Īslaicīgu laulību daudzums
Item 18. Juvenile Delinquency	18. apakšskala. Pusaudža (jaunieša) delinkventa uzvedība
Item 19. Revocation of Conditional Release	19. apakšskala. Nosacītās atbrīvošanas atsaukšana
Item 20. Criminal Versatility	20. apakšskala. Kriminālā daudzveidība

PCL-R psihometriskie rādītāji ir pietiekami labi un stabili. Vairāki ticamības rādītāji (piemēram, iekšējā saskaņotība u.c.) atrodas pieņemamos vērtību diapazonos (Fulero, 1995; Hare, 1991, 1993). Ar PCL-R noteiktā psihopātija ir faktoru analīzes augstākas kārtas klīniskais konstrukts, ko veido 2 atšķirīgi un vidēji cieši korelējoši faktori. Pirmajā faktorā (Interpersonālās attiecības un (vai) Afektivitāte)) ietilpst: 1., 2., 4., 5., 6., 7., 8., 16. apakšskalas. Otrajā faktorā (Sociālā deviance) ietilpst: 3., 9., 10., 12., 13., 14., 15., 18., 19., 20. apakšskalas. Divas no 20 PCL-R apakšskalām (11., 17.) neietilpst nevienā no faktoriem. Katrs faktors ietver divas skalas: pirmajā faktorā ietilpst interpersonālās attiecības un afektivitātes skala, otrajā faktorā ietilpst dzīvesveids un antisociālā skala (skatīt 11. tabulu).

11. tabula. PCL-R faktori, skalas un apakšskalas

		Apakšskalas
<i>I faktors Interpersonālās attiecības un (vai) Afektivitāte</i>	<i>1. skala Interpersonālās attiecības</i>	1. apakšskala. Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība 2. apakšskala. Personiskās vērtības hipertrofēta sajūta 4. apakšskala. Pataloģiska melošana 5. apakšskala. Krāpšana un/vai Manipulēšana
	<i>2. skala Afektivitāte</i>	6. apakšskala. Nožēlas vai vainas izjūtas trūkums 7. apakšskala. Virspusējas (seklas) emocijas 8. apakšskala. Cietsirdīgs un/vai empātijas trūkums 16. apakšskala. Nespēja uzņemties atbildību par savu rīcību
	<i>3. skala Dzīvesveids</i>	3. apakšskala. Vajadzība pēc stimulācijas un/vai Ātri kļūst garlaicīgi 9. apakšskala. Parazītisks dzīves veids 13. apakšskala. Reālistisku un ilgtermiņa mērķu trūkums 14. apakšskala. Impulsivitāte 15. apakšskala. Bezatbildība
	<i>4. skala Antisociālā deviance</i>	10. apakšskala. Vāja uzvedības kontrole 12. apakšskala. Agrīnas uzvedības problēmas 18. apakšskala. Pusaudža (jaunieša) delinkventa uzvedība 19. apakšskala. Nosacītās atbrīvošanas pārkāpšana 20. apakšskala. Kriminālā daudzveidība
	Apakšskalas, kas neietilpst nevienā no skalām	11. apakšskala. Gadījuma seksuāli sakari 17. apakšskala. Īslaicīgu laulību daudzums
<i>Psihopātijas kopējā vērtība</i>		

Jāpiebilst gan, ka D. Kuks un L. Mičijs (Cook & Michie) savos pētījumos, balstoties uz 13 no 20 PCL-R apakšskalām, identificēja trīs faktoru hierarhisku psihopātijas modeli: interpersonālais, afektīvais un uzvedības faktors. Bet kā atzīmē M. Hildebrants ar kolēģiem

(Hildebrand et al., 2002) pretēji divu faktoru modelim, trīs faktoru modelis dod mazu ieguldījumu kriminalitātes izvērtēšanā.

PCL-R apakšskalu vērtēšanas procedūra sastāv no daļēji strukturētas intervijas, lietojot šo apakšskalu jautājumus, un pieejamo dokumentu un papildus informācijas izvērtēšanu. Katru no 20 apakšskalam vērtē 3 punktu skalā (0=punkti - tas neattiecas uz indivīdu, 1=punkts – tas attiecas uz indivīdu zināmā pakāpē, 2=punkti – tas attiecas uz indivīdu pilnā mērā). Kopējais visu apakšskalu vērtējums var atrasties robežās no 0 līdz 40, un tas atspoguļo pakāpi kādā indivīds līdzinās psihopātam. Jo augstāks ir vērtējums, jo vairāk indivīds līdzinās “psihopāta prototipam”. Heirs savā 1991. publicētajā PCL-R rokasgrāmatā rakstīja, ka, ja indivīds ir ieguvis 30 un vairāk punktu, viņu var klasificēt kā psihopātu, bet, ja punktu skaits ir 20 un mazāk, viņš netiek klasificēts kā psihopāts. Savukārt 2003.gadā izdotajā rokasgrāmatā (Hare PCL-R:2nd Editions, Rating Booklet, Hare, 2003) Heirs rekomendē labāk izmantot dimensionālo nevis kategoriski diagnostisko pieeju un piedāvā šādu PCL-R rezultātu apraksta variantu: 33-40 – psihopātijas ļoti augsts līmenis, 25-32 – augsts, 17-24 – vidējs, 9-16 – zems, 0-8 – ļoti zems. Eiropas valstīs, piemēram, Skotijā, Lielbritānijā un Zviedrijā bieži kā robežu psihopātijas noteikšanai indivīdam, izmanto zemākas balles 25 (Skotija, Lielbritānija) (Cook & Michie, 1999) un 26 (Zviedrija, ja vērtēšana notiek balstoties uz dokumentu analīzi (Tengstrom, Grann, Langstrom & Kullgren, 1999).

Tā kā šis tests līdz šim Latvijā nebija izmantots, tad tika veikta PCL-R tulkošanas procedūra latviešu valodā. Tajā piedalījās 3 neatkarīgi tulkotāji (M. Rašcevska, A. Putniņš, E. Strika), no kuriem viens (A. Putniņš) veica bilingvāla tulka darbu, pārbaudot latviešu valodā tulkotā variantā atbilstību oriģinālajam variantam. PCL-R apakšskalu izvērtējums notika pēc standarta procedūras, izmantojot gan daļēji strukturētās intervijas laikā ievāktu informāciju, gan informāciju par indivīdu no pieejamajiem krimināllietai reģistrētajiem dokumentiem (krimināllietā, slimības vēstures, personāla novērojumu apraksti).

Lai varētu noteikt testa vērtētāja ticamību, 10 pētījuma dalībnieku PCL-R apakšskalu izvērtēšanu izdarīja 2 neatkarīgi vērtētāji, no kuriem viens ir klīniskais psihologs ar 12 gadu darba stāžu psihiatriskajā slimnīcā un 8 gadu darba stāžu kā tiesu psiholoģijas eksperts (E. Strika), un otrs ir klīniskais psihologs ar 5 gadu darba stāžu psihiatriskajā slimnīcā un 2 gadu darba stāžu kā tiesu psiholoģijas eksperts (I. Freimane). Divu vērtētāju novērtēšanai pakļautie PCL-R protokoli, tika izvēlēti pēc nejaušības principa. PCL-R apakšskalu izvērtējums un skalu vērtību aprēķini tika veikti saskaņā ar attiecīgajiem Heira Psihopātijas aptaujas rokasgrāmatas (Hare PCL-R 2nd edition. Technical Manual) kritērijiem un principiem. Vairākiem respondentiem 17.apakšskalā (Īslaicīgu laulību daudzums) un 19.apakšskalā (Nosacītās atbrīvošanas atsaukšana) vērtējums tika izlaists informācijas trūkuma dēļ. Tomēr, aprēķinot ticamības rādītājus, ir nepieciešams visu apakšskalu vērtējums, tad saskaņā ar Heira rokasgrāmatā

sniegtajiem ieteikumiem (50. lpp.), aprēķinot PCL-R ticamības rādītājus šīm izlaistajām apakšskalām tika piešķirta 1 balle. Šajā pētījumā ievākto PCL-R rezultātu psihometriskie rādītāji tiks aprakstīti darba rezultātu daļā.

Par trešo datu ievākšanas metodi kalpoja *daļēji strukturēta intervija*, kas tika lietota, lai ievāktu informāciju par respondentu sociālajiem un demogrāfiskajiem rādītājiem. Intervijas laikā tika izzināts respondenta dzīves situācijas raksturojums pirms noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas, viņa ģimenes stāvoklis, psihoaktīvo vielu lietošanas pieredze, uzvedība skolas laikā, kā arī noskaidrots kāda ir viņa attieksme pret notikušo. Daļēji strukturētās intervijas jautājumus skatīt 3. pielikumā.

Ceturtnā datu ievākšanas metode bija *dokumentu izpēte*. Tika veikta uz tiesu ekspertīzi nosūtīto pētījuma dalībnieku krimināllietas un medicīniskās dokumentācijas izpēte. No krimināllietas dokumentiem tika izdalītas ziņas par respondenta iepriekšējās kriminālās uzvedības pieredzi, t.sk. sodāmību, par alkohola reibumu noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, bet no medicīniskās dokumentācijas - informācija par respondenta garīgās veselības stāvokli pašlaik un iepriekšējā dzīves posmā. No ekspertīzes atzinuma tika ievākta informācija par ekspertīzes laikā uzstādīto diagnozi un rekomendāciju tiesai par respondenta kriminālās atbildības pakāpi.

12. tabulā ir apkopoti intervijas laikā un dokumentu analīzes rezultātā iegūtie rādītāji. Tie ir sagrupēti piecās rādītāju grupās: *Izglītības, ģimenes un darba vēsture* (tika iekļauta informācija par respondenta darba pieredzi, iegūto izglītību, ģimeni un pāra attiecību pieredzi), *Kriminālās uzvedības vēsture* (tika iekļauta informācija par respondenta uzvedību skolas laikā, iepriekšējās sodāmības pieredzi, noziedzīgo nodarījumu daudzveidību, apcietinājuma pieredzi un vecumu, kad pirmo reizi tika izdarīts likumpārkāpums), *Psihiatriskā vēsture* (tika iekļauta informācija par respondenta psihiskās veselības problēmām un alkohola, un narkotisko vielu lietošanas problēmām dzīves laikā), *Ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji* (tika iekļauta informācija par respondenta izdarītā likumpārkāpuma veidu, psihoaktīvo vielu lietošana likumpārkāpuma izdarīšanas laikā, sadarbība ar citiem likumpārkāpuma izdarīšanas laikā un attieksme pret izdarīto likumpārkāpumu) un *Tiesu ekspertīzes atzinuma secinājumi* (tika iekļauta informācija par respondenta psihisko traucējumu diagnozi, viņa apziņas stāvokli likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī un kriminālās atbildības pakāpi). Četru grupu pazīmes, kas norāda uz problēmas esamību vai izteiktību (piemēram, nespēja izveidot un saglabāt partnerattiecības vai agrīnā vecumā radušās uzvedības problēmas, vai izdarītais likumpārkāpums tika vērsts pret personu) tālākajos aprēķinos tika kodētas un vēlāk summētas kā attēlots 12.tabulā.

12.tabula. Uz ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju intervijā un dokumentu izpētē iegūtie rādītāji

Intervijā un dokumentu izpētē iegūtie rādītāji	kodēšana	N	%
<u>Izglītības, ģimenes un darba pieredzes vēsture</u>			
Darba pieredze		88	100
strādāja algotu darbu	0	42	47,7
algotu darbu nestrādāja	1	46	52,3
Ģimene		88	100
dzīvo ar partneri vai pamatģimenē vai ar bērnu vai radnieku	0	58	65,9
dzīvo viens	1	30	34,1
Ģimenes stāvoklis		88	100
ir dzīvesbiedrs	0	31	35,2
nav dzīvesbiedra	1	57	64,8
Izglītība		88	100
augstākā vai vidējā	0	35	39,8
pamata vai nepabeigta vidējā	1	55	60,2
<u>Kriminālās uzvedības vēsture</u>			
Uzvedība skolas laikā		88	100
nebija uzvedības problēmu	0	48	54,5
bija uzvedības problēmas	1	40	45,5
Iepriekšējās sodāmības pieredze		88	100
nav iepriekš sodīts	0	47	53,4
ir iepriekš sodīts	1	41	46,6
Likumpārkāpumu daudzveidība		88	100
viena veida pārkāpums	0	54	61,4
dažāda veida pārkāpumi	1	34	38,6
Apcietinājuma pieredze		88	100
nav atradies apcietinājumā	0	28	31,8
ir atradies apcietinājumā	1	60	68,2
Vecums, kad pirmo reizi izdarīts likumpārkāpums		88	100
pēc 40 gadiem	0	14	15,9
starp 20 un 40 gadiem	1	41	46,6
līdz 20 gadiem	2	33	37,5
<u>Psihiatriskā vēsture</u>			
Garīgās veselības problēmas dzīves laikā		88	100
nav meklējis palīdzību sakarā ar garīgās veselības traucējumiem	0	37	42
ir meklējis palīdzību sakarā ar garīgās veselības traucējumiem	1	51	58
Alkohola lietošanas pieredze		88	100
nav bijušas alkohola atkarības problēmas	0	48	54,5
ir bijušas alkohola atkarības problēmas	1	40	45,5
Narkotisko vielu lietošanas pieredze		88	100
nav bijušas narkotisko vielu atkarības problēmas	0	72	81,8
ir bijušas narkotisko vielu atkarības problēmas	1	16	18,2
<u>Ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji</u>			
Psihoaktīvo vielu lietošana likumpārkāpuma izdarīšanas laikā		88	100
likumpārkāpuma izdarīšanas laikā neatradās psihoaktīvo vielu reibuma stāvoklī	0	40	45,5
likumpārkāpuma izdarīšanas laikā atradās psihoaktīvo vielu reibuma stāvoklī	1	48	54,5

Intervijā un dokumentu izpētē iegūtie rādītāji	kodēšana	N	%
Likumpārkāpuma veids		88	100
vērsts pret īpašumu, vispārēju drošību un kārtību	0	34	38,6
vērsts pret personu	1	54	61,4
Attieksme pret izdarīto likumpārkāpumu		88	100
atzīst savu vainu pilnībā	0	29	33
neatzīst pilnībā savu vainu	1	59	67
Sadarbība ar citiem likumpārkāpuma izdarīšanas laikā		88	100
noziedzīgo nodarījumu veica viens	0	62	70,5
noziedzīgo nodarījumu veica sadarbojoties ar citiem	1	26	29,5
Tiesu ekspertīzes atzinuma secinājumi			
Uzstādītā diagnoze (ICD -10) ekspertīzes laikā		88	100
organiski psihiski traucējumi	-	34	38,6
pieaugušo personības un uzvedības traucējumi	-	29	33,0
šizofrēnija	-	17	19,3
psihiski vesels	-	8	9,1
Psihiskais stāvoklis likumpārkāpuma izdarīšanas laikā		88	100
noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā neatradās	-	78	88,6
psihotiskā stāvoklī	-	10	11,4
noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā atradās			
psihotiskā stāvoklī			
Ekspertīzes atzinums		88	100
pieskaitāms	-	59	67
ierobežoti pieskaitāms	-	15	17
nepieskaitāms	-	14	16

2.3. Procedūra

Visu grupu rezultāti tika ievākti laika posmā no 2005. gada līdz 2007. gada novembrim, individuāli tiekoties ar katru pētījuma dalībnieku. Pētījumā iekļauto uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju grupas rezultāti tika ievākti divās tikšanās reizēs, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju un kontroles grupas rezultāti tika ievākti vienā tikšanās reizē. Pētījumā iekļauto uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju grupas dati tika ievākti divās stacionāro tiesu psihiatrisko ekspertīžu nodaļās Rīgā. MMPI-2 tests bija viens no regulāri piedāvājamiem testiem, ar kuru veic respondentu psiholoģisko izpēti tiesu ekspertīzē. Viņi tika informēti, ka MMPI-2 testa rezultāti tiks izmantoti zinātniskā pētījuma nolūkos, saglabājot personas anonimitāti. Šajā grupā pētījuma dalībniekiem MMPI-2 testa apgalvojumi tika lasīti mutiski. Attiecīgās jomas pētījumi (Edwards, Holmes & Carvajal, 1998) liecina, ka rezultātu neietekmē tas, vai atbildes bijušas mutiskas vai rakstiskas. Šīs grupas dalībnieki piedalījās daļēji strukturētā intervijā un tikai veikta viņu dokumentu izpēte. 48 respondentiem no 88 tika veiktas arī Heira Psihopātijas aptaujas intervijas. Apcietinājumā esošo likumpārkāpēju grupas dalībnieki MMPI-2 testu izpildīja divās apcietinājuma vietās Rīgā. Dalībnieku piedalīšanās pētījumā bija brīvprātīga. Viņiem MMPI-2 testa apgalvojumi tika lasīti priekšā, un mutiskās atbildes tika fiksētas attiecīgos protokolos. Šīs grupas respondenti atbildēja arī uz jautājumiem par viņu vecumu, iegūto izglītību, izdarītā noziedzīgā nodarījuma veidu. Kontrolgrupas dalībnieki (kuri pēc vecuma un

iegūtās izglītības tika pielīdzināti pirmajai un otrajai pētāmajai grupai) tika informēti par pētījuma norisi un uzaicināti brīvprātīgi piedalīties pētījumā, izpildot MMPI-2 testu. Šie cilvēki testu izpildīja patstāvīgi, un viņiem bija iespēja uzdot jautājumus. Kontroles grupas respondentiem papildus tika uzdoti jautājumi arī par viņa vecumu, iegūto izglītību, un tika precizēta informācija par iespējamiem garīgās veselības traucējumiem un viņu sodāmību.

Datu ievākšanas un apstrādes gaitā tika pilnībā ievērota konfidencialitāte.

Ievāktie MMPI-2 testa protokoli tika pārbaudīti. Tie protokoli, kuros nebija atbildēts uz vairāk nekā 15 apgalvojumiem un kur F skalas rezultāts bija lielāks par 30 ballēm, tika izņemti, jo, kā ir pierādījis Greihems ar līdzautoriem, 30 balles F skalā liecina, ka respondents vēlēties simulēt kādu no psihiskām problēmām (Graham, Watts & Timbrook, 1991).

Datu analīzes metodes

Datu apstrādē tiks lietotas šādas statistiskās metodes: parametriskās metodes divu izlašu salīdzināšanai, dispersiju analīze (ANOVA), multivariatīvā dispersijas analīze (MANOVA), diskriminācijas analīze, skalu ticamības analīze un kontentanalīze. Datu apstrāde tika veikta izmantojot SPSS 15.00 versiju.

3. Rezultāti

3.1. Lietoto instrumentu ticamības un validitātes pārbaude

Tā kā Latvijā ir veikta MMPI-2 testa adaptācija (Sarma, 2005), bet nav pilnībā pabeigta MMPI-2 testa standartizācija, kā arī PCL-R aptauja Latvijā tiek lietota pirmo reizi, tad pētījuma dati tiek analizēti šādā secībā:

Pirmkārt, salīdzināti Latvijas izlases (kontroles grupas) MMPI-2 testa psihometriskie rādītāji ar ASV MMPI-2 testa oriģinālās izlases attiecīgajiem rādītājiem, analizējot abu testu skalu iekšējās saskaņotības rādītājus, klīnisko un ticamības skalu vidējo un standartnoviržu rādītājus un izdarot secinājumus par kontroles grupas testa vidējo rādītāju lietojamību turpmākās datu analīzēs.

Otrkārt, pārbaudīti Latvijas likumpārkāpēju izlases PCL-R latviešu versijas psihometriskie rādītāji, salīdzinot ar Ziemeļamerikas oriģinālās izlases PCL-R aptaujas rādītājiem, lai noteiktu latviešu versijas skalu iekšējās saskaņotības rādītājus, vērtētāja ticamību un vidējo un standartnoviržu rādītājus.

Treškārt, ņemot vērā MMPI-2 un PCL-R latviešu versijas instrumentu psihometrisko rādītāju pārbaudes rezultātus tika pārbaudīti izvirzītie pētījuma pamatjautājumi. Vispirms tika salīdzinātas personības iezīmes likumpārkāpējiem, kuri nonākuši tiesu ekspertīzēs ar likumpārkāpējiem, kuri atrodas soda izciešanas vietās un noziedzīgu nodarījumu neizdarījušiem cilvēkiem. Pēc tam tika analizētas tiesu ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju personības iezīmes, psihiskie traucējumi un kriminālās uzvedības veids.

Latvijas un ASV izlases MMPI-2 testa psihometrisko rādītāju salīdzinājums

1) MMPI- 2 testa iekšējā saskaņotība

Lai pārbaudītu MMPI-2 testa latviešu versijas ticamību, tika aprēķināts viens no testa ticamības veidiem – skalu iekšējā saskaņotība, izmantojot Kronbaha alfa koeficientu, un tā salīdzināta ar ASV oriģinālā testa un Z. Sarmas promocijas darbā iegūtajiem iekšējās saskaņotības rādītājiem (Sarma, 2005). Iegūtie rezultāti ir atspoguļoti. 13. tabulā.

13. tabula. MMPI-2 skalu Kronbaha alfa koeficienti Latvijas vīriešu izlases (šī pētījuma) kontroles grupā, Z. Sarmas pētījuma Latvijas vīriešu studentu izlasē un ASV vīriešu izlasē.

MMPI-2 skalas	Latvijas izlase (šim pētījumam)		Latvijas studentu izlase*		ASV izlase**	
	n ₁	α	n ₂	α	N	α
Ticamības skalas						
L	64	0,60	76	0,55	1127	0,62
F	60	0,78	76	0,72	1077	0,64
K	63	0,74	76	0,74	1103	0,74
FB	64	0,79	-	-	1106	0,72
Fp	66	0,44	-	-	-	-
Ds	59	0,85	-	-	-	-
S	62	0,79	-	-	-	-
Mp	64	0,48	-	-	-	-
Sd	64	0,51	-	-	-	-
Ss	60	0,85	-	-	-	-
Klīniskās skalas						
Hs	63	0,83	76	0,71	1116	0,77
D	58	0,57	76	0,59	1095	0,59
Hy	61	0,65	76	0,58	1095	0,58
Pd	59	0,58	76	0,54	1063	0,60
Mf	63	0,67	76	0,43	1056	0,58
Pa	63	0,67	76	0,51	1097	0,34
Pt	62	0,87	76	0,89	1099	0,85
Sc	63	0,83	76	0,88	1076	0,85
Ma	61	0,67	76	0,66	1062	0,59
Si	57	0,67	76	0,80	1070	0,82

avots: * „Adaptation of the Minnesota Multiphasic personality inventory-2 to Latvia. A dissertation submitted to the faculty of the graduate school of the University of Minnesota” (Sarma, 2005)

**“Multiphasic Personality Inventory – 2 for Administration and Scoring” (Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen & Kaemmer, 1989)

Ja salīdzina Latvijas kontroles grupas, Latvijas studentu izlases un ASV izlases rezultātus, var redzēt, ka skalu iekšējā saskaņotība visām grupām ir līdzīga. Kopumā Kronbaha alfa koeficients Latvijas kontroles grupai variē no 0,44 Fp skalā līdz 0,87 Pt skalā. Latvijas studentu izlasei zemākais rādītājs ir Mf skalā ($\alpha=0,43$) un augstākais Pt skalā ($\alpha=0,89$). ASV izlasei zemākais rādītājs ir Pa skalā ($\alpha=0,34$) un augstākais – Pt un Sc skalās ($\alpha=0,85$). Vairākās skalās (F, FB, Hs, D, Hy, Pd, Mf, Pa, Pt, Ma) Kronbaha alfas koeficients ir augstāks Latvijas kontroles grupai, salīdzinoši ar ASV izlasi, pārējās skalās tas ir nedaudz zemāks vai tuvu ASV izlases rādītājiem. Ļoti līdzīgi rezultāti ir vērojami starp Latvijas kontroles grupas un Z. Sarmas

pētījuma Latvijas studentu izlases Kronbaha alfa rādītājiem. Hs, Hy, Mf un Pa skalās Latvijas kontroles grupas rādītāji ir augstāki, savukārt Si skalā zemāki, salīdzinoši ar Latvijas studentu izlasi. Atsevišķām Latvijas izlases kontroles grupas skalām ir salīdzinoši vāja iekšējā saskaņotība: L ($\alpha=0,60$), D ($\alpha=0,57$), Pd ($\alpha=0,58$), Fp ($\alpha=0,44$), Sd ($\alpha=0,51$), Mp ($\alpha=0,48$), taču šo skalu α rādītāji ir augstāki vai tikai nedaudz zemāki kā attiecīgo skalu ASV izlases rādītāji, tādēļ var secināt, ka Latvijas kultūrvīdē šīs skalas mēra līdzīgi ticami personības vai uzvedības iezīmes kā ASV kultūrvīdē. Pārējo skalu Kronbaha alfa koeficienti, lai arī atsevišķos gadījumos nesasniedz vēlamo līmeni ($\alpha=0,7$), ir ļoti tuvu tam.

2) Skalu aritmētisko vidējo salīdzinājums

Abām izlasēm (Latvijas izlases kontroles grupai un ASV izlasei) skalu vidējo salīdzinājums tika veikts, lai noskaidrotu vai ASV MMPI-2 testa normas būtiski atšķiras no Latvijas izlases potenciāli iespējamām normām (noteiktām šī pētījuma kontroles izlasei). Šie aprēķini tika veikti MMPI-2 testa pamatskalām: trīs ticamības un desmit klīniskajām skalām. Latvijas kontroles grupas un ASV izlases MMPI-2 testa skalu aritmētiskie vidējie un standartnovirzes rādītāji (izteikti ballēs ar K korekciju) ir attēloti 14.tabulā.

14. tabula. MMPI-2 testa ticamības un klīnisko skalu aprakstošās statistikas rādītāji Latvijas izlasei (kontroles grupa) un ASV izlasei (sākotnējās ballēs ar pievienoto K korekciju)

Skalas	Latvijas izlase (vīrieši) (n=66)		ASV izlase [#] (vīrieši) (N=1138)		M starp.	t
	M	SD	M	SD		
L	3,89	2,46	3,53	2,28	0,36	1,12
F	10,27	5,69	4,53	3,24	5,74	7,81**
K	13,76	4,77	15,3	4,76	-1,54	2,46*
Hs	12,91	8,09	12,78	3,86	0,13	0,12
D	22,00	5,02	18,32	4,59	3,68	5,60**
Hy	22,45	5,84	20,87	4,73	1,58	2,08
Pd	27,27	4,54	22,65	4,67	4,62	7,73**
Mf	23,41	5,11	26,01	5,08	-2,6	3,87**
Pa	11,64	4,45	10,10	2,87	1,54	2,67**
Pt	30,59	6,68	26,43	5,00	4,16	4,79**
Sc	33,79	8,41	26,40	5,92	7,39	6,77**
Ma	22,30	5,46	19,93	4,29	2,37	3,34**
Si	26,06	7,12	25,86	8,57	3,20	3,38**

* $p<0,05$

** $p<0,01$

[#] Multiphasic Personality Inventory – 2 for Administration and Scoring” (Butcher, Dahlstrom, Graham, Tellegen & Kaemmer, 1989)

Salīdzinot abu izlašu aritmētiskos vidējos, izmantojot t kritēriju, jāsecina, ka starp tiem pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības gandrīz visās skalās, izņemot L, Hs un Hy skalas (sk.

14.tabulā). Salīdzinoši ar ASV, Latvijā iegūtie vidējie rādītāji ir zemāki K un Mf skalā, bet pārējās skalās tie ir augstāki nekā ASV.

Lai salīdzinātu vidējos rādītājus standartizētajās ballēs, Latvijas kontroles grupas sākotnējās balles tika pārvērstas T vērtībās (T), izmantojot T formulu - $T = 50 + [10(X - M(\text{ASV izlasei}))] / SD(\text{ASV izlasei})$. Iegūtās standartizētās vidējās balles attēlotas 15.tabulā.

Lai gan Latvijas kontroles grupas rezultāti standartizētajās vērtībās, tāpat kā iepriekš veiktajos aprēķinos sākotnējās ballēs, vairākās skalās (F, K, Fb, Ds, Fp, Sd, S, D, Pd, Mf, Pa, Pt, Sc, Ma, Si) atšķiras statistiski nozīmīgi no ASV izlases rezultātiem, tomēr balstoties uz zinātnieku attiecīgajiem uzskatiem (Butcher, 1996), šī atšķirība ir pieļaujama vienas standartnovirzes ($SD = 10$) ietvaros (sk. 15. tabulas 3. kolonnu). Tādēļ, var apgalvot, ka šī pētījuma ietvaros izveidotajā kontroles grupā īpaši problemātiskas ir F (68T), Fb (75T), Ds (63 T), Fp (67T) un Sc (63T) skalas, jo to rezultāti ir augstāki par ASV noteikto kritisko līmeni ($50T + 10 SD$). Kā redzams, četras no tām ir ticamības skalas. Jāatzīmē, ka tikai F, Fb un Fp skalas pārsniedz par klīniski nozīmīgiem traucējumiem liecinošo 65 T robežu. Latvijas kontroles grupas ticamības skalu augstās balles norāda vai uz respondentu manipulējošo attieksmi pret testa izpildi un līdz ar to nepietiekamo to ticamību, vai arī uz to, ka Latvijas kontroles grupas respondentiem ir vairāk raksturīgākas ar psihopatoloģiju saistītas problēmas. Savukārt augstākas T balles Sc skalā, parāda, ka Latvijas izlases normas grupas respondentiem ir vairāk raksturīgas tādas personības iezīmes, kas raksturo norobežošanos, atsvešināšanos, sociālo izolētību, nekā ASV izlasē.

Iemesli šādām iegūtajām skalu vidējo vērtību atšķirībām varētu būt dažādi. Viens no tiem – Latvijas kontroles grupa tika pielīdzināta pēc sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem šī pētījuma divām eksperimentālajām grupām, tādēļ tā atšķiras no ASV stratificētās izlases dažādu sociāldemogrāfisku rādītāju proporcijām, piemēram, dažādu vecuma grupu un izglītības līmeņu pārstāvju proporcijām. Otrs iemesls varētu būt tas, ka pastāv kultūras atšķirības apgalvojumu uztverē un izpratnē starp abām izlasēm. Kā norāda J. Greihems (Graham, 1993), F skala ir viena no tām MMPI-2 skalām, kura ir cieši saistīta ar respondenta vecumu un etnisko piederību. Piemēram, pusaudžiem, Amerikas āfrikāņiem, Amerikas indiāņiem un citu rasu pārstāvjiem, F vērtības ir vidēji par 5 T vērtībām augstākas nekā citām grupām. Iespējams, ka šo skalu apgalvojumu formulējums nav atbilstošs Latvijai. Būtiski ir atzīmēt, ka arī Z. Sarma (Sarma, 2005) savā pētījumā kā problemātiskas norādīja tieši F, Fp, Fb un Sc skalas, kuras jāinterpretē piesardzīgi.

15. tabula. MMPI-2 testa ticamības un klīnisko pamatskalu aprakstošās statistikas rādītāji

Latvijas izlasei (kontroles grupa) un ASV izlasei (T vērtībās ar pievienoto K vērtību)

Skalas	Latvijas izlase (vīrieši) (n=66)		ASV izlase (vīrieši) (N=1138)		M starp.	t
	M	SD	M	SD		
L	51,53	10,71	50	10	1,53	1,09
F	67,76	17,58	50	10	17,76	7,82**
K	46,73	10,03	50	10	-3,27	2,48*
Fb	74,88	18,15	50	10	24,88	10,62**
Ds	62,76	14,28	50	10	12,76	6,89**
Fp	67,38	16,18	50	10	17,38	8,30**
Mp	51,05	9,46	50	10	1,05	0,84
Sd	58,36	11,35	50	10	8,36	5,64**
S	46,26	8,39	50	10	-3,74	3,36**
Hs	49,73	20,98	50	10	-0,27	0,10
D	58,00	10,91	50	10	8,00	5,60**
Hy	53,48	12,35	50	10	3,48	2,16
Pd	59,91	9,69	50	10	9,91	7,77**
Mf	44,80	10,15	50	10	-5,20	3,90**
Pa	55,39	15,48	50	10	3,39	2,69**
Pt	58,18	13,36	50	10	8,18	4,71**
Sc	62,48	14,21	50	10	12,48	6,77**
Ma	55,48	12,64	50	10	5,48	3,33**
Si	53,73	8,27	50	10	3,73	3,39**

* p<0,05

**p<0,01

*Ziemeļamerikas PCL-R oriģinālā testa un Latvijas versijas psihometrisko rādītāju salīdzinājums*1) *PCL-R iekšējā saskaņotība*

Iekšējās saskaņotības rādītāji aptaujas kopējai vērtībai, abiem faktoriem un četrām skalām, tika aprēķināti, izmantojot Kronbaha alfa koeficientu. Kā redzams 16. tabulā, visaugstākais iekšējās saskaņotības rādītājs ir 2. faktorā ($\alpha = 0,82$) un tam seko 2.skala ($\alpha = 0,77$). Viszemākie iekšējās saskaņotības rādītāji ir 3. skalā ($\alpha = 0,54$) un 4. skalā ($\alpha = 0,65$). Abu šo skalu ticamība varētu būt augstāka. Tomēr, salīdzinot Latvijas izlases 3.un 4.skalā iegūto koeficientus ar Ziemeļamerikas izlases attiecīgajiem koeficientiem, var secināt, ka arī oriģinālā PCL-R šo skalu iekšējā saskaņotība ir zemāka par vēlamo 0,7 robežu.

2) *Vērtētāja ticamība*

Tā kā PCL-R ir viena no tām klīniskajām psiholoģiskās novērtēšanas metodēm, kur iegūtās skalu vērtības ir lielā mērā atkarīgas no vērtētāja kvalifikācijas, tad tika aprēķināta vērtētāju ticamība, izmantojot Pirsona korelācijas koeficientu. Desmit respondentiem PCL-R datus neatkarīgi novērtēja divi klīniskie psihologi. Iegūtie rezultāti liecina par augstu vērtētāja ticamību gandrīz visās PCL-R skalās (Divu vērtētāju vērtību korelācija testa kopējai ballei ir $r = 0,94$, 1.faktoram $r = 0,69$, 2.faktoram $r = 0,96$, 1. skalai $r = 0,46$, 2.skalai $r = 0,71$, 3.skalai $r = 0,81$, 4.skalai $r = 0,76$), izņemot pirmo skalu, kurā abu vērtētāju vērtību korelācija ir zemāka.

Iespējams, ka šīs skalas informācija tiek interpretēta nedaudz atšķirīgi no divu vērtētāju klīniskās pieredzes viedokļa. Bet jādoma, ka vērtētāju atšķirību galvenokārt var izskaidrot ar to, ka 1. skalas vērtējums veidojas no tādām apakšskalām kā Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība (1. apakšskala), Personiskās vērtības hipertrofēta izjūta (2. apakšskala), Patoloģiska melošana (4.apakšskala) un Krāpšana un/vai Manipulēšana (5. apakšskala). Lai izvērtētu 1. skalas 1. un 2. apakšskalu, liela nozīme ir novērojumiem par izpētāmās personas izturēšanās veidu un uzvedību tieši intervijas laikā (īpaši nozīmīgi tas ir 2. apakšskalas izvērtējumam). Vērtētājam, kurš strādāja tikai ar protokoliem, iztrūka iespējas veikt novērojumu intervijas laikā, tādēļ arī iespējams šo divu vērtētāju viedokļi par šīm psihopātijai raksturīgām iezīmēm atšķīrās.

16. tabula. Latvijas un Ziemeļamerikas izlases PCL-R skalu Kronbaha alfa koeficients

PCL-R skalas **	Kronbaha alfa		
	Latvijas izlase	Ziemeļamerikas izlase*	
	Tiesu ekspertīžu likumpārkāpēji (n=29)	Likumpārkāpēji (N=5408)	Likumpārkāpēji ar psihiskiem traucējumiem (N=1246)
Kopējā vērtība	0,75	0,85	0,81
1.faktors	0,82	0,80	0,90
1.skala	0,77	0,71	0,74
2.skala	0,78	0,71	0,74
2.faktors	0,70	0,75	0,73
3.skala	0,54	0,67	0,65
4.skala	0,65	0,64	0,61

* Avots: Hare, R. D. (2003). Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) 2nd Edition. Technical manual. Canada: MHS.

** 1.faktors - Interpersonālās attiecības un/vai afektivitāte; 1.skala - Interpersonālās attiecības; 2.skala - Afektivitāte; 2. faktors - Sociālā deviance; 3. skala - Dzīves veids; 4. skala - Antisocialitāte

3) Skalu aritmētisko vidējo salīdzināšana

Latvijas tiesu ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju PCL-R kopējās vērtības vidējā aritmētiskā vērtība ir 17,04 (SD=7,26), ar minimālo vērtību 2 un maksimālo vērtību 33 balles. 1. skalā vidējā vērtība ir 3,19 (SD=2,20), 2. skalā vidējā vērtība ir 4,60 (SD=2,48), 3. skalā vidējā vērtība ir 4,69 (SD=2,81), 4. skalā vidējā vērtība ir 3,63 (SD=2,51). Savukārt 1. faktora vidējā vērtība ir 7,79 (SD=3,92) un 2. faktora vidējā vērtība ir 8,31 (SD=4,75).

Tā kā Latvijas tiesu ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju grupa ir specifiska un tajā ir gan vīrieši likumpārkāpēji ar psihiskiem traucējumiem, gan arī vīrieši likumpārkāpēji bez psihiskiem traucējumiem, tad Latvijas grupas skalu vidējās vērtības un standartnovirzes tika salīdzinātas gan ar Ziemeļamerikas likumpārkāpēju grupu ar psihiskiem traucējumiem, gan ar Ziemeļamerikas likumpārkāpēju grupu bez psihiskiem traucējumiem. Kā redzams 17. un 18. tabulā, tad abu grupu salīdzinājumu rezultātā tika iegūti gandrīz vienādi secinājumi - pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp Latvijas un Ziemeļamerikas PCL-R skalu vidējiem aritmētiskiem rādītājiem

kopējā vērtībā, 2.faktorā, un 4.skalā. 3. skalā statistiski nozīmīgas atšķirības tika konstatētas starp Latvijas tiesu ekspertīzēs nonākušajiem likumpārkāpējiem un Ziemeļamerikas likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem, bet atšķirības 3.skalā netika konstatētas starp Latvijas tiesu ekspertīžu pacientiem un Ziemeļamerikas likumpārkāpējiem bez psihiskiem traucējumiem. Latvijas grupas rādītāji šajās skalās ir zemāki salīdzinoši ar Ziemeļamerikas grupas rādītājiem. Pirmajā faktorā un tā skalās, statistiski nozīmīgas atšķirības nav konstatētas.

17.tabula. Latvijas tiesu ekspertīzēs nonākušie likumpārkāpēji (TEL) un Ziemeļamerikas likumpārkāpēju ar psihiskiem traucējumiem (LPT) PCL-R aprakstošās un secinošās statistikas

rādītāji (t – kritērijs)

PCL-R skalas [#]	Latvijas TEL (n=48)		Ziemeļamerikas LTP ^{##} (vīrieši) (N=1246)		M starp.	t
	M	SD	M	SD		
Kopējā vērtība	17,04	7,26	21,5	6,9	-4,46	2,88**
1. faktors	7,79	3,92	8,00	3,50	-0,21	0,25
1. skala	3,19	2,00	3,10	2,10	0,09	0,19
2. skala	4,60	2,48	4,90	2,10	-0,30	0,57
2. faktors	8,31	4,75	11,9	4,00	-3,59	3,54**
3. skala	4,69	2,81	6,10	2,20	-1,41	2,35*
4. skala	3,63	2,51	5,90	2,60	-2,27	4,23**

*p<0,05

**p<0,01

[#]1.faktors - Interpersonālās attiecības un/vai afektivitāte; 1.skala - Interpersonālās attiecības; 2.skala – Afektivitāte; 2. faktors - Sociālā deviance; 3. skala - Dzīves veids; 4. skala - Antisocialitāte

^{##} Avots: Hare, R. D. (2003). Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) 2nd Edition. Technical manual. Canada: MHS

Ja savukārt salīdzina Latvijas tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju grupas kopējās vērtības ar Lielbritānijā iegūtajiem apcietināto likumpārkāpēju datiem, tad var secināt, ka starp Latvijas izlasi (M=17,04, SD= 7,26) un Lielbritānijas izlasi (N=669) (M=16,8, SD=7,2) nepastāv statistiski nozīmīga atšķirība (t= 0,15, p>0,05). Vairāku Eiropas valstu zinātnieku pētījumi (Cook, 1998; Goncalves, 1999; Molto et.al, 2000; Tengstrom, Grann, Langstrom & Kullgren 2000; Hildebrand, Ruiters, de Vogel & van der Wolf, 2002) ir apstiprinājuši PCL-R autoru (Hare, 2001) apgalvojumu, ka PCL-R ir metode, kuras rezultātus īpaši neietekmē kultūras un vides apstākļi, un, ka psihopātija ir konstrukts, kas raksturīgs arī Eiropas valstu likumpārkāpējiem. Tomēr Latvijas rezultāti pagaidām tikai daļēji apstiprina psihopātijas konstrukta stabilitāti, jo iegūtie PCL-R rādītāji ir nozīmīgi zemāki, par attiecīgajiem Ziemeļamerikas rādītājiem. Šis secinājums sasaucas ar D. Kuka un viņa kolēģu (Cooke, Hart & Michie, 2004) pētījumu rezultātiem, kas parāda, ka Ziemeļamerikas, ASV un Kanādas likumpārkāpēju psihopātijas kopējās vērtības vidējie rādītāji ir augstāki, salīdzinoši ar Eiropas likumpārkāpēju psihopātijas kopējo vērtību. Starpkultūru atšķirības izteiktāk parādās psihopātijas interpersonālajās un uzvedības pazīmēs, mazāk izteikti – afektīvajās pazīmēs. Kuks ar kolēģiem norāda, ka

starpkultūru atšķirību iemesli līdz galam vēl nav izpētīti. Kā viens no skaidrojumiem tiek minēts, ka psihopātijas izpausmes atšķiras dažādās kultūrvidēs. Tāpat ir jāatzīmē, ka iespējams ir būtiska atšķirība psihopātijas izplatībai starp Ziemeļamerikas cietumos un piespiedu ārstēšanas nodaļās atrodošajiem pacientiem un Latvijas tiesu psihiatrijas ekspertīzēs nokļuvušajiem indivīdiem. Šīs metodes oriģinālā versija netika standartizēta uz tiesu ekspertīžu pacientiem, tādēļ arī oriģinālās izlases un Latvijas uz tiesu ekspertīžu nosūtīto likumpārkāpēju vidējie rādītāji var būtiski atšķirties. Latvijas tiesu ekspertīžu likumpārkāpēju grupa ir specifiska tai ziņā, ka tajā ir iekļauti indivīdi gan ar ekspertīzes laikā atklātiem dziļiem psihiskiem traucējumiem, un, kuriem tiek nozīmēta piespiedu stacionāra ārstēšana, gan tie, kuriem psihiskie traucējumi netraucē izciest sodu, un, viņi pēc ekspertīzes atgriezīsies apcietinājumā, lai turpinātu izciest sodu, gan arī tie, kuriem pēc ekspertīzes izdarīšanas nozīmēs ārstēšanos ambulatori (t. i., tie, kuri nav sociāli bīstami). Ņemot vērā šos apsvērumus, ir pieļaujams, ka kopējās vērtības vidējie rādītāji var atšķirties no oriģinālajām PCL-R vidējām vērtībām. Šeit ir nepieciešams atzīmēt, ka Latvijas kopējās vērtības vidējais rādītājs ir daudz tuvāks Eiropas valstu vidējām vērtībām. Šī pētījuma ietvaros, līdzīgi kā Lielbritānijā, par psihopātiju liecinās, rādītājs, kas kopējā vērtībā sasniegs 24 punktus (M +SD).

18. tabula. Latvijas tiesu ekspertīžu pacientu (TEL) un Ziemeļamerikas likumpārkāpēju bez psihiskiem traucējumiem (L) PCL-R aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji (t-kritērijs)

PCL-R skalas [#]	Latvijas TEL (vīrieši) (n=48)		Ziemeļamerikas (vīrieši) (N=1246)		M starp.	t
	M	SD	M	SD		
Kopējā vērtība	17,04	7,26	22,1	7,9	-5,06	3,26**
1. Faktors	7,79	3,92	8,5	3,80	-0,71	0,85
2. Faktors	8,31	4,75	11,6	4,70	-3,29	3,24**
1. skala	3,19	2,20	3,60	2,20	-0,41	0,87
2. skala	4,60	2,48	4,80	2,10	-0,20	0,38
3. skala	4,69	2,81	5,8	2,60	-1,11	1,85
4. skala	3,63	2,51	5,7	2,80	-2,07	3,86**

**p<0,01

[#]1.faktors - Interpersonālās attiecības un/vai afektivitāte; 1.skala - Interpersonālās attiecības; 2.skala - Afektivitāte; 2. faktors - Sociālā deviance; 3. skala - Dzīves veids; 4. skala - Antisocialitāte

[#] Avots: Hare, R. D. (2003). Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) 2nd Edition. Technical manual. Canada: MHS

4) PCL-R aptaujas latviešu versijas apakšskalu ticamība

Jebkura testa psihometrisko rādītāju pārbaude neaprobežojas tikai ar ticamības rādītāju analīzi faktoru un skalu līmenī. Veicot testa adaptāciju ir ļoti svarīgi veikt arī šī testa apakšskalu (item) analīzi, jo tā sniedz pilnīgāku izpratni par tām problēmām, kuras parādās arī skalu ticamības rādītāju analīzē.

Vispirms tika noskaidroti katras apakšskalas reakcijas indeksi. Tā kā PCL-R aptaujas latviešu versijas apakšskalas ir mērītas kārtas skalā, tad par reakcijas indeksu var uzskatīt punkta vidējo aritmētisko vērtību (M). Kā redzams 19. tabulā, gandrīz visu item vidējās vērtības pieder 20 – 80

% robežai (t.i. no 0,4 līdz 1,6). Ārpus šī intervāla paliek tikai 17. apakšskala (Īslaicīgu laulību daudzums) un 20. apakšskala (Kriminālā daudzveidība). Abās šajās apakšskalās reakcijas indekss tuvojas nulles robežai, tas nozīmē, ka nav gandrīz neviena respondenta, kurš šajās apakšskalās būtu saņēmis augstus vērtējumus.

Kā otrs apakšskalu ticamības rādītājs tika aprēķināts apakšskalu diskriminācijas indekss, tas ir, tika noteikts, cik efektīvi katra apakšskala diferencē indivīdus pēc psihopātijas pazīmes. Matemātiski to atspoguļo PCL-R aptaujas latviešu versijas diskriminācijas indekss apakšskalas korelācijai ar skalas summu, kurā nav iekļauta attiecīgā apakšskala un parastais diskriminācijas indekss - Pirona korelācijas koeficients. Kā redzams 19. tabulas 3. ailē, PCL- R aptaujas latviešu versijas apakšskalas korelācija ar skalas summu, kurā nav iekļauts attiecīgā apakšskala atrodas diapazonā no - 0,14 līdz 0,69, savukārt Ziemeļamerikas izlases likumpārkāpēju grupā tā atrodas diapazonā no 0,29 līdz 0,59, bet tiesu psihiatrisko pacientu grupā - no 0,13 līdz 0,52 (Hare, 2003, 64). Kā redzams, arī oriģinālās aptaujas apakšskalas korelācija ar skalas summu, kurā nav iekļauta attiecīgā apakšskala, ne visās apakšskalās ir optimāla.

19. tabula. PCL-R aptaujas latviešu versijas apakšskalu aprakstošās statistikas rādītāji un diskriminācijas indeksi (n=48)

Apakšskalas	M	SD	r_1^a	r_2^b
1. Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība	0,67	0,83	0,09	0,20
2. Personiskās vērtības hipertrofēta sajūta	1,04	0,85	0,19	0,30*
3. Vajadzība pēc stimulācijas un/vai Ātri kļūst garlaicīgi	0,90	0,88	0,59	0,66**
4. Pataļģiska melošana	0,73	0,68	0,44	0,51**
5. Krāpšana un/vai Manipulēšana	0,75	0,70	0,69	0,74**
6. Nožēlas vai vainas izjūtas trūkums	1,23	0,79	0,60	0,67**
7. Virspusējas (seklas) emocijas	1,13	0,82	0,36	0,45**
8. Cietsirdīgs un/vai empātijas trūkums	1,00	0,80	0,56	0,64**
9. Parazītisks dzīves veids	0,81	0,79	0,21	0,31*
10. Vāja uzvedības kontrole	1,29	0,85	0,42	0,51**
11. Gadījuma seksuāli sakari	0,54	0,71	0,08	0,17
12. Agrīnas uzvedības problēmas	0,88	0,94	0,50	0,60**
13. Reālistisku un ilgtermiņa mērķu trūkums	0,94	0,81	0,40	0,49**
14. apakšskala. Impulsivitāte	1,00	0,85	0,47	0,56**
15. apakšskala. Bezatbildība	1,04	0,80	0,60	0,68**
16. apakšskala. Nespēja uzņemties atbildību par savu rīcību	1,38	0,76	0,52	0,59**
17. Īslaicīgu laulību daudzums	0,27	0,49	-0,14	-0,07
18. Pusaudža (jaunieša) delinkventa uzvedība	0,69	0,75	0,52	0,59**
19. Nosacītās atbrīvošanas atsaukšana	0,60	0,71	0,25	0,34*
20. Kriminālā daudzveidība	0,17	0,38	0,33	0,38**

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

^a - diskriminācijas indekss apakšskalas korelācijai ar skalas summu, kurā nav iekļauts attiecīgā apakšskala

^b - parastais diskriminācijas indekss

Ņemot vērā Pīrsona korelācijas koeficientu (sk. 19. tabulas 4. ailē), kā īpaši problemātiskas var izdalīt 1. (Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība), 11. (Gadījuma seksuāli sakari) un 17. (Īslaicīgu laulību daudzums) apakšskalās. Starp šīm apakšskalām un kopējo psihopātijas rādītāju nepastāv statistiski nozīmīga sakarība. Vadoties gan pēc apakšskalās korelācijas ar skalas summu, kurā nav iekļauta attiecīgā apakšskala, rādītājiem, gan arī pēc Pīrsona koeficienta rādītājiem, var izdalīt četras apakšskalās, kuru diskriminācijas indekss ir mazāks par 0,2. Tās ir: 1. apakšskala (Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība), 2. apakšskala (Personiskās vērtības hipertrofēta sajūta), 11. apakšskala (Gadījuma seksuāli sakari) un 17. apakšskala (Īslaicīgu laulību daudzums). 11. un 17. apakšskalās tiek uzskatīti par problemātiskām, no apakšskalās diskriminācijas indeksa viedokļa arī Ziemeļamerikas gan likumpārkāpēju grupā, gan tiesu psihiatrisko pacientu grupā (11. apakšskalas $r_1 = 0,27$; 17. apakšskalai $r_1 = 0,13$) (Hare, 2003, 64). Ja katra apakšskala tiek izvērtēta, ņemot vērā gan apakšskalās reakcijas indeksu, gan arī diskriminācijas indeksus, var secināt, ka 17. apakšskala (Īslaicīgu laulību daudzums) ir visproblemātiskākā no visām apakšskalām un dot mazu ieguldījumu psihopātijas kopējā vērtējumā, kā arī tikpat kā nemaz nediferencē indivīdus pēc mērāmās pazīmes, tas ir psihopātijas. Nepietiekami augsti ticamības rādītāji ir arī 11. apakšskala (Gadījuma seksuāli sakari) un 1. apakšskalai (Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība). Kas attiecas uz 17. (Īslaicīgu laulību daudzums) un 11. (Gadījuma seksuāli sakari) apakšskalām, jādomā, ka to rādītāji ir zemāki tāpēc, ka šī pētījuma grupā 35,4% respondentu bija vecumā līdz 25 gadiem ($M = 34,90$, $SD = 13,18$), tas ir, samērā jauni respondenti, kuri pēc būtības vēl nav paspējuši izveidot vairākas laulības vai piekopt biežas gadījuma seksuālas attiecības. Domājot par 1. apakšskalās, jāsecina, ka šī apakšskala dot mazu ieguldījumu psihopātijas kopējā vērtējumā.

Vērtējot promocijas darbā lietoto testu (MMPI-2 un PCL-R) latviešu versiju ticamību ir jāsecina, ka:

1. Ņemot vērā MMPI -2 testa latviešu versijas iekšējās saskaņotības rādītājus, tests Latvijas kultūrvidē personības un uzvedības iezīmes mēra līdzīgi ticami, kā Amerikas Savienotajās Valstīs;
2. MMPI-2 testa latviešu versijas aritmētiskie vidējie atsevišķās testa skalās statistiski nozīmīgi atšķiras no oriģinālo izlašu aritmētiskie vidējām vērtībām. MMPI-2 testa latviešu versijā kā īpaši problemātiskas ir F (netipisko atbilžu skala), Fb (F inversā skala), Ds (Disimulācijas skala), Fp (Reto psihopatalogisko simptomu skala) un Sc (Šizofrēnijas skala). Latvijas grupā iegūtās vidējās vērtības ir augstākas, salīdzinoši ar oriģinālo testa versiju. Tāpat dotā pētījuma ietvaros izveidotās kontroles grupas vidējās T vērtības pārsniedz klīniski nozīmīgo līmeni (65 T) F, Fb, Ds, Fp skalās. Arī Z. Sarma (Sarma, 2005) savā darbā secina, ka interpretējot Sc, F, Fp un Fb skalās, izmantojot ASV normas,

tas ir jādara uzmanīgi un piesardzīgi, jo šīs skalas pietiekami efektīvi neatšķir „normālu” personību no personas, kurai ir psihopatoloģiskas problēmas. Kā redzams, četras no piecām problemātiskajām skalām ir ticamības skalas, kas apgrūtina izdarīt korektus secinājumus par tieši šim pētījumam nozīmīgu problēmu izpēti - psihisko simptomu simulāciju. Tādēļ, lai izvairītos no nekorektas šajā pētījumā iegūto rezultātu interpretācijas par izpētāmo grupu respondentu patoloģiskajām personības iezīmēm, šajā pētījumā iegūtie MMPI-2 testa rezultāti pārsvarā tiks aprakstīti salīdzinoši, bet standartizēto ballu klīniskā nozīme tiks interpretēta piesardzīgi, neizdarot kategoriskus secinājumus;

3. Ņemot vērā PCL-R aptaujas latviešu versijas iekšējās saskaņotības rādītāju, aptauja Latvijas kultūrvēsturiskajā psihopātijai raksturīgās iezīmes mēra līdzīgi ticami, kā Ziemeļamerikā;
4. PCL-R aptaujas latviešu versijai ir pietiekami laba starp-vērtētāju saskaņotība. Tikai vienā PCL-R skalā (1. skala – interpersonālās attiecības), tā ir zemāka;
5. Analizējot ticamības rādītājus apakšskalu līmenī, tika atklāts, ka PCL-R aptaujas latviskās versijas apakšskalām kopumā ir pietiekami labi ticamības rādītāji. Kā viena no visproblemātiskākajām PCL-R aptaujas latviskās versijas apakšskalām bija 17. (Īslaicīgu laulību daudzums) apakšskala, taču šī pati apakšskala uzrādīja nepietiekamus ticamības rādītājus arī oriģinālajā PCL-R aptaujā;
6. PCL-R aptaujas latviešu versijas aritmētiskie vidējie atsevišķās aptaujas skalās statistiski nozīmīgi atšķiras no oriģinālo izlasu aritmētiskiem vidējām vērtībām. Latvijas respondentu grupā iegūtās vērtības ir zemākas, salīdzinoši ar Ziemeļamerikas respondentu grupā iegūtajām vērtībām. Latvijas respondentu grupā statistiski zemākas vērtības nekā Ziemeļamerikas respondentu grupā tika konstatētas psihopātijas kopējā vērtībā, 2. faktorā (Sociālā deviance) un 4. skalā (Antisocialitāte). Salīdzinot Latvijas respondentu psihopātijas kopējo vērtību ar Lielbritānijas respondentu izlasē iegūto vērtību, jāsecina, ka šajā gadījumā statistiski nozīmīgas atšķirības nepastāv, tādēļ šī darba ietvaros, līdzīgi kā Lielbritānijā, par psihopātiju liecinās vērtība, kura būs pārsniegusi aritmētiski vidējā un standartnovirzes summu ($M+SD$). Balstoties uz šajā pētījumā iegūtajiem rezultātiem, nevar izdarīt korektu secinājumu par PCL-R aptaujas latviešu versijas ticamību attiecībā uz psihopātijas mērīšanu Latvijas likumpārkāpējiem, jo šajā pētījumā tika iekļauti tikai likumpārkāpēji, kuri bija nosūtīti uz tiesu psihiatrisko un vai kompleksu psihiatrisku psiholoģisko ekspertīzi un netika iekļauti likumpārkāpēji, kuri atrodas apcietinājumos vai, kuriem ir noteikts kāds savādāks soda veids.

3.2. Pētījuma pamatjautājumu pārbaude

Turpmāk tiks aplūkoti rezultāti saistībā ar pētījuma pamatjautājumiem. Vispirms tiks noskaidrots ar ko atšķiras likumpārkāpēji, kuri ir nonākuši tiesu psiholoģiskajā un psihiatriskajā ekspertīzē (uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji), likumpārkāpēji soda izciešanas vietās un respondenti, kuri nav izdarījuši likumpārkāpumu. Kādas personības iezīmes ir viņiem raksturīgas, un kuras no tām vislabāk prognozē likumpārkāpēja nosūtīšanu uz tiesu psihiatrisko vai tiesu komplekso psihiatriski psiholoģisko ekspertīzi.

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu *Kādas personības iezīmju atšķirības piemīt likumpārkāpējiem, kuriem nozīmēta tiesu ekspertīze, likumpārkāpējiem, kuri ir notiesāti un atrodas soda izciešanas vietās (apcietinājumā) un personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu*, tiks izmantota dispersijas analīzes MANOVA metode (pirmajā analīzē kā mainīgie bija 3 ticamības skalas (L, F un K) un 10 klīniskās skalas (Hs, D, Hy, Pd, Mf, Pa, Pt, Sc, Ma, Si), otrajā analīzē kā mainīgie bija papildus ticamības skalas (Fb, Ds, Fp, Mp, Sd, S)) ar Post hoc testu (LSD), pēc tam iegūtie rezultāti tika izvērtēti, aprakstot katras grupas vidējo MMPI-2 profilu.

Analizējot MANOVA rezultātus ir redzams, ka neatkarīgā mainīgā (piederība ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju grupai, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju grupai vai kontroles grupai) kopējais efekts, atbilstoši Pillai's trace kritērijam, uzrāda statistiski nozīmīgu ietekmi uz MMPI-2 testa 3 ticamības un 10 klīniskajām skalām ($F(26, 372) = 5,38, p < 0,001$). Analizējot 6 papildus ticamības skalas, jāsecina, ka neatkarīgā mainīgā (piederība ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju grupai, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju grupai vai kontroles grupai) kopējais efekts, atbilstoši Pillai's trace kritērijam, uzrāda statistiski nozīmīgu ietekmi uz MMPI-2 testa 6 ticamības skalām ($F(12, 356) = 5,96, p < 0,001$). Respondenta piederība vienai no trīs grupām (tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji, apcietinājumā esošie likumpārkāpēji un kontroles grupas respondenti) statistiski nozīmīgi ietekmē F (Retās reakcijas/atbildes) un K (Korekcija) skalas, Hs (Hipohondrija), D (Depresija), Hy (Histērija), Pd (Psihopātija), Pa (Paranoja), Pt (Psihastēnija), Sc (Šizofrēnija), Ma (Hipomānija) un Si (Sociālā introversija). No papildus ticamības skalām - Fb (F inversā skala), Ds (Disimulācija) un Fp (Reto psihopatoloģisko simptomu skala) skalu rezultātus. Šajās skalās ir konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp kādām no trīs grupām (sk. 20. tabulu).

Post hoc rezultātu analīze parāda (sk. 20. tabulas 6.aile), ka statistiski nozīmīgas atšķirības starp visām trīs grupām ir konstatētas F (netipisko atbilžu skala), Fb (F skalas otrā puse), Pa (Paranoja) un Sc (Šizofrēnija) skalā. Tas nozīmē, ka tieši šīs skalas respondentus vislabāk diferencē pa trim grupām. Uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem šo skalu rezultāti ir visaugstākie. Savukārt Ds (Disimulācija), Fp (Reti psihopatoloģiski simptomi) un Pd (Psihopātija) skalu vidējās vērtības statistiski nozīmīgi atšķir gan uz tiesu ekspertīzi nosūtītos

likumpārkāpējus, gan apcietinājumā esošos likumpārkāpējus no kontroles grupas respondentiem, bet šajās skalās nav atšķirību starp likumpārkāpējiem, kas nosūtīti uz tiesu ekspertīzi un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem. Šajā gadījumā, tiesu ekspertīzē un apcietinājumā esoši likumpārkāpēju skalu rezultāti ir augstāki par kontroles grupas respondentu skalu rezultātiem. Kā redzams 20. tabulā, 14 no 19 skalās uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju un 9 no 19 skalās apcietinājumā esošo likumpārkāpēju raksturojošās personības iezīmes ir statistiski nozīmīgi atšķirīgas no kontroles grupas. Personības iezīmju līmenī šīs skalas var uzskatīt par drošāko kritēriju abu grupu likumpārkāpēju personības iezīmju atšķirību noteikšanā salīdzinājumā ar personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu.

20. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju un kontroles grupas MMPI-2 testa skalu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji (MANOVA)

MMPI-2 skalas	M (SD) [#]			F	Post hoc (LSD)
	Eksp.gr. (n=82)	Apciet.gr. (n=54)	Kontr.gr. (n=66)		
Ticamības skalas					
L	54,65 (11,42)	54,11 (13,54)	51,53 (10,71)	1,38	
F	89,18 (23,64)	78,57 (21,81)	67,76 (17,58)	18,49**	Eksp.gr.>Apciet.gr.>Kontr.gr.
K	42,34 (10,46)	44,39 (11,53)	46,73 (10,03)	3,11*	Kontr.gr > Eksp.gr.
Fb	99,49 (28,48)	87,33 (23,33)	74,88 (25,93)	18,20**	Eksp.gr. > Apciet.gr.>Kontr.gr.
Ds	70,76 (18,89)	69,72 (16,69)	62,76 (14,28)	4,42**	Eksp.gr., Apciet.gr.>Kontr.gr.
Fp	81,86 (20,93)	78,19 (16,46)	67,38 (16,18)	11,51**	Eksp.gr., Apciet.gr.>Kontr.gr.
Mp	52,07 (11,92)	55,07 (9,75)	51,05 (9,46)	2,30	<i>Apciet.gr.>Kontr.gr.</i>
Sd	61,71 (11,48)	61,44 (12,54)	58,36 (11,35)	1,63	
S	42,78 (9,82)	43,28 (10,14)	46,26 (8,39)	2,60	<i>Kontr.gr > Eksp.gr.</i>
Klīniskās skalas					
Hs	64,24 (15,32)	58,54 (12,51)	57,17 (14,07)	5,18**	Eksp.gr.>Apciet.gr.,Kontr.gr.
D	68,45 (13,16)	59,30 (12,03)	58,00 (10,91)	16,20**	Eksp.gr.>Apciet.gr.,Kontr.gr.
Hy	61,18 (14,36)	56,28 (12,41)	53,48 (12,35)	6,45**	Eksp.gr.>Apciet.gr.,Kontr.gr.
Pd	66,84 (10,61)	69,91 (9,39)	59,91 (9,69)	16,29**	Eksp.gr., Apciet.gr.>Kontr.gr.
Mf	45,61 (8,64)	44,56 (7,90)	44,83 (10,15)	0,27	
Pa	77,10 (19,62)	66,91 (18,04)	55,39 (15,48)	26,80**	Eksp.gr.>Apciet.gr.>Kontr.gr.
Pt	68,32 (16,03)	62,74 (12,94)	58,18 (13,36)	9,16**	Eksp.gr.>Apciet.gr.,Kontr.gr.
Sc	77,29 (17,68)	70,72 (15,41)	62,48 (14,21)	15,64**	Eksp.gr.>Apciet.gr.>Kontr.gr.
Ma	58,70 (10,71)	62,43 (9,78)	55,48 (12,64)	5,75**	Apciet.gr.>Kontr.gr.
Si	59,67 (11,17)	52,72 (9,82)	53,73 (8,27)	10,23**	Eksp.gr.>Apciet.gr.,Kontr.gr.

*p<0,05

**p<0,01

Piezīme: [#] - MMPI-2 skalu vērtības mērītas T vērtībās

¹ Eksp.gr.: uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji; Apciet.gr.: apcietinājumā esošie likumpārkāpēji; Kontr.gr.: kontroles grupa

Starp likumpārkāpēju grupu, kas nosūtīta uz tiesu ekspertīzi un kontroles grupu tika konstatētas statistiski nozīmīgas vidējo vērtību atšķirības visās MMPI-2 testa skalās, izņemot ticamības skalas: L (Melu), Mp (Pozitīvā simulācija), Sd (Sociālā pievilcība) un pamatskalas Mf (Vīrišķība/sievišķība) un Ma (Hipomānijas). Savukārt apcietinājumā esošos likumpārkāpējus no kontroles grupas respondentiem atšķir F (netipiski atbilžu skala), Fb (F skalas otrā puse), Fp (Reti psihopatoloģiski simptomi), Ds (Disimulācija), Mp (Pozitīvā simulācija) Pd (Psihopātija),

Pa (Paranoja), Sc (Šizofrēnija) un Ma (Hipomānija) skalas. Liels skaits (9 no 19 skalām) atšķirību ir vērojamas arī starp tiesu ekspertīzēs nonākušajiem likumpārkāpējiem un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem. Starp šīm abām grupām statistiski nozīmīgas atšķirības (tiesu ekspertīzē esošo likumpārkāpēju skalu vidējās aritmētiskās vērtības ir augstākas) ir konstatētas F (netipisko atbilžu skala), Fb (F skalas otrā puse), Hs (Hipohondrija), D (Depresija), Hy (Histērija), Pa (Paranoja), Pt (Psihastēnija), Sc (Šizofrēnija), Si (Sociālā intraversija) skalās.

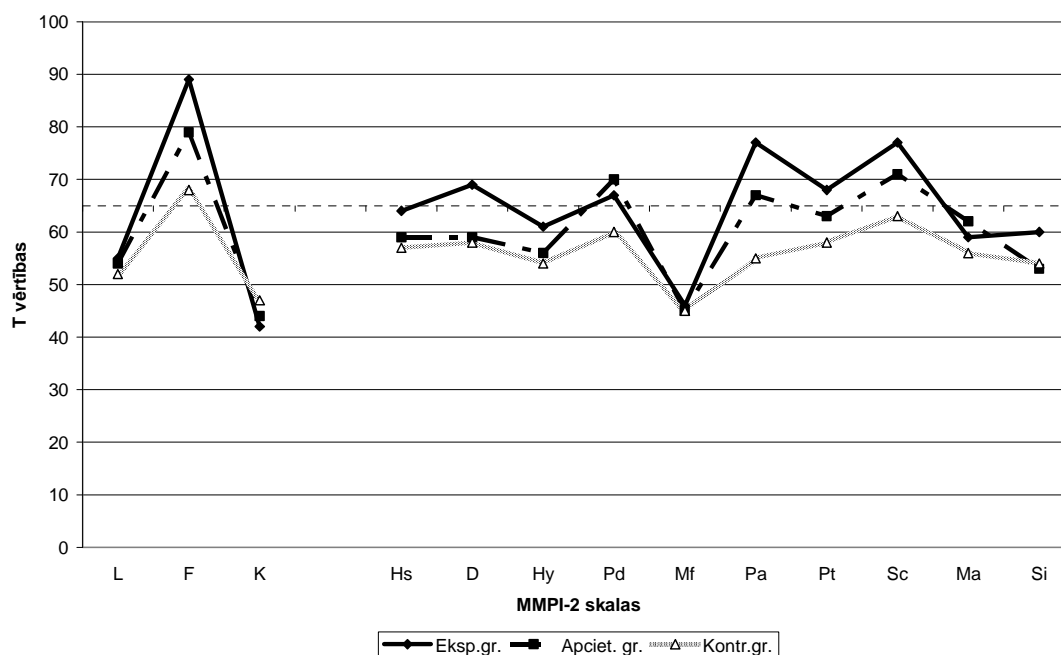
Lai arī Latvijas populācijā, līdz galam nav veikta MMPI- 2 testa latviskās versijas standartizācija un ASV T vērtību izmantošanā ir jāievēro zināma piesardzība (jo ne visas skalas Latvijas populācijā pietiekami labi diferencē normu no patoloģijas), taču tendenču līmenī var izdarīt secinājumu. Kā redzams 2. un 3. attēlā, uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju grupā ir vislielākais to skalu skaits, kurās vidējās vērtības pārsniedz 65 T vērtību robežu. Tās ir 9 no 19 skalām, no kurām 4 ir papildus ticamības skalas (F, Fb, Ds un Fp) un 5 ir klīniskās skalas (D, Pd, Pa, Pt un Sc). Visbiežāk ekspertējamo likumpārkāpēju grupā virs 65 T vērtībām bija paaugstinātas F (80,5 % respondentiem) ((Fb (90,1 % respondentiem) un Fp (77,5 % respondentiem)), Sc (75,6 % respondentiem) un Pa (72 % respondentiem) skalas (sk. 21. tabulā).

21. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju un kontroles grupas likumpārkāpēju skaits (%), kuriem ir paaugstinātas MMPI-2 testa skalas virs 65 T vērtībām

MMPI-2 skalas	Respondentu skaits (%), kuri ieguvuši T \geq 65		
	Eksp.gr. (n=82)	Apciet.gr. (n=54)	Kontr.gr. (n=66)
Ticamības skalas			
L	23,2	27,8	15,2
F	80,5	66,7	51,5
K	0 (↓40T – 48,8%)	7,4 (↓40T – 37%)	3,0 (↓40T – 22,7%)
Fb	90,1	85,2	69,7
Ds	62,0	62,3	42,4
Fp	77,5	64,8	39,4
Mp	12,7	16,7	7,60
Sd	36,2	38,9	27,3
S	2,9	5,6	0
Klīniskās skalas			
Hs	48,8	24,1	28,8
D	61,0	33,3	36,4
Hy	45,1	22,2	15,2
Pd	54,9	70,4	37,9
Mf	2,40	0	22,7
Pa	72,0	42,6	22,7
Pt	63,4	44,4	28,8
Sc	75,5	59,3	36,4
Ma	28,0	40,7	18,2
Si	30,5	7,4	6,1

Piezīme: ¹ Eksp.gr.: uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji; Apciet.gr.: apcietinājumā esošie likumpārkāpēji; Kontr.gr.: kontroles grupa

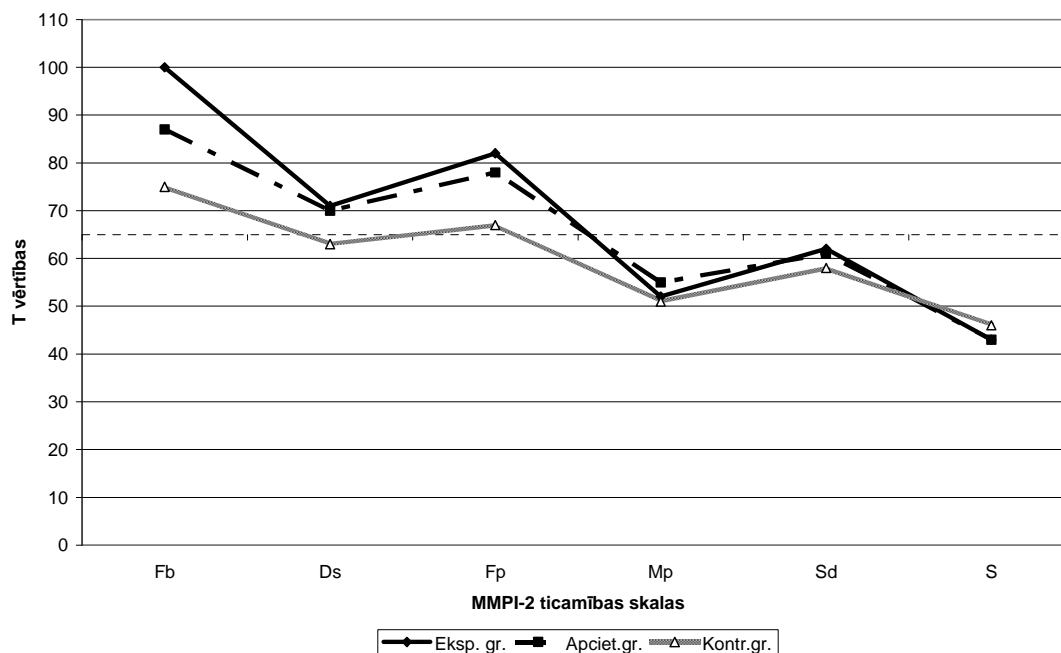
Vairāk kā pusei respondentu bija paaugstinātas arī D, Pd, Pt un Ds skalas. Apcietinājumā esošo likumpārkāpēju grupā virs 65 T vērtībām atrodas 7 no 19 skalām (4 ticamības (F, Fb, Fp, Ds) un tikai 3 klīniskās skalas (Sc, Pd, Pa)). Visbiežāk respondentu vidū bija paaugstinātas Fb (85,2 % respondentiem) un Pd (70,4 % respondentiem) skalas, vairāk kā pusei respondentu bija paaugstinātas arī F (Ds un Fp) un Sc skalas. Arī kontroles grupā tika konstatēti rezultāti, kas pārsniedza 65 T vērtības – 3 ticamības skalās (F, Fb un Fp), bet šādi rezultāti nebija nevienā no klīniskajām skalām. Visbiežāk kontroles grupas respondentu vidū tas tika novērots F (51,5 % respondentiem) un Fb (69,7 % respondentiem) skalās.

Piezīme: Eksp.gr.: uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji; Apciet.gr.: apcietinājumā esošie likumpārkāpēji; Kontr.gr.: kontroles grupa

2. attēls. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju un kontroles grupas MMPI-2 testa skalu aritmētiski vidējās vērtības (T vērtībās)

Kā redzams 2. attēlā, tad tiesu ekspertīzēs esošo likumpārkāpēju profilā augstākās ir Pa un Sc skalas (atrodas 70-80 T robežās), kurām seko D, Pt un Pd skalas atrodas 65-70 T robežās), mēreni paaugstinātas ir Hs un Hy skalas (atrodas 60–65 T robežās). Aplūkojot ticamības skalu rezultātus (3. attēls) var redzēt, ka izteikti augstu novietotas ir Fb, F un Fb skalas (virs 80 T), nedaudz zemāk atrodas Ds skala (starp 70-80T). Uzmanība ir jāpievērš arī Sd un L skalām.

Piezīme: Eksp.gr.: uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji; Apriet.gr.: apcietinājumā esošie likumpārkāpēji; Kontr.gr.: kontroles grupa

3. attēls. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju un kontroles grupas MMPI-2 testa papildus ticamības skalu vidējās aritmētiskās T vērtības

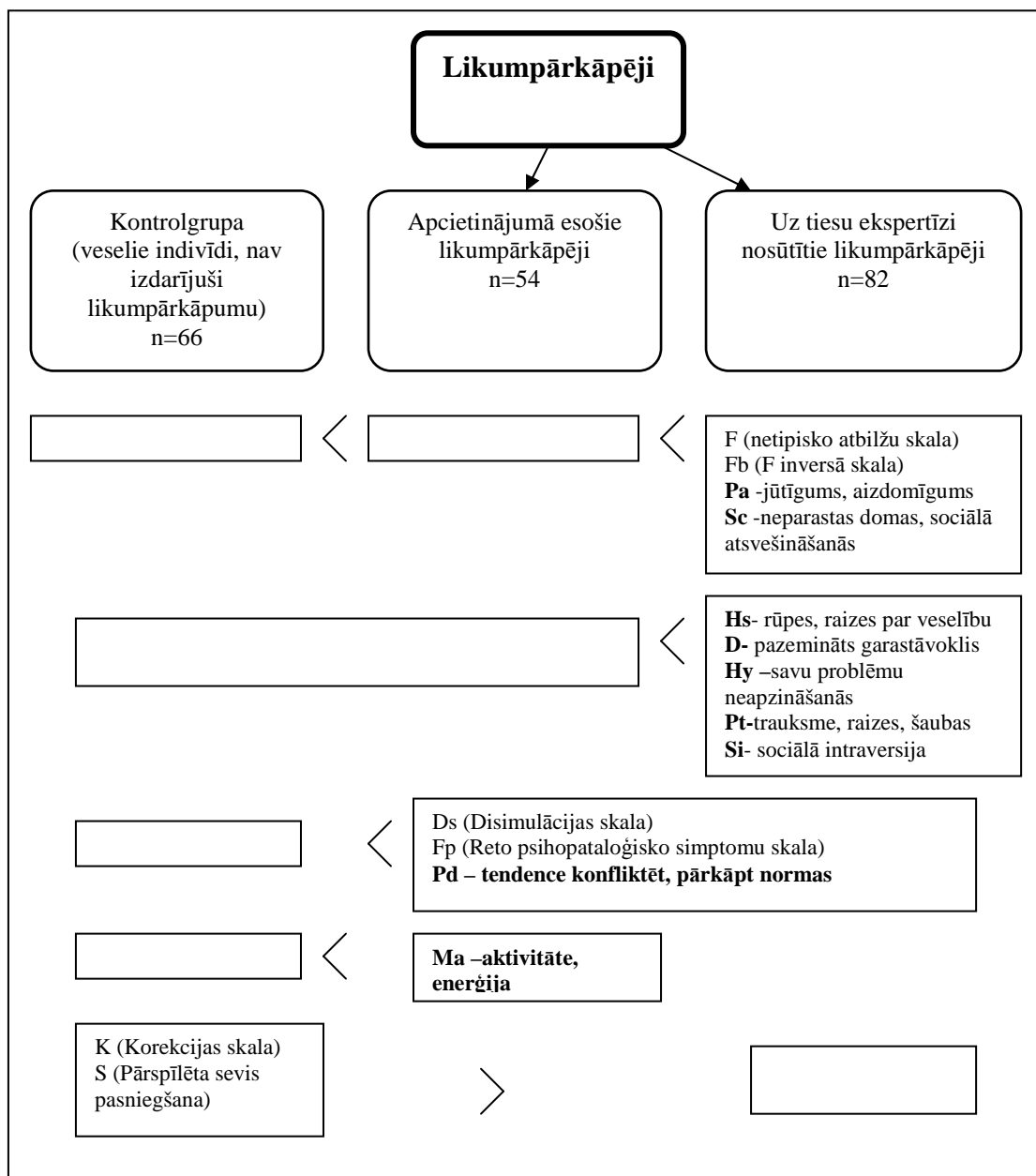
2. attēlā ir arī redzams, ka apcietinājumā esošo likumpārkāpēju profilā augstu novietotas un vadošās ir Sc un Pd skalas (atrodas 70-80 T robežās), aiz kurām tūlīt seko Pa skala (atrodas 65-70 T robežās). Mēreni paaugstinātas (atrodas starp 60 – 65 T vērtībām) ir Ma un Pt skalas. No ticamības skalām (sk. 3. attēlu) īpaša uzmanība jāpievērš Fb skalai (atrodas virs 80 T), kā arī F, Fp skalām (atrodas 70-80 T robežās) un Ds skalai (atrodas 65-70 T robežās). Tāpat interpretācijai nozīmīgas ir arī L un Sd skalas.

No iepriekš rakstītā var secināt, ka ekspertīzē nonākušie likumpārkāpēji salīdzinoši vairāk un izteiktāk uzrāda gan personības emocionālās (uz to norāda ↑ D, Pt, Hs un Hy skalas), gan uzvedības problēmas (uz to norāda ↑ Pa, Pd un Sc skalas), nekā apcietinājumā esošie likumpārkāpēji un kontroles grupa. Rezultāti arī parāda, ka tiesu ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju MMPI-2 personības profila skalu vidējās vērtības atšķiras no apcietinājumā esošo likumpārkāpēju skalu vidējām vērtībām.

Iegūto rezultātu kopsavilkums, atbildot uz 1. pētījuma jautājumu ir redzams 4. attēlā.

Lai noskaidrotu, kuras MMPI-2 testa skalas vai to kombinācijas vislabāk diferencē uz tiesu ekspertīzi nosūtītos likumpārkāpējus un apcietinājumā esošos likumpārkāpējus tika izmantota diskriminācijas analīze un atbildēts uz otro pētījuma jautājumu - *Kuras no MMPI-2 testa skalām vislabāk diferencē uz tiesu ekspertīzi nosūtītos likumpārkāpējus no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem?* Izmantojot diskriminācijas analīzes soļa metodi (stepwise

method), kur grupas mainīgais ir likumpārkāpēja atrašanās tiesu ekspertīzē vai atrašanās apcietinājumā un neatkarīgie mainīgie - MMPI-2 testa skalu vērtības, tika konstatēts, ka F (netipisko atbilžu skala), D (Depresijas skala), Pd (Psihopātijas skala), Pa (Paranojas skala), Fb (F inversā skala) un Ds (Disimulācijas skala) skalām ir vislielākā diferencējošā vērtība attiecībā uz likumpārkāpēju nosūtīšanu uz tiesu ekspertīzi (sk. 22. tab.). Šīs skalas ir visbūtiskākās, lai atšķirtu likumpārkāpējus, kuri tiek nosūtīti uz tiesu ekspertīzi no tiem, kuri atrodas soda izciešanas vietās.

4.attēls. MMPI-2 skalu atšķirības starp uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju, apcietinājumā esošo likumpārkāpēju un kontroles grupām (MANOVA secinājumu nozīmības līmenis $p < 0,05$ vai $p < 0,01$)

Klasifikācijas rezultāti rāda, ka dotais modelis 78,9 % gadījumu korekti paredz tos likumpārkāpējus, kuri ir nosūtīti uz tiesu ekspertīzi un 73,6 % gadījumu, korekti paredz tos likumpārkāpējus, kuri atrodas apcietinājumā. Piederība vienai vai otrai grupai tiek prognozēta ar 76,6 % precizitāti. Šī diskriminācijas funkcija dot statistiski nozīmīgus rezultātus ($\lambda=0,65$, $\chi^2 = 49,39$, $p<0,001$; $\eta^2 = 0,14$), iedalot respondentus divās grupās. 22. tabulā redzami standartizētās funkcijas koeficienti parāda, ka vislielāko ieguldījumu noziedznieku diferencēšanā pa divām grupām (tiem, kuriem ir nozīmēta tiesu ekspertīze un tie, kuri atrodas apcietinājumā) dot D (Depresijas skala), Pd (Psihopātijas skala), F (netipisko atbilžu skala), Ds (Disimulācijas skala), Fb (F inversā skala), un Pa (Paranojas skala) skalas, pie kam, Pd un Ds un skalas koeficients ir negatīvs, kas nozīmē, ka jo augstāki rezultāti ir F, (Fb), D un Pa skalās un zemāki Pd un Ds skalā, jo ir lielāka iespējamība, ka šīs personas tiks nosūtītas uz tiesu ekspertīzi.

22. tabula. Diskriminācijas analīzes standartizētās kanoniskās funkcijas koeficienti un korelācijas koeficienti, kur atkarīgais mainīgais lielums –atraššanās tiesu ekspertīzē vai atrašanās apcietinājumā, neatkarīgie mainīgie – MMPI-2 skalu vērtības

MMPI-2 testa skalas	Standartizētās funkcijas koeficients*	kanoniskās	Korelācija starp mainīgajiem un diskriminācijas funkciju
Analīzē iekļautie mainīgie			
D	0,55		0,50
Pd	-0,74		-0,16
F	0,74		0,37
Ds	-1,25		0,11
Fb	0,69		0,42
Pa	0,47		0,41
Analīzē neiekļautie			
Pt	-		0,37
Fp	-		0,36
Si	-		0,35
Sc	-		0,35
Hs	-		0,32
Hy	-		0,26
K	-		-0,21
Ma	-		-0,10
Mf	-		0,09
Sd	-		0,09
L	-		0,08
S	-		-0,04
Mp	-		-0,02

* $p<0,001$

Gadījumos, ja ir nepieciešams likumpārkāpējus iedalīt divās grupās – uz tiesu ekspertīzi nosūtāmie un apcietinājumā esošie, tad vislabāk ir salīdzināt mērījumus tieši pēc šīm 6 skalām. 22. tabulā redzami korelācijas koeficienti starp katru no mainīgajiem un diskriminācijas funkciju parāda, ka visciešāk ar diskriminācijas funkciju no analīzē iekļautajiem mainīgajiem ir saistītas D (Depresijas skala), Fb (F inversā skala), Pa (Paranojas skala) un vēl arī F (Reto atbilžu/reakciju) skalas. Jo augstākas vērtības šajās skalās, jo augstāka ir funkcijas vērtība un līdz ar to tās

diskriminējošā spēja (t.i., jo lielāka iespējamība, ka likumpārkāpējs tiks nosūtīts uz tiesu ekspertīzi).

Lai atbildētu uz nākamo pētījuma jautājumu – *Kā atšķiras personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2), psihopātijas izteiktība, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem*, vispirms, izmantojot multivariatīvo dispersijas analīzes metodi (MANOVA) ar Post hoc testu (LSD metode), tika salīdzināti uz tiesu ekspertīzi nonākušo likumpārkāpēju ar dažāda veida uzstādītām psihisko traucējumu diagnozēm MMPI-2 testa profili (pirmajā analīzē kā mainīgie bija 3 ticamības skalas (L, F un K) un 10 klīniskās skalas (Hs, D, Hy, Pd, Mf, Pa, Pt, Sc, Ma, Si), otrajā analīzē kā mainīgie bija papildus ticamības skalas (Fb, Ds, Fp, Mp, Sd, S)), pēc tam tika aprakstīti katras grupas vidējie MMPI-2 profili. Izmantojot vienfaktora dispersiju analīzes (One-Way ANOVA) metodi (kā Post Hoc LSD metodi), tika salīdzināti uz tiesu ekspertīzi nonākušo likumpārkāpēju ar dažāda veida uzstādītām diagnozēm PCL-R aptaujas, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes rādītāji, kā ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summārie rādītāji. Nosakot tiesu ekspertīzes atzinuma secinājumu saistību ar tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju psihisko traucējumu veidiem, tika izmantots χ^2 tests.

Multivariatīvā testa rezultāti neparāda statistiski nozīmīgu neatkarīgā mainīgā (piederība likumpārkāpēju grupai ar personības traucējumiem, ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem vai ar šizofrēniju slimošajiem) kopējo efektu, atbilstoši Pillai's trace kritērijam, uz MMPI-2 testa 3 ticamības un 10 klīnisko skalu kopējām vērtībām ($F(26,120) = 1,04, p > 0,05$) un uz 6 papildus ticamības skalām ($F(12,110) = 0,87, p > 0,05$). Taču skalu līmenī atšķirības starp kādu no grupām vērojamas F (Netipisko atbilžu skala) ($F(2) = 3,41, p < 0,05$), K (Korekcijas skala) ($F(2) = 3,29, p < 0,05$), D (Depresija) ($F(2) = 3,63, p < 0,05$), Hy (Histērijas skala) ($F(2) = 3,14, p < 0,05$), Pd (Psihopātijas skala) ($F(2) = 3,65, p < 0,05$), un Pd (Paranojas skala) ($F(2) = 3,45, p < 0,05$)) skalās (23. tabula).

Post hoc testa rezultāti uzrāda (23. tabula), ka visbiežāk atšķirības tika konstatētas starp likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem un šizofrēniķiem. Visās skalās, kurās tika konstatētas vidējo vērtību atšķirības (izņemot K (Korekcija), likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem vidējie rādītāji ir statistiski nozīmīgi augstāki salīdzinājumā likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju. Statistiski nozīmīgi augstāki rezultāti likumpārkāpējiem ar organiskiem traucējumiem, salīdzinot ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju tika konstatēti F (Reto atbilžu/reakciju), Hs (Hipohondrija), D (Depresija), Hy (Histērija), Pd (Psihopātijas), Pa (Paranoja) un Pt (Psihastēnija) skalās. Savukārt K (Korekcijas) skalā statistiski nozīmīgi augstāki rezultāti ir likumpārkāpējiem šizofrēniķiem, salīdzinājumā ar likumpārkāpējiem, kuriem ir organiski psihiski traucējumi. Pd (Psihopātijas) ir vienīgā skala, kurā

tika konstatēti statistiski nozīmīgi zemāki rezultāti likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju, salīdzinājumā ar pārējām divām grupām. Savukārt vienīgā skala, kurā vidējās vērtības likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem statistiski nozīmīgi atšķiras gan no likumpārkāpējiem ar personības un uzvedības traucējumiem, gan likumpārkāpējiem ar šizofrēniju ir D (Depresija) skala. Nevienā no papildus ticamības skalām statistiski nozīmīgas atšķirības starp šīm trīs grupām netika konstatētas.

23. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju ar dažādiem psihiskiem traucējumiem MMPI-2 skalu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji (MANOVA)

MMPI-2 skolas	Diagnozes grupa			F	Post hoc (LSD)
	Pers. ¹ (n=26) M (SD)	Org. ¹ (n=31) M (SD)	Šiz. ¹ (n=17) M (SD)		
Ticamības skolas					
L	53,00 (10,09)	53,94 (12,30)	56,06 (11,93)	0,37	
F	91,65 (24,37)	97,39 (21,05)	79,47 (23,15)	3,41*	Org.> Šiz.
K	41,00 (9,80)	39,16 (9,97)	47,00 (11,33)	3,29*	Šiz.>Org.
Fb	101,8 (27,64)	107,2 (29,36)	88,81 (28,45)	2,13	
Ds	74,50 (18,43)	74,59 (19,79)	63,00 (18,07)	2,24	
Fp	81,20 (21,33)	87,55 (20,45)	77,00 (21,10)	1,41	
Mp	52,85 (10,78)	50,45 (11,51)	53,44 (15,56)	0,38	
Sd	62,42 (7,99)	62,18 (13,70)	59,31 (12,96)	0,36	
S	40,45 (8,63)	41,00 (9,07)	46,40 (12,18)	1,92	
Klīniskās skolas					
Hs	64,23 (14,70)	69,00 (15,90)	58,18 (13,88)	2,87	Org.> Šiz.
D	66,23 (13,81)	73,39 (13,87)	64,06 (8,93)	3,63*	Org.>Pers., Šiz.
Hy	61,00 (13,58)	64,55 (14,53)	53,82 (14,52)	3,14*	Org. > Šiz.
Pd	68,15 (9,19)	68,52 (11,68)	60,82 (8,02)	3,65*	Org., Pers. > Šiz.
Mf	45,85 (9,29)	46,32 (6,62)	45,41 (8,23)	0,92	
Pa	78,46 (19,84)	83,29 (18,96)	67,94 (19,52)	3,45*	Org.> Šiz.
Pt	67,54 (17,35)	73,39 (15,24)	63,35 (14,43)	2,28	Org.> Šiz.
Sc	77,92 (19,87)	82,13 (16,39)	72,00 (16,39)	1,81	
Ma	57,92 (11,94)	59,26 (10,03)	57,65 (12,07)	0,15	
Si	58,50 (10,00)	63,39 (11,91)	58,35 (11,20)	1,79	

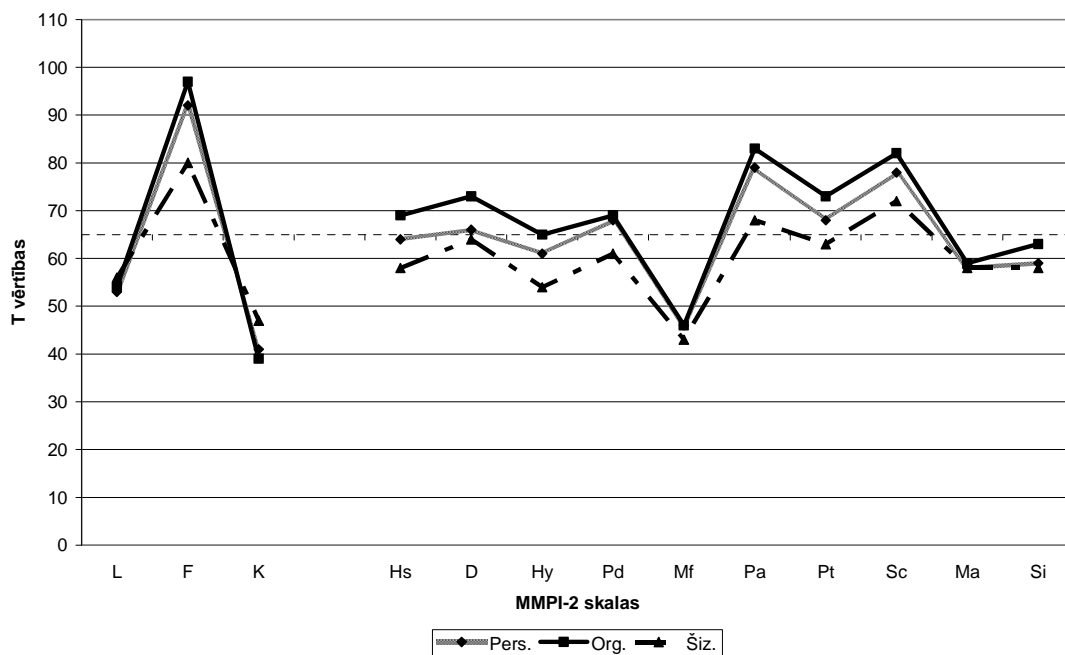
* $p < 0,05$

Piezīme: # - MMPI-2 skalu vērtības mērītas T vērtībās

¹ Pers. –pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; Org.-organiski psihiski traucējumi; Šiz.– šizofrēnija

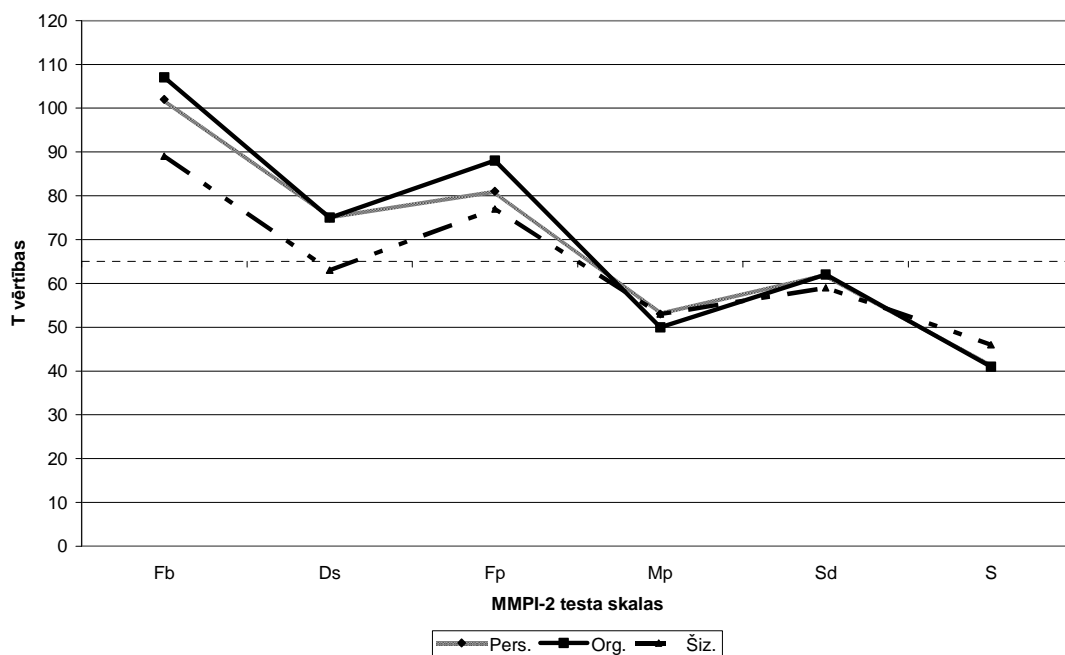
Aplūkojot 5. un 6. attēlu, redzams, ka likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un ar personības traucējumiem ir apmēram vienāds to skalu skaits, kuru vērtība pārsniedz 65 T vērtību robežu.

Likumpārkāpēju ar organiskajiem psihes traucējumiem grupā tās ir 10 no 19 skalām, no kurām 6 ir klīniskās skolas (Hs, D, Pd, Pa, Pt un Sc) un 4 ticamības skolas (F, Fb, Ds, Fp), un likumpārkāpēju ar personības traucējumiem grupā tās ir 9 no 19 skalām, no kurām 5 ir klīniskās skolas (D, Pd, Pa, Pt un Sc) un 4 ticamības skolas (F, Fb, Ds, Fp). Likumpārkāpēju grupā, kuriem ir diagnosticēta šizofrēnija, virs 65 T vērtībām atrodas 5 no 19 skalām, no kurām tikai 2 ir klīniskās skolas (Pa un Sc), bet 3 ticamības skolas (F, Fb un Fp) (5. un 6. attēls).

Piezīme: Pers. –pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; Org.-organiski psihiski traucējumi; Šiz. – šizofrēnija

5. attēls. MMPI-2 testa skalu aritmētiski vidējās vērtības (T vērtībās) likumpārkāpējiem ar dažādiem psihiskiem traucējumiem

Piezīme: Pers. –pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; Org.-organiski psihiski traucējumi; Šiz. – šizofrēnija

6. attēls. MMPI-2 testa papildus ticamības skalu vidējās aritmētiskās vērtības (T vērtībās) likumpārkāpējiem ar dažādiem psihiskiem traucējumiem

Visbiežāk ar šizofrēniju slimojošo likumpārkāpēju grupā 65 T vērtības pārsniedza Fb (87,5 %) un Fp (68,7%) skalās. Vairāk kā pusei šīs grupas respondentu, bija paaugstinātas arī F, Sc, Pt un

Pa skalas (24. tabula). To likumpārkāpēju grupā, kuriem ir organiskie psihiskie traucējumi virs 65 T vērtībām bija paaugstinātas daudz vairāk skalu un visbiežāk tās bija F (90,3 %) ((Fb (89,7 %) un Fp (82,8 %)), Sc (87,1 %) un Pa (80,6 %), Pt (74,2 %), D (77,4 %) skalas (sk. 26. tabulā). Vairāk kā pusei respondentu bija paaugstinātas arī Ds, Hs, Pd un Hy skalas un K skalas rezultāti bija zemāki par 40 T vērtībām.

Likumpārkāpēju grupā ar personības traucējumiem visbiežāk respondentu vidū virs 65 T vērtībām bija paaugstinātas F (88,5% respondentiem), (Fb (90,0 % respondentiem), Fp (80% respondentiem) un Ds (75 % respondentiem)), Sc (76,9 % respondentiem) un Pa (76,9 % respondentiem) skalas, vairāk kā pusei respondentu bija paaugstinātas arī Pd, Pt un D skalas.

24. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju skaits (%) ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem, kuriem ir paaugstinātas MMPI-2 testa skalas virs 65 T vērtībām

MMPI-2 skalas	Respondentu skaits (%), kas ieguvuši T≥65		
	Pers. ¹ (n=26)	Org. ¹ (n=31)	Šiz. ¹ (n=17)
Ticamības skalas			
L	15,4	25,8	11,8
F	88,5	90,3	64,7
K	0 (↓40T – 50%)	0 (↓40T – 61,3%)	0 (↓40T – 41,2%)
Fb	90,0	89,7	87,5
Ds	75,0	6,9	43,7
Fp	80,0	82,8	68,7
Mp	10,0	10,3	18,7
Sd	42,1	35,7	31,2
S	5,0	0	6,7
Klīniskās skalas			
Hs	50,0	61,3	29,4
D	57,7	77,4	47,1
Hy	46,2	51,6	23,5
Pd	61,5	61,3	29,4
Mf	3,80	0	0
Pa	76,9	80,6	52,9
Pt	61,5	74,2	58,8
Sc	76,9	87,1	64,7
Ma	26,9	32,3	23,5
Si	23,1	48,4	23,5

Piezīme: ¹ Pers. –pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; Org.-organiski psihiski traucējumi; Šiz.–šizofrēnija

Kā redzams 5. attēlā, ar šizofrēniju slimo likumpārkāpēju profils ir novietots viszemāk, un var domāt, ka likumpārkāpējiem, kuriem diagnosticēta šizofrēnija ir mazāk izteiktas personības emocionālās un uzvedības grūtības, nekā likumpārkāpējiem ar personības un organiskajiem psihes traucējumiem. Visaugstāk novietotais profils, un līdz ar to ir iespējams pieņēmums par problemātiskāku uzvedību un izteiktākām personību raksturojošām iezīmēm, ir likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem. Taču kā tika jau rakstīts

iepriekš, kopumā MMPI- 2 testa skalu kombinācijas trīs grupām nav atkarīgas no uzstādītās diagnozes, starp tām nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības.

Tā kā attiecībā uz likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem bieži ir svarīgi izzināt iespējamu vardarbīgu un recidīvu uzvedību, un, MMPI-2 tests nav pati labākā metode, kas var paredzēt iespējamu vardarbīgu un apdraudošo uzvedību, tāpat arī atkārtotas kriminālas uzvedība izdarīšanu (Graham, 2000), tad pētījuma ietvaros tika izmantota PCL- R aptauja. Tas ir viens no instrumentiem, kas nosaka psihopātijai raksturīgas specifiskas iezīmes un var paredzēt vardarbīgu un recidīvu uzvedību (Salekin, Rogers & Sewell, 1996). Tā kā šī darba ietvaros tika pieņemts, ka par psihopātiju liecina psihopātijas kopējās vērtības skalā iegūtās 24 balles (17,04 (M (Latvijas likumpārkāpējiem)) + 7,26 (Sd (Latvijas likumpārkāpējiem)) (Hare, 2001), tad tikai deviņus, šajā pētījumā iekļautos respondentus var diagnosticēt kā psihopātus. Lai arī šī pētījuma ietvaros netika konstatēta statistiski nozīmīga saistība starp psihopātiju un dažādiem psihiskajiem traucējumiem ($\chi^2=3,21$, $p>0,05$), tomēr tendenču līmenī 25. tabulā ir redzams, ka nevienā no gadījumiem, psihopātija netika konstatēta šizofrēnijas slimniekiem.

25. tabula. Ar PCL-R noteiktās psihopātijas sastopamības biežumi, likumpārkāpējiem ar dažādiem psihiskiem traucējumiem

	Diagnoze		
	Personības un uzvedības traucējumi (n=16)	Organiski traucējumi (n=20)	psihiski šizofrēnija (n=8)
PCL-R<24	11	16	8
PCL-R>24	5	4	0

Kā redzams, 26. tabulā, statistiski nozīmīgas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem, netika konstatētas psihopātijas kopējā vērtībā, taču starp divām grupām tās tika konstatētas 2.faktorā (Sociālā deviance) un 4. skalā (Antisocialitāte). Šajos abos rādītājos atšķirības pastāv starp likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem un likumpārkāpējiem, kuriem diagnosticēta šizofrēnija. Likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, šie rādītāji ir augstāki. Aplūkojot rezultātus padziļinātāk, redzams, ka vislielākais skaits atšķirību ir konstatētas apakšskalās, kas ietilpst 2. faktorā, tās ir - 3. (Vajadzība pēc stimulācijas un/vai Ievirze uz garlaicību), 15. (Bezatzbildība), 12. (Agrīnas uzvedības problēmas), un 18. (Pusaudzā (jaunieša) delinkventa uzvedība) apakšskalās un tikai divās apakšskalās (2. (Personiskās vērtības hipertrofēta sajūta) un 5. (Krāpšana un/vai manipulēšana) apakšskalās), kas ietilpst 1.faktorā (Interpersonālās attiecības un/vai Afektivitāte). Vislielākais skaits atšķirību pastāv starp likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem un šizofrēniķiem. Abas grupas atšķiras pēc 2.faktora (Sociālā deviance) un 4.skalas (Antisocialitāte) rādītājiem, kā arī pēc 3. (Vajadzība pēc stimulācijas un/vai Ievirze uz garlaicību), 5. (Krāpšana un/vai manipulēšana), 11.

(Gadījuma seksuālā uzvedība), 12. (Agrīnas uzvedības problēmas), 15. (Bezatzbildība), 17. (Īslaicīgu laulību daudzums) un 18. (Pusaudža (jaunieša) delinkventa uzvedība) apakšskalu rādītājiem.

26. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju ar dažādiem psihiskiem traucējumiem PCL-R kopējās vērtības, faktoru, skalu un apakšskalu aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji (mērīti ballēs)

PCL-R	Diagnozes grupa			F	Post hoc (LSD)
	Pers. ¹ (n=16) M (SD)	Org. ¹ (n=20) M (SD)	Šiz. ¹ (n=8) M (SD)		
<i>Kopējā vērtība</i>	18,81 (8,33)	17,65 (7,22)	13,00 (4,93)	1,74	
1.faktors	7,63 (4,29)	8,45 (3,80)	6,25 (4,10)	0,86	
<i>(Interpersonālās attiecības un/vai Afektivitāte)</i>					
<i>1.skala (Interpersonālās attiecības)</i>	2,81 (2,29)	3,75 (2,22)	2,25 (2,12)	1,56	
1.apakšskala	0,31 (0,70)	0,85 (0,88)	0,88 (0,83)	2,31	
2.apakšskala	0,63 (0,72)	1,35 (0,75)	0,75 (1,04)	4,14*	Org.>Pers.
4.apakšskala	0,88 (0,72)	0,75 (0,72)	0,50 (0,53)	0,79	
5.apakšskala	1,00 (0,73)	0,80 (0,70)	0,13 (0,35)	4,74*	Pers., Org.> Šiz.
<i>2.skala (Afektivitāte)</i>	4,81 (2,46)	4,70 (2,62)	4,00 (2,56)	0,29	
6.apakšskala	1,25 (0,86)	1,30 (0,73)	1,00 (0,93)	0,40	
7.apakšskala	1,13 (0,81)	1,05 (0,83)	1,38 (0,16)	0,44	
8.apakšskala	1,06 (0,77)	1,10 (0,85)	0,50 (0,76)	1,72	
16.apakšskala	1,50 (0,73)	1,35 (0,77)	1,38 (0,92)	0,18	
2.faktors (Sociālā deviance)	10,13 (5,15)	8,40 (4,92)	5,75 (2,49)	2,34	Pers.> Šiz.
<i>3.skala (Dzīves veids)</i>	5,50 (3,29)	4,70 (2,77)	3,88 (1,55)	0,93	
3.apakšskala	1,25 (0,86)	1,00 (0,92)	0,25 (0,46)	3,89*	Pers.,Org.> Šiz.
9.apakšskala	0,88 (0,81)	0,85 (0,88)	0,88 (0,64)	0,01	
13.apakšskala	0,94 (0,93)	0,80 (0,77)	1,25 (0,71)	0,86	
15.apakšskala	1,44 (0,81)	0,95 (0,76)	0,50 (0,53)	4,50*	Pers.> Šiz.
16.apakšskala	1,50 (0,73)	1,35 (0,75)	1,38 (0,92)	0,18	
<i>4.skala (Antisocialitāte)</i>	4,63 (2,81)	3,70 (2,47)	1,88 (1,46)	3,32*	Pers.> Šiz.
10.apakšskala	1,31 (0,87)	1,50 (0,76)	1,00 (0,93)	1,04	
12.apakšskala	1,25 (0,93)	0,95 (0,94)	0,13 (0,35)	4,53*	Pers.,Org.> Šiz.
18.apakšskala	1,00 (0,73)	0,65 (0,81)	0,25 (0,46)	2,89	Pers.> Šiz.
19.apakšskala	0,75 (0,86)	0,50 (0,61)	0,50 (0,53)	0,65	
20.apakšskala	0,31 (0,48)	0,10 (0,31)	0,00 (0,00)	2,54	
11.apakšskala	0,75 (0,77)	0,50 (0,69)	0,13 (0,35)	2,28	Pers.> Šiz.
17.apakšskala	0,19 (0,40)	0,20 (0,52)	0,63 (0,52)	2,62	Šiz.>Pers.,Org.

* $p < 0,05$; Piezīme: ¹ Pers. –pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; Org. -organiski psihiski traucējumi; Šiz. – šizofrēnija

Visās šajās apakšskalās, izņemot 17. (Īslaicīgu laulību daudzums), augstāki rezultāti ir likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem. 3. (Vajadzība pēc stimulācijas un/vai Ievirze uz garlaicību), 5. (Krāpšana un/vai manipulēšana), 12. (Agrīnas uzvedības problēmas) un 17. (Īslaicīgu laulību daudzums) apakšskalas ir tās, kas atšķir likumpārkāpējus ar personības un organiskiem psihes traucējumiem no šizofrēniķiem. Ja 3. un 12. apakšskalu rezultāti ir augstāki likumpārkāpējiem ar personības un organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, tad 17.

apakšskalās rādītāji ir augstāki ar šizofrēniju slimojošiem likumpārkāpējiem. Nevienā no PCL-R rādītājiem nav vērojamas atšķirības starp visām trīs grupām, un tikai vienā apakšskalā – 2. (Personiskās vērtības hipertrofēta izjūta), vērojamas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar personības un organiskajiem traucējumiem. Likumpārkāpējiem ar organiskiem psihiskiem traucējumiem šie rādītāji ir augstāki.

Izzinot, tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, darba un ģimenes pieredzes un ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītos rādītājus, 27. tabulā ir redzams, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem un šizofrēniju *Kriminālās uzvedības vēstures* summārajos rādītājos. Likumpārkāpējiem, kuriem ir diagnosticēti personības traucējumi, dzīves vēsturē biežāk ir konstatējami faktori, kas liecina par jau iepriekš dzīves laikā esošām uzvedības un, tai skaitā, kriminālās uzvedības problēmām, nekā likumpārkāpējiem ar šizofrēniju.

27. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju ar dažādiem psihiskiem traucējumiem kriminālās un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summāro rādītāju aprakstošās un secinošās (ANOVA) statistikas rādītāji

Skalas	Diagnozes grupa			F	Post hoc (LSD)
	Pers. ¹ (n=26) M (SD)	Org. ¹ (n=34) M (SD)	Šiz. ¹ (n=17) M (SD)		
Kriminālās uzvedības vēstures un summārie rādītāji	4,72 (1,96)	4,26 (1,96)	3,41 (1,50)	2,63	<i>Pers.>Šiz.</i>
Izglītības, ģimenes un darba pieredzes summārie rādītāji	2,31 (1,31)	2,15 (1,36)	2,06 (1,30)	0,22	
Psihiatriskās vēstures summārie rādītāji	1,24 (0,79)	1,44 (0,93)	1,12 (0,78)	0,93	
Ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summārie rādītāji	1,93 (0,96)	2,42 (0,86)	1,65 (0,93)	4,56*	<i>Org.>Pers., Šiz.</i>

* $p < 0,05$

Piezīme: ¹ Pers. –pieaugušo personības un uzvedības traucējumi; Org. -organiski psihiski traucējumi; Šiz. – šizofrēnija

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem un ar diagnosticētu šizofrēniju, pastāv *Ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītajā* summārajā rādītājā. Tas nozīmē, ka likumpārkāpēji ar diagnosticētiem organiskajiem psihes traucējumiem biežāk likumpārkāpumu ir

izdarījuši alkohola reibuma stāvoklī, biežāk veikuši pret personu vērstu likumpārkāpumu, biežāk likumpārkāpumu izdarījuši grupā un viņi ekspertīzes laikā savu vainu neatzīst.

Meklējot saistību starp likumpārkāpējiem ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm un viņu psihisko stāvokli likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī un ekspertīzes rezultātā izdarīto rekomendāciju par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi, 28. tabulā redzams, ka likumpārkāpējiem uzstādītajai diagnozei saistība pastāv ar ekspertīzes atzinumā sniegto rekomendāciju par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi un atrašanos psihotiskā stāvoklī noziedzīgā nodarījuma laikā.

28. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju tiesu ekspertīzes atzinuma secinājumu saistība ar psihisko traucējumu veidiem

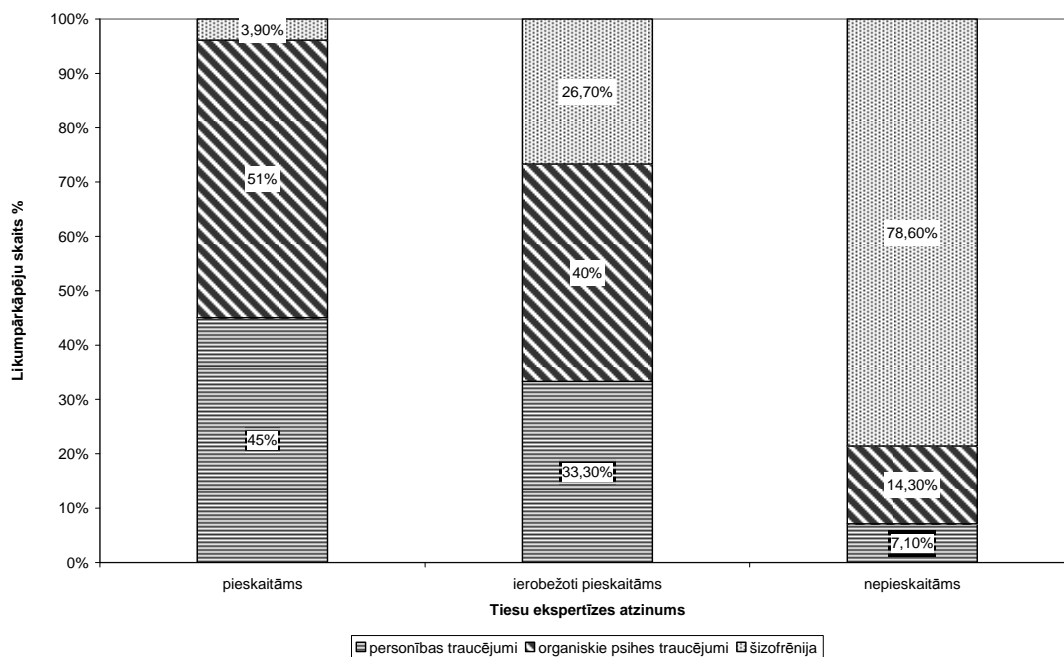
	Personības un uzvedības traucējumi (n(%) (biežumi))	Organiski psihiski traucējumi (n(%) (biežumi))	Šizofrēnija (n(%) (biežumi))	χ^2
Psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā				24,07**
noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā neatradās psihotiskā stāvoklī	29(41,4%)	32(45,7%)	9(12,9%)	
noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā atradās psihotiskā stāvoklī	0(0%)	2(20%)	8(80%)	
Ekspertīzes atzinums				36,98**
pieskaitāms	23(45,1%)	26(51%)	2 (3,9%)	
ierobežoti pieskaitāms	5 (33,3%)	6 (40%)	4 (26,7%)	
nepieskaitāms	1 (7,1%)	2 (14,3%)	11(78,6%)	

*p<0,05

**p<0,01

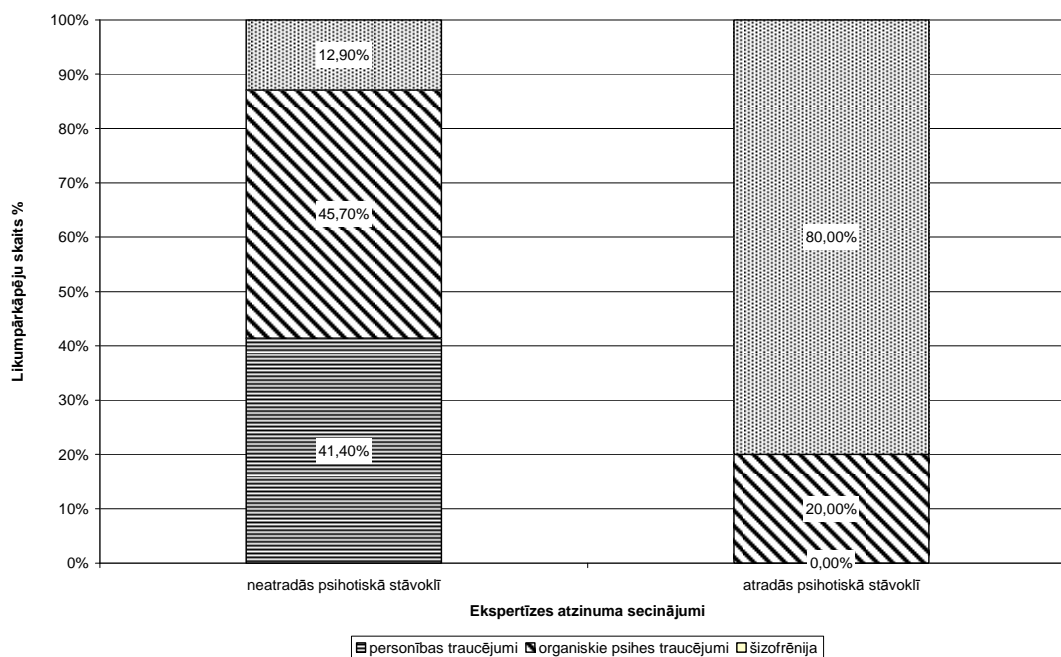
Piezīme: Sakarā ar to, ka vienā šūniņā n<5, tad secinājumi par statistiski nozīmīgo saistību jāvērtē ir piesardzīgi

Kā redzams 7. attēlā, procentuālas atšķirības pastāv nepieskaitāmo un pieskaitāmo likumpārkāpēju vidū. Vislielākais skaits par nepieskaitāmiem tika atzīti šizofrēniķi (78,6% no visiem nepieskaitāmajiem likumpārkāpējiem). Vislielākais skaits par pieskaitāmiem tika atzīti likumpārkāpēji ar personības un organiskajiem personības un uzvedības traucējumiem (45 % un 51 %) un tikai 3,9% no pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem bija ar šizofrēniju. Par ierobežoti pieskaitāmām personām, salīdzinoši nedaudz vairāk nekā citi, tika atzīti likumpārkāpēji ar organiskajiem psihes traucējumiem (40%), 33,3% - no visiem ierobežoti pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem bija likumpārkāpēji ar personības traucējumiem un vismazākais skaits - ar šizofrēniju slimojošie (26,7 %).

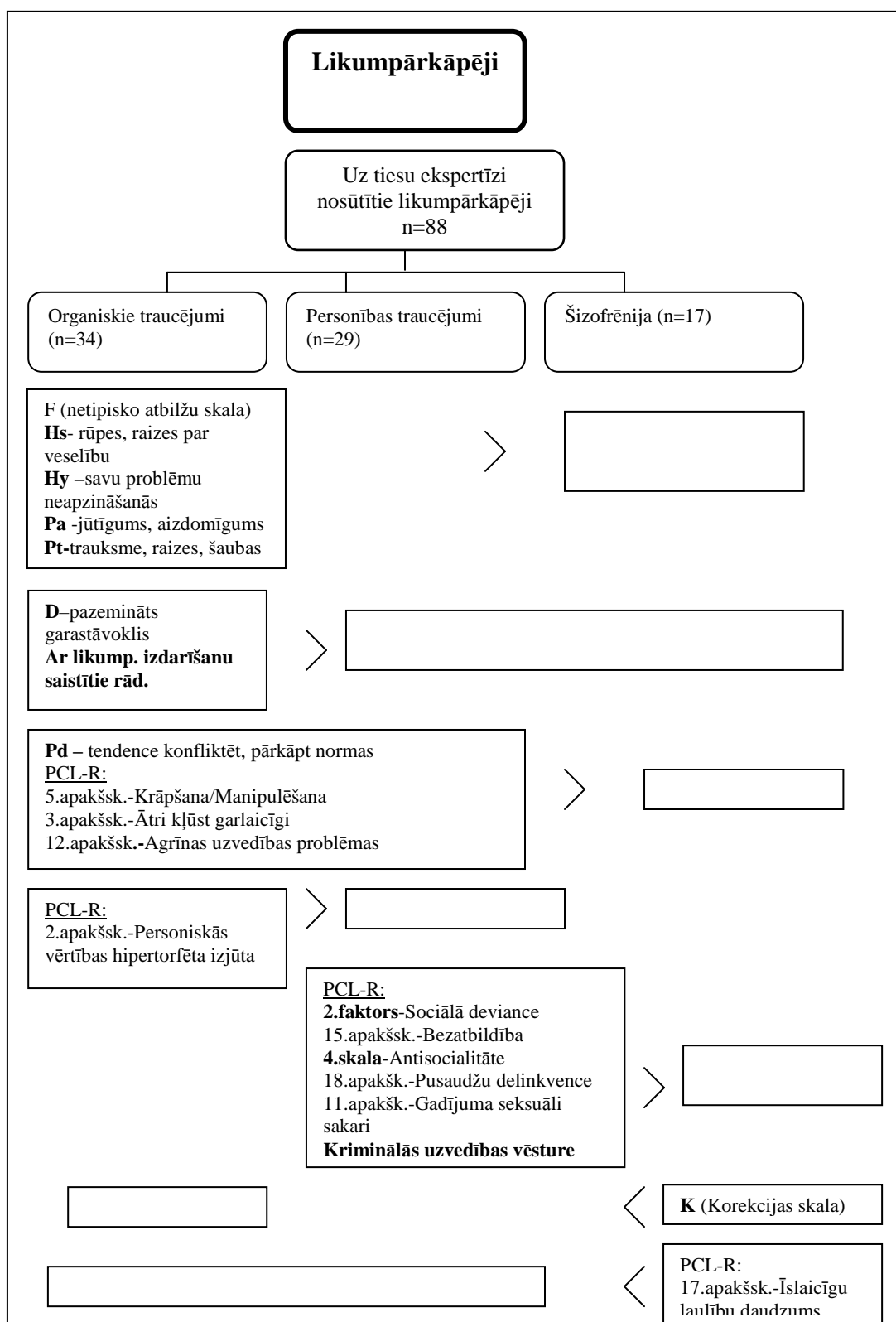
7. attēls. Psihisko traucējumu diagnožu biežumi (%) katrā no trīs kriminālās atbildības pakāpes grupām

Izvērtējot psihisko traucējuma veida saistību ar atrašanos psihotiskā stāvoklī noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī, jāsecina, ka lielākajā skaitā gadījumu (80 %), šāds stāvoklis tika konstatēts šizofrēnijas slimniekiem un 20% gadījumu likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihies traucējumiem, turpretī pilnībā visi likumpārkāpēji ar personības traucējumiem, noziedzīgā nodarījuma laikā, spēja uztvert un novērtēt realitāti atbilstoši īstenībai (sk. 8.attēlu).

8. attēls. Psihisko traucējumu diagnožu biežumi (%) katrā no divām psihiskā stāvokļa grupām likumpārkāpuma izdarīšanas laikā

Iegūto rezultātu kopsavilkums, atbildot uz 3. pētījuma jautājumu, ir redzams 9. attēlā.

9. attēls. Galvenie pētījuma rezultāti, atbildot uz trešo pētījuma jautājumu (MANOVA secinājumu nozīmības līmenis $p < 0,05$ vai $p < 0,01$)

Tā kā tiesu psihiatrisko un kompleksu tiesu psihiatrisko un psiholoģisko ekspertīžu galvenā funkcija ir rekomendāciju sniegšana ekspertīzes norīkotājam par likumpārkāpēja spēju saprast un vadīt savu rīcību noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, tas ir, izvērtēt viņa iespējamo psihisko traucējumu ietekmi uz likumpārkāpēja kriminālās atbildības spējām, ir svarīgi izpētīt atšķirības gan personības iezīmju līmenī, gan klīniskajos, gan arī kriminālās uzvedības rādītājos, starp likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi. Tas palīdzētu izstrādāt pēc iespējas precīzākus diagnostiskos kritērijus šo likumpārkāpēju diferencēšanai pa trīs grupām. Apzinoties, ka šajā pētījumā iekļauto ierobežoti pieskaitāmo un nepieskaitāmo respondentu skaits ir neliels, un, ka tas var likt apšaubīt iegūtos rezultātus, taču ieskatam šajā jautājumā, tiks meklēta atbilde uz nākamo pētījuma jautājumu - *Kā atšķiras personības iezīmes (mērītas ar MMPI-2 testu), psihopātijas izteiktība, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpes veidu?*

Vispirms, izmantojot multivariatīvo dispersijas analīzes metodi (MANOVA) ar Post hoc testu (LSD metode), tiks salīdzināti uz tiesu ekspertīzi nonākušo likumpārkāpēju ar dažāda veida kriminālās atbildības pakāpi (pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms) MMPI-2 testa profili (pirmajā analīzē kā mainīgie bija 3 ticamības skalas (L, F un K) un 10 klīniskās skalas (Hs, D, Hy, Pd, Mf, Pa, Pt, Sc, Ma, Si), otrajā analīzē kā mainīgie bija papildus ticamības skalas (Fb, Ds, Fp, Mp, Sd, S)), pēc tam tiks aprakstīti katras grupas vidējie MMPI-2 profili. Izmantojot vienfaktora dispersiju analīzes (One-Way ANOVA) metodi (kā Post Hoc LSD metodi), tiks salīdzināti uz tiesu ekspertīzi nonākušo likumpārkāpēju ar dažāda veida kriminālās atbildības pakāpi PCL-R aptaujas, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes rādītāji, kā ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summārie rādītāji. Nosakot tiesu ekspertīzes atzinuma secinājumu saistību ar tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju psihisko traucējumu veidiem, tiks izmantots χ^2 tests.

Analizējot multivariatīvā testa rezultātus tie neparāda statistiski nozīmīgu neatkarīgā mainīgā (piederība likumpārkāpēju grupai, kuri tika rekomendēti atzīt par pieskaitāmiem, ierobežoti pieskaitāmiem vai nepieskaitāmiem) kopējo efektu, atbilstoši Pillai's trace kritērijam, uz MMPI-2 testa 3 ticamības un 10 klīnisko skalu kopējām vērtībām ($F(26,120) = 1,23, p > 0,05$) un uz 6 papildus ticamības skalām ($F(12,110) = 1,17, p > 0,05$). Taču skalu līmenī atšķirības starp kādu no grupām vērojamas K (Korekcijas skala) ($F(2) = 3,20, p < 0,05$), Ma (Mānija) ($F(2) = 3,18, p < 0,05$) un Fb (F inversā skala) ($F(2) = 3,24, p < 0,05$) skalās (29. tabula).

Post hoc testa rezultāti parāda (29. tabula), ka visbiežāk atšķirības tika konstatētas starp nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem un pieskaitāmiem vai ierobežoti pieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Visās skalās, kurās tika konstatētas vidējo vērtību atšķirības (izņemot K

(Korekcija) un S (Pārspīlēta sevis pasniegšana)), nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem vidējie rādītāji ir statistiski nozīmīgi zemāki salīdzinājumā ar pārējo divu grupu likumpārkāpēju vidējiem rezultātiem.

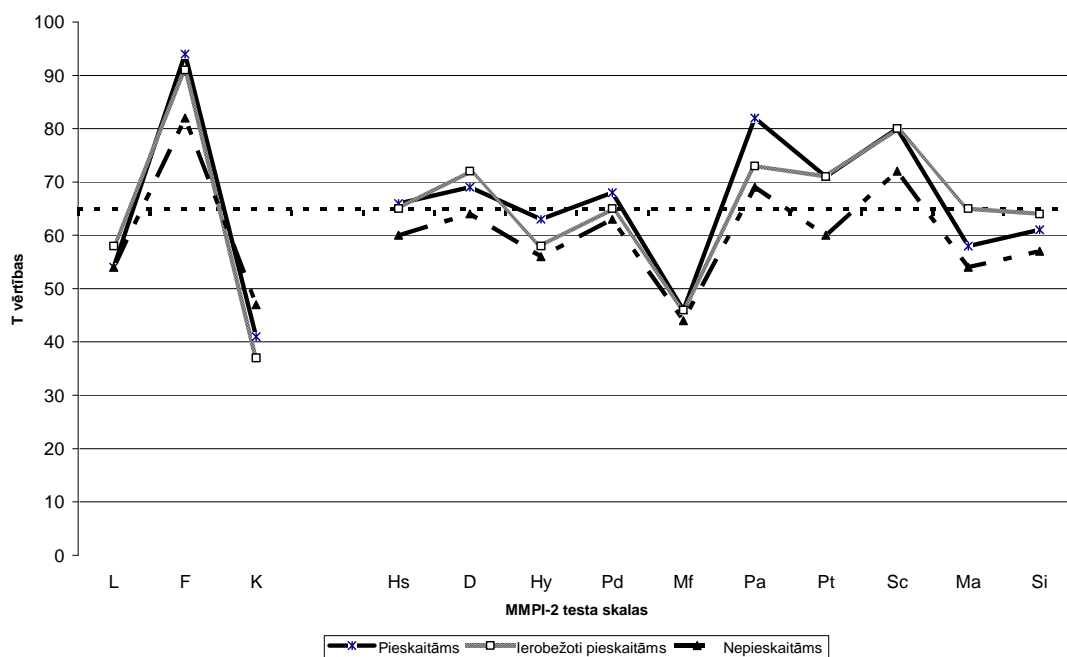
No klīniskajām skalām tikai Ma (mānija) skalā tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem un ierobežoti pieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Ierobežoti pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem šīs skalas vidējās vērtības ir augstākas. Pa (paranoja) un Pt (psihastēnija) skalās, atšķirības tika konstatētas starp pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Šo abu skalu vidējās vērtības pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem bija augstākas. No ticamības skalām, nepieskaitāmo likumpārkāpēju aritmētiski vidējās vērtības statistiski nozīmīgi atšķīrās gan no pieskaitāmo, gan no ierobežoti pieskaitāmo likumpārkāpēju aritmētiski vidējām vērtībām. K (korekcijas) un S (pārspīlēta sevis pasniegšana) skalu aritmētiski vidējās vērtībās nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem bija augstākas, Fb (F inversā skala) skalā – zemākas. Sd (sociālā vēlamības) skala bija vienīgā skala, kurā tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp pieskaitāmiem un ierobežoti pieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Ierobežoti pieskaitāmiem likumpārkāpējiem šīs skalas vidējās vērtības ir augstākas.

29. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi MMPI-2 skalu aprakstošās un secinošās statistikas (MANOVA) rādītāji (mērītas T vērtībās)

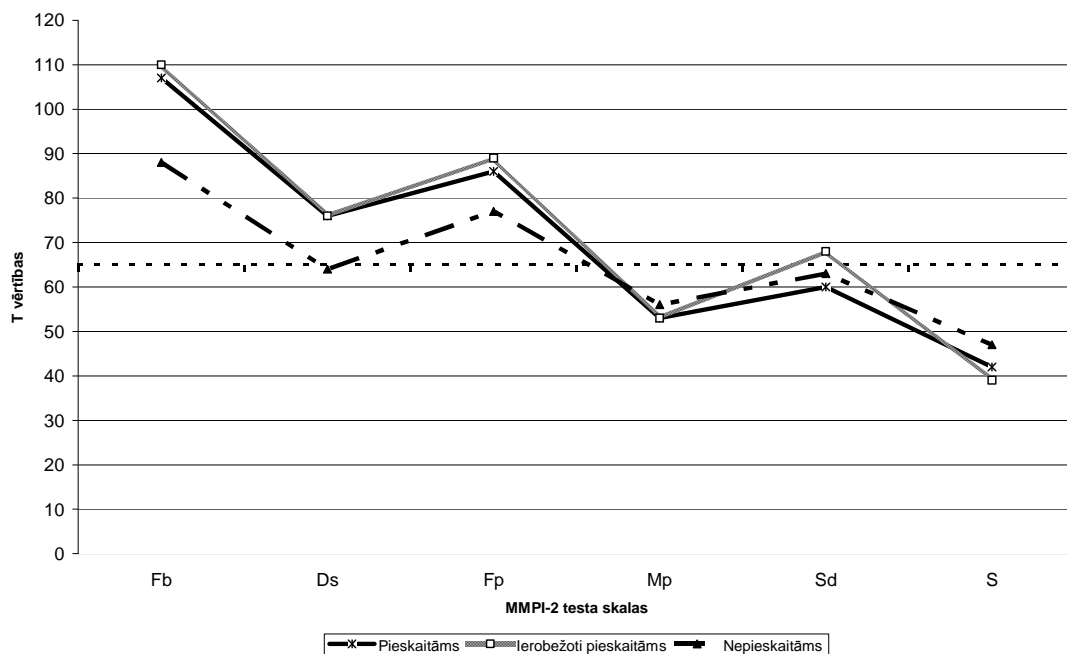
MMPI-2 skalas	Kriminālās atbildības pakāpe			F	Post hoc (LSD)
	Piesk. ¹ (n=51) M (SD)	Ierob.piesk. ¹ (n=15) M (SD)	Nepiesk. ¹ (n=14) M (SD)		
Ticamības skalas					
L	53,90 (11,47)	50,45 (9,09)	57,64 (12,38)	1,26	
F	94,02 (23,38)	90,82 (22,24)	81,93 (23,95)	1,47	
K	40,94 (10,44)	37,36 (8,43)	47,29 (10,79)	3,20*	nepiesk.>piesk., ierob.piesk.
Fb	107,45 (26,88)	110,36 (26,14)	87,85 (21,35)	3,24*	piesk.,ierob.piesk.>nepiesk.
Ds	76,11 (18,25)	76,36 (14,78)	64,31 (15,15)	2,47	
Fp	86,45 (19,71)	89,00 (10,42)	77,31 (23,63)	1,36	
Mp	52,55 (9,40)	53,09 (10,69)	56,00 (13,89)	0,51	
Sd	60,39 (11,19)	67,82 (9,28)	63,08 (7,44)	2,30	ierob.piesk.>piesk.
S	41,89 (9,02)	39,00 (6,56)	47,00 (12,17)	2,33	nepiesk.>ierob.piesk.
Klīniskās skalas					
Hs	66,24 (15,02)	65,36 (17,11)	59,50 (15,49)	1,05	
D	69,24 (14,65)	71,91 (12,43)	64,43 (7,78)	1,08	
Hy	62,71 (13,87)	58,18 (16,27)	56,36 (15,61)	1,25	
Pd	68,00 (10,45)	65,00 (10,33)	63,21 (10,35)	1,29	
Mf	45,71 (8,00)	45,64 (7,37)	44,14 (9,84)	0,20	
Pa	81,61 (18,64)	73,27 (19,42)	69,43 (23,12)	2,48	piesk.>nepiesk.
Pt	71,16 (15,87)	70,82 (17,05)	60,14 (14,27)	2,74	piesk.>nepiesk.
Sc	79,90 (18,40)	79,91 (16,47)	71,57 (16,65)	1,24	
Ma	58,37 (10,88)	64,64 (11,76)	53,71 (9,40)	3,18*	ierob.piesk.>nepiesk.
Si	60,76 (10,93)	64,27 (13,00)	56,64 (10,46)	1,48	

* $p < 0,05$

Piezīme: ¹ Piesk. – pieskaitāms; Ierob.piesk. – ierobežoti pieskaitāms; Nepiesk. – nepieskaitāms

10. attēls. MMPI-2 testa skalu aritmētiski vidējās vērtības (T vērtībās) likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi

11. attēls. MMPI-2 testa papildus ticamības skalu aritmētiski vidējās T vērtības likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi

Aplūkojot no 10. un 11. attēlu, redzams, ka visvairāk MMPI – 2 testa skalu, kas ir paaugstinātas virs 65 T vērtībām ir pieskaitāmo un ierobežoti pieskaitāmo likumpārkāpēju

grupās. Pieskaitāmo likumpārkāpēju grupā visaugstāk no klīniskajām skalām ir novietotas Pa (paranoja), Sc (šizofrēnija), Pt (psihastēnija), D (depresija), Pd (psihopātija) un Hs (histērija) skalas un no ticamības skalām – F (reto atbilžu skala), Fb (F inversā skala), Fp (reto psihopatoloģisko simptomu skala) un Ds (disimulācija) skalas. Ierobežoti pieskaitāmo likumpārkāpēju grupā visaugstāk no klīniskajām skalām ir novietotas Sc (šizofrēnija), Pa (paranoja), D (depresija) un Pt (psihastēnija) skalas un no ticamības skalām - F (reto atbilžu skala), Fb (F inversā skala), Fp (reto psihopatoloģisko simptomu skala), Ds (disimulācija) un Sd (sociālā pievilcība) skalas. Jāatzīmē arī, ka šīs grupas rezultātu interpretācijā svarīgi ir ņemt vērā zemi novietoto K (korekcijas) skalu. Nepieskaitāmo likumpārkāpēju grupā, virs 65 T vērtībām atrodas tikai 2 klīniskās skalas – Sc (šizofrēnija) un Pa (paranoja) un 3 ticamības skalas - F (reto atbilžu skala), Fb (F inversā skala), Fp (reto psihopatoloģisko simptomu skala). Visu trīs grupu profilos ir vairākas skalas, kuru rezultāti atrodas starp 60 un 65 T vērtībām. Pieskaitāmo likumārkāpēju grupā tās ir Hy (konversīvās histērijas) un Si (sociālā introversija) skalas, ierobežoti pieskaitāmo grupā – Pd (psihopātijas) skala un nepieskaitāmo grupā – D (depresija), Pd (psihopātija) un Pt (psihastēnija) skalas. Kopumā var secināt, ka šo trīs grupu likumpārkāpēju MMPI-2 testa profili ir paaugstināti un liecina par izteiktām un saasinātām personības iezīmēm, emocionāla rakstura un uzvedības grūtībām.

Aplūkojot biežuma rādītājus (30. tabula), redzams, ka pieskaitāmo likumpārkāpēju grupā respondentu vidū visbiežāk virs 65 T vērtībām bija paaugstinātas Fb, F, Fp, Sc, Pa, Pt, Ds, D (no 87,5 % līdz 65,3 % no visiem pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem) skalas un nedaudz vairāk kā pusei respondentu arī – Pd un Hs skalas. Ierobežoti pieskaitāmo respondentu grupā tās ir Fb un Fp (100 % visiem respondentiem), F, Sc, Ds, D (no 90,0 % līdz 72,7 % respondentu) skalas un nedaudz vairāk kā pusei respondentu – Pt, Ma un Pa skalas. Ierobežoti pieskaitāmo respondentu grupā 81,8 % respondentu K skalas vērtība bija zemāka par 40 T vērtībām. Nepieskaitāmo respondentu grupā visbiežāk virs 65 T vērtībām bija paaugstināti rezultāti Fb, F (85,7 % un 71,4 %) skalās un nedaudz vairāk kā pusei respondentu – Pa, Pt un Mp skalās.

Noskaidrojot psihopātijas izteiktības un psihopātijai raksturīgu iezīmju atšķirības likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi, ir jāsecina, ka, lai arī šī pētījuma ietvaros netika konstatēta statistiski nozīmīga saistība starp psihopātiju un kriminālās atbildības pakāpi ($\chi^2=1,91$, $p>0,05$) (šī darba ietvaros tika pieņemts, ka par psihopātiju liecina psihopātijas kopējās vērtības skalā iegūtās 24 bales (17,04 (M (Latvijas likumpārkāpējiem)) + 7,26 (Sd (Latvijas likumpārkāpējiem)) (Hare, 2001)), tomēr tendenču līmenī 31. tabulā ir redzams, ka nevienā no gadījumiem, psihopātija netika konstatēta par nepieskaitāmiem atzītiem likumpārkāpējiem.

30. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju skaits (%) ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi, kuriem ir paaugstināto MMPI-2 testa skalas virs 65 T vērtībām

MMPI-2 skalas	Respondentu skaits (%), kas ieguvuši T \geq 65		
	Piesk. ¹ (n=51)	Ierob.piesk. ¹ (n=15)	Nepiesk. ¹ (n=14)
Ticamības skalas			
L	22,4	9,1	28,6
F	85,7	90,9	71,4
K	0 (↓40T – 51%)	0 (↓40T – 81,8%)	0 (↓40T – 35,7%)
Fb	87,5	100	85,7
Ds	67,5	81,8	42,9
Fp	82,5	100	50
Mp	10	9,1	57,1
Sd	31,6	54,5	35,7
S	2,6	0	7,7
Klīniskās skalas			
Hs	55,1	45,5	35,7
D	65,3	72,7	50
Hy	49	27,3	35,7
Pd	57,1	45,5	50
Mf	2	0	0
Pa	79,6	54,5	64,3
Pt	71,4	63,6	50
Sc	81,6	81,8	64,3
Ma	28,6	54,5	7,1
Si	34,7	45,5	21,4

Piezīme: ¹ Piesk. – pieskaitāms; Ierob.piesk. – ierobežoti pieskaitāms; Nepiesk.– nepieskaitāms

31. tabula. Ar PCL-R noteiktās psihopātijas sastopamība, likumpārkāpējiem ar dažādiem psihiskiem traucējumiem

	Kriminālās atbildības pakāpe		
	Pieskaitāms (n (%))	Ierobežoti pieskatāms (n (%))	Nepieskaitāms (n (%))
PCL-R<24	24 (68,6 %)	5 (14,3 %)	6 (17,1 %)
PCL-R>24	7 (77,8 %)	2 (22,2 %)	0 (0 %)

Kā redzams, 32. tabulā, statistiski nozīmīgas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem, netika konstatētas ne psihopātijas kopējā vērtībā, ne arī kādā no faktoriem vai skalām.

Vienīgās statistiski nozīmīgās atšķirības tika konstatētas 17. apakšskalā (Īslaicīgu laulību daudzums). Ierobežoti pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem ir bijušas vairāk īslaicīgas laulības, nekā par pieskaitāmiem atzītiem likumpārkāpējiem. Pēc Post hoc rezultātiem redzams, ka statistiski nozīmīgas atšķirības starp par pieskaitāmiem atzītiem un nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem pastāv trīs apakšskalās: 3. (Vajadzība pēc stimulācijas un/vai Ātri kļūst

garlaicīgi), 5. (Krāpšana un/vai manipulēšana) un 12. (Agrīnas uzvedības problēmas). Visās šajās apakšskālās augstāki rezultāti ir likumpārkāpējiem, kas atzīti par pieskaitāmiem.

32. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi PCL-R kopējās vērtības, faktoru, skalu un apakšskalu aprakstošās un secinošās statistikas (ANOVA) rādītāji (mērīti ballēs)

PCL-R	Kriminālās atbildības pakāpe			F	Post hoc (LSD)
	Piesk. ¹ (n=31) M (SD)	Ierob. ¹ (n=7) M (SD)	Nepiesk. ¹ (n=6) M (SD)		
<i>Kopējā vērtība</i>	17,62 (8,17)	18,86 (5,01)	13,33 (4,89)	1,03	
<u>1.faktors</u> (Interpersonālās attiecības un/vai Afektivitāte)	7,81 (3,83)	8,71 (4,89)	6,33 (4,32)	0,56	
<i>1.skala(Interpersonālās attiecības)</i>	3,13 (2,26)	4,29 (2,14)	1,83 (1,94)	2,00	
1.apakšskala	0,55 (0,81)	1,14 (0,90)	0,67 (0,82)	1,49	
2.apakšskala	0,97 (0,84)	1,29 (0,76)	0,67 (1,03)	0,86	
4.apakšskala	0,77 (0,72)	1,00 (0,58)	0,33 (0,52)	1,64	
5.apakšskala	0,84 (0,73)	0,86 (0,69)	0,17 (0,41)	2,44	<i>Piesk. > Nepiesk.</i>
<i>2.skala(Afektivitāte)</i>	4,68 (2,31)	4,43 (3,41)	4,50 (2,81)	0,03	
6.apakšskala	1,26 (0,77)	1,00 (1,00)	1,33 (0,82)	0,35	
7.apakšskala	1,06 (0,77)	1,43 (0,98)	1,17 (0,98)	0,55	
8.apakšskala	1,10 (0,79)	0,86 (0,90)	0,50 (0,85)	1,45	
16.apakšskala	1,39 (0,76)	1,43 (0,79)	1,50 (0,84)	0,06	
<u>2.faktors</u> (Sociālā deviance)	8,90 (5,35)	8,86 (3,63)	6,33 (2,58)	0,72	
<i>3.skala(Dzīves veids)</i>	4,94 (3,17)	5,29 (1,60)	3,83 (1,72)	0,48	
3.apakšskala	1,10 (0,91)	1,00 (0,82)	0,17 (0,41)	3,03	<i>Piesk. > Nepiesk.</i>
9.apakšskala	0,84 (0,82)	1,00 (1,00)	0,83 (0,41)	0,12	
13.apakšskala	0,81 (0,83)	1,14 (0,69)	1,33 (0,82)	1,34	
15.apakšskala	1,19(0,79)	0,86 (0,90)	0,50 (0,55)	2,21	
16.apakšskala	1,39 (0,76)	1,43 (0,79)	1,50 (0,84)	0,06	
<i>4.skala</i> (Antisocialitāte)	3,97 (2,68)	3,57 (3,10)	2,50 (1,05)	0,81	
10.apakšskala	1,35 (0,84)	1,29 (0,95)	1,33 (0,82)	0,02	
12.apakšskala	1,06 (0,96)	0,86 (0,90)	0,17 (0,41)	2,49	<i>Piesk. > Nepiesk.</i>
18.apakšskala	0,77 (0,84)	0,71 (0,76)	0,33 (0,52)	0,83	
19.apakšskala	0,61 (0,76)	0,43 (0,53)	0,67 (0,52)	0,24	
20.apakšskala	0,16 (0,37)	0,29 (0,49)	0,00 (0,00)	2,54	
11.apakšskala	0,61 (0,72)	0,57 (0,79)	0,00 (0,00)	2,05	
17.apakšskala	0,13 (0,43)	0,57 (0,53)	0,67 (0,52)	5,28*	Ierob.piesk., Nepiesk. > Piesk.

* $p < 0,05$

Piezīme:¹ Piesk. – pieskaitāms; Ierob. – ierobežoti pieskaitāms; Nepiesk.– nepieskaitāms

Tālāk aplūkojot kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, darba un ģimenes pieredzes un ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītos rādītājus redzams, ka atšķirības ir konstatējamas kriminālās uzvedības vēstures summārajā rādītājā, kur nepieskaitāmo likumpārkāpēju rādītājs ir statistiski nozīmīgi zemāks, salīdzinoši ar pieskaitāmo un ierobežoti pieskaitāmo likumpārkāpēju rādītājiem. Izglītības, ģimenes un darba pieredzes, psihiatriskās

vēstures un ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītajos summārajos rādītājos, atšķirības netika konstatētas (sk. 33. tabula).

33. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi kriminālās un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summāro rādītāju aprakstošās un secinošās statistikas (ANOVA) rādītāji

Skalas	Kriminālās atbildības pakāpe			F	Post hoc (LSD)
	Piesk. ¹ (n=51) M (SD)	Ierob.piesk. ¹ (n=15) M (SD)	Nepiesk. ¹ (n=14) M (SD)		
Kriminālās uzvedības vēstures summārie rādītāji	4,33 (2,06)	5,00 (1,46)	3,14 (1,50)	3,80*	Piesk., Ierob.piesk.>Nepiesk.
Izglītības, ģimenes un darba pieredzes summārie rādītāji	2,10 (1,33)	2,60 (1,30)	2,07 (1,27)	0,91	
Ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summārie rādītāji	2,20 (0,89)	2,00 (1,10)	1,71 (0,99)	1,48	
Psihiatriskās vēstures summārie rādītāji	1,31 (0,91)	1,40 (0,74)	1,14 (0,77)	0,35	

* $p < 0,05$

Piezīme: ¹ Piesk. – pieskaitāms; Ierob.piesk. – ierobežoti pieskaitāms; Nepiesk.– nepieskaitāms

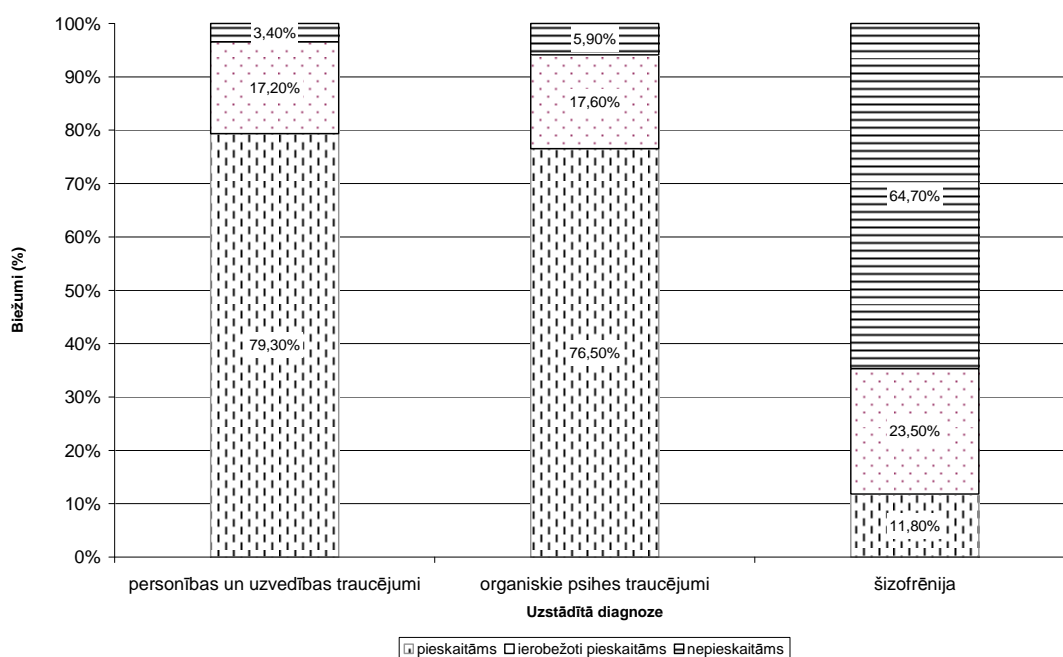
Meklējot saistību starp likumpārkāpēju kriminālās atbildības pakāpi un tiesu ekspertīzes atzinumā izdarītajiem secinājumiem, tika konstatēts (kā jau iepriekš aprakstīts), ka kriminālās atbildības pakāpei pastāv saistība ar uzstādīto psihisko traucējuma diagnozi ($\chi^2 = 36,98$, $p < 0,01$) un psihisko stāvokli noziedzīgā nodarījuma laikā ($\chi^2 = 42,08$, $p < 0,01$) (sk. 34. tabulu). Starp pārējiem rādītājiem un kriminālās atbildības pakāpi saistība netika konstatēta. Kā redzams 12. attēlā, no visiem gadījumiem, kad likumpārkāpējam tika uzstādīta diagnoze šizofrēnija, 64,7 % gadījumu likumpārkāpējam tika atzīti par nepieskaitāmiem. 23,5 % gadījumu, likumpārkāpēji ar šizofrēniju, tika rekomendēti atzīt par ierobežoti pieskaitāmiem. Organisko psihisko traucējumu un personības traucējumu gadījumos, pārsvarā likumpārkāpējus tika rekomendēti atzīt par pieskaitāmiem. 17,2 % no visiem likumpārkāpējiem ar personības un uzvedības traucējumiem un 17,6 % no visiem likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihes traucējumiem, tika rekomendēti atzīt par ierobežoti pieskaitāmiem. Likumpārkāpēju grupā ar abām šīm diagnozēm, bija arī likumpārkāpēji, kuri tika rekomendēti atzīt par nepieskaitāmiem, kaut arī procentuāli tas ir ļoti mazs skaits (3,4 % un 5,9 %).

34. tabula. Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju tiesu ekspertīzes atzinuma secinājumu saistība ar kriminālās atbildības pakāpi

Tiesu ekspertīzes secinājumi	atzinuma	Pieskaitāms (n (%) (biežumi))	Ierobežoti pieskaitāms (n (%) (biežumi))	Nepieskaitāms (n (%) (biežumi))	df	χ^2
Psihisko traucējumu diagnoze					4	36,98**
Personības un uzvedības tr.		23 (79,3)	5 (17,2)	1 (3,4)		
Organiskie psihiskie tr.		26 (76,5)	6 (17,6)	2 (5,9)		
Šizofrēnija		2 (11,8)	4 (23,5)	11 (64,7)		
Psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā					2	42,08**
noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā neatradās psihotiskā stāvoklī		51 (72,9)	14 (20,0)	5 (7,1)		
noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā atradās psihotiskā stāvoklī		0 (0)	1 (10,0)	9 (90,0)		

**p < 0,01

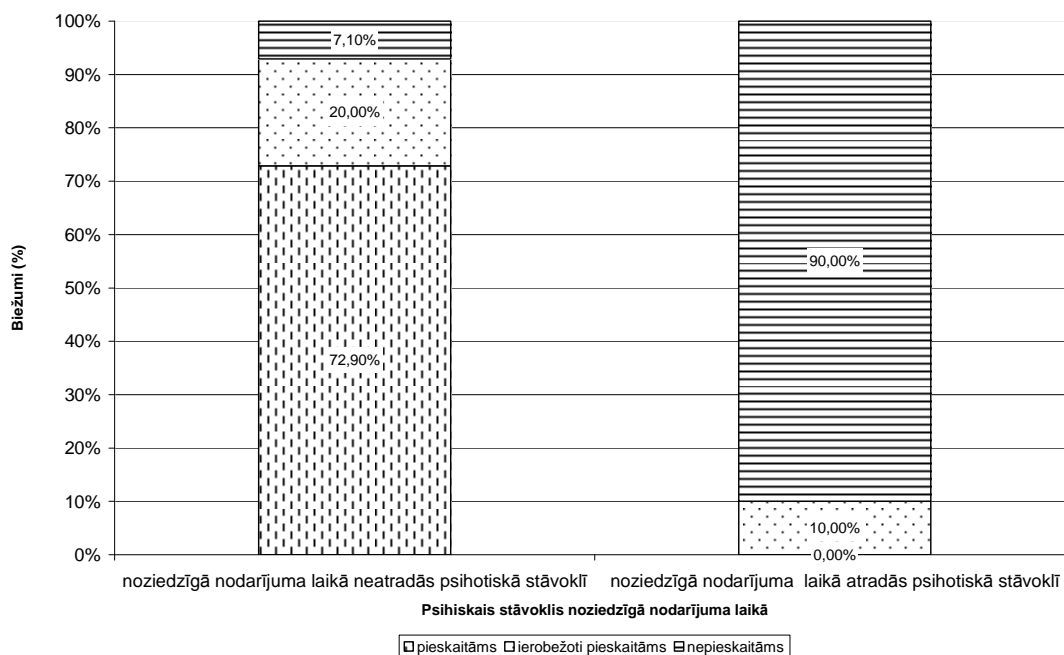
Piezīme: Sakarā ar to, ka vienā šūniņā n<5, tad secinājumi par statistiski nozīmīgo saistību jāvērtē ir piesardzīgi

12. attēls. Kriminālās atbildības pakāpju biežumi (%) katrā no trīs uzstādīto psihisko traucējumu diagnožu grupām

Attiecībā uz likumpārkāpēju psihisko stāvokli noziedzīgā nodarījuma laikā, redzams (13. attēls), ka no visiem likumpārkāpējiem, kuri atradās psihotiskā stāvoklī noziedzīgā nodarījuma laikā, gandrīz visi (90 %) tika atzīti par nepieskaitāmiem un tikai 10 % - par ierobežoti pieskaitāmiem. Tajā pašā laikā ir jāatzīmē, ka 7,1 % gadījumu par nepieskaitāmiem tika rekomendēts atzīt arī tos likumpārkāpējus, kas neatradās psihotiskā stāvoklī un 20 % gadījumu, likumpārkāpējus, kas neatradās psihotiskā stāvoklī tika rekomendēts atzīt par ierobežoti pieskaitāmiem. Tātad, lai arī kriminālās atbildības pakāpei ir saistība ar psihisko stāvokli

noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, viennozīmīgi nevar apgalvot, ka par nepieskaitāmiem tiek rekomendēts atzīt tikai likumpārkāpējus, kas noziedzīgā nodarījuma laikā atradās psihotiskā stāvoklī. Proporcionāli vēl vairāk ir to likumpārkāpēju skaits, kas noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, neatrodies psihotiskā stāvoklī, tomēr netiek atzīti par pilnā mērā spējīgiem vadīt un saprast savu uzvedību.

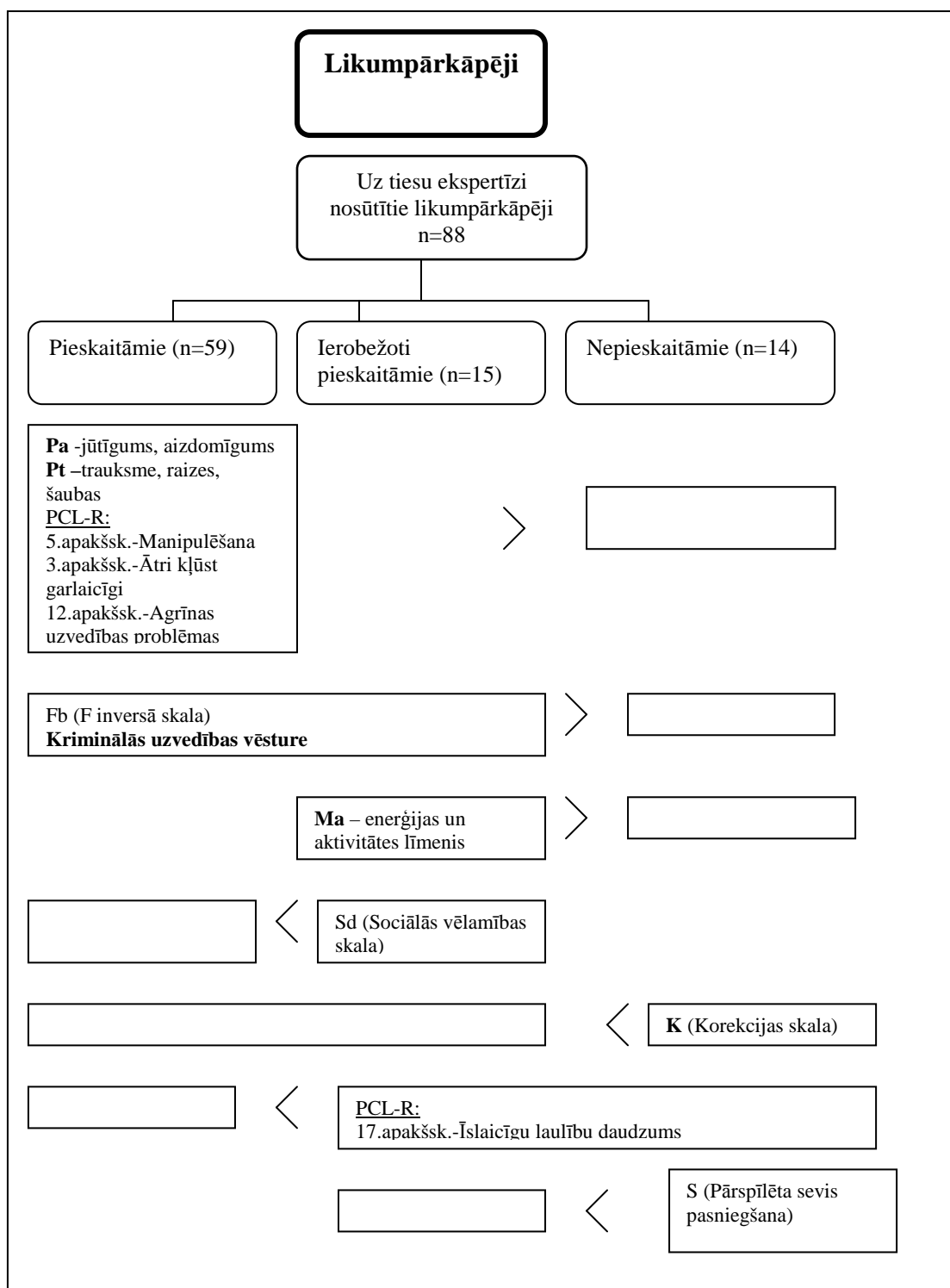

13. attēls. Kriminālās atbildības pakāpju biežumi (%) katrā no divām psihiskā stāvokļa grupām likumpārkāpuma izdarīšanas laikā

14. attēlā ir uzskatāmi atspoguļoti galvenie pētījuma rezultāti, kas tika iegūti atbildot uz ceturto pētījuma jautājumu.

Lai noskaidrotu, cik efektīvi šo iepriekš aprakstīto rādītāju kopums spēj diferencēt likumpārkāpējus pa trim grupām – pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms, tiek atbildēts uz pēdējo pētījuma jautājumu - *Kāda ir MMPI-2 testa skalu, psihopātijas rādītāju, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto rādītāju kopējā spēja diferencēt likumpārkāpējus pa trim kriminālās atbildības pakāpes grupām – pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms?* MMPI-2 testa un PCL-R aptaujas skalu vērtības, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summārie rādītāji, kā arī ekspertīzes laikā izdarītie secinājumi, tika konstatēts, ka likumpārkāpēju diferencēšanai pa trim grupām (pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms) vislielāko ieguldījumu dot MMPI-2 testa trīs skalas: D (Depresijas skala), Sc (Šizofrēnijas skala), Ma (Hipomānijas skala),

tiesu ekspertīzes laikā uzstādītā diagnoze – šizofrēnija, psihiatrijas vēstures summārais rādītājs un likumpārkāpēja psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā (sk. 35. tabulu).

14.attēls. Galvenie pētījuma rezultāti, atbildot uz 4. pētījuma jautājumu. (MANOVA secinājumu nozīmības līmenis $p < 0,05$ vai $p < 0,01$)

35. tabula. Standartizētās funkcijas koeficienti un korelācijas koeficienti (izmantojot diskriminācijas analīzes soļa metodi, kur mainīgie – kriminālās atbildības pakāpes un neatkarīgie mainīgie – MMPI-2 testa skalu un PCL-R aptaujas vērtības, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie summārie rādītāji un secinājumi no tiesu ekspertīzes atzinuma)

Funkcijas	Standartizētās koeficients	funkcijas	Korelācija starp diskriminācijas funkciju	mainīgajiem un funkciju
	1.	2.	1.	2.
Mainīgie				
<i>Analīzē iekļautie mainīgie</i>				
D	-0,77	0,65	-0,09	-0,06
Sc	1,20	-1,40	-0,06	-0,11
Ma	-0,76	1,39	-0,15	0,43
Diagnoze – šizofrēnija	0,60	0,48	0,60	0,45
Psihiatriskās vēstures summārais rādītājs	0,34	-0,58	-0,03	0,18
Psihiskais stāvoklis	0,94	-0,20	0,56	0,22
<i>Analīzē neiekļautie mainīgie</i>				
F	-	-	-0,14	-0,09
K	-	-	0,16	-0,08
L	-	-	0,03	-0,14
Hs	-	-	-0,08	-0,31
Hy	-	-	0,05	-0,23
Pd	-	-	0,06	-0,25
Mf	-	-	-0,04	-0,17
Pa	-	-	-0,16	-0,06
Pt	-	-	0,03	-0,12
Si	-	-	-0,17	-0,08
Socializācija	-	-	0,10	-0,13
Kriminālās uzv. vēsture	-	-	-0,26	-0,02
Diagnoze – organiskie tr.	-	-	-0,07	-0,23
3. skala (PCL-R)	-	-	-0,07	0,03
Diagnoze – personības tr.	-	-	-0,05	-0,02
Kopējā vērtība (PCL-R)	-	-	-0,04	-0,02
4. skala (PCL-R)	-	-	-0,05	-0,26
2. skala (PCL-R)	-	-	0,01	0,20
Vainu pastiprinošie faktori	-	-	-0,14	0,18
2. faktors (PCL-R)	-	-	-0,07	-0,11
1. faktors (PCL-R)	-	-	-0,03	0,09
1. skala (PCL-R)	-	-	-0,07	-0,07

Izmantojot diskriminācijas analīzes soļa metodi (stepwise method), kur grupas mainīgais ir ekspertīzes laikā izdarītā rekomendācija atzīt likumpārkāpēju par pieskaitāmu, ierobežoti pieskaitāmu un nepieskaitāmu un neatkarīgie mainīgie - šie rādītāji ir visbūtiskākie, lai atšķirtu likumpārkāpējus, kuri tiek rekomendēti atzīt par pieskaitāmiem, ierobežoti pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem. Klasifikācijas rezultāti rāda, ka dotais modelis 95,9 % gadījumu korekti paredz tos likumpārkāpējus, kuri tiek rekomendēti atzīt par pieskaitāmiem, 27,3 % gadījumu, korekti

paredz tos likumpārkāpējus, kuri tiek rekomendēti atzīt par ierobežoti pieskaitāmiem un 71,4 % gadījumu korekti paredz tos, kuri tiek rekomendēti atzīt par nepieskaitāmiem. Piederība vienai vai otrai grupai tiek prognozēta ar 81,1 % precizitāti. Pirmā diskriminācijas funkcija, dot statistiski nozīmīgus rezultātus ($\lambda=0,09$, $\chi^2 = 76,98$, $p<0,0001$; $\eta^2 = 0,52$), diferencējot nepieskaitāmos likumpārkāpējus no ierobežoti pieskaitāmiem un pieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Otrā diskriminācijas funkcija arī dod statistiski nozīmīgus rezultātus ($\lambda=0,42$, $\chi^2 = 27,90$, $p<0,0001$; $\eta^2 = 0,27$), taču tās diskriminējošā spēja, diferencējot ierobežoti pieskaitāmos likumpārkāpējus no pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem ir vājāka. 35. tabulā redzami standartizētās funkcijas koeficienti parāda, ka pirmajā funkcijā vislielāko ieguldījumu noziedznieku diferencēšanā pa grupām (pieskaitāmo likumpārkāpēju diferencēšana no ierobežoti pieskaitāmajiem un nepieskaitāmajiem) dot Sc, D un Ma skalas, kā arī likumpārkāpēja psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma laikā un ekspertīzes laikā uzstādītā diagnoze. Tādejādi (sk. 36. tabulu), jo augstāki būs MMPI-2 testa Sc skalas vidējās vērtības, zemākas D un Ma skalu vidējās vērtības, biežāk ekspertīzes laikā tiks uzstādīta diagnoze – šizofrēnija un likumpārkāpējs biežāk noziedzīgā nodarījuma laikā būs atradies psihotiskā stāvoklī, jo būs lielāka iespējamība, ka likumpārkāpējs tiesu ekspertīzes rezultātā tiks atzīts par nepieskaitāmu. Otrajā funkcijā vislielāko ieguldījumu, kā redzams 35. tabulā, dod tāpat kā pirmajai funkcijai, MMPI2 testa Ma, Sc un D skalu vidējās vērtības, kā arī psihiatriskās vēstures summārais rādītājs. Tādejādi, jo augstākas vidējās vērtības ir Ma un D skalās, zemākas - Sc skalā un, jo zemāki rezultāti būs psihiatriskās vēstures summārajā rādītājā (retāk likumpārkāpējam dzīves laikā būs bijušas garīgas veselības, alkohola un narkotisko vielu lietošanas problēmas), jo palielināsies iespēja, ka viņi tiesu ekspertīzes laikā tiks rekomendēti atzīt par ierobežoti pieskaitāmiem.

36. tabula. Kanonisko diskriminācijas funkcijas grupu centroīdi

Kriminālās atbildības pakāpes	Funkcijas	
	1.	2.
Pieskaitāms	-0,85	-0,33
Ierobežoti pieskaitāms	-0,02	3,82
Nepieskaitāms	4,13	-0,32

35. tabulā redzami korelācijas koeficienti starp katru no mainīgajiem un diskriminācijas funkciju parāda, ka visciešāk ar pirmo diskriminācijas funkciju no analīzē iekļautajiem mainīgajiem ir saistīta ar ekspertīzes laikā uzstādīto diagnozi – šizofrēnija un psihisko stāvokli noziedzīgā nodarījuma laikā. Jo biežāk ekspertīzes laikā būs uzstādīta diagnoze šizofrēnija un biežāk likumpārkāpējs būs atradies psihotiskā stāvoklī, jo augstāka ir pirmās funkcijas vērtība un līdz ar to tās diskriminējošā spēja (t.i., jo lielāka iespējamība, ka likumpārkāpējs ekspertīzes

atzinuma secinājumos tiks rekomendēts atzīt par nepieskaitāmu). Jāpievērš uzmanībā arī vājajai, taču eksistējošajai saistībai starp analīzē neiekļauto mainīgo - kriminālās uzvedības vēsture un pirmo diskriminācijas funkciju, tas ir, jo likumpārkāpēja dzīves vēsturē retāk būs sastopamas uzvedības problēmas skolas laikā, retāk viņš iepriekš būs sodīts, vēlākā vecumā būs izdarījis pirmo likumpārkāpumu un izdarījis viena veida noziedzīgos nodarījumus, jo augstāka būs iespējamība, ka tiesu ekspertīzē nonākušais likumpārkāpējs tiks rekomendēts atzīt par nepieskaitāmu. Vadoties pēc korelācijas starp mainīgajiem un pirmo diskriminācijas funkciju, jāsecina, ka korelācija starp MMPI-2 testa skalām un pirmo diskriminācijas funkciju ir vāja.

Ar otro diskriminācijas funkciju visciešāk, no analīzē iekļautajiem mainīgajiem, ir saistīta ar ekspertīzes laikā uzstādīto diagnozi – šizofrēnija un MMPI-2 testa Ma skala. Jo biežāk ekspertīzes laikā būs uzstādīta diagnoze šizofrēnija un Ma skalas vidējās vērtības būs augstākas, jo augstāka ir otrās funkcijas vērtība un līdz ar to tās diskriminējošā spēja (t.i., jo lielāka iespējamība, ka likumpārkāpējs ekspertīzes atzinuma secinājumos tiks rekomendēts atzīt par ierobežoti pieskaitāmu). Ja aplūkojam analīzē neiekļautos mainīgos un to korelāciju ar otro diskriminācijas funkciju, tad vāja, taču eksistējoša saistība pastāv arī ar MMPI-2 testa Hs skalu, jo zemākas vidējās vērtības būs šajā skalā, jo būs lielāka iespējamība, ka likumpārkāpējs tiesu ekspertīzes atzinumā tiks rekomendēts atzīt par ierobežoti pieskaitāmu.

4. Iztirzājums

4.1. Pētījuma instrumentu ticamība un validitāte

Dotajā pētījumā kā galvenās datu ievākšanas metodes tika izmantots MMPI-2 tests un PCL-R aptauja. Pirms pētījuma uzsākšanas, tika pārbaudīta abu pētījumā izmantoto instrumentu skalu ticamība. Vērtējot šo abu metožu latviešu versiju ticamību un validitāti ir jāsecina, ka, kopumā ņemot, to ticamības rādītāji ir pietiekami augsti, un, to psihometriskie rādītāji gandrīz pilnībā atbilst oriģinālā testa ticamībai.

Latviski tulkotais MMPI-2 tests Latvijas kultūrvidē personības un uzvedības iezīmes mēra līdzīgi ticami, kā ASV. Kā šobrīd vēl līdz galam neatrisinātu problēmu latviski tulkotā MMPI-2 testa lietošanā ir jāmin to, ka interpretējot Sc, F, Fp un Fb skalas, izmantojot ASV normas, tas ir jādara uzmanīgi un piesardzīgi, jo šīs skalas pietiekami efektīvi neatšķir „normālu” personību no personas, kurai ir psihopatoģiskas problēmas. Šajās skalās tika konstatētas vidējo vērtību atšķirības starp dotajā pētījumā iekļauto Latvijas kontroles grupu un ASV izlasi. Iemesli šādām iegūtajām skalu vidējo vērtību atšķirībām varētu būt dažādi. Viens no tiem – Latvijas kontroles grupa tika pielīdzināta pēc sociāldemogrāfiskajiem rādītājiem šī pētījuma divām eksperimentālajām grupām, tādēļ tā atšķiras no ASV stratificētās izlases dažādu sociāldemogrāfisku rādītāju proporcijām, piemēram, dažādu vecuma grupu un izglītības līmeņu pārstāvju proporcijām. Otrs iemesls varētu būt tas, ka pastāv kultūras atšķirības apgalvojumu

uztverē un izpratnē starp abām izlasēm. Kā norāda J. Greihems (Graham, 1993), F skala ir viena no tām MMPI-2 skalām, kura ir cieši saistīta ar respondenta vecumu un etnisko piederību. Piemēram, pusaudžiem, Amerikas āfrikāņiem, Amerikas indiāņiem un citu rasu pārstāvjiem, F vērtības ir vidēji par 5 T vērtībām augstākas nekā citām grupām. Iespējams arī, ka šo skalu apgalvojumu formulējums nav atbilstošs Latvijai.

PCL-R latviešu versijas aptauja Latvijas kultūrvēsturiskajā psihopātijai raksturīgās iezīmes mēra līdzīgi ticami, kā Ziemeļamerikā. PCL-R aptaujas latviešu versijai ir arī pietiekami laba starpvērtētāju saskaņotība. Tikai vienā PCL-R skalā (1. skala – interpersonālās attiecības), tā ir zemāka. Kā izskaidrojumu vērtētāju atšķirībai var minēt to, ka 1. skalas rezultāts veidojas no tādām apakšskalām kā Daudzrunība un/vai Virspusēja pievilcība (1. apakšskala), Personiskās vērtības hipertrofēta sajūta (2. apakšskala), Patoloģiska melošana (4.apakšskala) un Krāpšana un/vai Manipulēšana (5. apakšskala). Lai izvērtētu 1. un 2. apakšskalu, liela nozīme ir novērojumiem par izpētāmās personas izturēšanās veidu un uzvedību tieši intervijas laikā (īpaši nozīmīgi tas ir 2. apakšskalas izvērtējumam). Vērtētājam, kurš strādāja tikai ar protokoliem, iztrūka iespējas veikt novērojumus intervijas laikā, tādēļ iespējams arī šo divu vērtētāju viedokļi par šīm psihopātijai raksturīgām pazīmēm atšķirās.

Analizējot ticamības rādītājus apakšskalu līmenī, tika atklāts, ka PCL-R aptaujas latviskās versijas apakšskalām kopumā ir pietiekami labi ticamības rādītāji. Kā viena no visproblemātiskākajām PCL-R aptaujas latviskās versijas apakšskalām bija 17. (Īslaicīgu laulību daudzums) apakšskala, taču šī pati apakšskala uzrādīja nepietiekamus ticamības rādītājus arī oriģinālajā PCL-R aptaujā.

PCL-R aptaujas latviešu versijas aritmētiskie vidējie atsevišķās aptaujas skalās statistiski nozīmīgi atšķirās no oriģinālo izlasu aritmētiskiem vidējām vērtībām. Latvijas respondentu grupā iegūtās vērtības bija zemākas, salīdzinot ar Ziemeļamerikas respondentu grupā iegūtajām vērtībām. Latvijas respondentu grupā statistiski zemākas vērtības nekā Ziemeļamerikas respondentu grupā tika konstatētas psihopātijas Kopējā vērtībā, 2. faktorā (Sociālā deviance) un 4.skalā (Antisocialitāte). Salīdzinot Latvijas respondentu psihopātijas Kopējo vērtību ar Lielbritānijas respondentu izlasē iegūto psihopātijas kopējo vērtību, jāsecina, ka šajā gadījumā statistiski nozīmīgas atšķirības nepastāvēja.

4.2. Pētījuma pamatjautājumu pārbaude

Dotā pētījuma ietvaros, izmantojot MMPI-2 testu, tika meklētas atšķirības starp likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu psihiatriskās vai tiesu psiholoģiskās ekspertīzes izdarīšanas vietās, likumpārkāpējiem, kuri atrodas apcietinājumā un kontroles grupu. Tika noteiktas skalas, kuras vislabāk palīdz diferencēt likumpārkāpējus, kuriem nozīmēta tiesu ekspertīze, no likumpārkāpējiem, kuri atrodas apcietinājumā. Iegūtie rezultāti liecināja, ka tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem MMPI-2 testa personības profils ir atšķirīgs gan salīdzinājumā

ar likumpārkāpējiem, kuri atrodas apcietinājumā, gan arī salīdzinājumā ar personām, kuras likumpārkāpumu nav izdarījušas, tad šis secinājums mudināja tuvāk aplūkot personības iezīmju, psihopātijas, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto rādītāju raksturojumu tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm un dažādu tiesu ekspertīzes rezultātā rekomendējamo kriminālās atbildības pakāpi.

4.2.1. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā psihiatriski psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības raksturojuma atšķirības no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupas.

Līdz šim pasaulē veiktajos pētījumos, biežāk ir salīdzināta likumpārkāpēju grupa ar respondentiem, kuri likumu nav pārkāpuši (normas izlasi), retāk ir veikti pētījumi, kuros tiek salīdzināti likumpārkāpēji, kas nonākuši tiesu ekspertīzē ar normas izlasi vai ar likumpārkāpējiem, kuri atrodas apcietinājumā. Maz ir pieejami to pētījumu rezultāti, kuros būtu izzināta psihopatoloģijas un kriminālās atbildības pakāpes saistība ar tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības iezīmju un uzvedības raksturotājiem. Iepriekš veiktajos pētījumos (kuros tika izmantots MMPI vai MMPI-2 tests) iegūtie rezultāti ļāva izdarīt vispārīgu secinājumu, ka eksistē atšķirības personības iezīmju līmenī starp personām, kuri ir izdarījušas likumpārkāpumu un personām, kas likumu nav pārkāpušas. Eksistē arī atšķirības starp personām, kas nonākušas tiesu ekspertīzē, personām, kas atrodas apcietinājumā un personām, kas nav izdarījušas likumpārkāpumu un kurām nav uzstādīta kāda no psihisko traucējumu diagnozēm (Antonjan, 1996; Weaver & Wootton, 1992, kā minēts Furnham & Heaven, 1999; Rogers & McKee, 1995; Megargee, Mercer & Carbonell, 1999; Moskowitz, Lewis, Ito & Ehrmentraut, 1999; Shea, Geoffrey, McKee, Shea & Culley, 1996). Augstāk minētajos pētījumos visbiežāk atšķirības tika konstatētas F (Netipisko atbilžu skala), Pd (Psihopātija), Pa (Paranoja), Sc (Šizofrēnija) un Ma (Mānija) skalās. Šī darba ietvaros veiktā pētījuma rezultāti uzrādīja MMPI-2 testa visa pamatprofila un arī atsevišķu skalu viējo vērtību atšķirības starp tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psihiatriskajā un psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem, apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupu. Var teikt, ka šie respondenti personības iezīmju, emocionālo reakciju un uzvedības līmenī savā starpā atšķiras.

Var teikt, ka visas klīniskās skalas (izņemot Vīrišķība/Sievišķība skala) uzrāda atšķirību starp kādu no grupām. No ticamības skalām, atšķirības parādās Netipisko atbilžu skalā (F), Korekcijas skalā (K), F inversā skala (Fb), disimulācijas (Ds) un reto psihopatoloģisko simptomu skalā (Fp).

Kopumā raksturojot tiesu ekspertīzē esošos likumpārkāpējus (ja tiek analizēts viņu MMPI-2 testa profils) jāsecina, ka šie likumpārkāpēji galvenokārt ir aizdomīgi un neuzticas citiem, ar grūtībām veido un uztur interpersonālās attiecības, ir emocionāli distancēti no citiem,

viņiem var būt neskaidra, realitātei neatbilstoša domāšana (Pa un Sc skalas). Raksturīgs negatīvistisks noskaņojums ar grūti prognozējamu uzvedību, iespējamām dusmu un naidīguma izpausmēm, sociālo normu un noteikumu neievērošanu (Pa, Sc un Pd). Tajā pašā laikā viņi var justies nedroši, izjust vainas izjūtu, pazeminātu garastāvokli, trauksmi, nemieru (D, Pt). Aplūkojot ticamības skalu rezultātus var secināt, ka tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji uzrāda daudz gan psihopatoģisku, gan ar depresiju un akūtu distresu saistītu problēmu (F un Fb), kā arī nevar izslēgt, ka šiem likumpārkāpējiem ir raksturīga viņiem esošo psihopatoģisko simptomu pārspīlēšana vai arī to simulēšana (Fp un Ds). Tādēļ, var pieņemt, ka uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji simulē tieši ar Sc (šizofrēnija), D (depresija) un Pt (psihastēnija) skalu saistītās iezīmes. Ir jāpiemin, ka šai likumpārkāpēju grupai piemīt arī tendence sevi pasniegt sociāli pievilcīgā gaismā. Ja tiek aplūkoti tikai pamatprofila (3 ticamības skalas un 10 klīniskās skalas) rezultāti, tad tie pilnībā saskan ar pētījuma, kas tika veikts ASV rezultātiem (Shea, Geoffrey, McKee, Shea & Culley, 1996). Arī šo autoru pētījumā tika iekļauti likumpārkāpēji, kuri bija izdarījuši dažāda veida likumpārkāpumus, un, kuri bija nosūtīti uz pirmstiesas psihiatrisko izmeklēšanu. ASV pētījuma rezultātā tika iegūti identiski secinājumi, ka likumpārkāpēju profilā virs 65 T vērtībām paaugstinātās skalas ir F, Sc, Pa, Pt, Pd, D un Hs. Var domāt, ka tieši šīs iezīmes, likumpārkāpēji, kuriem nozīmēta tiesu ekspertīze uzrāda kā sev raksturīgākās ne tikai ASV, bet arī Latvijā.

Ja aplūko, tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju specifiskās atšķirības, tas ir, tās personību raksturojošās iezīmes, kas viņus atšķir no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupas, tad jāsecina, ka ekspertīzē esošie likumpārkāpēji atšķiras ar to, ka viņi ir vairāk koncentrējušies uz savu veselības stāvokli (Hs), ir ar zemāku pašvērtējumu, viņiem ātrāk rodas vainas izjūta, viņiem grūtāk pieņemt patstāvīgus lēmumus, ir disforiskāki ar augstāku trauksmes līmeni (D un Pt). Tiesu ekspertīzēs esošie likumpārkāpēji vāji izprot sevi un savas psiholoģiskās problēmas, arī biežāk noliedz negatīvās emocijas un konfliktus, kā arī stresa situācijās viņiem biežāk rodas somatiska rakstura problēmas (Hy un Hs). Apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem šo skalu raksturojošās iezīmes neatšķiras no kontroles grupas.

Savukārt, gan tiesu ekspertīzē esošie, gan apcietinājumā esošie likumpārkāpēji no kontroles grupas atšķiras ar to, ka abu grupu respondentiem ir augstākas vidējās vērtības paranojas (Pa), šizofrēnijas (Sc) un psihopātijas (Pd) skalās. Ja, Pa un Sc skalās pastāv savstarpējas atšķirības starp tiesu ekspertīzēs esošajiem un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, tad Pd skalā šīs savstarpējās atšķirības nepastāv. Gan tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji, gan apcietinājumā esošie likumpārkāpēji, salīdzinoši ar kontroles grupu ir daudz aizdomīgāki, jūtīgāk uztver citu attieksmi pret sevi, ir raksturīgākas dusmas un naidīgums pret citiem (Pa), kā arī viņi jūtas atšķirīgāki no citiem, ir sociāli izolētāki, jūtas nesapraستی, var būt arī neskaidra, realitātei neatbilstoša domāšana (Sc). Īsumā sakot, viņiem ir grūtības izveidot un

uzturēt attiecības ar citiem, apkārtējo vidi uztver kā apdraudošu, nelabvēlīgu un svešu. Šīs personību raksturojošās iezīmes ir vairāk izteiktākas tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem, salīdzinoši ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupu, bet apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, šīs pašas personības iezīmes ir vairāk izteiktas salīdzinoši ar kontroles grupu. Lai arī apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, salīdzinoši ar tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem MMPI – 2 testa skalu vidējās vērtības ir zemākas, taču tāpat kā ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem, arī viņu MMPI-2 testa profilā, visas iepriekš minētās skalas pārsniedz 65 T vērtību robežu un, izmantojot ASV normas, liecina par klīniski nozīmīgām problēmām.

Kā jau iepriekš tika minēts, Pd (psihopātija) skala ir vienīgā no klīniskajām skalām, kas atšķir tiesu ekspertīzē un apcietinājumā esošos likumpārkāpējus no kontroles grupas, bet, kurā nav konstatētu savstarpējo atšķirību. Likumpārkāpējiem, kuri atrodas gan tiesu ekspertīzē, gan tiem, kuri atrodas apcietinājumā, salīdzinājumā ar personām, kas nav izdarījušas noziegumu, vairāk ir raksturīga nevēlēšanās pakļauties autoritātēm, likumiem un noteikumiem, viņi savu emocionālo sasprindzinājumu izreaģē uzvedībā, viņi ir egocentriskāki un agresīvāki (Pd). Šīs personības raksturojums pilnībā atspoguļo jau iepriekš literatūrā secināto, ka zinātnieku vidū pastāv vienots uzskats, ka MMPI-2 testā Pd (Psihopātijas skala) skala ir tā, kas atšķir likumpārkāpējus no cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši (Simourd, Bonta, Andrews & Hoge, 1991). Papildinot, jau iepriekš atklāto ar šī pētījuma rezultātiem, jāsecina, ka Pd skala ir arī tā skala, kas atšķir tiesu ekspertīzē esošos likumpārkāpējus no personām, kuri likumu nav pārkāpuši, tātad, tāpat kā likumpārkāpējiem kopumā ir raksturīga impulsīva, normu pārkāpjoša, konfliktējoša uzvedība, tad šāda veida uzvedība (kas ir cieši saistīta ar kriminālu uzvedību) ir arī raksturīga likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu ekspertīzēs. Lai arī tiesu ekspertīzēs nonākušie likumpārkāpēji no likumu nepārkāpušiem cilvēkiem, vadoties pēc MMPI-2 skalām, atšķiras savādāk nekā apcietinājumā esošie likumpārkāpēji, bet viņiem tāpat kā pārējiem likumpārkāpējiem ir raksturīgas tās personības iezīmes, kas ir saistītas ar kriminālu, antisociālu, normu pārkāpjošu uzvedību.

Atsevišķi ir jāaplūko jautājums par MMPI-2 testa ticamības skalu atšķirībām starp respondentu grupām. Dotā pētījuma rezultāti parādīja, ka tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji, apcietinājumā esošie likumpārkāpēji un respondenti, kuri likumu nav pārkāpuši, savā starpā atšķiras, gan pēc viņiem piemītošām dažāda veida personības iezīmēm (tās atspoguļo klīniskās skalas), gan pēc to izteiktības pakāpes, gan arī pēc tā, kāda ir respondentu attieksme pret testa izpildi (šo atspoguļo ticamības skalas). Ja kopumā salīdzinātu visas trīs respondentu grupas, tad būtu jāsecina, ka tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem, salīdzinoši ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupu, piemīt izteiktāka tendence uzrādīt dažādas psiholoģiska vai psihopatoģiska rakstura problēmas, kas ir saistītas gan ar neparastiem

pārdzīvojumiem un izjūtām (F), gan arī tādas, kas norāda uz akūtu stresu un depresiju (Fb). Tāpat tiesu ekspertīzē nonākušie un apcietinājumā esošie likumpārkāpēji, salīdzinoši ar kontroles grupu, izteiktāk demonstrē reti sastopamus traucējuma simptomus (Fp), kā arī disimulē (Ds) savus simptomus. Šo atšķirību var skaidrot dažādi – gan atzīstot, ka viņiem patiešām piemīt izteiktākas dažāda psiholoģiska rakstura problēmas, viņi izjūt emocionālu diskomfortu sakarā ar to, ka tiesu ekspertīzes situācija pati par sevi likumpārkāpējiem rada lielāku stresu, jo viņi tiek vērtēti un ekspertīzes iznākums var lielā mērā ietekmēt viņu turpmāko dzīvi, gan arī sakot, ka tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji apzināti cenšas pārspīlētā veidā demonstrēt vai pat simulēt savas problēmas.

Tādēļ jautājums par MMPI-2 testa latviešu versijas ticamības skalu, īpaši par F skalas, interpretāciju ir jāaplūko tuvāk. Literatūrā (Duckworth & Anderson, 1994) ir teikts, ka F skalas rezultāti ir jūtīgi attiecībā pret personas psiholoģisko stāvokli vai saņemto ārstēšanu, tāpat ir teikts, ka F skalas rezultāti, kas ir paaugstināti virs 70 T vērtībām norāda uz trīs iespējām: intensīvu trauksmi un respondenta vēlmi pēc palīdzības vai arī var norādīt uz atsevišķu simptomu pārspīlēšanu, vai arī uz iespējamām testa jautājumu izlasīšanas grūtībām. Ja F skalas vidējās vērtības atrodas starp 80 un 90 T vērtībām, tad vispirms ir jānoskaidro, vai izpētāmajai personai ir kontakts ar realitāti, vai viņam nav lasīšanas un sapratnes grūtības, un, vai viņš nav tendēts simulēt traucējumus. Ja tiek pieņemts lēmums, ka F skalas vidējās vērtības tiek interpretētas, tas var liecināt par to, ka personai piemīt patiešām daudz atipisku pārdzīvojumu, viņš „sauc pēc palīdzības” vai arī viņš pārspīlē savus esošos simptomus. Ja F skalas vidējās vērtības atrodas augstāk par 90 T vērtībām, tad tas var liecināt, ka respondenti uz testa jautājumiem ir atbildējuši pēc nejaušības principa, vai arī par to, ka personai piemīt izteiktas psiholoģiskas vai psihopatoģiskas grūtības vai ir organiski galvas smadzeņu bojājumi. Pētījumi ir pierādījuši (Shondrick, Ben-Porath & Stafford, 1992 kā minēts Duckworth & Anderson, 1994), ka virs 90 T vērtībām F un Fb skalu vidējās vērtības atrodas 32 % likumpārkāpējiem vīriešiem, kuri atrodas pirmstiesas ekspertīzēs. Arī dotā pētījuma ietvaros tika konstatēts, ka F un Fb skalu vērtības tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem atrodas 90 T vērtību robežās. Šie autori arī uzskata, ka, lai arī šo likumpārkāpēju MMPI-2 testa profili ar augstu F skalu kļūst mazāk ticami un interpretējami piesardzīgāk, tomēr bieži tie var sniegt ticamu patoloģiju aprakstu. Autori rekomendē veikt pētījumus par F un citu ticamības skalu rādītāju interpretāciju tieši šai grupai respondentu. Tādēļ, nevar viennozīmīgi augstās F, Fp un Fb skalu vidējās vērtības interpretēt kā tiesu ekspertīzē esošo likumpārkāpēju vēlmi simulēt psihotiska un neirotika rakstura traucējumus. Vēl jo vairāk arī tāpēc, ka arī kontroles grupā F, Fp un Fb skalu vidējās vērtības pārsniedza 65 T vērtību robežu.

Lai ieviestu lielāku skaidrību par respondenta attieksmi pret testa izpildi un arī viņiem piemītošo problēmu izteiktību, šī pētījuma ietvaros, tika analizētas arī papildus ticamības skalas

(Fb, Ds, Fp, Mp, Sd un S), taču kā jau tika minēts, aprakstot MMPI-2 testa latviešu versijas ticamības rādītājus, tad no MMPI-2 testa skalām tieši ticamības skalu F, Fp, Ds un Fb rādītāji latviešu testa versijā radīja vislielākās šaubas par ASV standartizēto vērtību piemērošanu un izmantošanu Latvijā. Šo skalu vidējās vērtības Latvijas izlasē, un arī šī pētījuma ietvaros izveidotajā kontroles grupā, bija augstākas nekā ASV izlasē. Tādēļ šo skalu klīniskā interpretācija ir atvērta diskusijām, un, balstoties uz to rezultātiem (īpaši balstoties uz F, Fp un Fb), diemžēl nevar izdarīt precīzus un korektus secinājumus par viņu vēlmi simulēt savus simptomus vai arī tos demonstrēt pārspīlētā veidā (agravēt – apzinātā veidā pārspīlēt maz izteiktas psihiskā traucējuma pazīmes). Var vienīgi secināt, ka tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem piemīt izteiktāka tendence, salīdzinoši ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupu, šīs problēmas uzrādīt un atzīmēt.

Maz pētīts, bet praksē svarīgs ir jautājums par to, vai pastāv kādi psiholoģiskie kritēriji (šajā gadījumā kādas noteiktas personības iezīmes) bez Kriminālprocesa likumā definētajiem, vadoties pēc kuriem, tiesas procesa virzītājs likumpārkāpējam nosaka tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psihiatriski un psiholoģisko ekspertīzi. Tiesu ekspertīžu praksē dažreiz paliek neskaidrs jautājums par to, kādēļ šim likumpārkāpējam tiek nozīmēta tiesu ekspertīze. Bieži vien arī procesa virzītāja lēmumā šis iemesls nav pamatots. Ja salīdzina tiesu ekspertīzē nonākušos likumpārkāpējus ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un, ja aplūko 2. attēlu, jāsecina, ka to MMPI-2 testa personības profilu skalu kombinācijas ir ļoti līdzīgas, taču abos profilos pastāv atšķirības starp vairāku skalu, tai skaitā arī ticamības skalu, vidējām vērtībām. Vērojamās atšķirības, var liecināt, ka tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem patiešām piemīt izteiktākas atsevišķas personības iezīmes, kas, kā redzams no iepriekš sniegtā raksturojuma, apgrūtina viņu adaptācijas, saskarsmes un sevis izpratnes spējas, emociju un uzvedības kontroli, un, iespējams, tieši šīs ir tās personības iezīmes, kas tiesu ekspertīzes norīkotājam var radīt jautājumu par to būtisku ietekmi uz ekspertējāmās personas uzvedību likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī. Vai arī var liecināt par to, ka uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem ir izteiktāka tendence saasināt savas personības problēmas un tās atklātāk demonstrēt (Graham, 2000) (līdz ar ko viņu MMPI-2 testa skalu rezultāti varētu būt augstāk novietoti (īpaši par to liecina augstāki ticamības skalu (F, Fp, Ds un Fb skalu rezultāti)), tādā veidā radot procesa virzītājam mērķīgu pārliecību par iespējamiem psihes traucējumiem. Kā redzams, šī pētījuma ietvaros, visās šajās ticamības skalās ir arī konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu ekspertīzēs un likumpārkāpumu neizdarījušām personām. Taču atkal jāatzīmē, ka precīzu šo rezultātu interpretāciju izdarīt nevar, jo MMPI-2 latviešu versijā šīm skalām nav pietiekami labi ticamības rādītāji. Šis secinājums vēlreiz apstiprina jau iepriekš literatūrā rakstīto (Graham, 2006; Megargee, 2006; Pope, Butcher, Seelen, 2000), ka veicot likumpārkāpēju, it īpaši tiesu ekspertīzes situācijā, psiholoģisko izpēti un novērtējot viņa

individuālās īpatnības, ir svarīgi noskaidrot un atšķirt viņa vēlmi demonstrēt vai pat simulēt savas personības problēmas un viņam patiesi piemītošo emocionālo diskomfortu, trauksmi, lielu skaitu problēmu izjušanu savā dzīvē.

Pētījuma ietvaros veiktās diskriminācijas analīzes rezultāti parāda, ka MMPI-2 testa skalas statistiski nozīmīgi diferencē uz tiesu ekspertīzi nosūtītos likumpārkāpējus no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem. Vislielāko ieguldījumu noziedznieku diferencēšanā pa divām grupām dot klīniskās skalas: Pd, D un Pa un ticamības skalas: F, Ds un Fb, skalas. Tas nozīmē, ka, jo likumpārkāpējs vairāk uzrāda sūdzības par dažādām savām psiholoģiskām un psihiskām problēmām (F, Ds, Fb) un vairāk viņam ir izteikta nomāktība, zems pašvērtējums, iespējams varbūt pat pašnāvības idejas (D), aizdomīgums, naidīgums pret citiem, neuzticēšanās citiem, jūtīgums pret kritiku (Pa), bet mazāk izteiktas antisociālas uzvedības izpausmes, tendence konfliktēt un agresivitāte (Pd), jo pieaug iespējamība, ka šis likumpārkāpējs tiks nosūtīts uz tiesu ekspertīzi. No šiem rādītājiem tieši D, Fb, Pa un F skalas ir visciešāk saistītas ar iespējamību, ka likumpārkāpējs tiks nosūtīts uz tiesu ekspertīzi.

Tātad, jādomā, ka uz tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psiholoģisko un psihiatrisko ekspertīzi tiek nosūtīti likumpārkāpēji, kuri izrāda/demonstrē vai arī patiesi izjūt lielākas psiholoģiskas problēmas, distresu. Likumsakarīgi parādās jautājums par to, vai šis stāvoklis ir ietekmējis viņa uzvedību noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, varbūt izpaužas kā apjukums, dezorganizēta uzvedība, traucēta uzvedības motivācija. Taču MMPI-2 testa rezultāti atbildi uz šo izvērīto jautājumu sniegt nevar. Tāpat izskaidrojami un izprotami ir, ka aizdomīgums, naidīgums un neuzticēšanās citiem, var radīt jautājumu par likumpārkāpēja iespējamajām problēmām pareizi uztvert un izvērtēt situāciju, tai skaitā arī situāciju noziedzīgā nodarījuma laikā. Depresijas skalai raksturīgo pazīmju nozīmību likumpārkāpēja nosūtīšanai uz tiesu ekspertīzi var vērtēt divējādi – gan tā, ka šiem likumpārkāpējiem patiešām piemīt kādi garastāvokļa traucējumi, gan arī iespējams, ka šie likumpārkāpēji daudz intensīvāk pārdzīvo vainas izjūtu par izdarīto, jūtas nomākti un pesimistiski. Interesanti, ka, lai arī tiesu ekspertīzēs nonākušajiem likumpārkāpējiem ir raksturīgas psihopātijas skalā mērītās personības iezīmes, taču vienalga, šīs skalas zemāki rezultāti, tas ir, mazāk izteiktas uzvedības problēmas, mazāka agresivitāte un konfliktējoša uzvedība, prognozē likumpārkāpēja nosūtīšanu uz tiesu ekspertīzi.

Secinājums par to, ka uz tiesu ekspertīzi nosūtītajiem likumpārkāpējiem, kā viņi paši atzīmē, piemīt plašs spektrs dažādu psiholoģiska rakstura problēmu, ka viņu personībā ir vērojamas gan likumpārkāpējam raksturīgas iezīmes, gan arī iezīmes, kas ir atšķirīgas un nav tipiskas likumpārkāpējiem, bet gan vairāk cilvēkiem ar psihiskiem traucējumiem, mudina tuvāk aplūkot personības, kriminālās uzvedības un klīnisko raksturojumu tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem un dažādu kriminālās atbildības pakāpi.

4.2.2. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā psihiatriski psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem personības raksturojums

Analizējot tiesu ekspertīzē nokļuvušo likumpārkāpēju ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem (personības un uzvedības traucējumi, organiskie psihiskie traucējumi un šizofrēnija) MMPI-2 testa personības profilu skalu vidējās vērtības, jāsecina, ka nav konstatējamas personības iezīmju nozīmīgas atšķirības. Diagnoze neietekmē kopējo MMPI-2 testa profila skalu vidējās vērtības. Taču pastāv atsevišķas starpgrupu atšķirības.

Visos trīs profilos augstākās (virs 65 T vērtībām), vadošās un dominējošās skalas ir F (Fb, Fp), Pa un Sc skalas. Likumpārkāpēja ar personības traucējumiem profilā šīm skalām seko Pt un Pd skalas, kā arī no papildus ticamības skalām – Ds, savukārt likumpārkāpēja ar organiskajiem psihes traucējumiem profilā vēl bez iepriekš minētajām, paaugstināta ir arī D skala. Likumpārkāpējiem ar šizofrēniju D, Pt un Pd skalas atrodas tuvu 65 T vērtību robežai (starp 60 un 65 T vērtībām). No visām iepriekš minētajām skalām vienīgi Sc (šizofrēnija) skalā, kā arī Fb un Fp skalās starp iegūtajām vidējām vērtībām nepastāvēja statistiski nozīmīgas atšķirības. Tādēļ var secināt, ka visiem uz tiesu ekspertīzi norīkotajiem likumpārkāpējiem ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm ir vienādi raksturīgas tādas personību raksturojošas iezīmes, kā norobežošanās no sociāliem kontaktiem, grūtības veidot attiecības, neskaidra un „izplūdusi” domāšana, notrulināts afekts, kā arī tiek uzrādītas dažādas psiholoģiska un psihopatoģiska rakstura problēmas. Taču ir statistiski nozīmīgi atšķirīga F, K, Hs, D, Hy, Pd, Pa un Pt skalu raksturojošo iezīmju izteiktības pakāpe starp likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un ar šizofrēniju slimojošajiem likumpārkāpējiem. Statistiski nozīmīga atšķirība skalu novietojuma augstumā starp likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihes traucējumiem un personības traucējumiem ir vērojama tikai vienā MMPI-2 testa skalā un tā ir – D skalā. Dotajā pētījumā tika atklāts, ka tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, no citiem tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem, ir vērojams vislielākais skaits atšķirību MMPI-2 testa skalās. Šo likumpārkāpēju testa skalu vidējās vērtības ir visaugstākās. Kā jau tika norādīts iepriekš, visvairāk šo atšķirību parādās salīdzinot likumpārkāpējus, kuriem ir organiski psihiski traucējumi ar likumpārkāpējiem, kas slimo ar šizofrēniju.

Likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem aizdomīgums, neuzticēšanās citiem, izteikts jūtīgums pret citu attieksmi pret viņiem, iespējams, pat attiecību ideju veidošana (Pa), nemiers un trauksme (Pt) ir daudz vairāk izteiktas nekā likumpārkāpējiem, kuriem ir uzstādīta diagnoze – šizofrēnija. Tāpat šiem likumpārkāpējiem ir augstāki rezultāti arī Hs (Hipohondrija) un Hy (Histērija) skalās nekā likumpārkāpējiem šizofrēniķiem. Tas norāda, ka viņi ir egocentriskāki, vairāk noliedz savas problēmas, nespēj izprast savas un citu uzvedības motīvus, rūpīgāk seko līdzi sava organisma funkcionēšanai, vairāk izjūt fizisku diskomfortu,

savas psiholoģiskās problēmas pārvērš somatiskos simptomos. Turklāt viņi daudz vairāk nekā likumpārkāpēji šizofrēniķi (un likumpārkāpēji ar personības un uzvedības traucējumiem) ir nepārliecinātāki par sevi, izjūt distresu un nomāktību (D). Salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuriem ir diagnosticēta šizofrēnija, viņiem ir lielākas grūtības ievērot sabiedrības normas un likumus, viņi vairāk rīkojas impulsīvi, tūlītēji apmierinot savas vajadzības (Pd). Ekspertējamās personas ar organiskiem psihiskiem traucējumiem uzrāda daudz lielākas adaptācijas grūtības un lielāku emocionālā diskomforta izjūtu (F), un, ir ar vājāk attīstītiem psiholoģiskās aizsardzības mehānismiem (K) nekā ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji.

Var secināt, ka likumpārkāpēji ar organiskiem psihiskiem traucējumiem personības iezīmju līmenī ir visatšķirīgākie un ir ar visizteiktākajām personību raksturojošām iezīmēm, salīdzinājumā ar citiem likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu ekspertīzē un pirmāmkārtām, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju.

Nemot vērā ekspertīzes situāciju, nevar izslēgt arī iespēju, ka likumpārkāpēji ar organiskiem psihiskajiem traucējumiem ir demonstrējuši izteiktākas savas personības problēmas vai mēģinājuši tās tēlot un simulēt, bet tā kā statistiski nozīmīgas atšķirības (starp likumpārkāpējiem ar organiskiem psihes traucējumiem un šizofrēniķiem) tika konstatētas tikai vienā no ticamības skalām (F), bet pārējās nē, tad jādomā, ka tomēr likumpārkāpējiem, kuriem ir organiski psihiski traucējumi ar MMPI-2 testu mērītās personības iezīmes ir visizteiktākās un liecina par vājāku viņu funkcionēšanas līmeni. Šiem cilvēkiem izteiktākas ir gan tās iezīmes, kas norāda uz viņu uzvedības problēmām (Pa un Pd), gan arī tās, kas norāda uz viņu emocionālām grūtībām (Hs, D un Hy). Skaidrojot iegūtos rezultātus, nevar izslēgt arī iespēju, ka likumpārkāpēju ar organiskajiem traucējumiem, iepriekš aprakstītās, personību raksturojošās iezīmes ir veidojušās kā centrālās nervu sistēmas organiskā bojājuma radītās sekas, kad pēc, piemēram, iegūtas galvas smadzeņu traumas, var būt traucēta gan emocionālo reakciju kontrole un modulācija, gan uzvedības pašregulācija, un, šīs izmaiņas laika gaitā var mainīties (var padziļināties vai kļūt mazāk izteiktas). Nedaudz savādāk tas ir ar personības traucējumiem, kur personības iezīmju patoloģija ir stabila un nosacīti nemainīga laikā (ICD, 2007).

Psihopātijas skala (Pd) ir vienīgā, kas atšķir likumpārkāpēju ar šizofrēniju gan no likumpārkāpēja ar organiskajiem psihes traucējumiem, gan no likumpārkāpēja ar personības traucējumiem. Var teikt, ka likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem un personības un uzvedības traucējumiem ir raksturīgākas tādas personību raksturojošās iezīmes, kā impulsivitāte, problēmas ar autoritātēm, naidīgums, vēlme veidot attiecības, taču šīs attiecības ir virspusējākas, salīdzinoši ar šizofrēniķiem. Kā iepriekš veiktie pētījumi pierāda, šīs ir arī tās iezīmes, kas cieši korelē ar likumpārkāpuma izdarīšanu un atšķir likumpārkāpējus no cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši (Simourd, Bonta, Andrews & Hoge, 1991). Ir jāsecina, ka salīdzinoši, likumpārkāpējam ar šizofrēniju uzvedības problēmas ir mazāk izteiktas un viņiem ir mazāk

raksturīgi savus pārdzīvojumus un problēmas atreaģēt uzvedībā, pārkāpjot sociālās normas vai likumus. Šis secinājums iespējams norāda uz to, ka likumpārkāpēji, kuri slimo ar šizofrēniju, likumpārkāpumus vairāk izdara nevis savu personības iezīmju dēļ, bet gan tādēļ, ka likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī viņu uzvedību noteica un ietekmēja viņu slimīgie pārdzīvojumi. Negaidīts ir secinājums, ka likumpārkāpējiem, kuriem ir uzstādīta diagnoze - šizofrēnija, MMPI-2 testa skalu vidējās vērtības ir viszemākās, kaut arī tāpat kā tas ir raksturīgs pacientiem ar šizofrēniju (Graham, 2000), kā vadošās un paaugstinātas arī likumpārkāpēju grupā, ir F (Fb, Fp), Pa un Sc skalas. Tas varētu nozīmēt, ka šīs personas ir salīdzinoši ar vislabākajām adaptācijas un funkcionēšanas spējām, viņu personības iezīmes ir mazāk izteiktas, un viņiem ir mazāk izteikta tendence atklātā, tieša un pārspīlētā veidā demonstrēt grūtības. Skaidrojot šos rezultātus, ir jādomā, ka, kā tika pierādīts jau iepriekš veiktajos pētījumos (Tengström, Hodgins, Grann, Längström & Kullgren, 2004), šizofrēnija pati par sevi neveicina tādu personību raksturojošu iezīmju veidošanos, kas sekmētu likumpārkāpuma izdarīšanu. Likumpārkāpēji, kuri slimo ar šizofrēniju, visbiežāk tiek atzīti, ka viņi likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī nav spējuši saprast un vadīt savu rīcību tādēļ, ka viņi noziedzīgā nodarījuma brīdī bija atradušies psihotiskā stāvoklī (smadzeņu spēju zudums pareizi uztvert un analizēt ārējos kairinājumus un attiecīgi uz tiem reaģēt) (Steadman et al., 1993, kā minēts Felthous, 1999)). Arī šī pētījuma ietvaros tika konstatēts, ka tiesu ekspertīzes laikā uzstādītajai diagnozei pastāv saistība ar likumpārkāpēja psihisko stāvokli likumpārkāpuma izdarīšanas laikā. Tika konstatēts, ka ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji 80 % gadījumu, noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī atradās psihotiskā stāvoklī. Var pieņemt, ka tiesu ekspertīzes laikā viņu realitātes uztveres spējas bija atjaunojušās un viņu psihiskās veselības stāvoklis bija stabilizējies, tāpēc viņu MMPI-2 testa personības profila skalu novietojums norāda uz to, ka šie likumpārkāpēji tiesu ekspertīzes un konkrēti testa izpildīšanas laikā, bija emocionāli līdzsvarotāki, viņi neuzrādīja tik izteiktas problēmas un viņu adaptācijas spējas bija labākas. Jāpiebilst, ka līdz ar to, arī viņu ārstēšanas un uzvedības korekcijas iespējas ir augstākas, nekā likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem un personības traucējumiem. Kā raksta Bonta ar kolēģiem (Bonta, Law & Hanson, 1998) - psihotiskais stāvoklis un arī „nepieskaitāmība” ir ierobežoti laikā, kad, piemēram, ārstēšanas iespaidā likumpārkāpēja, kuram ir uzstādīta diagnoze – šizofrēnija, psihiskais stāvoklis uzlabojas, izzūd arī psihopatoloģiskie simptomi, kas iespējams bija saistīti ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Arī pētījumā, kurā tika salīdzināti par nepieskaitāmiem atzītie likumpārkāpēji, kuri tika atbrīvoti no kriminālās atbildības (jo viņiem tika konstatēti psihotiski (tai skaitā arī šizofrēnija) un afektīvi traucējumi), un civilo pacientu (ar tādiem pašiem traucējumiem) MMPI-2 testa personības profili, tika konstatēts, ka par nepieskaitāmiem atzītajiem likumpārkāpējiem MMPI-2 testa skalu vidējās vērtības ir salīdzinoši zemākas un liecina par mazāk izteiktu patoloģiju nekā civilajiem psihiatriskajiem pacientiem (Moskowitz, Lewis, Ito & Ehrmentraut,

1999). Pētījuma autori skaidro, ka šīs konstatētās atšķirības atspoguļo ne tikai atšķirīgos abu grupu pacientu funkcionēšanas līmeņus, bet arī to, kā tika veidota nepieskaitāmo likumpārkāpēju grupa. Tajā tika iekļauti tikai tie par nepieskaitāmiem atzītie likumpārkāpēji, kuri kādu laiku jau bija saņēmuši medicīnisku ārstēšanu.

Kā iepriekš, šī pētījuma ietvaros, jau tika minēts, likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu ekspertīzē, tāpat kā apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem ir augstāki rezultāti, salīdzinot ar likumpārkāpumu neizdarījušu personu grupu, MMPI-2 testa Pd, jeb psihopātijas skalā. Tas ir būtisks secinājums, jo šīs skalas vidējo vērtību atšķirības ir konstatētas arī starp likumpārkāpējiem ar dažādām diagnozēm – likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem un personības un uzvedības traucējumiem, šī skala ir paaugstināta (atrodas virs 65 T vērtībām), un, to rezultāts atšķiras no ar šizofrēniju slimojošajiem likumpārkāpējiem. Secinājumu par to, ka likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un ar personības un uzvedības traucējumiem ir izteiktākas arī dažādas emocionālas, interpersonālas un sociālās deviances problēmas, tas ir, iezīmes, kas ir raksturīgas psihopātijai, apstiprina arī ar PCL-R aptauju iegūtie rezultāti. Šiem likumpārkāpējiem ir izteiktāka tendence krāpt citus un ir manipulējošāka uzvedība, nekā šizofrēniķiem, viņiem ir lielāka vajadzība pēc asām izjūtām, kā arī ir raksturīgāka antisociāla uzvedība, kas sākusies agrīnā vecumā. Tā kā visvairāk atšķirību psihopātijai raksturojošās iezīmēs tika konstatētas starp likumpārkāpējiem ar personības un uzvedības traucējumiem un šizofrēniju, tad vēl papildus, bez augstāk minētajām atšķirībām, likumpārkāpējiem ar personības un uzvedības traucējumiem vairāk ir izteiktas sociālās deviances un antisociālas uzvedības problēmas, kas sākušās agrīnā un jauniešu vecumā, biežāki gadījuma seksuālie sakari un bezatbildība, salīdzinot ar šizofrēniju slimojošajiem likumpārkāpējiem. Un tikai viena no PCL-R aptaujas apakšskalām atšķir likumpārkāpējus ar organiskajiem traucējumiem no likumpārkāpējiem ar personības un uzvedības traucējumiem. Šī apakšskala raksturo likumpārkāpējus ar organiskajiem traucējumiem vairāk kā cilvēkus, kuri pārspīlē savas personiskās vērtības nozīmīgumu, ir egocentriski un pretenciozi. PCL-R aptaujas kopējā psihopātijas vērtībā, atšķirības starp likumpārkāpēju trim grupām neparādījās un netika konstatēta arī saistība starp psihopātijai un psihisko traucējumu veidiem. Atšķirības, starp ar šizofrēniju slimojošajiem likumpārkāpējiem un likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, tika konstatētas vienā no faktoriem, vienā no skalām un sešām apakšskalām, pie kam likumpārkāpējiem ar šizofrēniju psihopātijas aptaujas vidējā kopējā vērtība ir zemāka nekā nepieciešams, lai diagnosticētu psihopātijai (tas ir zemāka par 24 ballēm). Līdz ar to šī pētījuma ietvaros, nevienā no gadījumiem ar šizofrēniju slimojošajiem likumpārkāpējiem netika diagnosticēta psihopātijai. Iepriekš rakstūtais tendenču līmenī ļauj secināt, ka likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem ir izteiktākas psihopātijai raksturīgas iezīmes, salīdzinot ar šizofrēniķiem. Ir veikti pētījumi (Walters, 2005), kuros ir iegūts apstiprinājums, ka PCL – R

aptaujas 2. faktors (sociālā devaince) nozīmīgāk, salīdzinoši ar 1. faktoru, paredz gan likumpārkāpuma izdarīšanu vispār, gan tieši vardarbīga likumpārkāpuma izdarīšanu. Līdz ar to, var secināt, ka likumpārkāpējiem, kuriem uzstādīta personības un uzvedības traucējumu diagnoze, būs lielāks risks izdarīt atkārtotu likumpārkāpumu un pastāvēs lielāka iespējamība, ka viņi varētu izdarīt vardarbīgu likumpārkāpumu, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuriem uzstādīta šizofrēnijas diagnoze. Tāpat dotais secinājums, lielā mērā saskan ar citos pētījumos iegūtajiem rezultātiem (Hildebrand & de Ruiter, 2004), kuros ir pierādīts, ka psihopātijas vidējās vērtības ir nozīmīgāk saistītas ar personības traucējumu diagnozi, nevis ar šizofrēnijas vai citu psihotisko traucējumu diagnozi. Šādu apgalvojumu nevar izteikt, ja tiek salīdzināti ar šizofrēniju slimojoši likumpārkāpēji un likumpārkāpēji ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, kā arī to pašu nevar teikt, ja salīdzina likumpārkāpējus ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un likumpārkāpējus ar personības traucējumiem. Starp pēdējām divām grupām atšķirības tika konstatētas tikai skalā, kas liecina, ka likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem ir izteiktāka personiskās vērtības izjūta.

Arī kriminālās uzvedības vēstures skalas summārie rādītāji apstiprina iepriekš rakstīto, ka likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, dzīves vēsturē ir biežāk konstatējami fakti, kas norāda uz agrīni aizsāktām, atkārtoti veiktām, dažāda veida kriminālām darbībām, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju. Savukārt darba pieredzes un ģimenes stāvokļa ziņā, kā arī garīgās veselības, alkohola un narkotisko vielu lietošanas problēmu dzīves laikā (Psihiatriskā vēsture) ziņā visu trīs grupu respondenti savā starpā ir līdzīgi. Taču pastāv statistiski pierādītas atšķirības likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihes traucējumiem un pārējo divu grupu likumpārkāpējiem ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītajos rādītājos. Tas nozīmē, ka likumpārkāpēji ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem daudz biežāk nekā likumpārkāpēji ar personības traucējumiem un šizofrēniju, likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī, atradās psihoaktīvo vielu reibuma stāvoklī, biežāk noziedzīgo nodarījumu veica pret personu, sadarbojoties ar citiem un daudz biežāk ekspertīzes laikā neatzina savu vainu pilnībā. Ņemot vērā tiesu ekspertīzes atzinuma secinājumu ir redzams, ka ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji veido lielāko daļu no par nepieskaitāmiem atzīto likumpārkāpēju grupas, lielākā daļa par pieskaitāmiem tika rekomendēts atzīt likumpārkāpējus ar organiskiem psihiskiem traucējumiem un personības traucējumiem. Tas nozīmē, ka viņi noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī pilnā mērā spēja vadīt un saprast savu rīcību. Turpretī lielākā daļa likumpārkāpēju ar šizofrēnijas diagnozi, noziedzīgā nodarījuma veikšanas brīdī, nespēja vadīt un saprast savu rīcību. Lielākais skaits no likumpārkāpējiem, kas noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā atradās psihotiskā stāvoklī, bija šizofrēniķi. Psihotiskais stāvoklis tika konstatēts arī nelielai daļai likumpārkāpēju ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem. Attiecībā uz ierobežotas pieskaitāmības saistību ar psihiskā traucējuma veidu, jāsaka, ka visbiežāk par ierobežoti

pieskaitāmām personām tika atzīti likumpārkāpēji ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un arī likumpārkāpēji ar personības traucējumiem. Tātad, lai arī likumpārkāpēji ar personības un organiskajiem psihiskajiem traucējumiem visbiežāk likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī bija spējīgi izprast un realitātei atbilstoši izvērtēt apkārt notiekošo, taču kā parāda rezultāti, ekspertīzes laikā izdarītie secinājumi norāda uz to, ka viņu spējas pilnā mērā izprast un vadīt savu rīcību noziedzīgā nodarījuma laikā bija ierobežotas.

Šī pētījuma ietvaros daļēji apstiprinājās citos pētījumos iegūtais rezultāts, ka ierobežota pieskaitāmība visbiežāk ir saistīta ar personības un uzvedības traucējuma diagnozi (Barendregt, Muller, Nijman & de Beurs, 2008). Dotā pētījuma rezultāts pilnībā sakrīta ar Krievijas autoru rakstīto, ka ierobežotas spējas vadīt un izprast savu rīcību noziedzīgā nodarījuma laikā ir vairāk raksturīgas likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un ar personības un uzvedības traucējumiem (Dmitrijeva, Shostokovich & Tkachenko, 2008). Tas sasaucas ar jau iepriekš šajā darbā secināto, ka likumpārkāpējiem ar psihiskajiem traucējumiem, un, īpaši likumpārkāpējiem ar organiskajiem traucējumiem, ir vairāk raksturīgas tādas personības iezīmes, kas mazina savas uzvedības kontroles un vadīšanas spējas (augstāka impulsivitāte, viņi vājāk spēj paredzēt savas uzvedības sekas, viņi atklātāk un nepastarpināti pauž savas emocijas, vājāk kontrolē uzvedību, kā arī ir vājākas spējas sevi izprast un saredzēt sevi no malas).

Viss iepriekš minētais, šī pētījuma ietvaros, ļauj izdarīt vispārēju secinājumu, ka likumpārkāpēji ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju, tiesu ekspertīzes laikā uzrāda daudz vairāk personību un viņu uzvedību raksturojošas iezīmes, kas traucē adaptēties un iekļauties sociālajā vidē, veidot saskarsmi, sociāli pieņemamā veidā paust savas emocijas, tai skaitā arī agresiju. Viņiem ir izteiktāka vajadzība pēc asām izjūtām, kā arī viņiem vairāk ir raksturīga tendence attiecībās ar citiem izturēties manipulātīvi, negodīgi un citus izmantot savā labā. Šiem likumpārkāpējiem, salīdzinoši ar šizofrēniķiem, bijušas uzvedības problēmas skolas laikā. Likumpārkāpēji ar personības traucējumiem, salīdzinoši ar šizofrēniķiem, ir ar augstākiem psihopātiju raksturojošiem rādītājiem. Šiem likumpārkāpējiem ir konstatējamā vairāk tādas personības iezīmes, kas ir saistītas ar atkārtotu likumpārkāpuma izdarīšanu un paaugstina vardarbīgas uzvedības risku. Savukārt likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju, ir izteiktākas dažādas adaptācijas un funkcionēšanas grūtības, kā arī emocionālas grūtības. Viņi ir naidīgāki, egocentriskāki, impulsīvāki, vairāk noliedz savas psiholoģiskās problēmas, ir nomāktāki un pesimistiskāki, kā arī šiem likumpārkāpējiem, biežāk nekā ar šizofrēniju slimojošajiem un likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem tika konstatēts ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie rādītāji (tai skaitā arī likumpārkāpuma izdarīšanas veicinošais un „atvieglotais” faktors – atrašanās alkohola reibuma stāvoklī, noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā). Viņi

likumpārkāpuma izdarīšanas laikā biežāk sadarbojās ar citiem, veica noziedzīgos nodarījumus pret personu, kā arī savu vainu izdarītajā pilnībā neatzina. Iegūtie rezultāti savā ziņā arī apgāž sabiedrībā valdošo pieņēmumu, ka ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji ir bīstamāki, ar impulsīvāku, neprognozējamāku uzvedību, jo tieši skalā (Pd), kas norāda uz antisociālas, agresīvas uzvedības iespējamību, likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju, ir viszemākie rezultāti salīdzinājumā ar abu pārējo grupu likumpārkāpējiem, kuri nonākuši tiesu ekspertīzē. Salīdzinoši zemākie psihopātijas rādītāji likumpārkāpējiem ar šizofrēniju, mazina risku veikt atkārtotu kriminālu darbību, kā arī mazina vardarbīgas uzvedības iespējamību. Šī pētījuma ietvaros var izdarīt secinājumu, ka likumpārkāpēju, kuri slimo ar šizofrēniju kriminālās uzvedības izpausmes vairāk ir saistītas ar slimības simptomiem (psihotisku stāvokli), nevis ar kriminālai uzvedībai un likumpārkāpēja personībai raksturīgiem faktoriem.

Pētījumā iegūtos rezultātus var aplūkot arī tādā aspektā, ka tie parāda un apstiprina literatūrā aprakstīto (Antonjan, 1996, 1997; Antonjan & Borodin, 1998; Balabanova, 1998; Sitkovskaja, 1998, 2000)), ka praksē eksistē tāda likumpārkāpēju kategorija, kuriem ir konstatēts kāds no psihiskajiem traucējumiem, bet viņus tiek rekomendēti atzīt par pieskaitāmiem, un, viņi tiek sodīti, t.i., viņi nokļūst tieslietu sistēmas redzeslokā. Viņu kriminālo uzvedība cenšas koriģēt izmantojot tieslietu un iekšlietu sistēmas noteiktās metodes, neievērojot viņa psihiskā traucējuma un ar to saistīto personības izmaiņu klātbūtni. Bet kā pētījuma rezultāti pierāda, ka tieši šie, par pieskaitāmiem atzītie likumpārkāpēji, kuriem pārsvarā tiek diagnosticēti personības un uzvedības traucējumi vai organiskie psihiskie traucējumi, ir ar vislielākajām un izteiktākajām psiholoģiskajām grūtībām, kas traucē sociālo adaptāciju, viņiem tiek konstatēti vairāk un dažādi riska faktori, kas var veicināt un prognozēt atkārtotas vai vardarbīgas kriminālas uzvedības veikšanu, nekā likumpārkāpējiem, kuriem ir diagnosticēta šizofrēnija un, kuri tiek atzīti par nepieskaitāmiem. Latvijā pastāvošajā praksē ir tā, ka visbiežāk tikai likumpārkāpēji, kuri slimo ar šizofrēniju, saņem viņiem atbilstošu ārstēšanu un psiholoģisko palīdzību. Tikai retos gadījumos, likumpārkāpējiem ar organiskajiem un personības traucējumiem (ar nosacījumu, ka viņi ir atzīti par nepieskaitāmiem vai ierobežoti pieskaitāmiem) tiek nozīmēti medicīniska rakstura piespiedu ārstēšanas līdzekļi. Par psiholoģiskajām uzvedības korekcijas metodēm, netiek runāts nevienā no gadījumiem. Taču, lai sasniegtu Krimināllikumā noteikto, ka: „Soda mērķis ir vainīgo personu sodīt par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas” (Krimināllikums, 2004, 17.lpp.), ir svarīgi saprast, ka likumpārkāpējiem ar psihiskiem traucējumiem iespējams ir jāpiemēro atšķirīgas kriminālās uzvedības korekcijas metodes, un izvēloties tās būtu jāņem vērā ne tikai viņu diagnoze, bet arī personības iezīmes, uzvedības, interpersonālo attiecību veidošanas īpatnības, emociju kontroles spējas, psiholoģiskie resursi u.c. Šī pētījuma rezultāti liecina, ka īpaši problemātiska ir likumpārkāpēju grupa, kuriem ir noteikti

organiski psihes traucējumi. Likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju, vairāk tiek konstatētas tādas personības iezīmes, kuras ir specifiskas tieši likumpārkāpējiem kā grupai (augstākas MMPI-2 testa psihopātijas skalas (Pd) vidējās vērtības, augstākas vidējās vērtības PCL-R aptaujas vairākās psihopātiju raksturojošās skalās), kā arī dzīves vēsturē ir norādes uz to, ka viņu ievirze veikt krimināla rakstura darbības ir sākusies jau pusaudžu vecumā un dzīves laikā ir saglabājusies. Savukārt likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, salīdzinoši ar šizofrēniju slimojošiem likumpārkāpējiem, ir vērojamas gan šīs specifiskās likumpārkāpēju raksturojošās personības iezīmes, gan arī tādas, kas liecina par cilvēka emocionālām un veselības grūtībām. Tāpat, šiem likumpārkāpējiem mazāk ir izteiktas psihopātijai raksturīgās iezīmes, un dzīves vēsturē retāk ir konstatēti rādītāji, kas norāda uz iepriekšējas kriminālas uzvedības pieredzi. Svarīgi ir atzīmēt, ka no visām likumpārkāpēju grupām ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem, tieši likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, svarīgu lomu spēlē rādītāji, kas raksturo ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto situāciju (viņi biežāk likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī atradās psihoaktīvo vielu reibuma stāvoklī, viņi biežāk likumpārkāpumu izdarīja sadarbojoties ar citiem, viņi biežāk veica likumpārkāpumu vērstu pret citiem un biežāk neatzina savu vainu pilnībā). Tātad var secināt, ka koriģējot likumpārkāpēju ar personības un organiskajiem traucējumiem uzvedību, būtu jāizvēlas atšķirīgas pieejas. Ja likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, lai mazinātu kriminālās uzvedības izpausmes, lielāku uzmanību būt jāvelta psihopātijai raksturīgo pazīmju korekcijai, tad likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, uzmanība jāvelta gan uzvedības, gan emocionālās sfēras korekcijai (attīstot viņu saskarsmes veidošanas un uzvedības vadīšanas spējas, mazinot trauksmi un nomāktību, kā arī veicinot viņa spējas izprast un novērtēt savu uzvedību), gan arī uzmanība jāpievērš viņu psihoaktīvo vielu lietošanas atkarības problēmām.

4.2.3. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā psihiatriski psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju ar dažādām kriminālās atbildības pakāpēm personības raksturojums.

Tiesu psihiatriskās ekspertīzes vai kompleksās tiesu psihiatriskās un psiholoģiskās ekspertīzes funkcija nav tikai psihisko traucējumu konstatēšana un diagnozes uzstādīšana, bet arī rekomendāciju sniegšana ekspertīzes norīkotājam, par likumpārkāpēja spējām noziedzīgā nodarījuma laikā vadīt un saprast savu rīcību, kā arī rekomendāciju sniegšana par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu. Tādēļ, izzinot tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personību raksturojošās iezīmes, kā arī kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītos rādītājus, ir būtiski pēc šiem rādītājiem salīdzināt arī par pieskaitāmiem, ierobežoti pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem rekomendējamos likumpārkāpējus.

Likumpārkāpēja spēju saprast un vadīt savu uzvedību izvērtēšana attiecas uz likumpārkāpuma izdarīšanas brīdi un nevis uz ekspertīzes veikšanas brīdi, tajā pašā laikā, bez vispārīgas personību raksturojošu iezīmju izpētes nevar tikt izdarītas korektas rekomendācijas par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi, kā arī medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu. Balstoties uz šajā pētījumā iekļautajiem rādītājiem ir jāsecina, ka skaitā ziņā maz ir konstatējamās atšķirības starp šīm trim likumpārkāpēju grupām. Ir jāpiebilst, ka secinājumi par atšķirībām starp pieskaitāmi, ierobežoti pieskaitāmi un nepieskaitāmi atzītajiem likumpārkāpējiem ir jāizdara piesardzīgi, jo, ierobežoti pieskaitāmo un nepieskaitāmo likumpārkāpēju grupā iekļauto respondentu skaits ir neliels, un, tas iespējams korekti neatspoguļo realitātē pastāvošās atšķirības. Vispārīgi secinot - pieskaitāmo, ierobežoti pieskaitāmo un nepieskaitāmo likumpārkāpēju MMPI-2 testa profili, pieskaitāmo, ierobežoti pieskaitāmo un nepieskaitāmo grupās, ir līdzīgi. Ierobežoti pieskaitāmo un nepieskaitāmo grupā vadošās skalas ir Sc (šizofrēnija), kam seko Pa (paranoja), savukārt pieskaitāmo grupā, vadošā ir Pa (paranoja) skala, kurai seko Sc (šizofrēnija) skala. Tām seko dažādā augstumā novietotajām psihastēnijas, depresijas un psihopātijas skalām. Visos trijos profilos augstu (virs 65 T vērtībām) ir novietotas arī vairākas ticamības skalas F, Fb un Fp, kā arī Ds. MMPI – 2 testa skalu līmenī pastāvošās atšķirības ļauj interpretēt, ka nepieskaitāmie likumpārkāpēji, līdzīgi kā tiesu ekspertīzē nonākušie ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji (šī līdzība nepārsteidz, jo kā tika rakstīts iepriekš, no visām diagnožu grupām, visbiežāk (gandrīz 80 % gadījumu) par nepieskaitāmiem tika atzīti tieši ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji) ir ar nosacīt mazāk izteiktām emocionālām un uzvedība grūtībām, viņiem labāk darbojas psiholoģiskās aizsardzības mehānismi, ir spēcīgāks Ego (K). Taču, tā kā, arī par nepieskaitāmi atzīto likumpārkāpēju MMPI-2 testa profilos ir pietiekami daudz gan ticamības, gan klīnisko skalu, kuru vidējās vērtības pārsniedz 65 T robežu, tad nevar apgalvot, ka šiem likumpārkāpējiem nepiemīt klīniski nozīmīgas problēmas. Viņu MMPI-2 testa profilos, tāpat kā pieskaitāmo un nepieskaitāmo likumpārkāpēju profilos dominē Sc (šizofrēnija) skala, kas norāda, ka šie cilvēkiem ir raksturīgi sociālā izolētība, saskarsmes veidošanas grūtības un neskaidra domāšana. Jūtīgums, neuzticēšanās citiem, aizdomīgums, apdraudētības izjūta no apkārtējo puses, naidīgums (Pa), kā arī nemiers, trauksme, bažīgums (Pt), ir tās iezīmes, kas nepieskaitāmos likumpārkāpējus atšķir no pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem. Par nepieskaitāmiem atzīto likumpārkāpēju aizdomīguma, naidīguma, apdraudētības izjūtas, nedrošības līmenis ir mazāk izteikti, salīdzinoši ar pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem. Savukārt nepieskaitāmie no ierobežoti pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem atšķiras ar zemāku fizisko un psihisko aktivitāti un enerģiskumu (Ma). Tāpat, par nepieskaitāmiem atzītiem likumpārkāpējiem, dzīves vēsturē ir mazāk konstatēti faktori, kas saistīti ar jau iepriekš bijušu kriminālas uzvedības pieredzi (iepriekšējām sodāmības reizēm, likumpārkāpumu izdarīšanu agrīnā vecumā, apcietinājuma pieredzi u.c.), salīdzinoši ar par

pieskaitāmiem un ierobežoti pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem. Pēc izglītības, ģimenes un darba pieredzes, psihiatrijas vēstures, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistītiem rādītājiem, pieskaitāmie, ierobežoti pieskaitāmie un nepieskaitāmiem likumpārkāpēji ir līdzīgi. Rekomendējamās kriminālās atbildības pakāpei saistība pastāv tikai starp tiesu ekspertīzes laikā uzstādīto diagnozi un psihisko stāvokli noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā. Kā jau iepriekš tika rakstīts, tāpat kā citur pasaulē veiktajos pētījumos (Cochrane, Grisso & Frederick, 2001; Warren, Murrie, Chauhan, Dietz & Morris, 2004), arī šajā, tika pierādīts, ka likumpārkāpēji ar šizofrēnijas diagnozi, veido lielāko skaitu no tiem likumpārkāpējiem, kuri tika rekomendēti atzīt par nepieskaitāmiem, vienādi maza daļa par nepieskaitāmiem tika atzīti likumpārkāpēji ar personības un uzvedības traucējumiem un likumpārkāpēji ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem. Sīkāk par kriminālās atbildības pakāpes saistību ar ekspertīzes laikā uzstādīto diagnozi tika rakstīts jau iepriekš. Attiecībā uz psihotiskā stāvokļa esamību, noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā, gandrīz visos gadījumos, šie likumpārkāpēji tika atzīti par nepieskaitāmiem, un tikai 10 % gadījumu – par ierobežoti pieskaitāmiem.

Pēc kopējās psihopātijai raksturīgo pazīmju summas pieskaitāmie, ierobežoti pieskaitāmie un nepieskaitāmie likumpārkāpēji neatšķiras. Šie likumpārkāpēji atšķiras tikai pēc atsevišķām psihopātijai raksturīgām pazīmēm. Ierobežoti pieskaitāmajiem un nepieskaitāmajiem likumpārkāpējiem ir biežāk mainīgas un nestabilas attiecības ģimenē nekā pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem, bet savukārt pieskaitāmie likumpārkāpēji ir ar raksturīgāku tendenci manipulēt un krāpt citus, viņiem ir izteiktāka vajadzība pēc asām izjūtām un ir bijušas agrīnas uzvedības problēmas, salīdzinoši ar nepieskaitāmajiem likumpārkāpējiem. Lai arī nevar izdarīt statistiski pierādītus secinājumus par to, ka psihopātijas izteiktībai ir saistība ar kriminālās atbildības pakāpi, taču šī pētījuma rezultātā iegūtie rādītāji liecina, ka nevienam no par nepieskaitāmu atzītajiem likumpārkāpējiem netika konstatēta psihopācija (PCL-R aptaujas kopējā rādītāju summa bija mazāka par 24 ballēm).

Lai arī atšķirības starp likumpārkāpējiem, kuriem tiesu ekspertīzes rezultātā tika rekomendēts noteikt dažādas kriminālās atbildības pakāpes tika konstatētas tikai atsevišķos šajā pētījumā iekļautajos rādītājos, taču nosakot šo rādītāju kopējo efektivitāti, lai diferencētu likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības grupām, jāsecina, ka tādas MMPI-2 skalas kā depresijas (D), šizofrēnijas (Sc) un hipomānijas (Ma), ekspertīzes laikā uzstādītā diagnoze – šizofrēnija, psihiatriskās vēstures summārais rādītājs (alkohola vai narkotisko vielu atkarības un garīgās veselības problēmas dzīves laikā) un psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā pietiekami efektīvi paredz likumpārkāpēja pieskaitāmību vai nepieskaitāmību. Taču, balstoties uz šo rādītāju kopumu, nepietiekami efektīvi tiek paredzēta ierobežota pieskaitāmība. Var secināt, ka ierobežota pieskaitāmība nav kāds vidējs stāvoklis vai līmenis starp nepieskaitāmību un pieskaitāmību, jādodomā, ka, mainīgie, kas tika iekļauti šajā pētījumā,

pietiekami precīzi nediferencē ierobežoti pieskaitāmo likumpārkāpēju grupu. Nosakot ierobežotu pieskaitāmību, jābalstās uz citiem kritērijiem, nekā atšķirot pieskaitāmus un nepieskaitāmus likumpārkāpējus. Ja aplūko citās valstīs veiktus līdzīgus pētījumus par likumpārkāpējiem ar dažādu kriminālās atbildības pakāpi un tās noteikšanas kritērijiem, tad pārsvarā vairāk var atrast pētījumus, kuros tiek izziņāti dažādi klīniskie psihiatriskie vai arī kriminālie rādītāji (Cochrane, Grisso & Frederick, 2001; Warren, Murrie, Chauhan, Dietz & Morris, 2004), bet mazāk tiek pētīti psiholoģiskie faktori un personību raksturojošas iezīmes. Šajos pētījumos vairāk tiek meklētas atšķirības starp pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem, mazāk tiek pētīti ierobežoti pieskaitāmie likumpārkāpēji. Vienā no jaunākajiem Nīderlandē veiktajiem pētījumiem (Barendregt, Muller, Nijman & de Beurs, 2008), kurā tika izziņāti faktori, uz kuriem eksperti balstās, pieņemot lēmumu par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi, tika izdarīts secinājums, ka eksperti pieņemot lēmumu par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi nebalstās tikai uz psihiskā traucējuma esamību vai neesamību, bet balstās arī uz kultūras un ar kriminālu uzvedību saistītiem rādītājiem, kā arī informāciju par likumpārkāpēja personību. Autori gan secina, ka MMPI-2 testa skalas dot mazu ieguldījumu, lēmuma pieņemšanā par likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpi. Dotā pētījuma ietvaros var secināt, ka tiesu ekspertīzes rezultātā izdarot rekomendāciju par nepieskaitāmību, vislielāko ieguldījumu dot augstāki šizofrēnijas (Sc) skalas rezultāti (t.i., nepieskaitāmais likumpārkāpējs ir vairāk sociāli norobežojies nekā pieskaitāmais un ierobežoti pieskaitāmais likumpārkāpējs) un konstatācija, ka likumpārkāpējs noziedzīgā nodarījuma laikā ir atradies psihotiskā stāvoklī, kā arī apmēram vienādu ieguldījumu dot zemāki depresijas (D) un zemāki mānijas (Ma) skalas rezultāti (t.i., nepieskaitāmais likumpārkāpējs ir ar mazāku fizisko un psihisko enerģiju un mazāk izteiktu nomāktību nekā pieskaitāmais un ierobežoti pieskaitāmais likumpārkāpējs). Attiecībā uz ierobežoti pieskaitāma likumpārkāpēja diferencēšanu no pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem, jāsecina, ka vislielāko ieguldījumu dot zemāki šizofrēnijas skalas rezultāti (t.i., ierobežoti pieskaitāmais likumpārkāpējs ir mazāk sociāli norobežojies nekā pieskaitāms un nepieskaitāms likumpārkāpējs) un augstāki mānijas (Ma) skalas rezultāti (t.i., ierobežoti pieskaitāmais likumpārkāpējs ir ar augstāku fizisko un psihisko aktivitāti un enerģiju nekā pieskaitāms un nepieskaitāms likumpārkāpējs), kā arī augstāki depresijas skalas rezultāti. Viņam ir mazāk raksturīgi tādi klīniskie faktori kā alkohola un narkotisko vielu lietošanas un garīgās veselības problēmas dzīves laikā. Iegūtie rezultāti tomēr mudina izdarīt arī tādu secinājumu, ka, diferencējot likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības pakāpes grupām, atsevišķas MMPI-2 skalas dot ieguldījumu, taču to saistība ar pirmo diskriminācijas funkciju (likumpārkāpēja atzīšanu par nepieskaitāmu) ir ļoti vāja un nepietiekama. Otrajā diskriminācijas funkcijā (likumpārkāpēja atzīšana par ierobežoti pieskaitāmu) vienīgi mānijas (Ma) skalai pastāv vāja saistība ar diskriminācijas funkciju. Arī šī pētījuma ietvaros ir jāizdara secinājums, kā līdzīgi jau

literatūrā aprakstītajos pētījumos (Graham, 2000; Barendregt, Muller, Nijman & de Beurs, 2008), ka MMPI-2 testa skalas kopumā dot mazu ieguldījumu likumpārkāpēja kriminālās atbildības pakāpes noteikšanā. Līdzīgs secinājums ir jāizdara arī par PCL-R aptaujas skalām. Dotā pētījuma ietvaros, šīs skalas bija maznozīmīgas un maz informatīvas, lai diferencētu likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības pakāpes grupām. Attiecībā uz PCL-R aptauju, šie secinājumi nav kategoriski, jo pētījumā iekļauto respondentu skaits ierobežoti pieskaitāmo un nepieskaitāmo likumpārkāpēju grupā bija mazs.

Kopumā izvērtējot promocijas darba ietvaros veiktā pētījuma stiprās un vājās puses ir jāsecina, ka šī pētījuma rezultāti dod praktisku pienesumu līdz šim maz pētītai tēmai gan Latvijā, gan pasaulē tiesu psiholoģijas jomā. Dotā pētījuma rezultāti var tikt izmantoti, lai izzinātu psiholoģiskos kritērijus ar kuru palīdzību, zinātniski pamatoti, tiesu ekspertīžu ietvaros, varētu diferencēt likumpārkāpējus pa trim kriminālās atbildības grupām. Šos iegūtos datus var izmantot arī kā orientējošus, lai izvērtētu citu tiesu ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju personību raksturojošas iezīmes. Tāpat, šī pētījuma rezultāti var tikt izmantoti, lai plānotu efektīvu likumpārkāpēja ar psihiskiem traucējumiem ārstēšanu un viņa uzvedības korekciju.

Viena no stiprajām pusēm ir pētījumā izmantoto metožu izvēle. Attiecībā uz likumpārkāpēja personības izpēti, un, īpaši, ja izpēte notiek tiesas ekspertīzes situācijā, kad ekspertējamā persona bieži ir motivēts „sagrozīt” testa rezultātus, būt melīgam, neatklātam, saasināt vai noliegt savas problēmas, ir svarīgi izmantot tādas metodes, kurās ir ticamības skalas, kas spēj norādīt uz testa izpildītāja vēlmi demonstrēt sevi „sliktāku” („slimāku”) vai otrādi – „labāku” („veselāku”). Šajā pētījumā izmantotajā MMPI-2 testā šādas ticamības skalas ir. Tāpat ir jāpiemin, ka uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju personības izpētē tika izmantota ne tikai pašnovērtējuma metode (MMPI-2 tests), bet arī aptauja, kuras vērtēšanas procedūra sastāv no daļēji strukturētas intervijas un pieejamo dokumentu un papildus informācijas izvērtēšanas (PCL-R). Šis ir pirmais zinātniskais pētījums Latvijā, kurā salīdzinot likumpārkāpējus ir izmantota PCL-R aptauja. Šī pētījuma vajadzībām aptauja tika iztulkota un veikta tās sākotnējā adaptācija. PCL-R oriģinālajai versijai ir augsti ticamības rādītāji. Arī latviešu PCL-R aptaujas versija Latvijas kultūrvidē psihopātijai raksturīgās iezīmes mēra līdzīgi ticami, kā Ziemeļamerikā. PCL-R aptaujas latviešu versijai ir arī pietiekami laba starp-vērtētāju saskaņotība.

Kā pētījuma vājās puses var minēt, ka neskatoties uz to, ka gan latviešu valodā tulkotā MMPI-2 testa un latviešu PCL-R aptaujas ticamības un validitātes rādītāji ir pietiekami labi, tomēr šo metožu standartizācijas process Latvijā nav pabeigts pilnībā, tādēļ, vērtējot šo metožu rezultātus un veicot to klīnisko interpretāciju, nevar izdarīt drošus secinājumus. Tāpat ir jāmin, ka pētāmās grupas atlases kritēriji neļauj iegūtos rezultātus attiecināt uz populāciju kopumā. Uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji ir atlasīti tikai no vienas tiesu ekspertīžu iestādes Rīgā.

Pētījuma izlasē netika iekļauti uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji no citām Latvijā esošajām ekspertīžu iestādēm. Attiecībā uz respondentu grupu veidošanas principiem ir jāpiemin vēl dažas nepilnības. Iedalot likumpārkāpējus grupās, balstoties uz psihisko traucējumu diagnozi, tika ņemta vērā eksperta - ārsta - psihiatra uzstādītā diagnoze. un, tā kā dažādiem likumpārkāpējiem, dažādi psihiatri uzstādīja diagnozi, tad pastāv iespējamība, ka diagnozes uzstādīšanas kritēriji visiem likumpārkāpējiem nebija vienādi. Tāpat, lai pētījumā iekļauto likumpārkāpēju skaits ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm būtu pieņemams, tad vienā grupā un zem viena diagnozes nosaukuma tika iekļauti likumpārkāpēji ar tomēr specifiskām atšķirībām šī psihiskā traucējuma norisē un izpausmēs, tā piemēram, zem nosaukuma „Personības un uzvedības traucējumi”, tika iekļauti likumpārkāpēji gan ar, piemēram, disociālu personības traucējuma veidu, gan arī ar, piemēram, emocionāli nestabilu personības traucējuma veidu. Tāpat tas attiecas uz likumpārkāpēju grupu ar „organiskajiem psihiskajiem traucējumiem”, gan ar „šizofrēniju” slimojošu likumpārkāpēja grupu. Kā arī atsevišķās pētījumu dalībnieku grupas ir mazs respondentu skaits (piemēram, bija tikai 15 respondenti, kas slimo ar šizofrēniju vai 14 par nepieskaitāmiem atzītie likumpārkāpēji).

4.3. Secinājumi

Pētījumi kriminālās uzvedības psiholoģijā ir pierādījuši, ka noteiktām personības iezīmēm ir nozīmīga saistība ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Strādājot tiesu ekspertīžu jomā, viens no galvenajiem tiesu psiholoģijas eksperta uzdevumiem ir tieši likumpārkāpēja personības izzināšana. Tikpat svarīgi un varbūt pat vēl nozīmīgāk, ir veikt likumpārkāpēja ar psihiskiem traucējumiem personības izpēti. Pasaules praksē, ar likumpārkāpēja personības izpēti palīdzību, tiek paredzēta iespējamā apdraudošā un vardarbīgā uzvedība, tiek noteikts atkārtotas kriminālas uzvedības risks, kā arī izvēlēts likumpārkāpējam atbilstošāks soda izciešanas un kriminālās uzvedības korekcijas veids. Latvijā tiesībsargājošās iestādes, nosūtot likumpārkāpējus uz tiesu ekspertīzi, galvenokārt sagaida atzinumu, kas palīdzētu izlemt jautājumu par ekspertējamās personas spēju atbildēt par savu rīcību, tas ir, pieskaitāmību, nepieskaitāmību vai ierobežotu pieskaitāmību. No vienas puses tā ir medicīnas zinātnes (psihiatrijas) izpēti joma, no otras puses, kā pētījumi pierādījuši, ka psihiskais traucējums vai precīzāk – diagnoze, pati par sevi nepaskaidro likumpārkāpuma izdarīšanu un likumpārkāpēja uzvedību tā izdarīšanas brīdī. Ir svarīgi izziņāt šī traucējuma ietekmi uz likumpārkāpēja darbības regulāciju un veidošanos. Piemēram, jaunākajos pētījumos par vardarbīgu uzvedību, vairāki autori izdara secinājumus, ka cilvēkiem ar psihiskiem traucējumiem tieši personības faktoriem, tai skaitā arī personības iezīmēm, ir būtiska loma varadarbības veikšanā.

Ierobežots skaits pētījumu ir par tām likumpārkāpēja personībai raksturīgām īpašībām un psihisko traucējumu saistību, kuri tiek nosūtīti uz tiesu psihiatrisko vai kompleksu tiesu psiholoģiski psihiatrisko ekspertīzi. Vai likumpārkāpēju, kuri atrodas tiesu ekspertīzē

personības iezīmes atšķiras no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem? Vai tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem ir līdzīgi vai atšķirīgi?

Ja prakses attīstības gaitā ir pietiekami izstrādāti nepieskaitāmības medicīniskie kritēriji, tad ierobežotas pieskaitāmības kritēriji nav skaidri formulēti un definēti ne no medicīniskā, ne psiholoģiskā viedokļa. Tādēļ šī pētījuma ietvaros tika uzsākts meklēt psiholoģiskos kritērijus, kas palīdzētu iedalīt likumpārkāpējus pa trijām kriminālās atbildības pakāpes grupām. Bez personība siezīmēm, analizē tika iekļauti arī likumpārkāpēja ar psihiskajiem traucējumiem, vispārējie ar kriminālās uzvedības veidošanos un likumpārkāpuma izdarīšanu saistītie faktori, tādi kā – likumpārkāpēja kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures dati, izglītības, ģimenes un darba pieredzes rādītāji, kā arī rādītāji, kas ir saistīti ar viņa uzvedību likumpārkāpuma izdarīšanas brīdī.

Promocijas darbā iegūtie rezultāti ļauj secināt, ka

- 1) Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psihiatriskajā un psiholoģiskajā ekspertīzē nonākušie likumpārkāpēji, apcietinājumā esošajie likumpārkāpēji un kontroles grupas respondenti savā starpā atšķiras personības iezīmju, emocionālo reakciju un uzvedības līmenī. Tiesu ekspertīzēs esošo likumpārkāpēju MMPI-2 testa personības profils ir novietots visaugstāk, salīdzinoši ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupu. Likumpārkāpēju, kuri ir nosūtīti uz tiesu psihiatrisko vai komplekso tiesu psihiatrisko tiesu psiholoģisko ekspertīzi, profilā virs 65 T vērtībām paaugstinātās skalas ir F (Fb, Fp, Ds), Pa, Sc, Pt, Pd un D;
- 2) Kopumā raksturojot tiesu ekspertīzē esošos likumpārkāpējus (ja tiek analizēts viņu MMPI-2 testa profils) jāsecina, ka šie likumpārkāpēji galvenokārt ir aizdomīgumi un neuzticas citiem, ar grūtībām veido un uztur interpersonālās attiecības, viņi ir emocionāli distancēti no citiem, viņiem var būt neskaidra, realitātei neatbilstoša domāšana (Pa un Sc skalas). Raksturīgs negatīvistisks noskaņojums ar grūti prognozējamu uzvedību, iespējamām dusmu un naidīguma izpausmēm, sociālo normu un noteikumu neievērošanu (Pa, Sc un Pd). Tajā pašā laikā viņi var justies nedroši, izjust vainas izjūtu, pazeminātu garastāvokli, trauksmi, nemieru (D, Pt);
- 3) Aplūkojot ticamības skalu rezultātus var secināt, ka tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji uzrāda daudz gan psihopatoģisku, gan ar depresiju un akūtu distresu saistītu problēmu (F un Fb), kā arī nevar izslēgt, ka šiem likumpārkāpējiem ir raksturīga viņiem esošo psihopatoģisko simptomu pārspīlēšana vai arī to simulēšana (Fp un Ds);
- 4) Šī pētījuma ietvaros nevar izdarīt precīzus un korektus secinājumus par likumpārkāpēju iespējamām simptomu pārspīlēšanas vai simulēšanas tendencēm. Nevar viennozīmīgi augstās F, Fp un Fb skalu vidējās vērtības interpretēt kā tiesu ekspertīzē esošo likumpārkāpēju vēlmi simulēt psihotiska vai neirotika rakstura traucējumus. Vēl jo

vairāk tāpēc, ka arī kontroles grupā F, Fp un Fb skalu vidējās vērtības pārsniedza 65 T vērtību robežu. Arī no papildus ticamības skalām (Fb, Ds, Fp, Mp, Sd un S), MMPI-2 rādītāji latviešu testa versijā radīja vislielākās šaubas par ASV standartizēto vērtību piemērošanu un izmantošanu Latvijā. Šo skalu vidējās vērtības Latvijas izlasē, un arī šī pētījuma ietvaros izveidotajā kontroles grupā, bija augstākas nekā ASV izlasē. Tādēļ šo skalu klīniskā interpretācija ir atvērta diskusijām, un, balstoties uz to rezultātiem (īpaši balstoties uz F, Fp un Fb), diemžēl nevar izdarīt precīzus un korektus secinājumus par viņu vēlmi simulēt savus simptomus vai arī tos demonstrēt pārspīlētā veidā. Var vienīgi secināt, ka tiesu ekspertīzē nonākušajiem likumpārkāpējiem piemīt izteiktāka tendence, salīdzinoši ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupu, šīs problēmas uzrādīt un atzīmēt;

- 5) Ja aplūko, tiesu ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju specifiskās atšķirības, tas ir, tās personību raksturojošās iezīmes, kas viņus atšķir no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem un kontroles grupas, tad jāsecina, ka ekspertīzē esošie likumpārkāpēji atšķiras ar to, ka viņi ir vairāk koncentrējušies uz savu veselības stāvokli (Hs), ir ar zemāku pašvērtējumu, viņiem ātrāk rodas vainas izjūta, viņiem grūtāk pieņemt patstāvīgus lēmumus, ir disforiskāki ar augstāku trauksmes līmeni (D un Pt). Tiesu ekspertīzēs esošie likumpārkāpēji vāji izprot sevi un savas psiholoģiskās problēmas, arī biežāk noliedz negatīvās emocijas un konfliktus, kā arī stresa situācijās viņiem biežāk rodas somatiska rakstura problēmas (Hy un Hs). Apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem šo skalu raksturojošās iezīmes neatšķiras no kontroles grupas;
- 6) Gan tiesu ekspertīzē esošie, gan apcietinājumā esošie likumpārkāpēji no kontroles grupas atšķiras ar to, ka abu grupu respondentiem ir augstākas vidējās vērtības paranojas (Pa), šizofrēnijas (Sc) un psihopātijas (Pd) skalās. Tāpat tiesu ekspertīzē nokļuvušajiem un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem piemīt izteiktāka tendence, salīdzinoši ar kontroles grupu, uzrādīt daudz un dažādas psihiska rakstura problēmas, pārspīlēt tās (F, Fb, Ds un Fp). Ja, Pa, Sc, F un Fb skalās pastāv savstarpējas atšķirības starp tiesu ekspertīzēs esošajiem un apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, tad Pd, Ds un Fp skalās šīs savstarpējās atšķirības nepastāv. Gan tiesu ekspertīzē esošie likumpārkāpēji, gan apcietinājumā esošie likumpārkāpēji, salīdzinoši ar kontroles grupu ir daudz aizdomīgāki, jūtīgāk uztver citu attieksmi pret sevi, ir raksturīgākas dusmas un naidīgums pret citiem (Pa), kā arī viņi jūtas atšķirīgāki no citiem, ir sociāli izolētāki, jūtas nesaprasti, var būt arī neskaidra, realitātei neatbilstoša domāšana (Sc). Īsi sakot, viņiem ir grūtības izveidot un uzturēt attiecības ar citiem, apkārtējo vidi uztver kā apdraudošu, nelabvēlīgu un svešu. Šīs personību raksturojošās iezīmes ir vairāk izteiktākas tiesu ekspertīzē esošajiem likumpārkāpējiem, salīdzinoši ar apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem

- un kontroles grupu, bet apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem, šīs pašas personības iezīmes ir vairāk izteiktas salīdzinoši ar kontroles grupu;
- 7) MMPI-2 testā Psihopātijas skala (Pd) ir tā skala, kas atšķir tiesu ekspertīzē un apcietinājumā esošus likumpārkāpējus, no cilvēkiem, kuri likumu nav pārkāpuši;
 - 8) MMPI-2 testa skalas statistiski nozīmīgi diferencē uz tiesu ekspertīzi nosūtītos likumpārkāpējus no apcietinājumā esošajiem likumpārkāpējiem. Jo likumpārkāpējs vairāk uzrāda sūdzības par dažādām savām psiholoģiskām un psihiskām problēmām (F, Ds, Fb) un vairāk viņam ir izteikta nomāktība, zems pašvērtējums, iespējams varbūt pat pašnāvības idejas (D), aizdomīgums, naidīgums pret citiem, neuzticēšanās citiem, jūtīgums pret kritiku (Pa), bet mazāk izteiktas antisociālas uzvedības izpausmes, tendence konfliktēt un agresivitāte (Pd), jo pieaug iespējamība, ka šis likumpārkāpējs tiks nosūtīts uz tiesu ekspertīzi;
 - 9) Analizējot tiesu ekspertīzē nokļuvušo likumpārkāpēju ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem (personības traucējumiem, organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un šizofrēniju) MMPI-2 testa personības profilus, jāsecina, ka skalu aritmētiski vidējās vērtības visām trīs diagnozes grupām ir līdzīgas, starp to profiliem nepastāv atšķirības. Nevienā no skalām netika konstatētas atšķirības starp visām trim grupām, bet tikai starp divām. Atšķirības pastāv starp atsevišķām skalām un to novietojuma augstumu. Visos trijos profilos augstākās (virs 65 T vērtībām), vadošās un dominējošās skalas ir F (Fb, Fp), Pa un Sc skalas, likumpārkāpēja ar personības traucējumiem profilā šīm skalām seko Pt un Pd skalas, kā arī no papildus ticamības skalām – Ds, savukārt likumpārkāpēja ar organiskajiem psihes traucējumiem profilā vēl bez iepriekš minētajām, paaugstināta ir arī D skala. Likumpārkāpējiem ar šizofrēniju D, Pt un Pd skalas atrodas tuvu 65 T vērtību robežai (starp 60 un 65 T vērtībām);
 - 10) Balstoties uz MMPI-2 testa rezultātiem, jāsecina, ka likumpārkāpēji ar organiskiem psihiskiem traucējumiem personības iezīmju līmenī ir visatšķirīgākie un ir ar visizteiktākajām personību raksturojošām iezīmēm, salīdzinājumā ar citiem likumpārkāpējiem, kuri atrodas tiesu ekspertīzē un pirmām kārtām, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju;
 - 11) Likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem aizdomīgums, neuzticēšanās citiem, izteikts jūtīgums pret citu attieksmi pret viņiem, iespējams pat attiecību ideju veidošana (Pa), nemiers un trauksme (Pt) ir daudz vairāk izteiktas nekā likumpārkāpējiem, kuriem ir uzstādīta diagnoze – šizofrēnija. Tāpat šiem likumpārkāpējiem ir augstāki rezultāti arī Hs (Hipohondrija) un Hy (Histērija) skalās nekā likumpārkāpējiem šizofrēniķiem. Tas norāda, ka viņi ir egocentriskāki, vairāk noliedz savas problēmas, nespēj izprast savas un citu uzvedības motīvus, rūpīgāk seko

līdzī sava organisma funkcionēšanai, vairāk izjūt fizisku diskomfortu, savas psiholoģiskās problēmas pārvērš somatiskos simptomos. Turklāt viņi daudz vairāk nekā likumpārkāpēji šizofrēniķi (un likumpārkāpēji ar personības un uzvedības traucējumiem) ir nepārliecinātāki par sevi, izjūt distresu un nomāktību (D). Salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuriem ir diagnosticēta šizofrēnija, viņiem ir lielākas grūtības ievērot sabiedrības normas un likumus, vairāk rīkojas impulsīvi, tūlītēji apmierinot savas vajadzības (Pd). Ekspertējamās personas ar organiskiem psihiskiem traucējumiem uzrāda daudz lielākas adaptācijas grūtībām un lielāku emocionālā diskomforta izjūtu (F), un, ir ar vājāk attīstītiem psiholoģiskās aizsardzības mehānismiem (K) nekā ar šizofrēniju slimojošie likumpārkāpēji;

- 12) Likumpārkāpējiem ar personības un uzvedības traucējumiem, ir otrs (aiz likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem) augstāk novietotais profils, taču šīs personas, no ar šizofrēniju slimojošiem likumpārkāpējiem, atšķir tikai viena - psihopātijas skala (Pd). Šī ir arī tā skala, kurā ir konstatētas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un šizofrēniķiem, bet nav konstatētas atšķirības starp likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un personības un uzvedības traucējumiem;
- 13) Likumpārkāpējiem, kuriem ir uzstādīta diagnoze - šizofrēnija, MMPI-2 testa skalu vidējās vērtības ir viszemākās, kaut arī tāpat kā tas ir raksturīgs pacientiem ar šizofrēniju, kā vadošās un paaugstinātas (atrodas virs 65 T) arī likumpārkāpēju grupā ir F (Fb, Fp), Pa un Sc skalas;
- 14) PCL-R aptaujas kopējā psihopātijas vērtībā, atšķirības starp likumpārkāpējiem ar trim dažādām diagnozēm netika konstatētas, taču šo atšķirību esamība vienā no faktoriem (Sociālā deviance), vienā no skalām (Antisocialitāte) un sešās apakšskalās, tendenču līmenī ļauj secināt, ka likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem ir izteiktākas psihopātijai raksturīgas iezīmes, salīdzinoši ar šizofrēniķiem, un līdz ar to, šiem likumpārkāpējiem būs lielāks risks izdarīt atkārtotu likumpārkāpumu un pastāvēs lielāka iespējamība, ka viņi varētu izdarīt vardarbīgu likumpārkāpumu, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuriem uzstādīta šizofrēnijas diagnoze;
- 15) Likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem un likumpārkāpējiem ar personības traucējumiem, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju ir daudz vairāk izteiktas personību un viņu uzvedību raksturojošas iezīmes, kas traucē adaptēties un iekļauties sociālajā vidē, veidot saskarsmi, sociāli pieņemamā veidā paust savas emocijas, tai skaitā arī agresiju, uzņemties atbildību par savu rīcību, un personības iezīmes, kas ir saistītas ar atkārtotu likumpārkāpuma izdarīšanu un paaugstina vardarbīgas uzvedības risku. Šiem likumpārkāpējiem, salīdzinoši ar šizofrēniķiem,

dažādas uzvedības deviācijas (uzvedības problēmas skolas laikā, psihoaktīvo vielu pastiprināta lietošana, atkārtoti veikti likumpārkāpumi) pārsvarā ir bijušas arī pirms šī pēdējā likumpārkāpuma izdarīšanas, kā arī šiem likumpārkāpējiem, biežāk nekā ar šizofrēniju slimojošajiem likumpārkāpējiem tika konstatēti rādītāju esamības, kas ir saistīti ar likumpārkāpuma izdarīšanu (tai skaitā arī noziedzīga nodarījuma izdarīšanas veicinošais un „atvieglojošais” faktors – atrašanās alkohola reibuma stāvoklī, noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā). Likumpārkāpēji ar personības traucējumiem, salīdzinoši ar šizofrēniķiem, ir ar augstākiem psihopātiju raksturojošiem rādītājiem, savukārt likumpārkāpējiem ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem, salīdzinoši ar likumpārkāpējiem, kuri slimo ar šizofrēniju, ir izteiktākas dažādas adaptācijas un funkcionēšanas grūtības, viņi ir naidīgāki, egocentriskāki, impulsīvāki, vairāk noliedz savas psiholoģiskās problēmas, ir nomāktāki un pesimistiskāki;

16) Pieskaitāmo, ierobežoti pieskaitāmo un nepieskaitāmo likumpārkāpēju MMPI-2 testa skalu aritmētiski vidējās vērtības savā starpā neatšķiras, profili ir līdzīgi, ar vadošajām šizofrēnijas (Sc) un paranojas (Pa) skalām, tām sekojošām dažādā augstumā novietotajām psihastēnijas (Pt), depresijas (D) un psihopātijas (Pd) skalām. Visos trīs profilos augstu (virs 65 T vērtībām) ir novietotas arī vairākas ticamības skalas F, Fb un Fp, kā arī Ds. MMPI-2 skalu līmenī visbiežāk tika konstatētas atšķirības starp pieskaitāmiem vai ierobežoti pieskaitāmiem un nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Visās skalās, kurās tika konstatētas vidējo vērtību atšķirības (izņemot K (Korekcija) un S (Pārspīlēta sevis pasniegšana)), nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem vidējās vērtības ir statistiski nozīmīgi zemākas, salīdzinājumā ar pārējo divu grupu likumpārkāpēju vidējām vērtībām. Tāpat nepieskaitāmo likumpārkāpēju dzīves vēsturē bija mazāk konstatējami fakti, kas saistīti ar iepriekšēju kriminālās uzvedības pieredzi, salīdzinoši ar pieskaitāmiem un ierobežoti pieskaitāmiem likumpārkāpējiem;

17) Par nepieskaitāmiem likumpārkāpējiem atzīto MMPI-2 testa profilos, tāpat kā pieskaitāmo un ierobežoti pieskaitāmo likumpārkāpēju profilos dominē Sc (šizofrēnija) skala, kas norāda, ka šie cilvēkiem ir raksturīga sociāla izolētība, saskarsmes veidošanas grūtības un neskaidra domāšana. Jūtīgums, neuzticēšanās citiem, aizdomīgums, apdraudētības izjūta no apkārtējo puses, naidīgums (Pa), kā arī nemiers, trauksme, bažīgums (Pt), ir tās iezīmes, kas nepieskaitāmos likumpārkāpējus atšķir no pieskaitāmajiem likumpārkāpējiem. Par nepieskaitāmiem atzīto likumpārkāpēju aizdomīguma, naidīguma, apdraudētības izjūtas, nedrošības līmenis ir mazāk izteikti, salīdzinoši ar pieskaitāmiem likumpārkāpējiem. Tāpat par nepieskaitāmajiem atzītajiem likumpārkāpējiem mazāk ir raksturīgas tādas psihopātijas iezīmes kā manipulēšana (PCL-R 5.apakšskala.), agrīnas uzvedības problēmas (PCL-R 12. apakšskala.) un viņiem tik ātri

nerodas garlaicība (PCL-R 3. apakšskala). Savukārt nepieskaitāmie no ierobežoti pieskaitāmiem likumpārkāpējiem atšķiras ar zemāku fizisko un psihisko aktivitāti un enerģiskumu (Ma);

- 18) Tādas MMPI-2 skalas kā depresija (D), šizofrēnija (Sc) un hipomānija (Ma) un tādi klīniskie rādītāji kā ekspertīzes laikā uzstādītā diagnoze - šizofrēnija, klīniskie faktori (alkohola un narkotisko vielu lietošanas pieredze un garīgās veselības problēmas dzīves laikā) un psihiskais stāvoklis noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas laikā pietiekami efektīvi paredz likumpārkāpēja pieskaitāmību vai nepieskaitāmību, taču, balstoties uz šo rādītāju kopumu, nepietiekami efektīvi tiek paredzēta ierobežota pieskaitāmība.

Pētījuma novitāte

Šis pētījums ir aktuāls un novatorisks Latvijas psiholoģijas zinātnē, jo

- 1) Šī pētījuma vajadzībām, pirmo reizi tika iztulkota un veikta tās sākotnējā adaptācija Latvijā, pasaulē plaši pielietotā psihopātijas novērtēšanas aptauja (Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R), Hare, 1991), kuras oriģinālajai versijai ir augsti ticamības rādītāji;
- 2) Iepazīstoties ar līdz šim veiktajiem pētījumiem, tika konstatēts, ka ir ļoti maz pētījumu, kuros tiek meklētas atšķirības starp personību raksturojošām iezīmēm likumpārkāpējiem, kuri nonākuši tiesu ekspertīzēs ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem un dažādām kriminālās atbildības pakāpēm. Ja literatūrā ir vairāk aprakstīti likumpārkāpēji, kuriem diagnosticēta šizofrēnija vai arī personības un uzvedības traucējumi, tad tikpat kā nav atrodamu pētījumu, kuros ir aprakstīti likumpārkāpēji ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem. Šī pētījuma ietvaros tika sniegts arī šo likumpārkāpēju raksturojums;
- 3) Šis pētījums ir pirmais promocijas darbs Latvijā, kurā tika mēģināts izziņāt psiholoģiskos kritērijus ar kuru palīdzību, zinātniski pamatoti, tiesu ekspertīžu ietvaros, varētu diferencēt likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības grupām.

Pētījuma praktiskā pielietojamība

- 1) Šī pētījuma rezultāti var tikt izmantoti, lai plānotu efektīvu likumpārkāpēja ar psihiskiem traucējumiem ārstēšanu un viņa uzvedības korekciju;
- 2) Šī pētījuma rezultāti var tikt izmantoti, lai tālāk turpinātu izziņāt psiholoģiskos kritērijus ar kuru palīdzību, zinātniski pamatoti, tiesu ekspertīžu ietvaros, varētu diferencēt likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības grupām.

Promocijas darbā veiktā pētījuma ierobežojumi:

1. Izvēlētajām pētījuma metodēm – MMPI-2 testam un PCL-R aptaujai – nav pilnībā pabeigts standartizācijas process Latvijā, tādēļ, vērtējot šo metožu rezultātus un veicot to klīnisko interpretāciju, nevar izdarīt drošus un ticamus secinājumus;

2. Pētāmo grupu atlasē kritēriji neļauj iegūtos rezultātus attiecināt uz populāciju kopumā. Uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji ir atlasīti tikai no vienas tiesu ekspertīžu iestādes Rīgā. Pētījuma izlasē netika iekļauti uz tiesu ekspertīzi nosūtītie likumpārkāpēji no citām Latvijā esošajām ekspertīžu iestādēm;
3. Iedalot likumpārkāpējus grupās, balstoties uz psihisko traucējumu diagnozi, tika ņemta vērā ekspertu - ārstu - psihiatru uzstādītā diagnoze. un, tā kā dažādiem likumpārkāpējiem, dažādi psihiatri uzstādīja diagnozi, tad pastāv iespējamība, ka diagnozes uzstādīšanas kritēriji visiem likumpārkāpējiem nebija vienādi;
4. Lai pētījumā iekļauto likumpārkāpēju skaits ar dažādām psihisko traucējumu diagnozēm būtu pieņemams, tad vienā grupā un zem viena diagnozes nosaukuma tika iekļauti likumpārkāpēji ar tomēr specifiskām atšķirībām šī psihiskā traucējuma norisē un izpausmēs, tā piemēram, zem nosaukuma „Personības un uzvedības traucējumi”, tika iekļauti likumpārkāpēji gan ar, piemēram, disociālu personības traucējuma veidu, gan arī ar, piemēram, emocionāli nestabilu personības traucējuma veidu. Tāpat tas attiecas uz likumpārkāpēju grupu ar „organiskajiem psihiskajiem traucējumiem”, gan ar „šizofrēniju” slimojošu likumpārkāpēja grupu;
5. Atsevišķās pētījumu dalībnieku grupas ir mazs respondentu skaits (piemēram, bija tikai 15 respondenti, kas slimo ar šizofrēniju vai 14 par nepieskaitāmiem atzītie likumpārkāpēji).

Turpmāko pētījumu virzieni

- 1) Jāturpina veikt PCL-R latviešu versijas aptaujas ticamības un standartizācijas procedūru, lai šo metodi var sākt izmantot psihopātijas līmeņa noteikšanai Latvijā;
- 2) Būtu jāizstrādā MMPI-2 testa latviešu versijas standartizācijas rādītāji specifiski likumpārkāpēju grupai un tiesu ekspertīzēs esošajiem likumpārkāpējiem. Īpaši, tas attiecas uz MMPI-2 ticamības skalu standartizāciju Latvijā;
- 3) Turpinot meklēt psiholoģiskos kritērijus, lai diferencētu uz tiesu ekspertīzi nosūtītos likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības grupām, pētījumos kā mainīgie ir jāiekļauj, ne tikai ar personības iezīmēm saistītos rādītājus, bet arī rādītājus, kas ir saistīti ar likumpārkāpēja uzvedības izziņāšanu tieši likumpārkāpuma izdarīšanas laikā.

Nobeigums

Teorētiskajā daļā tika apkopota un analizēta pieejamā literatūra par psiholoģijas zinātnes un psihologa lomu tiesu sistēmā, par kriminālās uzvedības veidošanās ietekmējošajiem faktoriem, par personības iezīmju un kriminālās uzvedības saistību, kā arī psihes traucējumu un to saistību ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Tāpat tika aprakstīti kriminālās atbildības noteikšanas medicīniskie un psiholoģiskie aspekti. Literatūras analīzes rezultātā tika secināts, ka, lai arī līdz

šim nav izveidota vienota kriminālo uzvedību skaidrojošā teorija, taču viennozīmīgi var apgalvot, ka blakus sociālajiem un psiholoģiskajiem faktoriem, personību raksturojošām īpašībām un tai skaitā personības iezīmēm ir saistība ar kriminālu uzvedību. Psihiskie traucējumi paši par sevi nesekmē noziedzīgu uzvedību. Saistība starp psiholoģiskajiem vai psihiskajiem traucējumiem un likumpārkāpuma izdarīšanu nav cēloniska, nav iespējams pateikt, vai noziedzīgo rīcību izraisa psihiskie traucējumi vai otrādi. Pats par sevi psihiskais traucējums neietekmē un nepaskaidro kriminālo uzvedību vai likumpārkāpuma izdarīšanu. Svarīgi ir izpētīt šo traucējumu radīto izmaiņu (tai skaitā arī personības izmaiņu) ietekmi un saistību ar likumpārkāpuma izdarīšanu. Tas ir nepieciešams, lai efektīvāk varētu veikt likumpārkāpēja uzvedības korekcijas pasākumus, noteikt viņu kriminālās atbildības pakāpi un pievērst uzmanību šiem cilvēkiem kā riska grupai. Tāpat, iepazīstoties ar līdz šim veiktajiem pētījumiem, tika konstatēts, ka ir ļoti maz pētījumu, kuros tiek meklētas atšķirības starp personību raksturojošām iezīmēm likumpārkāpējiem, kuri nonākuši tiesu ekspertīzē ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem un dažādām kriminālās atbildības pakāpēm. Ja literatūrā ir vairāk aprakstīti likumpārkāpēji, kuriem diagnosticēta šizofrēnija vai arī personības un uzvedības traucējumi, tad tikpat kā nav atrodami pētījumi, kuros ir aprakstīti likumpārkāpēji ar organiskajiem psihiskajiem traucējumiem. Šī pētījuma ietvaros tika sniegts arī šo likumpārkāpēju raksturojums.

Pētījuma praktiskajā daļā iegūtie rezultāti, izmantojot MMPI-2 testu un PCL-R aptauju, tika analizēti no diviem aspektiem. Pirmkārt, tā kā Latvijā vēl nav pabeigta latviešu MMPI-2 testa standartizācija un PCL-R oriģinālās versijas adaptācija un standartizācija, tad bija nepieciešams šī pētījuma kontroles grupas rezultātus salīdzināt ar ASV normas izlases atsevišķiem statistiskajiem rādītājiem. Otrkārt, iegūtie rezultāti tika analizēti atbilstoši izvirzītajiem pētījuma jautājumiem. Pētījumā tika izmantotas arī tādas metodes kā dokumentu izpēte un daļēji strukturēta intervija.

Promocijas darba ietvaros ir sasniegti izvirzītie pētījuma mērķi. Ir izpētītas tiesu psiholoģiskajās un psihiatriskajās ekspertīzēs nonākušo likumpārkāpēju personības iezīmes un salīdzinātas tās ar to likumpārkāpēju personības iezīmēm, kas atrodas apcietinājumā, un ar likumpārkāpumu neizdarījušu personu personības iezīmēm. Ir noteiktas, kuras no MMPI-2 skalām labāk diferencē tiesu ekspertīzē nonākušos likumpārkāpējus un apcietinājumā esošos likumpārkāpējus. Noteiktas personības iezīmju, psihopātijas izteiktības, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto summāro rādītāju atšķirības tiesu psihiatriskajā vai kompleksajās tiesu psiholoģiskajās un psihiatriskajās ekspertīzēs nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādiem psihisko traucējumu veidiem – personības un uzvedības traucējumiem, organiskajiem traucējumiem un šizofrēniju. Noteiktas personības iezīmju, psihopātijas izteiktības, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar

likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto summāro rādītāju atšķirības tiesu psihiatriskajā vai kompleksajās tiesu psiholoģiskajās un psihiatriskajās ekspertīzēs nonākušajiem likumpārkāpējiem ar dažādu rekomendējamo kriminālās atbildības pakāpi – pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms. Kā arī noteikta kāda ir MMPI-2 testa un PCL-R aptaujas skalu, kriminālās uzvedības un psihiatriskās vēstures, izglītības, ģimenes un darba pieredzes, kā arī ar likumpārkāpuma izdarīšanu saistīto summāro rādītāju kopējā spēja diferencēt likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības pakāpes grupām – pieskaitāms, ierobežoti pieskaitāms un nepieskaitāms. Šī pētījuma rezultāti var tikt izmantoti, lai tālāk turpinātu izziņāt psiholoģiskos kritērijus ar kuru palīdzību, zinātniski pamatoti, tiesu ekspertīžu ietvaros, varētu diferencēt likumpārkāpējus pa trīs kriminālās atbildības grupām.

Literatūras saraksts

- A Dictionary of Public Health* (2007). Last, J. M. (Ed). Iegūts 2009. gada 26. aprīlī no <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html>.
- Abram, K. M., & Teplin, L. A. (1991). Co-occurring disorders among mentally ill jail detainees. *American Psychology*, 32, 233 - 237.
- Agnew, R., Brezin, T., Wright, J. P., & Cullen, L. (2002). Strain personality and delinquency: Extending general strain theory. *Criminology*, 40, 43-71.
- Alm, P. O., af Klinteberg, B., Humble, K., Leppert, J., Sörensen, S., Korell, L-H., Lidberg, L., & Oreland, L. (1996). Psychopathy, platellet MAO activity and criminality among former juvenile delinquents. *Acta psychiatr Scand*, 94, 105 – 111.
- Anderson, G. S. (2007). *Biological influences on criminal behavior*. U.S.A.: CRC Press.
- Andrews, D. A., & Bonta, G. (1998). *The psychology of criminal conduct*. Cincinnati, OH: Anderson publishing Co.
- Antonjan, J. (1996). *Psihologija prestupnika i razsledovanija prestuplenij [Noziedznieka psiholoģija un noziegumu izpēt]*. Moskva: JURIST.
- Antonjan, J. (1997). *Psihologija ubijstv [Slepkavības psiholoģija]*. Moskva: JURIST.
- Antonjan, J. & Borodin, S. (1998). *Prestupnoje povedenija un psihicheskiye anomaliji [Likuma pārkāpjoša uzvedība un psihiskās anomālija]*. Moskva: Spartak.
- Balabanova, L. (1998). *Sudebnaja patopsihologija [Tiesas patopsiholoģij]*. Doneck: Stalker.
- Baker, L. A., Bezdjian, S., & Raine, A. (2006). Behavioral genetics: The science of antisocial behavior. *Law and contemporary problems*, 69, (1-2), 7-24.
- Barendregt, M., Muller, E., Nijman, H., & de Beurs, E. (2008). Factors associated with experts' opinions regarding criminal responsibility in the Netherlands. *Behavioral Sciences & the Law*, 26, 619-631.
- Bartusch, D. R. J., Lynam, D. R., Moffitt, T. E., & Silva, P. A. (1997). Is age important – testing a general versus a developmental theory of antisocial behavior. *Criminology*, 35, (1), 13 – 48.
- Beaver, K. M., DeLisi, M., Wright, J. P., & Vaughn, M. G. (2009). Gene-Environment interplay and delinquent involvement. Evidence of direct, indirect and interactive effect. *Journal of adolescent research*, 24, 147-166.
- Ben-Porath, Y., Graham, J., Hall, G., Hirschman, R., & Zaragoza, M. (1995). *Forensic application of the MMPI-2*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Berman, M. E., Fallon, A. E., & Coccaro, B. (1998). The relationships between

- personality psychopathology and aggressive-behavior in research volunteers. *Journal of Abnormal Psychology*, 4, 651–658.
- Beron, R. & Richardson, D. (1999.) *Agresija [Agresija]*. Sankpeterburg: Piter.
- Blackburn, R. (1993). *The psychology of criminal conduct. Theory, research and practice*. Chichester, West Sussex, England: John Wiley & Sons, LTD, Baffins Lane.
- Boehnert, C. E. (1987). Characteristics of those evaluated for insanity. *The Journal of Psychiatry and Law*, 15, 229-246
- Bonta, J., Law, M., & Hanson, K. (1998). The prediction of criminal and violent recidivism among mentally disordered offenders – a metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 2, 123–142.
- Butcher, J. N. (1996). *International adaptations of the MMPI-2*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Butcher, J. N. (2006). *MMPI-2: a practitioner`s guide*. Washington, DC: APA.
- Butcher, J. N., Dahlstrom, W. G., Graham, J. R., Tellegen, A., & Kaemmer, B. (1989). *MMPI-2. Manual for administration and scoring*. Minnesota: University of Minnesota Press Minneapolis,.
- Cai, W. X., Shao, Y., & Guan, W. (2004). Identification of grades division to diminished criminal responsibility in mental disorder offender. *Fa Yi Xue Za Zhi (Journal of forensic medicine)*, 20, 145-9.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., & Craig, I. W. (2002). Role of the genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297, 851-854.
- Caspi, A., Moffitt, T. E., Silva, P. A., Stouthamer-Loeber, M., Krueger, R. F., & Schmutte, P. S. (1994). Are some people crime – prone – replications of the personality – crime relationship across countries, gender, races and methods. *Criminology*, 32, 163 – 195.
- Cavanaugh, J. L. & Wasyliw O. E. (1985). Adjustment of the not guilty by reason of insanity (NGRI) outpatient: An initial report. *Journal of Forensic Sciences*, 30, 24 – 30.
- Centrālās statistikas pārvaldes datubāze (2008). Reģistrēto noziedzīgo nodarījumu skaits. Iegūts 2008.gada 17. septembrī no [http:// data.csb.gov.lv/DATABASE](http://data.csb.gov.lv/DATABASE) .
- Clements, C. B. (1996). Offender Classification. *Criminal justice and Behavior*, 23, 121 – 143.
- Cochrane, R. E., Grisso, T., & Frederick, R. I. (2001). The relationship between criminal charges, diagnoses and psycholegal opinions among federal pretrial defendants. *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 565-582.

- Coid, J. W. (2002). Personality disorders in prisoners and their motivation for dangerous and disruptive behaviour. *Criminal behaviour and mental health*, 12, 209-226.
- Cooke, D. J. (1992). *Psychological disturbance in the Scottish prison system: prevalence, precipitants and policy*, (unpublished).
- Cook, D. J., Hart, S. D., & Michie, C. (2004). Cross-national difference in the assessment of psychopathy: Do they reflect variations in raters' perception of symptoms? *Psychological assessment*, 16, 335-339.
- Cote, G., Hodgins, S. (1990). Co-occurring mental disorders among criminal offenders. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 18, 271-281.
- Cote, G., Hodgins, S. (1992). The prevalence of major mental disorders among homicide offenders. *International Journal of Law and Psychiatry*, 15, 89-99.
- Crichton, J. (1999). Mental disorder and crime: Coincidence, correlation and cause. *The Journal of Forensic Psychiatry*, 10, 659-677.
- Cullen, F. T., Gendreau, P., Jarjoura G. R., & Wright, J. P. (1997). Crime and the bell curve: lessons from intelligent criminology. *Crime and Delinquency*, 43, 387 – 411.
- Daderman, A. M. (2002). *Personality traits and psychopathy (PCL-R) in male juvenile delinquents*. Stockholm, Sweden: Department of University Stockholm University.
- Daffern, M., Howells, K. (2002). Psychiatric inpatient aggression: A rewiring of structural and functional assessment approaches. *Aggression and violent behaviour*, 1, 1-21.
- Davis, L. A. (1995). People with mental retardation in the criminal justice system. *Journal of Abnormal Psychology*, 22, 32-37.
- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. DSM-IV. (1994). Published by American Psychiatric Association, Washington, DC.
- Dictionary of the social sciences (2002). Calhoun, C. (Ed), Oxford: Oxford University Press.
- Dietz, P. E. (1992). Mentally disordered offenders; patterns in the relationship between mental disorders and crime. *Psychiatric clinics of North America*, 15, 539-551.
- Dmitrijeva, T. B., Shostokovich, T. B. & Tkachenko, A. A. (2008). *Ogranichenaja vmenjajemost [Ierobežotā pieskaitāmība]*. Moskva: Medkniga.
- Duckworth, J. C. (1995). *MMPI & MMPI-2 interpretation manual for counselors and*

- clínica*. U.S.A.: Accelerated development.
- Dvoskin, J. A., & Steadman, H. J. (1989). Chronically ill inmates: the wrong concept for right service. *International Journal of Law and Psychiatry*, *12*, 117–131.
- Edwards, E. L., Holmes, C. B., & Carvajal, H. H. (1998). Oral and booklet presentation of the MMPI-2. *Journal of Clinical Psychology*, *54*, 593 – 596.
- Eronen, M., Hakola, P., & Tiihonen, J. (1996). Schizophrenia and homicidal behavior. *Schizophrenia Bulletin*, *22*, 83-89.
- Farrington, D. P. (2004). Criminological psychology in the twenty-first century. *Criminal Behaviour and Mental Health*, *14*, 152-166.
- Feder, L. (1991). A comparison of the community adjustment of mentally ill offenders with those from the general prison population. *Law and Human Behavior*, *15*, 477-493.
- Felthous, A. (1999). Introduction to mental illness and criminal responsibility. *Behavior Sciences and the Law*, *17*, 143-146.
- Felthous, A., & Sass, H. (2000). Introduction to this issue: International perspectives on psychopathic disorders. *Behavior Sciences and the Law*, *18*, 557-565.
- Foley, D. L., Eaves, L.J., Wormley, B., Silberg, J. L., Maes, H.H., & Kuhn, J. (2004). Childhood adversity, monoamine oxidase A genotype, and risk for conduct disorder. *Archives of General Psychiatry*, *61*, 738-744.
- Fullam, R. & Dolan, M. (2006). The criminal and personality profile of patients with schizophrenia and comorbid psychopathic traits. *Personality and Individual Differences*, *40*, 1951-1602.
- Furnham, A., Heaven, P. (1999). *Personality and social behaviour*. London: Arnold.
- Gacono, C. B. (2000). *The clinical and forensic assessment of psychopathy. A practitioner's guide*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gacono, C. B., Loving, J. L., Evans III, F. B., & Jumes, M.T. (2002). The Psychopathy Checklist-Revised: PCL-R testimony and forensic practice. *Journal of Forensic Psychology Practice* *2*,(3), 11 - 32.
- Gerrig, R. J. & Zimbardo, P. G. (2002). *Psychology And Life*, 16/e
Published by Allyn and Bacon, Boston, MA. Copyright (c) by Pearson Education.
- Graham, J. R. (1993). *MMPI-2 Assessing personality and psychopathology*. New York, Oxford : Oxford University Press, inc.
- Graham, J. R. (2000). *MMPI-2 Assessing personality and psychopathology. Third*

- edition*. New York, Oxford : Oxford University Press, inc.
- Graham, J. R. (2006). *MMPI-2 Assessing personality and psychopathology*. Fourth *edition*. New York, Oxford : Oxford University Press, inc.
- Graham, J. R., Watts, D., & Timbrook, R. E. (1991). Detecting fake – good and fake – bad MMPI-2 profiles. *Journal of Personality Assessment*, *59*, 264 – 277.
- Grann, M., Långström, N., Tengström, A., & Kullgren, G. (1999). Psychopathy (PCL-R) predict violent recidivism among criminal offender with personality disorders in Sweden. *Law and Human behavior*, *23*, 205-217.
- Gottfredson, S. D., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stantford, CA : Stantford University Press.
- Haapasalo, J., & Pokela, E. (1999). Child-rearing and child abuse antecedents of criminality. *Aggression and Violent Behavior*, *4*, 107 – 127.
- Hall, J. R., Benning, S. D., & Patrick, C. J. (2004). Criterion-Related validity of the Three-factor Model of Psychopathy. Personal, behavior, and Adaptive Functioning. *Assessment*, *Vol. 11, No. 1*, 4 - 16.
- Hampson, S. (1988). *Construction of personality*. Routledge, London and NY.
- Hare, R. D. (1996). Psychopathy. A clinical construct whose time has come. *Criminal Justice and Behavior*, *23*, 25–55.
- Hare, R. D. (1999). *Without conscience*. NY, London: The Guilford Press.
- Hare, R. D. (2003). *Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) 2nd Edition*. *Technical manual*. Canada: MHS.
- Hare, R. D., Clark, D., Grann, M., & Thornton, D. (2000). Psychopathy and the predictive validity of the PCL-R: An internacional perspective. *Behavioral Sciences and tha Law*, *18*, 623 - 645.
- Hawley, C., A., & Maden, A. (2003). Mentally disordered offenders with a history of previous head injuty: are they more difficult to discharge? *Brain injury*, *7*, 743-758.
- Herperth – Dalman, B. (2001). Narushenija socialjnovo povedenija, deviantnoja povedenija i delinkventnost [Sociālās uzvedības traucējumi, devianta uzvedība un deliknkvence]. In H. Remshmit (Ed), *Detskaja i podroskovoja psihiatrija [Bērnu un pusaudžu psihiatrija]* (pp. 384-391). Moskva: EKSMO-Press.
- Herzberg, P. Y. & Hoyer, J. (2009). Personality prototypes in adult offenders. *Criminal justice and behavior*, *36*, 259-274.
- Hildebrand, M. & de Ruiter, C. (2004). PCL-R psychopathy and its relation to DSM-

- IV AXIS I and II disorders in a sample of male forensic psychiatric patients in the Netherlands. *International journal of law and psychiatry*, 27, 233-248.
- Hirschi, T. & Hindelang, M. J. (1977). Intelligence and delinquency: A revisionist review. *American Sociological Review*, 42, 571 – 587.
- Hjelle, L. A., & Ziegler, D. J. (1992). *Personality Theories. Basic Assumptions, Research, and Applications*. New York: McGraw-Hill
- Hodgins, S. (2007). Persistent violent offending: what do we know? *The British Journal of Psychiatry*, 19, 12-14.
- Hodgins, S. & Janson, C-G. (2002). *Criminality and Violence among the Mentally Disordered: The Stockholm Metropolitan Project*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Hodgins, S. Sheilagh, G. & Janson, C. G. (2002). *Criminality and Violence among the Mentally Disordered : The Stockholm Metropolitan Project*. West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press.
- Hollin, C. R. (1989). *Psychology and crime: an introduction to criminological psychology*. London: Routledge.
- International Statistical Classification of Diseases (ICD) and Related Health problems 10th Revision, Version for 2007, WHO & DIMDI (2007). German institute of medical documentation and information. Iegūts 2008. gada 21. oktobrī no <http://www.who.int/classifications/apps/icd/icd10online/>.
- af Klinteberg, B. (2000). Psychobiological patterns at adult age: Relationship to personality and early behavior. In L. R. Bergman, R. B. Cairus, L-G. Nilsson, & L. Nystedt (Ed.), *Developmental science and the holistic approach* (pp. 209 – 228). Lawrence Erlbaum Associates Publishers. Mahwah, New Jersey. London.
- Krastiņš U. (2000). *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga.: Tiesu namu aģentūra.
- Krimināllikums (1998). LPA, Rīga: Tiesiskās informācijas centrs.
- Kriminālprocesa likums (2006). Rīga: Latvijas vēstnesis.
- Krueger, R. F., Schmutte, P. S., Caspi, A., Moffitt, T. E., Cambell, K., & Silva, P. A. (1994). Personality – traits are linked to crime among men and women – evidence from a birth cohort. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 328 – 338.
- Kröber, H. L., & Lau, S. (2000). Bad or med? Personality disorders and legal responsibility-the German situation. *Behavior Sciences and the Law*, 18, 679 - 690.
- Kudrjavcev, I. A. (1998). *Sudebnaja psihologo-psihiatricheskaja ekspertiza [Tiesu psiholoģiski psihiatriskā ekspertīze]*. Moskva: Juridicheskaja literatura.

- Kudrjavcev, I. A. & Ratinova, N. A. (2000). *Kriminaljana agresija [Kriminalā Agresij]*. Moskva: Moskovskij Gosudarstvenij Universitet.
- Kudrjavcev, V. N. (1998). *Genesis prestuplenij (Nozieguma ģenēze)*. Moskva: Forum.
- Kulbergs, J. (2001). *Dinamiskā psihiatrija*. R.: Jumava.
- Laajasalo, T., & Häkkänen, H. (2004). Background characteristics of mentally ill homicide offenders – a comparison of five diagnostic groups. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 16, 451-474.
- Laajasalo, T., & Häkkänen, H. (2005). Offence and offender characteristics among two groups of Finnish homicide offenders with schizophrenia: Comparison of early- and late-start offenders. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 16, (1), 41-59.
- Laajasalo, T., & Häkkänen, H. (2006). Excessive violence and psychotic symptomatology among homicide offenders with schizophrenia. *Criminal behaviour and mental health*, 16, 242-253.
- Layon, D. R., & Ogloff, J. R. P. (2000). Legal and ethical issues in psychopathy assessment. In C. B. Gacono (Ed.), *The clinical and forensic assessment of psychopathy: A practitioner's guide* (pp.139-169). New York: Lawrence Erlbaum, Mahwah.
- LeBlanc, M., Ouimet, M., & Tremblay, R. E. (1988). An integrative control theory of delinquent behavior: A validation 1976-1985. *Psychiatry*, 51, 164-176.
- van der Leij, J., Jackson, J.L., Malsch, M., & Nijboer, J. F. (2001). Residential mental health assessment within Dutch criminal cases: A discussion. *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 691-702.
- Lewis, S. F., Fremouw, W. J., Del Ben, K. & Farr, C. (2001). Investigation of the Psychological Characteristics of Stalkers: Empathy, Problem-Solving, Attachment and Borderline Personality Features. *Journal of Forensic Sciences*, 46, 80 – 84.
- Link, B. G., Andrews, H., & Cullen, F. T. (1992). The violent and illegal behavior of mental patients reconsidered. *American Sociological Review*, 57, 275-292.
- Livesley, W. J., & Jang, K. L. (2005). Differentiating normal, abnormal and disordered personality. *European Journal of personality*, 19, 257-268.
- Loeber, R. & Stouthamer - Loeber, M. (1996). The development of offending. *Criminal Justice and Behavior*, 23, 12 – 23.
- Longato-Stadler, E., Knorrning, L. V., & Hallman, J. (2002). Mental and personality disorders as well as personality traits in a Swedish male criminal population. *Nord Journal Psychiatry*, 56, 137-144.

- Lynam, D., Moffitt, T. & Stouthamer – Loeber, M. (1993). Explaining the relation between IQ and delinquency: class, race, test motivation, school failure or self control? *Journal of Abnormal Psychology, 102*, 187 – 196.
- Lyons-Ruth, K. (1996). Attachment relationships among children with aggressive behavior problems: the role of disorganized early attachment patterns. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 64 – 73.
- Maddi, S. R. (1996). *Personality theories: A comparative analysis* (6th ed.). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Maddi, S. R. (2007). Personality theories facilitate integrating the five principles and deducing hypotheses for testing. *American Psychologist, 62*,(1), 58-59.
- Main, M. (1996). Introduction to the special section on attachment and sychopathology: 2 overview of the field of attachment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 237 - 243.
- Marzuk, P. M. (1996). Violence, crime and mental illness. How strong link? *Archives of General psychiatry, 53*, 481-486.
- Matthews, G., Deary, I. J., & Whiteman, M. C. (2003). *Personality traits*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Mayer, J. D. (2005). A tale of two versions: Can a new of personality help integrate psychology? *American Psychologist, 60*, 294-307.
- Mayer, J. D. (2006). A new vision of personality... and of personality theory. *American Psychologist, 61*, 331 – 332.
- McAdams, D. P. & Pals, J. L. (2007). The role of theory in personality research. In Robins Richard (Ed), *Handbook of research methods in personality psychology* (pp. 3-25). New York: Guilford Publication, Inc.
- McCaghy, C.H. (1976). *Deviant behavior. Crime, conflict and interest groups*. London, N. Y.: MacMillan Publishers Co., INC, Collier MacMillan Publishers. .
- McCord, J. (1983). A forty year perspective on effects of child abuse and maltreatment. *Child Abuse & Neglect, 7*, 265 – 270.
- McCrae, R. R. & Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist, 52*, 509-516.
- McGuire, J. (2004). *Understanding Psychology and Crime*. Berkshire, GBR: McGraw-Hill Education.
- Megargee, E.I (1977). The need for e new classification system. *Criminal Justice and behavior, 4*, 107–113.
- Megargee, E.I. (1994). Using the Megargee MMPI-based classification system

- with MMPI-2 of male prison inmates. *Psychological Assessment*, 6, 337 – 344.
- Megargee, E. I. (2006). Use of the MMP-2 in correctional settings. In J. N. Butcher (Ed), *MMPI-2: a practitioner`s guide*. Washington, DC: APA.
- Megargee, E. I., Mercer, S. J., & Carbonell, K. (1999). MMPI-2 with male and female state and federal prison inmates. *Psychological Assessment*, 11, 77 – 185.
- Miller, E. (1999). Head injury and offending. *Journal of forensic psychiatry*, 10, 157-166.
- Miller, J. D., Lynam, D. (2001). Structural models of personality and their relation to antisocial behavior: A meta-analytic rewire. *Criminology*, 39, 765-798.
- Mitchell, E.W. (1999). Does Psychiatric Disorder affect the likelihood of violent offending? A review and critique of the major findings. *Medicine, Science and the Law*, 39, 23–30.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., & Rutter, M. (2005). Strategy for investigating interactions between measured genes and measured environments. *Archives of General Psychiatry*, 62, 473-481.
- Moskowitz, J. L., Lewis, R. J., Ito, M. S., & Ehrmentraut, H. (1999). MMPI-2 Profiles of civil patients. *Journal of clinical psychology*, 55, 659-668.
- Neumann, C. S. & Hare, R. D. (2008). Psychopathic traits in a large community sample: links to violence, alcohol use and intelligence. *Journal of consulting and clinical psychology*, 76, 893-899.
- Nicholson, R. A., & Norwood, S. (2000). The quality of forensic psychological assessment, reports and testimony: Acknowledging the gap between promise and practice. *Law and Human Behavior*, 24, 9-44.
- Niveau, G., & Sozonets, E. (2001). Criminal responsibility assessment in Switzerland: changes and continuity. *European Psychiatry*, 16, 483 – 490.
- Packer, I. K. (1987). Homicide and the insanity defense: A comparison of sane and insane murderers. *Behavioral Sciences and the Law*, 5, 25–35.
- Pervin, L. A. & John, O. P. (2001). *Psihologija lichnosti [Personības psiholoģija]*. Moskva: Aspekt Press.
- Pope, H. S., Butcher, J. N. & Seelen, J. (2000). *The MMPI, MMPI-2 & MMPI-A in cort*. American Psychological Association, Washington. DC.
- Psihiskās veselības aprūpe Latvijā 2006 statistikas gadagrāmata. 7. izdevums (2007). Rīga: Valsts aģentūra „Sabiedrības veselības aģentūra”.
- Pulkkinen, L., Virtanen, T., af Klinteberg, B., & Magnusson, K. (2000). Children behaviour and adult personality: comparision between criminality groups in

- Finland and Sweden. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 10, 155 – 169.
- Reid, W. H. (1998). Evaluating criminal defendants: responsibility and Competence to stand trial. *Journal Practice Psychiatry and Behavior Health*, 11, 373-376.
- Reid, W. H. (2000). The insanity defense: bed or med or both? *Journal of Psychiatric Practice*, 5, 169-172.
- Rogers, R., & McKee, G. R. (1995). Use of the MMPI-2 in the assessment of criminal responsibility. In Ben-Porath, Y., Graham, J., Hall, G., Hirschman, R., & Zaragoza, M. (Eds.). *Forensic application of the MMPI-2* (pp.103-126). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rogers, R. & Seman, W. (1983). Murder and criminal responsibility: An examination of MMPI profiles. *Behavior Sciences and the Law*, 1, 89-95
- Rosenstein, D. S., & Horowitz, H. A. (1996). Adolescent attachment and psychopathology. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 244 – 253.
- Ruchkin, V. (2000). Family impact on youth violence. In R. R. Corrado, R. Rolsch, & S. D. Hart (Eds.), *Multi – problem violent youth: a foundation for comparative research on needs, interventions and outcomes*. Amsterdam: IOS Press.
- Salekin, R., Rogers, R., & Sewell, K. (1996). A review and meta-analysis of the psychopathy checklist and psychopathy checklist - revised: predictive validity of dangerousness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 3, 203 - 215.
- Sarma, Z. M. (2005). *Adaptation of the Minnesota Multiphasic personality inventory-2 to Latvia*. A dissertation submitted to the faculty of the graduate school of the University of Minnesota. JO-IDA C. Hansen, Adviser
- Schlesinger, L.B. (2001). The contract murderer: patterns, characteristics and dynamics. *Journal or Forensic Sciences*, 46, 309 – 316.
- Scott, P. (1970). Punishment or treatment : prison or hospital? *British Medical Journal*, 10, 67–169.
- Sellbom, M., Ben-Porath, Y. S., & Stafford, K. P. (2007). A comparison of MMPI-2 measures of psychopathic deviance in a forensic setting. *Psychological Assessment*, 19,430-436.
- Shea, S. J., Geoffrey, R., McKee, G. R., M.E.C. Shea, & Cook, D. (1996). MMPI-2 profiles of male pre-trial defendants. *Behavioral sciences and the law*, 14, 331-338.
- Shea, S. J., & McKee, G. R. (1996). MMPI-2 profiles of men charged with murder or other offenses. *Psychological Reports*, 78, 1039 – 1042.
- Shnaider, G. I. (1994). *Kriminalogija [Kriminalogija]*. Moskva: JURIST.

- Sitkovskaja, O. D. (1998). *Psihologija ugovolnoj otvetstvenosti [Kriminālās atbildības psiholoģij]*. Moskva: Norma.
- Sitkovskaja, O. D. (2000). *Novije napravljennie sudebno-psihologicheskoy ekspertizi [Tiesu psiholoģiskās ekspertīzes jaunie virzieni]*. Moskva: Jurĵitinform.
- Skeem, J., L., Miller, J., D., Mulvey, E., Tiemann, J., & Monahan, J. (2005). Using a five-factor lens to explore the relation between personality traits and violence in psychiatric patients. *Journal of consulting and clinical psychology*, 73, 454-465.
- Smilgainis V., Veitnere I. (1997). Tiesu psiholoģiskā ekspertīze. Rīga: LU.
- Stattin, H., & Kerr, M. (2000). Parental monitoring: A reinterpretation. *Child Development*, 71, 1072 – 1085.
- Stupperich, A., Ihn, H., & Strack, M. (2009). Violence and personality in forensic patients. Is there a forensic patients-specific personality profile? *Journal of interpersonal violence*, 24, 209-225.
- Swanson, J., Estroff, S., Swartz, M., Borum, R., Lachicotte, W., Zimmer, C., & Wagner, R. (1997). Violence and severe mental disorder in clinical and community populations: The effects of psychotic symptoms, comorbidity and lack of treatment. *Psychiatry-Interpersonal and Biological Processes*, 12, (2), 38 - 42.
- Tengström, A., Hodgins, S., Grann, M., Längström, N., & Kullgren, G. (2004). Schizophrenia and criminal offending. The role of psychopathy and substance use disorders. *Criminal Justice and behavior*, 31, 376-391.
- Timmerman, I. G. H., & Emmelkamp, P. M. G. (2005). An integrated cognitive-behavioural approach to the aetiology and treatment of violence. *Clinical psychology and psychotherapy*, 12, 167-176.
- Youngs, D. (2004). Personality correlates of offence style. *Journal of investigative psychology and offender profiling*, 1, 99-119.
- Wallace, C., Mullen, P., Burgess, P., Palmer, S., Ruschena, D., & Browne, C. (1998). Serious criminal offending and mental disorder: Case linkage study. *British Journal of Psychiatry*, 172, 477-484.
- Walters, G., D., & Duncan, S., A. (2005). Use of the PCL-R and PAI to predict Release outcome in inmates undergoing forensic evaluation. *The journal of forensic psychiatry and psychology*, 16, 459-476.
- Warren, J. I., Risenfeld, B., Fitch, W. L., & Hawk, G. (1997). Forensic mental health clinical evaluation: An analysis of interstate and intersystemic differences. *Law and Human Behavior*, 21, 377-390.

- Warren, J. I., Murrie, D. C., Chauhan, P. C., Dietz, P. E., & Morris, J. (2004). Opinion formation in evaluating sanity at the time of the offense: An examination of 5175 pre-trial evaluations. *Behavioral Sciences and the Law*, 22, 171-186.
- White, J. L., Moffitt, T. E., Caspi, H., Bartusch, D. J., Needles, D.-J., & Stouthamer – Loeber, M. (1994). Measuring impulsivity and examining its relationship to delinquency. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 192 – 205.
- Widiger, T. A., & Costa, P. T. (1994). Personality and personality disorder. *Journal of abnormal psychology*, 103, .1), 78-91.
- Widom, C.S. (1989). The cycle of violence. *Science*, 244, 160 – 166.

Summary

Aim of this doctoral thesis was to assess personality traits of offenders who had been referred to forensic psychological and psychiatric expertise in comparison to personality traits of incarcerated offenders and non-offender personality traits.

As well as to determine offender, referred to forensic psychological and psychiatric expertise, personality descriptor (personality traits (measured with MMPI-2), level of psychopathy, criminal behavior and psychiatric record, education, family and work experiences, as well as data linked to transgression of law) differences between offenders with different types of mental disorders (personality disorders, organic psychic disorders and schizophrenia) and offenders with different degree of recommended criminal responsibility (accountable (sane), diminished responsibility and mentally deficient (insane)).

Research included healthy individuals, who have not committed any offense (n=66), incarcerated offenders (n=54) and offenders sent to forensic expertise (n=88). All of these respondents completed MMPI-2 test.

In further research process offenders sent to forensic expertise were divided based on type of mental disorders (personality disorders (n=29), organic psychic disorders (n=34) and offenders suffering from schizophrenia (n=17)), and based on recommended criminal responsibility (accountable group (n=59), diminished responsibility group (n=15) and mentally deficient group (n=14)). Personality traits of these offenders were inquired using following methods: MMPI-2 test, PCL-R questionnaires, as well as document analysis and interview.

Offenders sent to forensic expertise differ from control group and incarcerated offenders with higher average values F (F=18,49, $p<0,01$), (Fb), Hs (F=5,18, $p<0,01$), D (F=16,20, $p<0,01$), Hy (F=6,45, $p<0,01$), Pa (F=26,80, $p<0,01$), Pt (F=9,16, $p<0,01$), Sc (F=15,64, $p<0,01$) and Si (F=10,23, $p<0,01$) scales. Whereas offenders sent to forensic expertise and incarcerated offenders have higher average scores than ones of control group in Ds (F=4,42, $p<0,01$), Fp (F=11,51, $p<0,01$) and Pd (F=16,29, $p<0,01$) scales.

In forensic expertise offenders with organic psychic disorders are most diverse and their personality has more explicit personality and behavior traits, in comparison to other offenders, and especially, with those offenders who suffer from schizophrenia (higher average scores in F (F=3,41, $p<0,05$), Hs (F=2,87, $p<0,05$), D (F=3,63, $p<0,05$), Hy (F=3,14, $p<0,05$), Pd (F=3,65, $p<0,05$), Pa (F=3,45, $p<0,05$) and Pt (F=2,28, $p<0,05$) in MMPI-2 scales, PCL-R: 5 item (F=4,74, $p<0,05$), 3 item (F=3,89, $p<0,05$) and 12 item (F=4,53, $p<0,01$), also differences in data linked to transgression of law were found (F=4,56, $p<0,05$).

Sensitivity, distrust in others, suspiciousness, sense of perilousness from surrounding people, paranoia (Pa (F=2,48, $p<0,05$)), as well as unrest, anxiety, psychasthenia (Pt (F=2,74,

p<0,05)) are traits, who differ mentally deficient offenders from sane offenders. Mentally deficient offenders have less explicit level of suspiciousness, paranoia, sense of perilousness, insecurity, in comparison with sane offenders. Insane offenders are less characterized with following psychopathy traits: cunning/manipulative (PCL-R 5 item (F=2,44, p<0,05)), early behavior problems (PCL-R 12 item (F=2,49, p<0,05))and need for stimulation/proneness to boredom (PCL-R 3 item (F=3,03, p<0,05)). Mentally deficient offenders differ from offenders with diminished responsibility with lower physical activity and psychical activity and energy (Ma (F=3,18, p<0,05)).

Results of this research can be used to make further inquiries and develop scientifically proven psychological criteria for use in forensic expertises to differentiate offenders into three groups based on different criminal responsibility.

Keywords: offender, personality traits, psychopathy, forensic psychiatric expertise, forensic psychological and psychiatric expertise, mental disorders, criminal responsibility.

Ar savu parakstu apliecinu, ka šis ir mans oriģināldarbs

_____ Evija Strika, 2009. gada 5. maijā

1. pielikums

Uz tiesu ekspertīzi nosūtīto likumpārkāpēju sociāldemogrāfiskais un klīniskais raksturojums

Grupu raksturojošie rādītāji		N	%
Dzimums	Vīrietis	88	100
Vecums (gados)	18 - 25	29	33,0
	26 - 40	38	43,1
	41 – 61	21	23,9
Izglītība	pamatskolas	28	31,8
	nepabeigta vidējā	25	28,4
	vidējā	28	31,8
	augstākā	7	8,00
Noziedzīgā nodarījuma veids	<u>Noziedzīgais nodarījums</u>	54	61,4
	<u>vērsts pret personu:</u>		
	Nonāvēšana	34	38,7
	Viegli, vidēji, smagi miesas bojājumi	9	10,2
	Seksuālie noziegumi	11	12,5
	<u>Noziedzīgais nodarījums</u>	25	28,4
	<u>vērsts pret īpašumu:</u>		
	Zādzība	13	14,8
	Laupīšana	7	8,0
	Krāpšana/izspiešana	1	1,1
	Mantas tīša bijāšana un iznīcināšana	4	4,5
	<u>Noziedzīgais nodarījums</u>	9	10,2
	<u>vērsts pret vispārēju drošību un sabiedrisku kārtību</u>		
	Huligānisms	4	4,5
	Narkotisko vielu glabāšana	3	3,4
	Uzņēmums novešana līdz bankrotam	2	2,3
	Diagnoze (SSK-10)	Organiski psihiski traucējumi	34
Pieaugušo personības un uzvedības traucējumi		29	33,0
Šizofrēnija		17	19,3
Psihiski vesels		8	9,1
Ekspertīzes atzinums	Pieskaitāms	59	67,0
	Ierobežoti pieskaitāms	15	17,0
	Nepieskaitāms	14	16,0

2. pielikums

Apcietinājumā esošo likumpārkāpēju sociāli demogrāfiskie rādītāji

Grupu raksturojošie rādītāji		N	%
Dzimums	Vīrietis	54	100
Vecums	18-25	29	53,7
	26-40	16	29,6
	41-61	9	16,7
Izglītība	pamatskolas	25	46,3
	nepabeigta vidējā	9	16,7
	vidējā	20	37,0
Noziedzīgā nodarījuma veids	<u>Noziedzīgais nodarījums</u>	12	22,2
	<u>vērsts pret personu:</u>		
	Nonāvēšana	10	18,5
	Seksuālie noziegumi	2	3,7
	<u>Noziedzīgais nodarījums</u>	24	44,4
	<u>vērsts pret īpašumu:</u>		
	Zagšana	10	18,5
	Laupīšana	13	24,1
	Krāpšana/izspiešana	1	1,9
	<u>Noziedzīgais nodarījums</u>	3	5,6
	<u>vērsts pret vispārēju drošību un sabiedrisko kārtību:</u>		
	Narkotisko vielu glabāšana	2	3,7
	Ceļu satiksmes negadījums	1	1,9
	Nav norādīts	15	27,8

3.pielikums

Intervijas tēmas

Vecums

Iegūtā izglītība

Darba pieredze

Vai pirms noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas strādājāt algotu darbu?

Cik ilgi esat bez darba?

Ģimenes stāvoklis:

Ar ko jūs kopā dzīvojāt pirms noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas?

Raksturojiet savas attiecības ģimenē?

Pastāstiet par savu dzīvi pirms noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas!

Veselības problēmas:

Vai jums dzīves laikā ir bijušas kādas nopietnas veselības problēmas?

Vai esat apmeklējis neirologu, psihiatru, psihologu vai psihoterapeitu?

Kāda iemesla dēļ? *(izvērtējot informāciju, tiek ņemti vērā arī KL materiāli)*

Psihoaktīvo vielu lietošanas vēsture:

Vai jūs savas dzīves laikā esat lietojis alkoholiskos dzērienus? Cik bieži?

Kā jūs domājat, vai alkohola lietošana jums sagādā problēmas? un citiem?

Vai jūs savas dzīves laikā esat lietojis narkotiskās vielas? Cik bieži? Kā jūs domājat, vai narkotisko vielu lietošana jums sagādā problēmas? Un citiem?

(izvērtējot informāciju, tiek ņemti vērā arī KL materiāli)

Uzvedība skolā:

Kā jūs mācījāties?

Kāda bija jūsu uzvedība?

Vai kavējāt skolu bez attaisnojoša iemesla?

Vai skolā iesaistījāties kautiņos un strīdos?

Vai jūs zagāt?

Vai jūs melojāt skolotājiem un vecākiem?

Iepriekšējā kriminālā pieredze:

Vai jums līdz šim gadījumam ir bijušas nepatikšanas saistībā ar policiju, prokuratūru vai tiesu?

Kādā vecumā jūs pirmo reizi izdarījāt likumpārkāpumu?

Kādus noziedzīgos nodarījumus jūs esat izdarījis?

Cik reizes un cik ilgi jūs esat atradies apcietinājumā?

(izvērtējot informāciju, tiek ņemti vērā arī KL materiāli)

Jautājumi saistībā ar pēdējo noziedzīgo nodarījumu:

Kas notika, kādēļ jūs esat apsūdzēts/notiesāts? Pastāstiet, kā tas notika!

Jūs tam iepriekš gatavojāties?

Vai jūs bijāt viens vai kopā ar kādu?

Vai jūs noziedzīgā nodarījuma laikā bijāt alkohola vai narkotisko vielu reibumā?

Ko jūs darījāt pēc noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas?

Kā jūs šobrīd vērtējat notikušo? Vai jūs esat vainīgs?

(izvērtējot informāciju, tiek ņemti vērā arī KL materiāli)

4. pielikums. Pētījumā iekļauto grupu sadalījums

